

CƏFƏR
CABBARLI

Əsərləri

I cild

CƏFƏR CABBARLI

Əsərləri

BƏŞ CİLDDƏ

I cild

Şərq və Şimal

Cafar Cəbbəri. Əsərləri. Bəg əlhdə. 1-ci əld
Bək, "Şərq-Qərb", 2013, 272 səh.

ISBN 978-9952-477-66-5
978-9952-477-67-2

Rəssam: Ayzon Rəsul

LİRİK ŞEİRLƏR

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən gərəkli klassiklərindən biri olan Cafar Cəbbəri milli dramaturgiyanı sadəcə davamçı, vermiş olmamış, onu inkişaf etdirib zənginləşdirərək yeni mərhələyə yüksəlmişdir.

Özərlə sənətkar lirik tərzimizdə həm də şeir kimi tonlar. Cümhuriyyət dövründə vətənpərvərlik ruhunda şeirlər yazan Cafar Cəbbəri yəqinləşməyi bütün dəhşətli şeir-romantik və satirik şeirlər əsəyyavirdir.

Sənətkara yenidən işlənməyi "Əsərləri"nin birinci cildində böyük söz ustasının şeirləri, əfsosvəzi motivlər əsasında qələmə əldəyi "Öz qələsi" pəsməsi, ələcə də həkəyləri toplanmışdır.

SAĞB EAST

www.aeastwest.az
www.fb.com/eaastwest.az
info@eaastwest.az

© "Şərq-Qərb", 2013

ANA

Əgər bütün başəriyyət adüvvi-carum ola,
Ürək süqut eləməz aldığı mətanətdən.
Rıqavü xəvfə məkən vermərəm gör alimlər,
Min il vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Pələnglər tuta dövrüm, çəkinməmə haşa,
Və ya ki vəd edələr dövləti-cahanu mənə
Ki, bir kəsə baş əyib əczimi bəyan elayim¹,
Əyilmərəm nə ki yer, versələr səmanı genə.

Yarımda gər dura cəllad əlində şəmşiri,
Ölüm güc ilə mənə hökm edə, olum təslim,
Əyilmərəm yenə haşa! Ölüm nədir ki, onun
Cüclə xalqa həqirənə eyləyim təzim?

Cahanda yox elə bir qüvvə baş əyim ona mən,
Fəqət nə güclü, zəif bir vücud var, yahu,
Ki, hazırım yıxılıx xaki-payinə hər gün,
Öpüm ayağımı əcz ilə. Kimdir o? Nədir o?

Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qultak
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir;
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Genə xəyal edərəm bəzmi-istirahətdir.

Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biaman, ləpələni!
Atıl cahana sən, ey ildırım, alış, parla!
Dayarına, taqi-səməvi gurulda, çatla, dağın!
Sən, ey günəş, yağışın yağdır ey bulud, ağla!

Mənə əsər eylərimi bu? Mütləqə yox! Yox! – Yox!!!
Fəqət Ana! O müqəddəs adın qabağında,
O pak bağrına bassın mənə, desin layla,
Təbəssüm oynadaraq titrəyən dodağında.

¹ Əcz – acizlik

Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
Uçar səmələrə hər ələmi-xəyalətdə.
Yatar, ölər bədanım, nitqdən düşər bir söz:
– Ana... Ana... Sənə mən rəhəbəm itaətdə!..
Aman... Aman!.. Bu müqəddəs vücudu mütəmkinmi
Ki, bir taqım canavar zülmənən şikar eləsin?!
Yıxıb da xaki-rəzalətdə, tapdayıb əzərək,
Ayaqlar altına topraq kibi nisar eləsin?!

Zalili-xar edərək məhbəsi-əsərətdə,
O şanlı qollarına zülmənən vurur zəncir.
Niya? Neçin? Hanı vicdan? Hanı ədalət bas?
Neçin də parlayıb etməz caharı bir tənvir?

Ələmi, ədl-ədalət üzüldü dünyadən,
Neçin nəsibim edibsan bu zülm-dövrənə.
Ey asıman dağlı, ey zöhrələr axın, tökülün
Ki, ələmi-bəşəriyyət unutdu vicdanı.

EŞİDƏNLƏRƏ

Sevgilim əhbabi mənədən qət ediblər ülfəti,
Həp cüyüşi-cəhli-təxir ələmiş həqiqət!..

İttihadi-mənəvi məhv oldu lövhü-əsrdən,
Eyləmiş casusi-qəflət dərmianı ziddiyyəti!

Əşki-çəşmimdir buludlardan yağın əmətlər,ə,
Dudi-ahımdan dürər şəmsin süai hiddətli!..

Ümmət dad etdikcə istiqnayı ərbab qana,
Əqrəbliq puç olub məhv eyləyir qövmiyyəti!..

Vasif!.. Məqtudur həbl ələmiyyəten ittifaq,
İştə məfrud ittifaqın parlayan ülvyyəti!

İftixar əhli-ələm elmədir! Biz çox acəb,
Cəhlə qarşı tutmuşuq min şövq ilə ünsiyyəti!

Elmdir bağımızın hasili hüriyi-cənan,
Cəhldir teyyi-cəhənnəm nardən üzviyyəti!

Ah! Ey əğrazi şəxsiyyət sevnələr şərm edin,
Müzmənil etdi şu əğərr əziyyətlər millyyəti!

Qaldılar bitərəbiyyət əfəli-məsumi-vətən!
Gülüstanı-millətin bunlar deyilmə zinyəti!

Cəm olub qət eyladin əşcari-nəhsi-nəxvəti!
Bər behiştə asa qılın siz ələmi-mədəniyyəti!!!

BAHAR

Novbahar oldu, günəş şölələni bürsür,
Qar ərir, sellər axır, ot göyərək səhrədə.
Yeni çıxmış gülə baxdıqca da bülbül dil açır,
Gül budağına qonub nəğmə oxur azadə.

Dərələr, dağlar, ağaclar yaşıl, əlvan hər yan,
Sərbəsər xəlati-ətlasə bəzənmiş gülşən,
Bu nə qüdrət ki, ona olmamaq olmaz heyran!
Xalığın qüdrəti-bihəddinə əhsən, əhsən!

Ah, yellər nə həzin, fikr ələ, san ney çalınır,
Hanı bəs qışdakı evlər uçuran qüdrətiniz?
İndi gör əsməyinizdən nə gözəl zövq alınır!
Unudulmuş o sudan qar yaradan hiddətiniz.

Bağa bax, bostana bax, bağçaya bax, gülləri gör,
Gülü gör, bülbülü gör, zövq apar dünyadən.
Xalığın qüdrətini bil, bu yaranmışları gör,
Yatma, dur bax, götür əl qəfləti-biparvadən!

SƏN DƏ BİR

Ağlaşan, ey qəmli könlüm, pürğübar ol, sən də bir,
Zövqü ləzzət, eyşi-ışrətdən kənar ol, sən də bir.
Zağlı tək daim siyahpuş olma bifikri-xiyal,
Şaxeye bağı vətəndə gül, həzar ol, sən də bir.
Cah-cəhni hüzn avər ilə söylə halın millətin,
Ahı vayla millətə ahəngüdar ol, sən də bir.
Ruzügarın pənceyi qəhrində solmuş gülləri,
Görgülən, ey qəlbü zarım, dağtudar ol sən də bir.
Sərsəri badü xəzan soldurudu bağı-ğeyrəti,
İbrət eylə, ey könül, rəncuri ar ol sən də bir.
Afitabi bəxtü millət pərdeyi-zülmətdədir.
Hardasan, ey nuri-həqiq, pərtov nisar ol sən də bir.
Şəri paki ələman hədyan ilə doıdurdular,
Bunlarə tiğə-zəbanəm, zülfiqar ol sən də bir.
Şaeran zülfi-nigari tel bə tel fırlandılar,
Fırlan, ey mu, bunları çal, şahimar ol sən də bir.
Guşeyi zillətdə millət dad edir, imdadı yox,
Ey olan maste-saadət, şahsuvar ol sən də bir.
Ey olan maste-saadət, şahsuvar ol sən də bir.
Nalövü faryad, vaveyla ucaldıldı göglərə,
Çatla, ey tağü səmavi, tarümar ol sən də bir.
Yoldan azdı, düşdü girdabi-bələyə ümmətin,
Qəbirdən dur, ya Məhəmmad, ya şümar ol sən də bir.
Zülmü bipayan zalımlardan əzildimillətim,
Harda qaldın, ey ədalət, aşikar ol sən də bir.
Gəlişin millətdə bəsdir, əsdi bu badi-xəzan,
Fırlan, ey dövrənü ələm, növbəhar ol sən də bir.

QÜRUB ÇAĞI BİR YETİM

Gün qürub etməyə edirdi şitab¹
Kainata erirdi bir zülmət.
Sanki göydən yağdı hüznü zəlam²,
Çulğayırda cahan üzün nəkbat³.
Zülmətin yer üzünü qaplaması
Qəlbərdə oyandırır qubar.
Sümət⁴ ələm olurdu müstəğrəq⁵,
Pərdeyi-qar⁶ olurdu sayanisar,
Hər tərəf bir sükut idi cari,
Sanki huşa gedib bütiün əlam.
Qara indi geyar cahan, necə ki
Geyinib bir ana, tutur matəm.
Bu sükut içrə bir zavallı yetim
Matü məbhut edir səməyə nəzar;
Gah o solğun çiçək çəkir bir ah,
Od salır ruzgarə sərtasər⁷.
Ah! O bikəs qüruba baxdıqca,
Kəndi halın yürəkdə fırladıyor.
O sarıntor çocuq yanaqlarını,
Gözlərindən axan yaş isladıyor.
Ana yox, aqrəbası yox, ata yox,
Bir kömək görməyir, baxır hər yan.
Bir nəfər yox ki, sorsun əhvalın,
Bir nəfər yox, onu bilə insan.
Hər tərəf üz tutub talatimi-ğəm⁸,
Nəzərində cahan olub zindan.
Boynu çiyində, qoltuğunda əli,
Zarü məhzun, məlulü sərgərdan.
Günaşın axırncı zərrələri
Üfüqün arxasında oldu nihan.
Çənəsində əli, çocuq oturub,
Baxaraq ağlayır, fəqət pünhan.

¹ Tələsmək

² Qaranlıq

³ Nəkbət – bədbaxtlıq, fəlakət

⁴ Sükut, səsizlik

⁵ Batmaq, qorq olmaq

⁶ Qalın pərdə

⁷ Başdan-başa

⁸ Qəm dalğaları

Səs-sədasız çocuq edir nala,
 Kiçik əndamını ələm бүürümüş,
 Ağlayır, çıxmayıf sadası fəqət,
 Çünki qəmdən zəbani həp qurumuş.
 Huşə getmiş çocuq xəyal içrə,
 Kəsərəti-qüssadan olub bihuş.
 Yənə hər yer sükuta müstəğrəq,
 Yənə hər yer zülam içində xamuş¹.
 Yənə hər yanda yox ziyadən əsər,
 Yənə hər yer məzar tək qəmgin.
 Leyk zülmat indi örtübdür
 O səfilin sarımtıraq rəngin.

BİLƏNLƏRƏ

Ey dil, baxırmısan gölü dərya bilənlərə,
 Zaği-siyahu² bülbülü-şeyda bilənlərə.

Bir aşiqi-həqiqi demək heç ravamıdır
 Daim məkani-aşiqi səhra bilənlərə?

Səhrayə düşsə də, yənə Məcnunmu söylənir,
 Hər bir səfilə düxtəri Leyla bilənlərə?

Olsun həram nuri-bəsar, əsri zövqdə
 Şəmi-zəifi bir yədi-beyza bilənlərə.

Olmaz nəsib şagüli-qönçeyi-həyat
 Hər bir təbibə həzrəti İsa bilənlərə.

Varkən həyatı guşeyi-zindan məkan olur
 Hər zövçeyi-əzizi Züleyxa bilənlərə.

Həsərətkeşi-təkalümm olur³, daima nəsib
 Sina misalı hər dağ guya bilənlərə.

Zövqi-həyatı anlamayıbdır demək görək
 Qəsd-i-həyatı cəfeyi-dünya bilənlərə.

Cəfər, həmişə hikməti-xilqət nihan olur
 Zətin zəkavü əqlə mübərria bilənlərə¹.

ƏDİBİ-MÖHTƏRƏM HAŞİM BƏY VƏZİRÖVUN RƏSMİNƏ

Qəlbim yanır baxınca bu çərxin mədarına,
 Bəxdıqca zülmünə, sitəmi-aşikarına.
 Bir nakəs ki ölməyə layiqi-şəridir,
 Yüksəldərək, səbəb olur da iftixarına.
 Bərəks, bir vücud ki millət ziyasıdır,
 Erkən kəfən biçib, qapayır öz məzarına.
 İştə, baxın, bu rəsmində bir zati-azamin
 Simayi-hüznəbarına, qəmgin üzərinə.
 Kimdir? Tanırmısınız bu vücudi-müqəddəsi!
 Bir zətdir ki, cəhli pərişan edib gedib;
 Bir nurdur ki, ələmi rəxşan edib gedib.
 Qəmnək gözəlində görün bir zəkavətin,
 Məhzun çöhrəsində görün qəm əlamətin.
 Əxvan millətə baxaraq sənki ağlayır,
 İbraz edir cəhalətə qarşı şikayətin.
 Təxmin olurmu ömrədə çəkdikləri cəfa?
 Millət özü nə qədər çoxaldıb zəlalətin.
 Hər bir cəfayə leyk qılıb sinəsin süpər,
 Sakit ürəklə qarşılıyib xalq həqarətin.
 Axırda kəndini yetirib bir məqamə kim
 Mövtilə qəlbi-milləti suzan edib gedib,
 Çox dərdüməndlərə dərman edib gedib.
 Abadlıq yaratmaq üçün bir xərabadən
 Cəhd eləyib çəkinməyərək min azabdən,
 Cansız vücuda can yetiribdir həmiyyəti,

¹ Səssiz

² Qara qarğa

³ Danışan

¹ Bu beytin mənası belədir: öz zətin, nəslini ağıldan üstün tutan adama dünyanın hikməti gizlin qalır.

İnsan vücudu xalq eləyibdir türəbdən.
 Zillət çəkib, əzabü-əziyyə, cəfa çəkib,
 Axır salib vücudunu qəm, qüssə təbdən.
 Şükran yerinə milləti nifrən edib ona,
 Xəffəş çünki nifrət edir aftəbdən.
 Amma bu cövrü zillət və təhqirə baxmayıb,
 Kəndin həyatı-millətə qurban edib gedib;
 Çox əhli-cəhli sahibi-irfan edib gedib.
 Ey hər "Sədə" sı tar həqiqət tərənəsi!
 Ey hər "Keyfim gələndə" si aclar zəbanəsi!
 Gülzari-ömrünə fələk əsdirdi bir xəzan,
 Təki, boşaldı mürği-ədəb aşiyənəsi.
 Susdunmu? Yox! Səsin yetişir səmələmə!
 Söndünmü? Yox! Sönərmə günəş nurxanəsi?
 Soldunmu? Yox! Solurmu həqiqət çiçəkləri?
 Haşa! Oluyormu paslana yaqut danəsi?
 Gözdən düşüyormu sən kimi şəmsi-şərəfnisar?
 Rahi nicatı xalqa nüməyan edib gedib;
 Həp öz vücudun ol yola taban edib gedib.
 Ey xadimi-ədəb! Uyu rahat məzarıda,
 İtməz adın bəqa var ikən ruzigarıda.
 Səpdikləri o toxmi-ədəb verdi hasilin,
 Güllər verib, çiçəklər açıb nobaharıda.
 Xəndən qılmağa ləbi-iqbali milləti
 Sürdü'n bütün həyatını sən ahu zarıda.
 Etdin başə vəzifəsi fəvqində ciddü, cəhd.
 Rəhbarlik eylədin bizə hər rəhgizarıda.
 Nadir bulur zəmanə sənintək vücudu kim
 Bir xarizarı ta ki güllüstan edib gedib;
 Kəndin mücahid isminə şayan edib gedib.

DİLƏNÇİ

Qışın boranlı, məşəqqətli bir soyuq gecəsi,
 Cahənə lərzə salır yellərin cəfali səsi,
 Əsir külək, savurur qar, bayırda bir tufan,
 Həvadə qar burulub çirpilir çiçəqatli-can,
 Yatıb bütün qapılarda ovuntı ağ təpələ.
 Vuyuldayub yer ilən yellər asib qarı səpələ
 Qaranlıq içrə buruq – qar sütün kimi ağarır,
 Guruldayır bacalar, yel dəmirlərin qoparır.
 Həman xiyal eliyorsan məqami-zillətdir,
 Baxanda dəhşətə sən bu gecə qiyamətdir.
 Uzaqda qarlar, arabir xərəbəlik görünür,
 Uçuq divarları zülmati aləmə bürünür.
 Baxınca, tələbi qəsavət basub könül bulanır,
 Bütün xərəbəliyi qar təvaf edib dolanır.
 Xərəbə içrə qaranlıqda sanki var bir kəs,
 İniləyər, yayılır, titrəyər çəkinə nəfəs.
 Bu bir zəif çocuqdur ki, xəstə, bidərman,
 Soyuq xərəbədə yatmış, iniləyər hər an.
 Tikib gözün qapıya intizar ilən baxıyor,
 Baxınca göz yazı əbri-bahar tək axıyor.
 Bu öz qoca atasın gözlüyür bu halətlən,
 Çörək dilənməyə getmiş bu cür qiyamətilən.
 Bu xəstə beş gün olar dəyməyib çörək dilinə,
 Qoca ata bu savuqda nə cür gedib dilənə,
 Nəhayət, oğlunu görçək ölüm yatağında,
 Gedib, yox isə də taqət zəif ayağında.
 Gedib çörək dilənə, ta vəsə bu tifi nəcat,
 Uşaq baxır qapıya, gözlüyür çörək, heyhat.
 Baxır o xəstə çocuğa qarış olub zülmətdə.
 Budur, görünür atasın olduğu qiyamətdə.
 Əlin açib uzadır, mədərinə ol nalan,
 Ana! Ana, hara çoxdandı olmusan pünhan.
 Həmişə sən mənə saxladın öz qucağında,
 Nə vaxtlərdi, sənin ağlaram fəraqında.
 Acam! Acam, ana, varmı bir az çörək, bari,
 Ana! Ana, mənə bir az çörək, sən Təri.
 Xiyal edir... Cənə də yel asib salur dəhşət,
 Dəxi çocuq üzülüb, yox acından heç taqət.

Əlin salur yanına, son həyatdır düşüncün.
Budur, qoca atası iztirabilən görüncün.
Girür xüramlığa ixtiyarsız bir pir,
Qəmgin, xiyali pərişan, çöhrəsi dilgir.
Beli bükük, yükü məhzun gəlir-gəlir dayanır.
Çörək gəltürməyib, əmma o tifildən utanır.
Gözünə yaş dolaraq oldu tifle toğru rəvan,
Uşaq görüb atasın həm sevindi, aqdı zaban.
Dilənçilik qocalıqda kəsib amaranın, ata.
Bir az, bir az çörəyə varmı heç gümarın, ata.
Ata! Acam, ölüərəm, mənə qalmayub taqət,
Aman İlahi, nə qəmgin, nə odlu bir halət.
Ata öz oğlunu, öz yaş qucağına yıxdı,
Soyuq yüzün uşağın öz dodağına sıxdı.
Oğul! Oğul, nə deyim qəmli ruzigarımdan,
Qocalmışam, çıxıb həm qüvvət iztirarımından.
Bəşərlər içrə, oğul, rəhm yox, mürvət yox,
Bəşərlər içrə, oğul, ədl yox, adalat yox.
Oğul, bəşərlər hamu bir-birine bir cəllad
Dilənçiyə tapınan varmı, eyləsin imdad.
Bu qərdə hər qəpnu dögdüm, eylədim elzar,
Çağırdım, ağladım, əmma ki olmadı asar,
Qapı-qapı gəzinib görmədim də bir insan,
Ki, rəhm edib mənə ta bir çörək edə ehsan.
Uyu! Sabah oyanar xəlq xabi rəhətdən,
Gedib kömək dilərəm sahibi-səxavətdən.
Çuxur gözü qocanın islanr, dölür da müdəm!
Bahar şəbnəmi təki yaş axır bilaaram.
Görün, nə cür dolanır işte bu zəməni-dün,
Yüzi bütün dağıtıb xəstənin olur məhzun.
Ümidi qat olur, tab-taqəti üzüllür.
Zəif cismi axır, yaşlı gözləri süzüllür.
Ölür-ölür, açıb axır nəfəsdə gözlərin,
Əziz atasına ahəstə səslə sözlərin.
Deyir: – ata, ölüərəm! Ac, sovuq otağında,
Götür mən! Ata, qoy can verim qucağımda.
Cəhani valvələ dütmuş, külək edir şiddət,
Nədir, nədir bu qədər ruzigarıda hiddət?
Təbiətin bəşəriyyətlə var ədavətimi?
Və ya Xuda qoparıb vəd edən qiyamatimi?!

Nədir o kölgə ki, oldu xərabəyə daxil,
Nə qorxulu, nə müdhiş bu işte Əzrail.
Qara qanatlarını iftixar ilən çırpır,
Ayağına üzünü tez niar edir ol pir.
Aman! Aparma bu ac nuri-digəmi, bari,
Tərəhhiüm et mənə, rəhm etgilən sən Azar.
Bu bir uşaq, qocalıqda mənəm pənahımdır,
Aman, aparma ki, bir tək ümüdğahımdır.
Aparma, yox-yox, onu vermərəm sənə haşa,
Yürəkdə mərhəmətin yox, bəşərmisen aya?
Vurub qara qanatın üç kərə, olur pünhan,
Qoca soyuq bədəni sinəyə basıb ələman.
Oğul! Oğul! Çağır, yoxdur heç nəfəs, heyhat,
Ölüb! Ölüb! Soyuyub, cism edib vidai-həyat.
Qoca özün itirib qəmlər izdiyadından,
Təbiət həp genə əl çəkmir iştidadından.
Yürəkdə eylədi nəşət sönük xiyalətlər,
Səməyə yüz çevirib başladı şikayətlər.
İlahi! Pir olanı xar edib əzərlərimi?
İlahi! Pir olanı taqətin kəsərlərimi?
Nə yummuşsan gözünü, dür ümidğahım, oğul!
Cəhəndəsə olacaq dün mənəm pənahım, oğul.
Bu gün bütün bəşəriyyət yegənə bir cəllad,
Hələk olanlara bir kimsə etməyər imdad.
Cəhəndə yoxdur əsər rəhmdən, hidayətdən,
Zavallı huşa gedib kəsərti xiyalətdən.
Nədir bu valvələyi-dövrü ruzigərə səbəb?!
Nədir? Nədir? Bu qədər inqilabi ələmgir?!
Nədir zavallı bəşərlər həlakinə tədbir.
Nədir başar bu cəhan içrə seyyiddir azad,
Nədir cəhan? Özü bir qan içən böyük səyyad.
Degilmi daim fəlakət təşərlərə bu həyat,
Fəqət bunu bəşəriyyət düşüncümün, heyhat!!!

BORANLI QIŞ GECƏSİ

Boranlı qış gecəsi, şaxta şiddətilə kəsir
Külək viyıldayaraq səs salır biyabana;
Cahan zülami-kədər pərdəsilə puşidə¹,
Qaranlıq iştə çöküb məclisi-şəbistanə.
Uzaqda, kənd kənarında bir uçqu evcik.
Əvət, dağılmış, uçulmuş xərabə bir məqbər.
Zülami-nikbət² içindən gəlir inilti səsi,
Baxanda xəstə uşağ, bir də xəstə bir mardər.
Qaranlıq evdə uzanmış da bir cavan arvad,
Vərəmli cöhrəsi solğun, zülamə müstəğrəq;
Ağır nəfəslər alır, biməcəl olub bayılır,
O bir cənazə və ev bir məzardır mütləq;
Bətib zərif, sarımtıl yanaqları çıxura.
Nədir bu mənzərə, ya rəb? Nə qəmli simadır!
Üzündə sayeyi-möhnət, baxınca zənn olunur:
Deyil bu canlı başər, bəlkə, bir müqəvədir;
Ölür, ölürlə də, fəqət müntəzir səbisindən³
Ki, yox cəhanda onun bir ərisi-qəm-xarri⁴.
Baxır nigahi-təhəssürlə nuri-didəsinə,
Xəyal edir ki, onun kim olar pərəstəri.
Çocuq fəğan ilə qucmuş zavallı anasını,
– Ana! Acam! – deyər ağlar, qadın baxır mədhuş⁵.
Nə var dolanmağa taqət, nə var danuşmağa dil,
Həzrin nəzərlə baxır, ağlayır, olur bihüş.
Əsir külək yenə vəhşi kimi gürldəyərək,
Viyıldayır, bağırır, artırır da dəhşətini;
Vurur, yıxır, dağıdır, sındırır, ucaldır səs,
Başər vücuduna san göstərir ədavətini.
Baxır ana çocuğa bir nigahi-həsərdlə⁶,
İniləyir də onun hüznü-İnfalında⁷.
Ona baxıb düşünür, ondən ötrü çırpınıyor

¹ Örtülmüş, bürünmüş

² Bəd xəstəlik zülməti

³ Uşağ

⁴ Qəna şərik olan dost

⁵ Qorxmuş, dəhşətə gəlmiş

⁶ Həsərdli nəzər

⁷ Təsirlənmə

Onun xəyalı gözür həp söntük xəyalında.
Əvət, onu düşünür tə xərabədə anası,
– Cöhrək! Cöhrək! – deyərək eyləyir vidani-həyat.
Kömək dilər kimi, ətrafını süzər sakit;
Baxır, baxır da, fəqət kimsə görməyir, heyhat!
Nə qəmli mənzərədir, son nəfəsə bir madər
Bir iztirab ilə etmiş səbisini bərduş¹.
Bir iztirabi-təhəssürlə gözləri süzülür,
Ölür, ölürlə həp çocuq baxır xamuş.
O dam işıqlanub ev nəgəhan iki ərle,
Döşü nişanlı gözəl bir qadın olub daxil;
Qadın qaçıb çocuğu qapdı, basdı sinəsinə
Öpürdü, sanki öz övladına olub vasil.
Görünüb sinəyi-şəfqətdə kəndi yavrusunu,
Gülümünü, hər iki əllərin zəlifanə
Uzatdı ol qadına, san: “Apar, bacım, saxla!” –
Deyirdi, həp süzülən gözləri səmimənə.
Qadın yenə uyudu... ah, şimdiki pək rahat,
Birər təbəssümi-şəfqət öpür dodaqlarını;
İztirabi onun, şimdiki oxşayır ancaq
BİRƏR piri-təsəlli soluq yanaqlarını.

NOVRUZ BAYRAMINA HAZIRLAŞAN MÜSƏLMANLARA TÖHFƏ!

Pər vur, ey mürgi-dili-zarim, bu möhnət-xanadan,
Uçulan balalərə, seyr et mədari-ələmi!
Ələmi-isləmə bax! Bir yanda işrət bərçərar,
Bir tərəf fəryadə guş et, gör qurulmuş mətəmi.

Bax, könlü, baladən ol buz bağlayan səhralara,
Bax o çıpaq, ac yetimin naləvi fəryadına.
Gör acından rəngi solmuş qızları xarı zəlli.
Vərmü gör bir kimsə yetsin onların imdadına?

¹ Döşünə basmaq

Bir tərəf millət zəvalə üz tutub biixtiyar,
Bir tərəfdə xanımanlar tar-mar olmaqdadır.
Bir tərəfdə əğniyamız eyd üçün hazırlanır,
Musiqi avazəsindən nəşədar olmaqdadır.

Ey içən baxtı-səadət şərbəti, sirab olan,
Qarlar içrə ac qalib can tərək edir ixvanınız!
Ey vuran fəryad içində tarə mizrabı-səfa!
Matəm içrə eys olur?.. Yoxdurmu heç vicdanınız?!

Hər tərəf mövci-hələkət üz tutub ixvaninə,
Bunların halından, aya, kim xəbərdar olmalı?
İngilislərimi, firənglərimi və ya islamiləri?
Kim yanub qardaş qəmində çox diləzən olmalı?

Xaneyi-millət xərab olmaqda, imdad istəyir.
Ey ucaldan təqi-ərşə fəxr ilə kaşanələr!
Nərdədir "əl mömininə ixvətir" ayatı bas?
Ey özün islamə daxil eyləyan biganələr!

Ey özün mömin bilənlər, imtəhan meydarudır,
Qəlbiniz amalını etsin sübut amalınız.
Leyk millət, can verir, siz eysüi nuş aludəsi,
Şər qanunına mütləq ziddir əfalıruz,

Bu zələlət ərsəsində cismi-millət bisipar,
Tiqi-calladi-əcəl rədi-səma tək rəşədar.
Zülm ilə pəmal olur millət, siz eyd etməkdəsiz.
Hökmi-Quran böylədirmi, söylə, ey biəğniya?

Ax, bu səslər kimləri imdadə səslər müttəsil?
Ax, bu əllər hansı bir gövmin dilər ehsanini?!
Kimlərə bu yaşla dolmuş gözlər olmuş intizar?
Ax, bu solğun xəstə kimdən gözləyir dərmanini?!

Bax bu yanda gör tərənnümsüz olur sazəndələr,
Ax, nə xoş rəqs eyləyib əl oynadır rəqqasələr!
Gör nə zəninlə tamaşa eyləyir bu çeşmlər,
Ax, nə xoş kəskin şəfəq saçmaqdadır əlmasələr!

Ac yetimlər nələsi əflakə əksəndəz olur;
Əğniyələr süfrə qurmuş, eyd edir püriftixar.
Böylə bir millət yaşarmı? Bu na cür bir sirdir?
Bəzi işrət, bəzisi ac, giryələr eylər nisar.

Ağla, ağla, ey yetim, imdada səslə milləti!
Çal, çal, ey sazəndə, tarın başqa bir xülyası var!
Ax, ax, ey göz yaşları, səpil bələ tək mövcə gəl!
Tök, tök, ey saçı, şərabın dadlı bir sevdası var!

Lal ola, ya rəb, o dil imdadə gəldim söyləməz,
Kar ola ol nələyə guş etməyən cəlladlar!
Kor ola, ol kor olan gözlər ki, görməz zilləti,
Məhv ola ixvaninə rəhm etməyən şəddadələr!

Ar ola ol şəxsə kim, fəryad eşitməz, inləməz!
Ar ola ol şəxs əslə rəhmi yox, ehsanı yox!
Ar ola ol millətə kim, matəm içrə eys edər!
Ar ola ol millət əfradına kim, vicdanı yox!

BAYRAM SAXLAYANLARA!

Yənə əhatə edib zəhümi xəyələtlər,
Gözüm önündə gəzir başqa dürlü halətlər.
Təcəssüm etmədə qarşında qəmli bir ələm,
Nə ələm, ah! Qülbə alov saçan matəm.
Yaxında bir ada, yox, bir məkani-qəm varmuş;
Baxın, baxın, onu hiddətli dalğalar bürümüş!
Baxın bəsirət ilə ol məqami-hüzünə tərəf,
Nə qədər bikas olub orda min azabə hədəf.
Hürr anın dəmi... həp yaralı zəlif kəsələr,
Əman kömək, ölüərəm, əlan-deyor səslər.
Bədən zəif, yemək yox, qərrib vilayətdə
Kimin yanında bular olmalı şikayətdə?
Ufaq çocuqlara nəm torpaq işte bəstərdir,
Olardır ac, parasız, üç əsiri-madərdir.
Vücudu sarısıyor bu yetimlər dadi,
Ürəkləri dəliyor, ah, millət əfradı!

Gözəl, sevimli çocuqlar cəzirlərdə zəlil
Deyil bu, millətimiz qeydsizliyinə dəlil?
Ey iftixar ilə mömin deyən özünə müdam,
Səvabə doğru qoşun, iştə yaxşı bir əyyam!
Verək, verək nə qədər varsa bu faqirlərə,
Şəriət əmr eləyib daima əsirlərə
Kömək verək ki, olar sadqəyə sözadırlar,
Kömək verək ki, qərrib, həm də binəvadırlar!
O şəxslər ki, gəzir cənnəti iştiyağında,
Acarları niyə bəs görməyir qabağında?!
Gedin, gürün o zaman yandırar sizi atəş:
Nə qədər olsa hərarət, nə qədər yaxsa günəş,
Bir istəkan suya bir kəs kifayət etməlidir,
Bir az quru çörəyə həm qənaət etməlidir,
Bular deyilmi bəşər, ya deyilmi bir islam?!
Ürəyimiz, ah, nəsil parçalanmayıb da tamam?
O vəhşi dalğaların ortasında dindaşımız,
Zələlət içrə ölüp ac, zəlil qardaşımız!..
Biz isə eyd eləyib, işrətə qiyam edirik,
Bütünlük bütünlük gecəni eyslə tamam edirik.
Göz aç, sən ey özünə söyləyən müsəlmanəm!
Göz aç, sən ey bağıran mən də əhli-Quranəm!
Göz aç, sən ey danışan həşrdən-qiyamətdən!
Göz aç, sən ey əbədi dəm vuran səxavətdən!
Çıxıb da sahilə, bir ol maqami-zillətə bax!
Behiştə, duzaxi gör, həşrə bax, qiyamətə bax!
Gör orda ac-yalavac can verən zəliləni,
Gör orda içməyə su tapmayan yetimani!
Yaşın bil: alışar, od tutar, yanar canın,
O dəm kömək yetirərsən var isə vicdanın.

BU HƏQİQƏTDİR Kİ...

Bu həqiqətdir ki, bir səslə edib ələm qəbul:
Sarsıdılar əflaki birlik, ittifaqın qüvvəti.
İttihad ərbabınə ələm müti olmuş müdam,
Müttəhim bir millətin daim ucalmış şöhrəti.

Partlasın toplar, şrapnellər, tüfənglər, bombalar,
İttihadın qüvvəyi-əzmi hər asan eyləməz.
Partlasın odur, alovlar, ildırımlar, şülələr,
İttihadın odu qəlbi zərərə suzan eyləməz.

Qələlər, bürclər, dəmirlər və möhkəm istehkamlar,
Puç olar, gər İttihadın tiği etsə ictihad.
Arkadaşlar, varlığın millət istərə səxlasın,
Əlbəvə versin də, etsin ittihadı-ittihad.

SƏHƏR VAXTI SİYASİ BİR MƏHBUS

Sübh açılır, gün doğuyur hər səhər,
Ah sən, ey məhbəsi-virənə, sən,
Bircə işıqlanmaz imişsən məgər?!
Məndə günah yox, onu bilməzmişən?
Siz, ey qara, ey vəhmlı divarlar,
Ədli nəçin pərdələyirsiz müdam?
Ey qara zəncir, ey ağır halqa, sən
Çatla, nəçin zülmə edirsən dəvəm?
Ey mələkəlmövət, gəl al canımı,
İndi ki zülm ədli təbah eyləyir.
Öldür, əvət, öldür, olum rahat, ah!
Kimdir? O Hatif, nə xoş söyləyir:
– Səbr elə, bəxtinlə bir az qıl mədar:
Məhbəsi hürriyyət edər tar-mar,
Zülm enəcə, ədl olacaq payidar.

HÜSEYN ƏRƏBLİNSKİYƏ

(Hüseyn Ərəblinskinin təşvi-cənazasına oxunan nüdə)

Möhtərəm, ey sevgili yoldaşımız mərhum Hüseyn!
Çox çəkib cövrü-cəfa qardaşımız məzlum Hüseyn!

Zillət içrə etdim abad səhneyi-millimizi,
Xəbi-qəfiətdən oyatdın milləti-küllimizi.

Ac-susuz atdın özün bu kəşməkeş meydanına,
Millətin bir cam yetirdin səhneyi-ürfanına.

Səhneyi-millli səninlə bir təcəlla bulmada,
Sən vəli bir xaki-zülmətə şitaban olmada.

Çəkdiyən cövrü-cəfanın intəhasın bilmədin,
Həsərət qəlbində bir cəllada can tərək eylədin.

Cismini millət qəmi çoxdandı milliləndirdi, ya
Qoymadı rahat səni, zəttində cüş etmişdi ya!

Cəhd qıldın, tək çalışdın, səhnə abad eylədin,
Leyk bir cəllad əlində qəlbən bərbad eylədin.

Xalq unutmaz xadimin, ey millətin dilərəsi,
Millətin ruhunda yer açmış şu qurşun yərəsi...

SEVDİYİM

(Azərbaycanın bayrağına)

Altun köksün hilal-yıldız, işıqları öpünce,
Zirvəsindən Şah dağın gündöğüşü dinilir.
Rəhm Allahi gözəlliklər tarısı tək pək incə,
Bir siyaqla köntüllərə hey salamlar söylüyür.
O yerlərdə qardaşları, dostları var, pək sevir,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al yanaqlı sevdiyim.
Canalıcı bir görkəmlə dağ başında durunca,
Oxşadıqca bahar yeli açıq-dağınq tellərin.
Nazlı əlin umuzunda saçlarına vurduqca,
Bir-bir oxşayırsan bütün Turan ellərin.
Altaylardan, Altun dağdan doğma səllər bəkləyər
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdiyim.

Rəmuz ilə dörd bir yanə işıq saçmaq istiyor,
Ara-sıra tərponiyor, bu kəsik uçmaq istiyor,
Qollarla türk ellərin bütün qusmaq istiyor,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdiyim.

AZƏRBAYCAN BAYRAĞINA

Buraxınız, seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım,
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayraq.
Mələklərin qanadını üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu, aman Allah?! Od yurdunun yarpağı!
Göy yarpaqlı, al çiçəklili yaşıl otlar topasımı?
Xayır, xayır? Çiçək solur, otlar yerdə tapdanır.
Fəqət bizim bayrağımız ucaları pək sevirər,
Yılduzlardan hilaldan da yüksəklərdə fırlanıyor.

Kölgəsində ay əyilib bir gözəli qucmada,
Qucaşaraq sevdiiylə yüksəklərə uçmada,
Şu görünüş bir ananın şafqətinə oxşayor.
Düşündükcə zövqlərimi, vicdanımı oxşayor.
Bu ay, yıldız, boyaların qurultayı nə demək?
Bizcə böylə söyləmək!

Bu göy boya Göy Moğoldan qalmış bir türk nişanı,
Bir türk oğlu olmalı!
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,
Ürəklərə dolmalı!
Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,
Mədəniyyət bulmalı.
Səkkiz uclu şu yulduz da səkkiz hərli OD YURDU
Əsarətin gecəsindən fürsət bulmuş quş kibi,
Səhərlərə uçmuşdur.
Şu hilal da türk bilgisi, düzgün sevgi nişanı,
Yurdumuzu qucmuşdur!
Allah, əməllərim edib şu bayrağı intiqal,
Bırır-bırır doğru olmuş, bir ad almış: İSTİQLAL!
Yürəyimdə bir dilək var, o da doğru kəsilsin,
O gün olsun bir göy bayraq Turan üstə açilsin.

SALAM

Məhəmmədəzadə Mirzabala qardaşıma töhfə

Amal quşu Şərçə doğru uçarkən,
Gündoğuşda murad suyu içərkən,
Səbah yeli Altun dağdan keçərkən,
Turan ellərinə salam söyləyin.

Bir gözəl görsəniz göylər elindən,
Öpün dalğalanan ipək telindən,
Od yurdunun yavruları dilindən,
Turan ellərinə salam söyləyin.

Baykalda görsəniz ördək izləri,
Unutmayın tapşırığımı sözləri.
And verirəm, durnaların, sizləri,
Turan ellərinə salam söyləyin.

İntizar gözlərdən Xəzər doğuldu,
Həsərət ürəyimiz yanar dağ oldu.
Dillərimiz Turan deyə yoruldu,
Turan ellərinə salam söyləyin.

Yıldızlı bir göy tac üstə ay parə,
Bir al yaylıq verim yetirin yara,
Durnalar, durnalar, bizdən dübarə
Turan ellərinə salam söyləyin.

DÜN O GÖZLƏRDƏ

Dün o gözlərdə inliyə sevgi,
O baxışlarda titrəyən xülya,
Gülüşündən uçan səmimiyyət
Varlığından gülümsəyən sevdə
Ruh sar-sar əsirin eylədi.
Utanıb dün çiçək kibi qızaran,
Şu yanaqlar bəharə bənzərdi.

Gül dodaqlar əsər, susar, utanar,
Gözlərin bildirdi hər dərdi.
Həm də pək şairinə söylərdi,
Tellərindən öpüncə aydınlıq.
Ləblərindən gülümsüyürdü həyat
O zaman bən sənin əsirin idim,
Çünkü məsum idin, fəqət heyhat!

Şimdi hər şey havaya savruldu,
Böyüdü, bir qədər də oldun şən.
Dillə "sevdim" diyorsan imdi, fəqət
Dinməmiş gözlərindən anladığım...
Eşq yox, zövq yox, yetər! Get, Get!..
Nərdədir gördüyüm səmimiyyət,
Niyə yavrum riyayə çevrildi?!

YAŞAMAQ

Gözümdə büsbütün aləm məzara bənzərəkən,
Uçar qararlıq üföqlərdə bir qanadlı ziya.
Könül xarabəsi göz yaşlarında inlərkən,
Gülər dumanlı fozalarda bir mələksima.

Uçar... uçar... uzaşar sado bir gülümsəyərek,
Aşar üföqləri, varlıq xiyalı boynunda.
İtər... gedər... gənə ruhum, axan şu yıldız tək,
Vərəmli bir geca tən iztirabı qoyununda.

Sönər... susar... qara bir yoxluğun soyuq nəfəsi,
Zavallı fikrimi sarsıb da dondırar... yadırır.
Sonunda bir qocaman bayquşun zəhərli səsi,
Sönlük xiyalimə min dürlü sorğular gətirir.

Neçin, neçin yaşamaq? Ölməmək! nədir mənə?
Neçin şu dörd yarı sarmış əzabə bağlanmaq?
Neçin əzilmək, üzülmək, iməkləmək bica?
Neçin həyatə səbəbsiz dözüb ayaqlanmaq?

Nə var yalanla qızarmış şu canı yüzlərdə,
Nə var riyayi gülümsər şu mavi gözlərdə?
Nədir şu kölgəli, dolmuş yalançı qəhqəhələr?
Nə var şu zəhər bulaşmış səfalı sözlərdə?

Nədir, nədir dirlik yurdu? Qanlı bir ölkə!
Dəgilmi varlıq özü canlı bir yığın kölgə?
Ölüm!.. O bir əbədiyyət... gürünəcə siz uyğuş...
Nə tatlı şey... bu əzabə o sən çəkər, bəlkə.

Şu yas içində ümid intiharə qalmışkən,
Gülümsüyor yenə birdən fəzayi-xülyadan.
Demeynən ki, canı ziya... bənligim yuxalmışkən,
O sanki qaldırıyor bir dumanlı rəyadan.

Xayır, xayır! Yaşamaq! Bir vüsalədək yaşamaq!
Deyir, qoşar yürəgim! Orda bir işıqlı xiyal.
Badən bulur yenə qüvvət, itər şu yorğunluq,
Nədir əcəb bu ziya?... İştə şanlı bir ideal.

Deməm ki, gəl qucum! Hicran həyat ləzzətidir,
Uzaq, uzaq, gözümlə! Ancaq mərağə yax bənə sən.
Yaxınlıq gənə heçlik, gülümsə göylərdən
Yaşatmaq! İstəsən ancaq uzaq, uzaq bəndən!
Nəsə? Budur yaşadan... rəf olunmayınca mərağə,
Könül deyər yaşamaq! Bir vüsalədək yaşamaq!

ÖLKƏM

Şiş ucları buludlarla döyüşən
Dağlarında buzlar var ölkəmin.
Göy otlardan ipək paltar geyinən
Tarlaları, düzləri var ölkəmin.

Verimli torpağı, geniş çölləri,
Çalışqan ərləri, igid elləri,
Böyük gəmiləri, dəmir yolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

Quzğun dəniz oynar ayaqlarında,
İşıq saçar nefti torpaqlarında.
Tarixlərin altın yarpaqlarında
Dadlı-dadlı sözləri var ölkəmin.

"Yanar dağlarında yalov qoşarmış,
Ona tapınmaya ellər qoşarmış,
Bir çağ varmış, ölkəm azad qoşarmış,
Bu yollarda izləri var ölkəmin.

İpəgindən qızlar çadra geyərlər,
Ölkələrin azad görmək dilərlər,
Bu yerləri bütün ellər sevarlər,
Yalnız bizdə gözləri var ölkəmin.

QARA GÖZLƏR

O gündən beş ildir tamam,
Oruc tutmam, namaz qılmam,
Səhər-axşam var bir duam:
Gözlər, gözlər, qara gözlər!
Göylərə etməm etibar,
Beş ildir könlüm intizar
Tanıdığım, bir Tanrı var:
Gözlər, gözlər, qara gözlər!

Diləklərim erkən soldu,
Könlüm fəryaddan yoruldu,
Nə istədim... nələr oldu
Gözlər, gözlər, qara gözlər!

Siz bir gözəllik Tanrısı.
Mənsə bir tale ayrısı,
Könlümün ilham pərisi
Gözlər, gözlər, qara gözlər!

GÖZLƏRİ

Ala gözlü ceyranları andırıyor düzləri,
Toplamışdır gözəlliyi ən sevimli qızları –
Görkəmlilə andırıyor düşündüyü sözləri
Kəcbaxıcı, evyaxıcı, canyaxıcı gözləri.

Sərt baxarkən ən alovlu duyğulan dondurur,
Donuqluğu donub-qalan ürəkləri yandırır.
Gah bir toytaq oynaq olur, gah bir mətəm andırır
Kəcbaxıcı, evyaxıcı, canyaxıcı gözləri.

Bir baxışla azdınyor, bir baxışla bildirir,
Bir baxışla ağladıyor, bir baxışla güldürür,
Gülümsərkan can veriyor, süzülərkan öldürür
Kəcbaxıcı, evyaxıcı, canyaxıcı gözləri.

İtirdiyin unutturur, gördüyündən küsdürür,
Ən sarsılmaz ürəkləri yarpaq kimi əsdirir,
Tutqun gecə, aydın gündü, gərən, necə kasdirir
Kəcbaxıcı, evyaxıcı, canyaxıcı gözləri.
Mən istərdim şəirləri, şeir ilahi qucurkən,
İki gözə səcdə edib oynaq dillər açırkən,
Görəydilər incə, xəlif təbəssümlər saçırkən,
Kəcbaxıcı, evyaxıcı, canyaxıcı gözləri.

MƏHƏBBƏT ALƏMİ QƏMDİR

Məhəbbət ölkəsi qəm diyardır,
O diyarda ağlayan çox, gülən yox.
Cəd olunmuş kimi könlü çarpınır,
Ağlayormu, güliüyormu – bilən yox!
Fələk mani öylə günə salıb ki,
Bilmiyorem, yaşayımmu, ölümmü?
Yazıq könlüm öylə hala qalıb ki,
Bilmiyorem, ağlayımmu, güliümmü?

Məhəbbət ölkəsi qəm diyardır.
O ölkəni dolaşıram bilərək.
İçin-için eşq ürəymi yandırır.
Yanıyoram sevinərək, gülərək
Gözüm ağlar, dodaqlarım gülümsər,
Bilmiyorem, yaşayımmu, ölümmü?
Yaşamaq istərəm, ölüm bəklərəm,
Bilmiyorem, yaşayımmu, ölümmü?

Dənizlər ardından Günəş nur saçır,
Bahar gülümsüyör, çiçəklər açır,
Yaşayış oynayıb, dirilik uçır
Keçmiş zamanların gözündən keçir.
Çocuqluğum, oyandıgım, güldüyüm...
İynə kimi ürəyimi dələrək
Gözüm ağlar, dodaqlarım gülümsər,
Bilmiyorem, ağlayımmu, güliümmü?
Yaşamaq da istər könlüm, ölmək də
Bilmiyorem, yaşayımmu, ölümmü?

MƏHƏBBƏT ƏŞARI

Bir lalə-rüxam, eşqimə sultan ola bilsən,
Məndən qaç uzaq, vəslimə mehman ola bilsən.

Ən odlu bir eşqin gülü al olmuş, unutm!a
Qismət sevənə hicr vəsəl olmuş, unutm!a
Aşiq qanı məşuqə həlal olmuş, unutm!a
Varsansa, buyur, eşqimə qurban ola bilsən.

Sən tifi-dəbistansən, uzaqlaş, tərərin yox!
Eşq əlamı bir başqa bəladır, xəbərin yox!
Ağuşı-nacibənədə aldanma, yerin yox!
Gəl, Qeys¹ ilə həmdərdi-biyaban ola bilsən.

Dün sev də, bu gün başla həmin hicrə şikayət,
Məna ara, bul, eşqdə boş vəslə nə hacət?
Hər aşiqə ümmid günü var olsa qiyamət,
Gül onda da sən, vəslimə şayan ola bilsən.

Həp hicrdədir, eşqin əgər varsa səfəsi;
Gün gəlsə yaxın, bir od olar nazlı ziyası;
Eşqim verər ancaq sənə bir zövqi-əsası;
Ömrün boyu hicr ilə pərişan ola bilsən.

Sən bədələr iftadəsi², qanunkeşi-xilqət³,
Mən bir yeni məkurəli növzadi-təbiət.⁴
Bir çoxları tək vəslədə mümkün sənə, əlbət;
Ancaq ki bədənsiz quru bir can ola bilsən.

Mən şeirəm özüm, bir daha əşarə nə hacət?
Mən canlı çıxəkkən, ölü gülzarə nə rəğbət?
Mənsiz gülə, həp şairin əşarına lənət!
Lənət sənə də, "bəxtavar" insan ola bilsən.

¹ Məşhur "Leyli və Məcnun" poeması qəhrəmanı Məcnunun adıdır.

² İçki düşkünlü

³ Yaranış qanunu gözləyən

⁴ Təbiətin yeni yaratmış olduğu bir adam

MƏNİM TANRIM

Mən bir zaman öz-özümədən uzaxdım,
Dün bir işiq buldum, ruhuma taxdım.
Bütün əski tanrıları buraxdım,
İndi artıq bir tanrım var – gözəllik!

Bütün əski tanrıları darıldım,
Həp məcazi sevgilərdən yoruldum.
Bir haqiqət buldum, ona vuruldum,
Dünyada bir şüarım var – gözəllik!

Oxsa mənə, yeni tanrım, sevindir!
Artıq fikrim, ruhum, duyğum səindir!
Çıx könlümdən, əski dünya, sonundur,
Çünkü yeni bir yarım var – gözəllik!

MƏHKUM ŞƏRQƏ

Ey Şərq, sənün üstündə cahan çarpışıyorkən,
Aləm səni bölməklə səadət bölüşüyorkən,
Övladın əsarətdə, yazıq, can çəkisiyorkən,
Hala da sükut etmədəsən, ey evi bərhad!
Kimdən, acəba, ummadasan dərdinə imdad?

Rahib kimi qovğayı-hayata həvəsin yox;
Tərpənmədəsən kölgə tək, amma nəfəsin yox;
Məhbəsdəsən, ancaq ki dəmirdən qafəsin yox;
Zəncirini qırmaz nə tərəhhüm, nə də fəryad;
Əsr indi dəmir dövrü, bənt dövrüdür, heyhat!

Dünyanı əsir eylər ikən bir ovuc altın;
Hər millət öz azadəliyin qurşuna mədyun¹
Əsrin sözü top, haqq sözü top, tanrısı qurşun;
Acizliyə qalsan, edən olmaz səni azad,
Hər gün sənə sahib olacaq bir yeni cəllad.

¹ Borcludur

Döndər günəşin atəşə, saç Qərbə, Şimalə!
Topla nə gücün varsa, giriş qəti cidalə!
Ya haqqını al, ya əbadi öl, laməhalə
Qoy gülləri ya qan sulasın, yaxud adalət,
Qoy ya bəşəriyyət yaşasın, yaxud əsarət!

OLMASIN

*Pək az süzən baharımın canlı çiçəyi, sevimli Sonama,
göndərdiyi çiçəklərə qarşı yadigarım*

Bülbülündən ayrı düşmüş qızılgül,
Bu hicrana kimsə düşər olmasın.
Kaş ki, yavrum, son günlərin sevinci,
Böylə qısa, bətiibar olmasın.

Sənsiz könlüm fəryadlardan usanmaz,
Çaylar dursa, göz yaşların dayanmaz.
Dünya gülşən olsa, könlüm oyanmaz,
Sənsiz, yavrum, artıq bahar olmasın.

Dünki gülşən – yarı xəzanın oynaq,
Dünki insan – yarı bir yığın topraq.
Keçmiş ilk bahardan bu bir kaç yapraq,
Saqın, yavrum, son yadigar olmasın.

Bəlli şey ki, həyat beş qara gündür,
Mənsiz gül, ağlama, könlüm sevidir,
Cismim topraq olsa, ruhum sənidir,
Sevgimizə yoxluq məzar olmasın.

OLSUN QOY

Həyata gəldiyim gündən bəlayə çarpıldım,
Alışdı qəmlərə könlüm, o, yarım olsun qoy!
Sənin ki eşqinə ruhum pərəstiş eylər idi,
Fəqət dedin, dəli ruhun şikarım olsun qoy!

Vəfalsan, dedim, eşqin könlüdə bərkətdim,
Könlül, ürək, nə var aldın da, məhv olub bitdim;
Səninçin hər şeyi, hər kainatı tərək etdim,
Bu göz yaşında fəqət ittiyarım olsun qoy!

Yalançı bir görünüş: Ay, Günəş, bu ulduzlar,
Yabançı hər bu baxışlar, bu nazarın gözlər,
Yalan bu eşq, bu sevdə, bu atəşin sözlər,
Bu sonda, bəri, haqiqət şüarım olsun qoy!

Neçin bu cür mənə, tanrım, bəlalı gün verdin?
Bu nazlı afətə vurğun cahana göndərdin?
Baharı-eşqimi, yavrum, xəzanə döndərdin;
Bu dərdli günlərim artıq baharım olsun qoy!

Nigari-xilqətə sordum: – Nədir bu mənələr,
Bu eşq, nələ, bu hicran, bu dadlı xülyələr,
Nədir həyata gülən bu dərin müəmmallar?
Götür bu pərdəni, bir aşkarım olsun qoy!

Dedi: – Həyat özü bir ayrılıq, kədər, bir qəm,
Nə çarpır orda gözə, həpsi bir yığın matəm;
Bu göz yaşında boğulmaqsə taleyi-ələm,
Mənim də göz yaş, hicran məzarım olsun qoy!

Bəşər həyata tapınımış, o, bir yığın topraq,
Vücudu, varlığı yüz min bəlayə bir oynaq;
Bu gün varıq da, yarı, kim bilir, nələr olacaq?
Fəqət bu bir neçə söz yadigarım olsun qoy!

Ölmək! O geniş körpüdən hər kəs keçəcəkdir,
Bir bədə ki, ondan bütün ələm içəcəkdir!

Hər süslü çiçək sonda saralmış quru yarpaq,
İnsan da nədir? Əvvəli torpaq, sonu torpaq!

Aləm doğacaq, dirçələcək, məhv olacaqdır,
Dünya boş ikən əvvəli həp boş qalacaqdır.
Bir tək səni məhv etmədi bu qanlı təbiət,
Həp yoxluğa, həp heçliyə məhkum başəriyyat.

EY DAN ULDUZU

Qaranlıq gecədə səni gözləyib,
Durmaqdan yoruldum, ey dan ulduzu!
Uzaq üfüqlərə göz gəzdirməkdən,
Az qala, kor oldum, ey dan ulduzu!

Öksüz təleyimək gecikdin nədən?
Karvanqıran doğdu, görünmədin sən.
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey dan ulduzu!

Arxasınca qoşdum sonsuz bir yola,
Hər addında tuş gəlincə bir kola,
Qaranlıqda çox baxındım sağ-sola,
Hər yana buruldum, ey dan ulduzu!

Büsbütün yorulub gücdən düşərkən,
Bir ulduz parladı uzaq üfüqdən.
Bu görünən səndin, artıq gəldin sən,
Axır səni buldum, ey dan ulduzu!

MƏN BİR SUSMAZ DUYĞUYAM Kİ

(şərq)

Mən bir solmaz yarpağam ki, çiçəkləri bəzərim,
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzərim.
Mən səninçin ömrüm boyu cəfalara dözərim,
Sənsiz güllər açılmasın, axar çaylar dayansın,
Oxu, bülbül, bəlkə, yarım oyansın!..
Mən bir sönməz ulduzam ki, daim işıq saçarım,
Mən bir oynaq bülbüləm ki, güldən-gülə uçarım,
Mən bir saqlı aləməm ki, sevgilərdir açarım.
Sənsiz günəş görünməsin, qaralara boyansın,
Oxu, bülbül, bəlkə, yarım oyansın!..
Mən səninçin şəfaqlərdən süsü bir tac yaparım,
Yol ver mənə, gül dərmişəm, sevdiiyimçin aparım!
Arar, arar, arar, arar, axır səni taparım;
Sənsiz solsun göy yarpaqlar, axar sular bulansın,
Oxu, bülbül, bəlkə, yarım oyansın!..

DÜŞKÜN DÜNYA!

(şərq)

Tarixlərdə öksüz kimi göründük.
İllər boyu qaralara büründük,
Yetər artıq ayaqlarda süründük,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Tarix cəllad qan içməkdən yorulmaz,
Tərpənişsiz qara zəncir qırılmaz,
Yazıq, artıq bu dərdlərə durulmaz,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Qoy qırılsın artıq cəllad bıçağı,
Qoy uçulsun ölümlük vaqan ocağı,
Dünya olsun azad ana qucağı,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!
Hər bir qanun azadlığa bir yağı,
İnsan oğlu olmuş insan tapdağı,
Silkin, ucsun köləliyin torpağı,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

TELLƏR OYNADI

Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar...
Məşə yolu, yarpaq dolu yaşıl ağaclar,
Onda ki ağ umuzlara töküldü saçlar,
Əsdi yarpaq, coşdu irtəmə, güllər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.
Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya...
Dağ başında uçan quşlar endilər çaya.
Sən dedin ki: "Bütün dünya qoy dönsün toya!"
Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

Endi duman örtü kimi dünya qarardı,
Ara-sıra əsən bir yel saçın darardı,
Onda ki oynaq tellərin boynumu sardı
Çaxdı şimşək, coşdu sular, sellər oynadı,
Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı.

YADA DÜŞDÜ

Gördüm üzünü, bağçada lələm yada düşdü;
Əmdim dodağın bal kimi, ağızım dada düşdü.

Bir lələ yetişmişdi bu viranə çəməndə,
Bad əsdi, xəzan vurdu da, lələm bada düşdü.

Bir qönçə yetirdim, bəzədim, nazını çəkdim;
Aldı fələk əldən onu, yarım yada düşdü.

Bağlandı könül bir gülə, səs tutdu mahalı;
Guya ki bu dünyada qan oldu, qada düşdü.

Söz verdi, sözün tutmadı, and içdi, unutdu;
Bəlkə, deyirəm, yar usanub innada düşdü?

Bəxt onda ki paylandı, biri çatmadı paya,
Dünyada o bədbəxt də bizim bərbada düşdü.

Bir ovçu kimi göldə gözəl bir sona vurdum,
Çaldı qanadın göydə, gedib dəryada düşdü.

SATİRİK ŞEİRLƏR

ŞÜCAƏTİM

Vardır fəşahətim, bən özüm "nöqtəpərvərəm!.."
 Hər işdə mahirəm, hamudan "çox hünərvərəm?"
 Baş qaldıranları əkərəm bən yüzük kimi!
 Ustadı-kamil, ülumi-ələm, tərəffö zərgərəm!..
 Hər səmtə bədlə dönərəm şiri-bidaqqəm...
 Vaqiədə, leyk qılıncı qırılmış Qəzanfərəm!..

ƏL GÖTÜR

Ay Baba, salma qalmağal, cövrü cəfadan əl götür!
Dəng eləmə cəməti, cəbrü azadan əl götür!

Sən kimi çoxlan gəlib, bənd eləyib cəməti,
Hamusın çarən-pərən, boş darışıqdır adəti.
Xalqa ziyan verib hamı, zaid edib şaqavəti;
Boş yera yorma ağzını, dadü nəvadan əl götür,
Ay Baba, salma qalmağal, cövrü cəfadan əl götür!

Bir kərə qan bu mətləbi xalqa ziyan verirsiniz,
Molla gedir yemək üçün, siz ona yan verirsiniz.
Biri bir iş görən kimi siz tez azan verirsiniz;
Bu gözəl iş deyil, balam, molla, yavadan əl götür,
Ay Baba, salma qalmağal, cövrü cəfadan əl götür!

İş o deyil, bacarmayır Fatma ev içrə xidməti,
Ondadır iş ki, Maryanın var bacısı, məlahəti,
Heç kas anlamır işin var belə gizli hikməti;
Barı, sən anla, ay Baba, bu ürəfadan əl götür,
Anladın indi mətləbi, cövrü cəfadan əl götür!

İntelligentlər hamısı qılmayır öz namazını,
Bilməyir öz şəriətin, tanımayır da qazını
Xalqa nə var ki, ay Baba, yırtır o öz boğazını;
Bunlara bir nəsihət et, dadü nəvadan əl götür,
Canına yazığın gəlib cövrü cəfadan əl götür!

GÖRMƏMİŞƏM, EŞİTMİŞƏM

Xalq oturubdu bağçada badi-baharı gözləyir,
Görməmişəm, eşitmişəm, rahi-nigarı gözləyir.

İntelligentlər alıb qoltuğuna nigarını,
Seyr qılırlar bulvarı, həm də dəniz kənarını.
Tez qayıdan kimi evə eyləyir öz naharını.
Sonya xanım ilə əyləşib saqi-üzarı gözləyir,
Qanmayır arı qeyrati, sevgili yarı gözləyir.

Alım olubdu bazisi, yasin oxur babasına,
Külçə görün kimi alıb, tez bürüyür əbasına,
Bir baxınız bu yazığın başda olan havasına,
Mülki-cahanı tullayıb, özgə diyarı gözləyir,
Bağ-bəhiştə istəyib, çeşmi-xumarı gözləyir.

Çoxları var ki, hey çəkir millətinin cəfasını,
Suzi-dil ilə dinləyir naləsini, nəvəsini,
Heyf ola millət anlamır vay bunun iddiasını,
Harda görürsə, der: bular babıdı, narı gözləyir,
Millətin ər cavanları zirveyi-darı gözləyir.

Yoxdu qənilərin qəmi, eyləyir eysi-ışrati,
Millətin ehtiyacını görməyə yox bəsirati,
Bircə dilənçi görcəyin çuşə gəlir də qeyrati.
Kibrü qürur ilə gözib, şanı vüqarı gözləyir,
Baxmayır ac qalanlara, beş şahu varı gözləyir.

Bax, küçələrdə seyr edir bir sürü xanimsansız,
Ac-yalavac zarıldaıyır arvad-uşaq gümansız;
Millət ölü, təbib yox, can verir o, amansız.
Sübh sağ idisə, hələ vaxti-naharı gözləyir,
Yoxdu təbib-i-haziqi¹, künci-məzarı gözləyir.

DÜBARƏ-SƏBARƏ

Verir müsəlmanə yüz macərə dübarə-səbarə,
Edir qəzetlər ona iftira dübarə-səbarə.
Biri yazır ki: müsəlman qalib cəhələt içində;
Biri deyir: boğulur qızları səfələt içində.
Yazır bir ayırnı: millət ölürlər zəlalət içində.
Hələ "Babayi-Əmir" də çıxıb bu halət içində,
Edə bu xalq gününü qara dübarə-səbarə
Verir müsəlmanə yüz macərə dübarə-səbarə.

Yalandır hər nə qəzetlər yazır, inanmayın ana¹,
Olub müsəlman hamı suyi-elmü fənnə rəvanə;
Nə qədər alimi-şair görün dolubdu zamanə,
Gətirdi bizləri, vallah, qəzetçi tənqə, amanə.
Qaçaq buların əlindən hara dübarə-səbarə?
Verir müsəlmanə yüz macərə dübarə-səbarə.

Baxın bu yanda "Nicat"^ə, görün o yanda "Səfa"^{ru},
Bu yanda "Nəşri-maarif" batırdı elmə caharı,
Hələ o yanda da "Xeyriyyə" söylə, varmı yalanı?
Bu qədər bəbi-həmiyyət qalan millətdə bəs hanı?
Qəzet yazır yena çünü çərə² dübarə-səbarə.
Edir müsəlmanə yüz macərə dübarə-səbarə.

Deyir ki, milləti-islam xabi-nazə dalıbdır,
Yalandı bu, hamı elmi əlinə müslim alıbdır.
Dram cəmiyyəti gör, bir cahana lərzə salıbdır.
Hələ bu opera cəmiyyəti o yanda qalıbdır.
Qoyur hər həftədə beş opera dübarə-səbarə,
Qaçaq buların əlindən hara dübarə-səbarə?

¹ Etibarlı, sağaldıcı həkim

¹ Ona

² Neco, nə üçün

QAÇ, BABA

Yatma, dəxi gözlərini aç, a Babayi-Əmir!
Təza danosbaz çıxıb, qaç, a Babayi-Əmir!

Mən demədimni sənə etmə bizi dəngəsər!
Cəmləşib xalq hamı başını birdən azər!
Mən deyan olmadımı, oldumu, ya sərbəsər?
İndi buyur... bax, yazılıbdır nələr?
Yumma, dəxi gözlərini aç, a Babayi-Əmir!
Durma, götür başını qaç, a Babayi-Əmir!

Sən götürüb yazmışsan qızlara zülm etməli,
Gündə çomaxla qızı hey döyüb incitməli,
Qız nədi, məktəb nədi? Onlar hamı bitməli,
Güclə, köləklə bütün qızlar ərə getməli.
Süzmə dəxi gözlərini, aç, a Babayi-Əmir!
Şəlpələrin tez yığıb qaç, a Babayi-Əmir!

Sən yolunu azmusan, anlamayırsan özün,
Qol-qvcını sındıran xalqa deyirsən qızın,
Qızlara insan kimi baxmamaq imiş sözüün,
... Əfəndi bilib süzmə dəxi qaş-gözüün,
Kafir olub salmusan xaç, a Babayi-Əmir!
Yumma, dəxi gözlərin aç, a Babayi-Əmir!
Durma, şuluqdur işin, qaç, a Babayi-Əmir!

YUMRUQ

(1)

Niyə salmışsan, adə, bir belə boş qovğanı,
De ki, birdəfəlik almaq diləyir dünyanı.
Var xəta bunda, canım, qoy əkilək burdan biz,
Açığı tutsa, vurur başımıza qəlyarı.

HÜRRİYYƏTİ-NİSVANÇILARA PROTESTO

Ay Baba! Gör Bakı, Şirvan, Quba alimlərini,
Yığılıb boykot edirlər Ufa alimlərini.

Qafqaz alimləri on beş gün ediblər şura,
Çox götür-qoy ələyib söhbət edəndən sonra,
Ufa alimlərini kafir ediblər zora.
Barəkallah belə bir xeyir işə ura, ura!...
Ay Baba! Gör Bakı, Şirvan, Quba alimlərini,
Yığılıb boykot edirlər Ufa alimlərini.

Buna kim yol verəcəkdir ki, qız olsun muxtar,
Kişilər eyləsin insan kimi qızla rəftar?
Sonra on yaşlı qızı altmışillik kaftar
Ala bilməz, a canım, boşdu bütün bu koftar!
Budur, vadar ələyibdir Quba alimlərini,
Yığılıb boykot edirlər Ufa alimlərini.

Qıza layiq deyil ələmdə hüququn alsın,
Qız görək güşeyi-zillətdə müdəməən qalsın.
Gündə on dəfə onu ər ağac altında salınsın,
Şərimiz böylədi, lazımdı bu cür də qalsın.
Budur, vadar ələyibdir Quba alimlərini,
Yığılıb boykot edirlər Ufa alimlərini.

Qızlar aldı bu hüququ belə bir fərz edərək,
Qeyzə galdikdə ev içrə kimi sonra deyərək?
Döyərək, öldürərək, zülm edərək, incidərək?!
Biz qələt eyləyərək böylə işə ha deyərək!
Biz də təhsil edirik bu Quba alimlərini,
Çox gözəl boykot edirlər Ufa alimlərini.

Qıza lazımdır otursun ev içində keşiyə,
Bu nədir, qız oxusun, sonra da çıxsın eşiyə.
Qız görək bozbaşə baxsın, ətə baxsın, pişiyə;

¹ Söhbət, söz

Ərini görcəyin atsn özünü bir deşiyə.
Ay Baba! Gör Bakı, Şirvan, Quba alimlərini,
Yığışib boykot edirlər Ufa alimlərini.
Bu zərərdir hələ lap mollaların özlərinə,
Hürr qızlar, oxumuşlar baxamaz üzlərinə,
Sahib olmazlar dəxi xalqın uşaq qızlarına.
Öz əlilə kim vurur baltanı öz dizlərinə?
Ay Baba! Gör Bakı, Şirvan, Quba alimlərini,
Yığışib boykot edirlər Ufa alimlərini.

GƏLİR

"Abdulla Cövdət" həzrətlərinə bənzmə

Zurnaçı toyda zurmasın çalsə,
Orda bir az da vodka da olsə,
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

Millətim xar olub əzildikcə,
Ac yetimlər nəvası gəldikcə,
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

Millətə qəm olursa rahnümun,
Hamusn birdən etsələr mədfun,
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

Asimanda "Çapellin" uçduqca,
Xalq qırğın səhb vuruşduqca,
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

Millətin başına kül olduqca,
Hamı qarı-məzarə dolduqca,
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

Bulvarı seyr edən adamlardan,
Ruhə ləzzət verən madamlardan
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

Zurnanın xunksar havasından,
Bakıda milyoner balasından
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.
Millətin "aktyor" dəhanından,
Şairindən, filan-filanından
Guşimə "Sonya"nın sədəsi gəlir.

QIYAMƏTMİ QOPAR

Xalq oyandı, biz hələ yatsaq, qiyamətmi qopar?
Kef edib, meymun-zad oynatsaq, qiyamətmi qopar?
Pul bizim, bulvarda qız, yollar açıqdır getməyə;
Dağ duman, əlvan tuman, höcətmi var fikr etməyə?
Maryarı xoşhal edib zövqü səfaya yetməyə,
Fatmanu evlərdə ağıltsaq, qiyamətmi qopar?

Beşcə gün dünyada kefdən başqa bir şey qarumarıq,
Yüz min il çalsə qəzetçi zurmasın, aldanmarıq,
Pul qurtarsa, oğurluq vardır, məəttəl qalmarıq,
Evdə boşqab, nimçəni satsaq, qiyamətmi qopar?

Əcnəbi getdi qabaq, ay qəzetçi, mənlik nə var?
Qoy gedir, bir daş dalınca, bizlərə vardır nə ar?
Fikr edib kaştı¹ çıxardar, pul verib olluq suvar,
Pul verib başların aldatsaq, qiyamətmi qopar?

Harda biz aciz müsəlman görsək, anı² bizlərik;
Qız nədir, arvad nədir, hər kas danışsa, dizlərik;
Kani-hümmət, kani-qeyrət, kani-şəfqət³ bizlərik,
Arı namussuzluğa qatsaq, qiyamətmi qopar?

Leyk min alim əgər mənberdə olsa bərqərar,
Söyləsən: cəhd eyləyin, əldən gedir namus, ar.
Əkşi, axmaqsan, nəsən? Biz Maryadan olluq kənar?
Qeyrati, namusu lap atsəq, qiyamətmi qopar?

¹ Gəmi

² Onu

³ Şəfqət mənbeği

Kim Tükəzbanla otursa, evdə bir gün görməyir,
İşvə bilməz, qəmzə bilməz, eysü işrət bilməyir.
Maryanın nazilə gülmür, həm bizi güldürməyir,
Biz də kama, ay Baba, çatsaq, qiyamətni qopar?

BİRBƏBİR

Ay Baba, gəl deyim sənə dövrü-zamanı birbəbir,
Sən say əlinlə, mən deyim yaxşı, yamanı birbəbir.

Əvvəli bu qəzetçi də sanki edibdi məsləhət,
Molla, plovdu, hey yazır, başına söz olub qəhət.
Gündə bu molla söhbəti, gündə oruc sözü, əvət,
Mən bilirəm ki, bunların yazdığına nədir cəhət,
Taki, bu molla yazığın boş qala yanı birbəbir.
Qəzetçinin də arta ta qəzet alanı birbəbir.

İndi bu molla da daha ağzın açıb şikayətə,
Zorba xitabələr yazıb, nəsr eləyib cəməətə;
Ondan əlavə, məscidə kim ki girə ibadətə,
Söyləyir: adə, köhnələr, səbr yetib nəhəyətə.
Küçədə axtarıb tapın qəzet yazanı birbəbir,
Öylə vurun ki, hamunun qoy çıxa canı birbəbir.

Qəzetçi bildiyi kimi tazələri yığışdırıb,
Mollaların hücumunu dəf üçün hamısı durub.
O vurub, molla qışqırıb, molla vurub, o qışqırıb,
Qəzetçi molla yazığın ağzını lap ovuşdurub,
İndi yazır əski qapı, əski dabanı birbəbir.

Yaxşı baxanda qızlara qəzetçi bihesabdır;
Molların isə məqsədi, fikri plov kababdır.
Əksi, sənin də içdiyin hamı bilir, şarabdır,
Tiri gözündə görməyir, özgədə geysuyabdır¹.
İndi, hərif, söyləyim yerdə qalanı birbəbir,
Xalqa yazan çərə-n-pərən, yalan-palanı birbəbir.

¹ Saç axtardır

Doğrudur, bu xalqa bəzi sözləri siz deyirsiniz,
"Dini, şəriəti tutun" moizə eyləyirsiniz,
Leyk, hərif, söz özünüz əksinə eyləyirsiniz,
Xalqa "oruc yemə" deyib, siz özünüz yeyirsiniz,
Razımsan deyim hələ filan-filanı birbəbir,
İndi, hərif, sən də de, varsa yalanı birbəbir.

"MEHTƏR NƏİM"Ə

Eyləmə çox dadü-fəryadı-nəva, "Mehtər Nəim"
Ümməti-islami tutmaz heç Süratəlmüstəqim.

Söyləyib millət sözün sübhi-məsa dad eyləmə!
Millətin keçmişlərin barmaqla təcad eyləmə!
Milləti-qafil istəmir, sən də ki fəryad eyləmə!
Çox da kəskinləşdirib aşarını ad eyləmə,
Eyləmə çox dadü-fəryadı-nəva, "Mehtər Nəim"
Ümməti-islami tutmaz heç Süratəlmüstəqim.

Ay əfəndim! Millətin yoxdur həyadan qisməti,
Zələmi cövrü cəbir zillətdir müdam sənəti.
Xoşlamır düzgün həyatı, xoşlayıbdır bədəti.
Sən ha qışqır, bir çağır! Vallahi, yoxdur qeyrəti,
Eyləmə çox dadü-fəryadı-nəva, "Mehtər Nəim"
Ümməti-islami tutmaz heç Süratəlmüstəqim.

Söyləmə biəmlikdən millətim oldu zəbun,
Cəhli dağın işeyi-fəryadı yetməz sərnigün
Cəhli dağı bir quru şeydir: degildir Bisütun
İstəyorsan xalidun yaz, fədxülun yaz, yədxülun!
Eyləmə çox dadü-fəryadı-nəva, "Mehtər Nəim"
Ümməti-islami tutmaz heç Süratəlmüstəqim.

Millət ancaq "feyma"nın köftərinə guş eyliyor,
Restoranlarda şərəbi-badəni nuş eyliyor,
Qəmzeye dilbərmə və nab onu bihuş eyliyor.
Sən çağırıdınca, o ancaq yanı bir duş eyliyor.
Eyləmə çox dadü-fəryadı-nəva, "Mehtər Nəim"
Ümməti-islami tutmaz heç Süratəlmüstəqim.

Gər alimi-şair olsa, yazsa suzişli kəlam,
Söyləse ey "of"i, ya "iski-y", ya xəlqi-avam!
Olmayun aludə keyfə, cəhlə sühbi-şam.
Eyləməz təsiri əslə məst olublar batamam.
Eyləmə çox dadü-fəryadü-nava, "Mehtər Nəim"¹
Ölsə də tapmaz bu güllüzləri Sürətəlmüstəqim.

SƏBƏTƏ İTHAF

Görüm olsun o qamışlar sənə peykan¹, a səbət!
Verməyirsən mənə göz açmağa imkan, a səbət!

Çəkirəm hərdən on-on beş gün azından zəhmət,
Yeddi-səkkiz kitaba baxhabax, eylə diqqət,
Hər kitabdan alıram bir-iki söz, bir söhbət,
Yazıram, göndərirəm şeir, alım bir şöhrət.
Yazdığumdan oluram sonra peşiman, a səbət!
Hamı yazdıqlarım olmuş sənə mehman, a səbət!

Şerimin çox sözü farsı, ərəbidir, rusi;
Türki azdır var isə, ancaq ol da məxsusi;
Deyirəm şerimə həsrət qalacaq Firdovsi,
Çün səşənbə toxunur çeşmimə posta qutusu,
Sustalır əldə qələm, qəlbim olur qan, a səbət!
Kim məni etdi səninlə belə üdvan², a səbət!

Bilmirəm, mən nə yazım, bəlkə, bəyənsin bu müdir,
Nə ki zəhmət çəkirəm hamısı bibəhrə gedir.
Şerim axır səbətini lap dibinə seyr edir,
Vallah, bir dəfə sənini belinə sallam kəndir,
Ataram təndirə, sonra deyərəm yan, a səbət!
Necə ki etmiş idin sən məni büryan, a səbət!

Adını harda eşitsə, saralır şairlər,
Nə ki şeir oğruları, bəlkə, böyük mahirlər.
Mən bilən sənədə yatıb çox yekəbaş mayirlər,

Tapdılar, bilmirəm, hardan səni bu kafirlər?
Səni icad edləyan xanəsi viran, a səbət!
Görüm olsun baş-ayaq vasilii-niran¹, a səbət!

Daha sən tənqə yetirdin bizi, ey bivicdan,
Hər nə yazdım "rabatay" hamı səbət oldu, dayan;
Nadürüstlük malısan, bizlərə vermirsən aman,
Nə bələyi-bəd olubsan, biza, radd ol burdan!
Vallah, çəmil qurudu, sındı qələmdən, a səbət!
Qənim olsun sənə ol xaliqu-sübban, a səbət!

BİLMƏSƏYDİ

Dövrən edərdi dövrün, rəftar bilməsəydi,
Gündə günah edərdim, qəhhar bilməsəydi.

Hər nə desəydi Zina, mən səbr edib dözərdim,
Dünya adamlarından lap ülfəti üzərdim,
Zinani sinəm üstə, vallah, qoyub gəzərdim,
Amma məni o zalım mündar bilməsəydi.

Hər nə desə, onunçün dərhal mən alardım,
Versə riza, yarında məskən salıb qalardım;
Lap küçədə gəzəndə qol boynuna salardım,
Lakin məni bu məxlüq dindar bilməsəydi.

Pul qurtarınca dərhal mən oğurluq edərdim,
Gündə adam soyardım, xalqın ətin didərdim.
Çox işlərin dalınca mən xəlviyə gedərdim,
Amma Babada "Şəbrəng Əyyar"² bilməsəydi.

Dini-zadı atardım, tək Zinarı tutardım,
Ondan ötrü həyatı, namusu da atardım,
Vallah ki, pul qurtarsa, lap bərkümü satardım,
Amma məni xəlayiq biar bilməsəydi.

¹ Ox
² Düşmənlər

¹ Cəhənnamə getmək
² "Babayi-Əmir" jurnalında felyetonları nəşr olunan C.Cabbarının təxəllüsələrindən biridir.

Bilməm nə var bu xalqa daim edir məzəmmət,
İllah ki, bu qəzetçi bilmir həyavü həlmət,
Lap cini aldadardım, düşsə əlimə xəlvət.
Təzəpirin yanında cindar bilməsaydı.

Daim oruc yeyərdim bir gizli restoranda,
Xalqa tutun deyərdim, vardı oruc Quranda.
Lakin oruc yamandır, derdim urus soranda,
"Babi-Əmirde" Əyyar – qəddar bilməsaydı.

Mümkün deyildir hərgiz bu arzular, ey dil,
Varkən Baba, bu işlər müşküldü, xeyli müşkül
Xalqı soyub, pulıyla Həccə gədirdim, hər il,
Əhli-behişt olardım, gər nə bilməsaydı.

YUMRUQ

(2)

Orucluqda qumarbazlıq, bunun var özgə bir dadı,
Məhərrəmdə... bəziq, keçir ləzzətdə hər zadı!
Nə var, ay bixəbərler, tutmusuz Hürzadı, Parzadı?
Cahanda qəm çəkib, fikir eyləyib, dad etməyə dəyməz!

TÖVBƏ

Tövbə... ey mollaünümələr, sizə ağ olmağımıza,
Çox təəssüf edirəm sizdən uzaq olmağımıza.

Məni bu qəzetçi aldatdı, yolumdan azdım,
Öz əlimlə özümə çahi-bəlanı¹ qazdım
Hər nə gəldi əlimə, sizlərə böhtan yazdım:
Olsa idim sizə tabe, bu cürə olmazdım.

¹ Bəla quyusu

Tövbə... ey mollaünümələr, sizə ağ olmağımıza,
Çox təəssüf edirəm sizdən uzaq olmağımıza.

Siz deyən sözlər hamı doğrudur, indi qanuram,
Qanuram, sizdən uzaq olmağımıza çox yanuram,
Hər nə mən sizlərə böhtan demişəmsə danuram;
Sizi bundan sonra mən sadıqı-dövrən sanuram,
Tövbə... ey mollaünümələr, sizə ağ olmağımıza,
Çox təəssüf edirəm sizdən uzaq olmağımıza.

Siz deyirdiz ki, nə lazım qızı insan bilmək,
Əşki-xunbarını¹ ya şəfqət əlilə silmək,
Qızın hər bir işini Tanrı sahibdir ilmək,
Onun hər rəncü əzabınə görəkdir gülmək,
Tövbə... ey mollaünümələr, sizə ağ olmağımıza,
Çox təəssüf edirəm sizdən uzaq olmağımıza.

Qızı döyməkliyə, söyməkliyə verdiz fərman,
Öldürün qızları, onlar ki deyillər insan.
Buna mən şəkk ələyib etməyir idim iman,
İndi əlhəq qanuram, vardı sübutum əlan.
Tövbə... ey mollaünümələr, sizə ağ olmağımıza,
Çox təəssüf edirəm sizdən uzaq olmağımıza.

Mən də bundan sonra zülm eyləyəm nisvanə,
Deyərəm, öldürərəm, yəni gətirərəm canə.
Əzərəm baş-gözünü, baxmaram heç vicdanə
Tövbə... tövbə, yəna tövbə, gəlirəm imanə.
Tövbə... ey mollaünümələr, sizə ağ olmağımıza,
Çox təəssüf edirəm sizdən uzaq olmağımıza.

¹ Qanlı göz yaşı

OLMAĞA

Ay Baba, mən bu sözü yardımı əyan olmağa,
Bakılılar and içib şiri-joyan olmağa.

Köhnələrin hamısı bu işə etmiş qiyam,
Güclülər acizlərin baş-gözün əzsini tamam.
Bu işi bərk tutmağa razı olub xası am¹.
Başlayıb acizlərin baş-gözünü olmağa,
Bakılılar and içib şiri-joyan olmağa.

Sonra bu şairlərin hamısını döyməyə,
Şairə şey satmayıb, lap üzünə söyməyə;
Çünki olar qoymayır xalq özünü öyməyə,
Hamısı məhkum olub həsrəti-narı² olmağa,
Bakılılar and içib şiri-joyan olmağa.

Bir də bu məktəblərin hamısını yıxmağa,
Həm də müəllimlərin burnunu bərk sıxmağa,
Qət eləyib cümləsi səhri qoyub çıxmağa,
Dağlı kimi dırmaşib dağda çoban olmağa,
Bakılılar and içib şiri-joyan olmağa.

Sonra da bu təzələr böylə ediblər yəmin,
Hamısı tərək eyləsin mülənatı, dərdu qəmin,
Məryanı bərk-bərk tutub, evdə ata həmdəmin,
Çox-çox içib vodu gündə piyan olmağa,
Bakılılar and içib şiri-joyan olmağa.

Mən də ki and içmişəm bir də "Qəyur"³ olmayım.
İndi ki yoxdur yerim, göydə titiyur⁴ olmayım,
Səhni-səmadan düşüb əhli-qübur⁵ olmayım.
Olmayıram mən qəyur, dərdu nişan olmağa,
Mən oluram kəmpşür sahibi şan olmağa!

ŞAIR VƏ ARTİST

Şair. Adə, artist əmoğlu, bu nə işdir a balam?
Artist. Hansı iş, şair əfəndi? Bizim Kərbəlayi Qulam?
Şair. Biğlərin harda qalıb? Yoxsa qoyubsan evdə?
Artist. Millətin nəfəsinə saqqal, biği lazımdı yolam!
Şair. Biğa bax, saqqala bax, ay bərkəallah belə baş?
Artist. Şərə bax, şairə bax, başına düşsün yekə daş.
Şair. Bu sifətlə özün insan sanır, a başına küll..
Artist. Yazdığından necəyəm: pis deyiləm kil.. Di çökil.
Şair. Millətin boynuna minnət də qoyur tülkü sifət.
Artist. Sənə nə, sən nə deyirsən, çıxa canın, uzan öl.
Şair. Yarım arşın saça bax, ay bərkəallah belə baş!
Artist. Baş deyil, lap küddür, üstünə düşsün yekə daş.
Şair. Yaxşı, gəl ayrı otur, düz danışaq, ay mirzə!
Artist. Bən ki bir söz demirəm, sən danışırsan hərzə.
Şair. Hərzəgü lap babarın babasının babasıdır.
Artist. Çox uzaq getmə, əlindən suda verrəm arza.
Şair. Sən də donozbaz imişsən? Bərkəallah belə baş!
Artist. Bərkəallah başına! Üstünə də bir yekə daş.
Şair. Yaxşı, bir söylə görüm, millətə verdinmi səmar?
Artist. Bu nə sözdür? Oyun bir həftə çıxır, yoxdur nəfər.
Şair. Pul bəş kimlərə çətdi: o tiyatortlarının?
Artist. Özümə, lap özümə! Qeyristi də vardı məgər?
Şair. Çox gözəl xidmət imiş, başına düşsün yekə daş.
Artist. Sən özün böyləmişən millət üçün, ay yekəbaş?
Şair. Bən də şair babayam, şeir yazıb nəşr edirəm.
Artist. Yaxşı, bir azca tez ol! Yoxsa işim var gedirəm.
Şair. Bəs dayan di, hara qaçdın? Qutarım söhbətimi.
Artist. Sonra, sonra gələm həftə, bu qızı bən görürəm.
Şair. Yeri bulvar qoduğu! Bəs qız üçürmüş bu tələş?
Millətin aktyoru! Ay bərkəallah belə baş!
Qız dalınca yügürür. Başına düşsün yekə daş.
Hatifi-Qeybi bulardan gözləmək imdad əbəsdir.
Çağırma: "Milləti-biçərə" – bəsdir!!!

¹Hamı, bütün xalq

²Çərəyə həsrət

³Cabbarlımın "Babayi-Əmir" dəki imzalarından biridir.

⁴Quşlar

⁵Qəbir əhli (ölülər)

DAĞLILAR

Ay Baba! Hər yerdə sənin əyyarların xəbər yazıb göndərirlər. Bircə dağlar qalmışdır. Onlardan heç kəs bir xəbər bilməyər. Çünki dağlar öylə cəngavər qövmüdür ki, qorxudan kimsə onlara yaxın düşə bilməyər ki, işlərindən bir xəbər bilsin. Əmna necə olduysa, bu günlərdə bən bədbəxt gəlib nəgahan dağlıların arasına düşdüm. Gözümlü aqıb özümü Dağlı məhəlləsində görəcək igidliyimi yığışdırıb, istədim mayallaq vurub bir ayrı məhləyə düşüm ki, dağlılar bəni görməsinlər. Amma yəna dedim: Lənət kor şeytana!.. Dayan, bunların da işlərindən bir xəbər bil! Belə qət elədim ki, gedim bunların məscidinə: Həmi camaət namazı qılıb, həm də məscidlərdən bir xəbər bilim. Bən öylə bildirdim: oruluq ayı, ehyə günü, günorta vaxtı, böylə bir gündə məscid açılmamış, nə vaxt açılacaqdır?..

Müxtəsər, gəlib məscid həyətinə daxil oldum. Hər nə qədər axtarıdım, bir damcı su tapmadım, öz-özümə dedim: yəqin, hər kəs öz evində dəstəmaz alub gəlir. Məscidə tərəf baxıb gördüm: Paho... məscid bağı! Qapısında da bir dənə zorbə, paslı qıfıl var!.. Pəncərənin qabağında 7-8 dənə siçan çomur-çomur oynayırlar. Dərhal anladım ki, məscidin rəisləri çox insafı adam imiş! Çünki məscidi açsaydılar, bu siçanlar narahət olardılar. Axsama qədər gözdüm, qayıtmaq istədikdə 15-ə qədər dağlılara rast gəldim. Hərəsinin əlində zəncir olduğu halda "Şirvanlı" məscidinə gəldilər. Birisinə yaxınlaşmış dedim: Allah sizin rəislərinizə əcr versin çox... O biri bənə çatıb soruşdu: Sən kim-sən? Dedim "Babayi-əmirin Əyyarlarındanam!" Bunu eşitək on beş adam düşdü üstümə: Bənə zəncir... bənə zəncir... Gördüm ki, işim yaşıdır, tez başımı ayağımın altına qoyub öylə ahlıdım ki, bir vaxt ayılıb gördüm, Çənbərəkdə qəbiristanlığındaayam. O yan-bu yana baxıb gördüm, heç kəs yoxdur. Yavaş-yavaş sairliyim coşa gəldi. Dərhal bir çöldə qalmış müsəlman ayağını qapıb daşa bu sözləri yazdım. "Hər kəs inanmayırsa, gedib oxusun".

Harda qaldı bəs çarıq, xırman, yaba, ay dağlılar!
Bərəkallah, bərəkallah, mərhəbə, ay dağlılar!

Bən dedim atınız yabanı, elmə eylərsiz həvəs,
İstiyorsunuz əgər müsəlmanlara səsbəsəs,
Bən bu işdən qorxur idim, qalmış idim binəfəs.
Yaxşıdır, bilmişsiniz kəndiniz ürfandır əbəs
Harda qaldı bəs çarıq, xırman, yaba, ay dağlılar!
Bərəkallah, bərəkallah, mərhəbə, ay dağlılar!

Büsbütün unutmuşunuz əldə tapança, xəncəri,
Sırr edirsiniz Rüstəm duran kimi hər bir yeri,
Qeyrat üstündə mat etmişsiniz şirü-nəri.
Adə zalımlar! Tamamən titrədirsiz yerləri,

Əhsən! Əhsən! Bir də əhsən! Mərhəbə, ay dağlılar!
Harda qaldı bəs çarıq, xırman, yaba, ay dağlılar?
Qeyrat təqdim edəndə sizlərə çatmış tamam,
Kani-hümmət, kani-qeyrat dağlılardır xası am.
Qan töksəniz, oğurluqdur sənətin hər sübbi-şam.
Cəhd ediniz ta əldə qalsın bu gözəl işlər müdam.
Harda qaldı bəs çarıq, xırman, yaba, ay dağlılar?
Bərəkallah, bərəkallah, mərhəbə, ay dağlılar!

Məscidiniz bağı, siçan oynar içində sərbəsər,
Məscidə hər qədər baxdım: yoxdur insandan asər,
Məscidə getmək nədir? İnsan olan kəs bəs kəsər!
Düz yolu tapmışsınız hər bir cəhətdən müxtəsər,
Harda qaldı bəs çarıq, xırman, yaba, ay dağlılar?
Bərəkallah, bərəkallah, mərhəbə, ay dağlılar!

BÖHTAN YAZILIBDIR

Bu söz, a Baba, bizlərə çoxdan yazılıbdır,
Hər nə yazılıbsa, hamı böhtan yazılıbdır.

Bəsdir daha tənqid elədin xas ilə ami,
Çox yazma, danışma daha, tul etmə kalamı,
Təngə gəlib istər axundu, istər əvamı,
Çün hər birinə bir yekə dastan yazılıbdır,
Hər nə yazılıbsa, hamı böhtan yazılıbdır.

Bu bərədə bədnam elədin molla Babaru,
Zalım kişi, tənqə gətiribsen bu caharu,
And içmiş əlindən daxi bu xalq nəhanı.
Dür qaç, a Baba, qətlinə fərman yazılıbdır,
Qatilliyə bir sahibi-iman yazılıbdır.

Əkşi, nə işin molla olub maili-əhsan,
Hər gün sənə nə, dolma yeyir, yağlı fiscan.
Sən də hünərin varsa, buyur ye, a gic insan!
Molla belədir, alınma əhsan yazılıbdır,
Hər nə yazılıbsa, hamı böhtan yazılıbdır.

Qəyyum deyilsən ki, bizimçin çalışsın,
Biz bir pis iş etdikdə nöyüt tək alırsan.
Əkşi, sənə nə, sən niyə boş-boş danışırsan?!
Zalım, deyəsən, bizlərə sultan yazılıbdır,
Konsul yazılıb, bəy yazılıb, xan yazılıbdır.

Dərya ola çəmil, yazasan min dənə peyman,
Ölsən da ki, molla yeyəcək hər gecə ehsan.
Əkşi, sənə nə? Molla yazıq ölsün acından?
Kim baxmaz ona vasili-niran yazılıbdır,
Hər nə yazılıbsa, hamı böhtan yazılıbdır.

GÖRMƏKDƏYƏM

Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm,
Mübtəladır cəhlə, dərdin bədəva görməkdəyəm.

Bağlamaq bel, ya güvənmək çox çətindir zahida,
Var itilgetməz¹ beş-on cüt, yox oldan fəidə!
Onlara içki-qumar olmuş pozulmaz qaidə.
Hamısın millət işində biədə görməkdəyəm,
Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm.

Millətin çox yarısı hambaldır, palan ilə gəzir,
Üçdədördü falçı, rəməldir, yalan ilə gəzir,
Bir çoxu seyidnümədir, kim fəğan ilə gəzir.
Cümləsin rahi-həqiqətdən cida görməkdəyəm,
Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm.

Milyonerlər Zinkanın eşqində olmuşlar cünun,
Hacılar Arşaq deyib dad eləyirlər qəlbi xun.
Əcnəbilər kəndərində binəvalar gör zəbun.
Cümləsin mən əcnəbilərçin gödə görməkdəyəm,
Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm.
Birca bax bədbəxtliyə bu qəzətdə bihal olub,
Mey yazır, dilbər yazır, şair bizə dallal olub,

Bu mühərrir də danışmaz zalım oğlu, lal olub.
Cümləsin millət yolunda bəsədə görməkdəyəm,
Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm.

Ay Baba, sən söylə bari millətin kirdarını,
Sürt üzünə çəmil, tənqid elə hər karını,
Sən də, şair, söyləmə yarın ləbi-gülzarını,
Milləti onsuz da şürbə' canfədə görməkdəyəm,
Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm.

Yazgilən arsızları, görçək bərəltsin gözlərin,
Boynu şalbandan yoğundur, seyyidin, yaz sözlərin.
Müftəxordurlar axundlar, bəsləyirlər özlərin.
Mollalarınuzdan çoxun mən bixuda görməkdəyəm,
Milləti-məhzunu binitqü nida görməkdəyəm.

Görmüşəm, görməkdəyəm, görməm durunca ruzigar,
Etməyir sazış onunla çərxi-dövri-kəcmədar.

QIZLARDAN KİŞİLƏRƏ PROTESTO

Ay Baba, bu evdə oturmaq nədir?
Bizlərə zindan çətindir, çətin!
Bəs ki özün yaxşı bilirsən bunu,
Haləti-nisvan çətindir, çətin!

Lap kişilər təngə gətirdi bizi,
Lobyə, noxudvarı sanırlar qızı,
Ay Baba, bu əsrdə tapmaq düzü,
Sahibi-vidcan çətindir, çətin!

Qız döyülür, qız süyülür hər zaman;
Oldu qızın halı yamandan yaman!
Bəsdi daha, ay kişilər, əlamən!
Bizdə qala can çətindir, çətin!

¹ Intelligent

¹ içki

Tanrı bizi qul yaradıbmı sizə?
Kim buyurub cövrü cəfa qıl çata?
Böylə keçərsə, durarıq lap üzə,
Zülm ola hər an çətindir, çətin!

Altmışillik pəzəvəngin biri,
Heç özü bilməz ölüdür, ya dir,
Yeddi yaşında qızın olmuş əri,
Vallah, bu nısyən çətindir, çətin!

On iki yaşlı gözəl oğlan əgər,
Altmış il hey döyülə sərbəsər,
Altmışillik qarıya olmaz ər,
Çünkü bu fərman çətindir, çətin!

Biz daha anlamışığı hər işi,
Zar olacaqdır əlimizdən kişi,
Dinsə, başından vurarıq biz şişi,
Olmasa insan, çətindir, çətin!

Biz nə qədər səbr eləyək zillətə,
Cövrü cəfavü ələmi möhnətə?
Haydı, qadınlar, çataq hüriyyəyə!
Qalsa bu dövrən, çətindir, çətin!

İndi xəbərdar edirik ərləri,
O yekəqurşaq, yekə peysərləri,
Xoşluq ilə açmasalar dərləri¹,
Sağ qala dərbən², çətindir, çətin!

Özləri min yerdə çəkirlər səfa,
Bizlər üçün günbəgün artır cəfa,
İndi ki yoxdur kişilərdən vəfa,
Qaçmasaq ondan, çətindir, çətin!

Söyləməsək biz də uruslar kimi:
"Von kişi, burdan!" çətindir, çətin!

KANTORÇULARIMIZ¹

Aman, kantorçularımız, dad sizdən,
Bizi zar eylədik, fəryad sizdən!

Nə üçün bizlərə yer verməyirsiz,
"Bizə lazım deyil müsüm" deyirsiniz,
Uşaqlar ac qalıb, rəhm etməyirsiz?
Gözəldir, vallah, bir cəllad sizdən,
Aman, kantorçularımız, dad sizdən!

Acından qırmaq istərsiz bizi siz;
Məgər bir acnəbiden tənbəlik biz?
Veriz beş yüz yerinə bizlərə yüz...
Çətindir gözləmək imdad sizdən,
Aman, kantorçularımız, dad sizdən!

Gedirsən, yalvarırsan, yalvarırsan,
Papağın xaki-payına salırsan,
... tək qışqırı, lap mat qalırsan.
Aman, kantorçularımız, dad sizdən!
Gözəldir bizlər üçün yad sizdən!

On il təhsil edib, qal həsrəti-nan,
Carın çıxsn, müsəlmənsən, müsəlman;
Gedib sal başına bir zorba şalban.
Aman, kantorçularımız, dad sizdən!
Sözüm yoxdur daha, fəryad sizdən!

¹ Qapılan
² Qapıçı

¹ Müəllif burada kantor sahibi olan Bakı kapitalistlərini nəzərdə tutur.

NAMƏ

(Yekəpər, kəlləpeysər bir molla döşək üstə oturmuş, dizində kağız, gözündə eynək, başında kələm, əlində qələm özü kimi bir mollaya kağız yazır):

Aşna, çox xoşdur bu dövrən, mən bilim qoy, bir də sən,
Layla çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.
Salma səs, xalq oyatma, iş düşər çox əngələ,
Bərk yatıb islam, oyanmaz, yerlər etsə zəlzələ.
Layla çal qoy bir qədər yatsın, uşağıdır çün hələ,
Böylə dövrən lap qiyamat qopsa da, düşməz ələ.
Gündə on beş yerdə ehsan, mən bilim qoy, bir də sən,
Layla çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.

Söylə mövhumatı, qoy məxluq düşsün heyrətə,
Söylə, zülmü, tarı qismət eyləmişdir övrətə,
Arvadı incitməyi isnad versin qeyrətə.
Qorxma, jurnallar nə yazsa, kar eyləməz millətə.
Lap qırılsa evdə nisvan, mən bilim qoy, bir də sən.
Layla çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.

Söylə mövhumatı, Adəmdən tutub bu əsrədək,
Vaxtımız çoxdur hədisbazlıqdan ötrü həsr edək.
Xəlqin əqlin çaşdıracaq, vardırsa bir az, kəsr edək.
Döndərib bu sayədə köhnə komanı qəsr edək.
Toz tutarsa evdə Qıran, mən bilim qoy, bir də sən,
Layla çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.

Siğə təklif eylə xalqa, qoy hamı sevsin səni,
Noxtala ha, mən biləndir, çək bir İran ölkəni,
Kimdə gördün var fərsət, söylə bu olmuş yeni,
Tez bir ad qoy – bəbidir də, lap cuhuddur, erməni
Olsa da həqqu bir insan, mən bilim qoy, bir də sən,
Layla çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.

Al zəkati-xümsü, onlar bizlərə məxsusdur,
Bivalər, baxma həyatından hamı məyusdur.
Hər biri gördün gözəldir, siğə qıl, namusdur,
Qaldığı qoy ac otursun, qisməti əfsusdur.
Versələr də ac-susuz can, mən bilim qoy, bir də sən,
Layla, çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.

Cəhd elə, ta qoyma millət bir aylsın xabidən,
Hökm elə şairlərə yazsın şərəbi-namidən.
Hər mühərrir dinsa, döydür, taki düşsün tabidən.
Qoyma millət bir də çuxsın düşdüyü girdabidən.
Çırpınır zillətlə hər yan, mən bilim qoy, bir də sən,
Layla çal, yatsın müsəlman, mən bilim qoy, bir də sən.

QIZIMA

Fikrini vermə nə elmə, nə də ürfanə, qızım!
Çoxdur elmin zərəri din ilə imanə, qızım!
Oxuyub elmi, evin eyləmə viranə, qızım!
Yoxdur elmin səməri qövmi-müsəlmanə, qızım!

Dərsiz məktəb sözlün, ol lal, götürmə dilinə;
Qələmi xarici məzhəb kimi alma əlinə.
Vurma ləkə daha, Allahu sevrənsən, elinə.
Elm bir şeymi, verə mənfəət insanə, qızım?

Nə rəvadır salasan möhnətə qəmsiz başım,
Edəsən xalqın arasında xəcil qardaşım;
Get bişir evdə, bala, düşbərəni, bozbaşım,
Verginən meylini xingələ, fisincanə, qızım!

Otur evdə, atanın eylə pinə çul-çuxasın;
Ananın bitləginən sibhü məsa' baş-yaxasın.
Elm üçün insan atarmı atasın, həm anasın?
Ağlunu başına yığ, heç olma divanə, qızım!

Evdə ol, çıxmaginən sən, bala, bir dəm eşiyə;
Et təmiz, yaxşı süpür, diqqət elə ev-eşiyə;
İnəyə yem veribsən, qulluq elə it-pişiyyə;
Baslayıb, sonra sula, yaxşı bax heyvanə, qızım!

Yaşın oldu on üç, ay qız, səni verrəm bir ərə,
Bir müqəddəs kişiyyə, pulluya, bir bəxtəvərə;
Vermərəm boynu qırxmallya, ya injenərə,
Razi olmam düşəsən zülm ilə zindanə, qızım!

¹ Gecə-gündüz

BULVAR HARA, MƏKTƏB HARA?

*(Yay tətildən sonra məktəbə getməyə məcbur olan
uxajor müəllimlərinin naləsi)*

Getmərim mən məktəbə, məktəbdə narım çixsa da;
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!
Rədd olub getmişdi məktəb başımızdan birtəhər,
Seyr edib bulvarda qızlardan olurduq bəhrəvər,
Sentyabr gəldi, dur qaç məktəbə hər gün səhər,
O deyir, bu söyləyir, insan olub lap dangəsər.
Getmərim mən məktəbə, namım, nişanım çixsa da,
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!

Hər nə var, bulvarda var, məktəb, deyin, aya nədir?
Hər nə var, qızlarda var, sənət bizə biganədir.
Boşla dərsi, məktəbi ondan gözəl meyxanədir;
Hər kəs elmə meyl etsə, doğrusu, divanədir.
Getmərim mən məktəbə, məktəbdə narım çixsa da,
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!

Bulvarı qoy, dur yüyür hər gün bu viran məktəbə...
Bir baxın, bu sözlərin heç dəxli vardır məktəbə?
Bilmirəm hansı... bu məktəbi saldı dəbə?
İndi var on beş yaşım, qoy məktəbə getsin bəbə!
Getmərim mən məktəbə, məktəbdə narım çixsa da,
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!

Pul babamdan, şükür ola, qalmış mənimçin bir qədər;
Onları xərc eylərəm, lap azı on beş il gəder.
Vallah, bir Janka mənimçin əlli min dərsə döyər;
Şoğərib məktəb edir insanın ömrün lap hədər.
Getmərim mən məktəbə, məktəbdə narım çixsa da,
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!

Məktəbə qoy getsin axmaqlar, bizə lazım deyil;
Bizlərə həm elmdir Janka, ədəbdir, həm də gül;
Söhbəti şirin, özü şirin, danış, hər dəm də gül;
Jankaya bir kas satışsa, ya döy onu, ya döyül.
Getmərim mən məktəbə, məktəbdə narım çixsa da,
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!

Dilbərim, fəxrim, sürürüm, ixtiyarım Jankadır.
Məktəbim, dərsim, ülumim, gülzarım Jankadır.
Çənilim, ruçkam, yazım, hər dürlü karım Jankadır.
Müxtəsər, dinim, həyatım, iftixarım Jankadır.
Getmərim mən məktəbə, məktəbdə narım çixsa da,
Çəkmərəm bulvardan əl, bulvarda canım çixsa da!

HÜRRİYYƏT VƏ TƏSƏTTÜRİ-NİSVAN¹

Ay Baba, bir bax gör mənim başıma nə zorba iş gəlmişdir. Neçə il bundan qabaq filan əfəndi filan əfəndi ilə ağız-ağıza verib "hürryyəti-nisvan", – deyə bağınırdılar. Hətta iş bir məqama çatmışdı ki, hər kas, istər şair və ya mühərrir olsun, bismillah əvəzində "hürryyəti-nisvan", – deyə bağırırdı. Mən də öz-özümü dedim:

– Gördün ki, iki nəfər sənə dedi piyansan, qoy başını yera ki, piyanam; yəni vaxta ki, filan əfəndilər "hürryyəti-nisvan"ı yaxşı bilirlər, deməli, yaxşı şeydir. Odur ki hürryyəti-nisvan deyə bir şəstlə banladım.

Doğrudan da, hürryyəti-nisvan mən başa düşən kimi olsaydı, elə yaxşı olardı! Mən belə anlayırdım ki, hürryyəti-nisvan bundan ibarətdir, məsələn: arvad oxuyar ədəb elər, uşaqlarına ədəb verər, kişiyə rəftar eləməyin tərzini öyrənər. Daha döyülməz, doktor-məktör olub, müslimələrə müalicə edər; uşaq saxlamağı öyrənib uşağa tiryək verə-verə daha çöpə döndərib öldürməz. Xülasə, belə işlər mübaşirət edirlər. Bununla özləri də asudə olar, millət dəxi sədədə yətər. İndi görürəm, xeyr... hürryyəti-nisvan mən zənn etdiyim deyilmiş, bir ayrı şey imiş.

... Hürryyət və təsəttürü-nisvan, ikisi də ondan ibarətmiş ki, arvad üz-gözünlü, döşünü, sinəsini, əl-ayaqlarını... layıb bulvara, kluba, oyan-buyana çixsın. İndi özüm də məəttəl qalmışam ki, biz hansı hürryyəti-nisvandan istəyirdik. Əgər sözümlü dəbbələyim, o vaxt mənə də bəzi intelligenlərimiz kimi məzhəbsiz deyəcəklər. Əgər dəbbələməyib desəm ki: hə, hələ yaxşı hürryyəti-nisvandır, bu da yaramaz, Molla Babarın müridləri ilə qələt eləyib, belə işə "hə" demərəm. Xülasə, qalmışam cənnətlə cəhənnəm arasında. Qızlar da o qədər qudurmuşlar ki, gətirib "Babai-Ömiri" də kişilərə protesto yazmışlar. Əh, vallah, onları o qədər döydürürəm ki, Molla Baba özü də afərin deyər. Demə yazıq Molla Baba qabaqca bilirmiş, hələ mən də bilirdim. Amma bu xalqı başa sala bilmədik. Şairliyim yavaş-yavaş çuşə gəlir, deyəsən, protesto yazacaq.

Qudurmayın siz, a qızlar, axır bəlayə düşsərsiz!
Sizi o qədər döyərlər ki, ah-vaya düşsərsiz!

¹ Qadınların üzlərini gizlətmələri, çadra örtüb kişilərdən qaçmaları

Deyərdi Molla Baba: qoymayın bu qızları dərsə,
Bizə kalak törədər qız ülum təhsil edərsə.
Yazıq ha dad eladi, qız azar, dərsə gedərsə,
Bu xalq inanmadı, fırlatdı düzgün işləri tərsə.
Qudurmayın siz, a qızlar, axır balayə düşərsiz!
Sizi o qədər döyərlər ki, ah-vayə düşərsiz!

Adam kimi oxuyursuzsa, pudra-mudra nədir bəs?
Gedin günüzləri dərsə, gəlin evə yenə bises.
Deyən görək bulara bu klub nə şeydir, a nakəs!
Qudurmayın siz, a qızlar, axır balayə düşərsiz!
Sizi o qədər döyərlər ki, ah-vayə düşərsiz!

Əvvəlcə duymuşdum qızların kələklərini mən,
Ha söylədim, ha dedim, heç kəs eşitmədi məndən;
Adamı tutub ayıra, bu qızın başını bədəndən;
Xülasə, lap çəşib ağım, baxır bu xalq da gəndən.
Qudurmayın siz, a qızlar, axır balayə düşərsiz!
Sizi o qədər döyərlər ki, ah-vayə düşərsiz!

Əvvəlcə anlamamışdım nədir təsəttüri-nisvan,
Deyirdim elm oxuyub, qız olar özüne bir insan.
Necə ki, hökm eləyib müsliminə ayəti-Quran,
Düşün açığazacaqdır bilirmiyəmni Tükəzban?
Qudurmayın siz, a qızlar, axır balayə düşərsiz!
Sizi o qədər döyərlər ki, ah-vayə düşərsiz!

Bu vaxtda yaraşır, xanumların, bizə bulvar?
Eşitmişinizmi bizim türklərdə böylə məsəl var.
Əvvəlcə çıx yoxuşu, sonra gözəl pişdə' həmvar;
Siz indidən ki, belə tutmuşsuz, bununla nə artar?
Qudurmayın siz, a qızlar, axır balayə düşərsiz!
Sizi o qədər döyərlər ki, ah-vayə düşərsiz!

İRANLI DƏDİ, BİLDİM

İranlıların mənə hamın həmmal sanıram,
Təcirlərə bir kan imiş İran, nə bilim mən.
Bu həmsəri zalımları bielm bilirdim,
Bir mənbəyi-ürfan imiş İran, nə bilim mən.
Yazdın qəzetə fors ilə amadə cəfəngi,
Guya ki keçib elmdə İran Firəngi.
Çəkməz, ölə iranlı na tiryək, nə də bəngi.
Yox bircə nəfər Ənzəlida, Rəştdə cəngi
Hər kəs də desə, öylə vururlar sınar əngi!
Bir söhbəti-fərman imiş İran, nə bilim mən,
Bir mənbəyi-ürfan imiş İran, nə bilim mən.

İranlı səsi, çixsa düşər lərzəyə əflak,
Qeyrət, nə var iranlıda var, hamısı bibak,
Hacı Molla Əlakbar kimi yox səhibi-idrak.
Dərman üçün iranlıda olmaz kişi tiryak!
Ağzi əgillər kim ki bu sözdə ola şəkəkak.
Bir hakimi dövrən imiş İran, nə bilim mən,
Bir mənbəyi-ürfan imiş İran, nə bilim mən.

Mərdə görək iranlıya versin bu cəməat,
İranda göbək yazmağa yoxdur deyər adət.
Bir yanda zavod, fabrika, bir yanda sənəat!
Yoxdur nə şaqvət, nə bəxalət, nə ədəvət!
Bundan sonra iranlıya lazımdı itaət.
Bir məsləki-insan imiş İran, nə bilim mən.
Bir mənbəyi-ürfan imiş İran, nə bilim mən.

İranlı da məntiq sözünü yaxşı qanurmuş,
Məntiqdən uzaq düşməyə zalım utanurmuş...
Tənqidi-qəzet al-verəni birgə sanurmuş.
Qəzi zərər etdikdə o biçarə yanurmuş.
İranda bu cür qarqızı başlar yaranurmuş...
Başdan-başa fantan imiş İran, nə bilim mən.
Bir mənbəyi-ürfan imiş İran, nə bilim mən.
İranlı deyəndən böylə məlum olur əhval,
Doxtur-zad imiş hər nə ki var küçədə həmmal.
Yox bir nəfər İranda nə falçı və nə rəmmal.

İran da dirildi, dəxi çal təblini təbbal.
İranlıya bir can imiş İran, nə bilim mən,
Bir guşeyi-rizvan imiş İran, nə bilim mən,
Zadəyi-şanun imiş İran, nə bilim mən
Bir mənəyi-ürfan imiş İran, nə bilim mən.

YUMRUQ

(3)

Qarı nəvəsi Cüqqulu dəllək dükənində
Yaxşı qumarxanə açıbdır, a qumarbaz.
Hər kəs ki qumar oynamaq istərsə buyursun,
Dəllək dükənindən da ki bir yaxşı yer olmaz.

DƏLLƏK

... nski küçədə Qarı nəvəsi Cüqqulu dəllək dükənini açıb, bir azdan sonra dəllək dükənini da səhvən dönüb olub qumarxanə. İndi əgər Cüqqulu qumar oynatmasa, şətəl pulu cibindən çıxacaq. Əgər oynatsa, dəlləkliyi yaddan çıxacaq. Odur ki həmi qumar oynadır, həmi baş qırır. Deməli, hər barədə də qırır.

(Hələlik qulaq verin)

Bir dəllək idim, qırxdım gündə beş-on baş,
Dəllək dükənini özgəyə karxanəyə döndü.
Hər nə qoçu var şəhərdə cəm oldu tamamı,
Axırda dükən zor qumarxanəyə döndü.

Dəlləkliyin heç yoxdu mənə xeyri əvvəldən,
Bir başı yolunca düşür insan daha əldən,
Ləp üzüm əlimi daha mən bu pis əməldən,
Qırx altı manat pul yığım gündə şətəldən,
Daxmam vurub axır yekə kaşanəyə döndü.

On beş il olar, əvvəlki çəm ilə yoluram baş,
Daim ac idim, tapmayı idim sulu bozbaş,
İndi çoxalıb pul, yeyirəm hər gecədə aş,
Əvvəlca qumarxanə açaydım dükənini kaş,
Dəlləklik evim yıxdı ki, viranəyə döndü,
Tikdim onu şimdiki yekə kaşanəyə döndü.

YOXSA YOX

Bu yuxudan, bilmirəm, islamiyan
Bir kərə bidar olacaq, yoxsa yox?
Büğzü ədavət daşını tullayıb,
Bir-birinə yar olacaq, yoxsa yox?
Qıl nəzər ətrafa, görərsən o dəm:
Milləti-islam qoyun tək yatıb;
Qarətü qətlə verib öz fikrini,
Qeyrəti namusu kökündən atıb,
İrzü həyavü ədəbin cümləsin
Cifeyi dünyayə satıbdır, satıb.
Böylə keçərsə əgər on səkkiz il,
Millətimiz xar olacaq, yoxsa yox?
Bu yuxudan bilmirəm, islamiyan
Bir kərə bidar olacaq, yoxsa yox?

Rəxnə əgər düşsə bütün ələmə,
Eyləməyir millətə əslə əsar.
Cəhlü nifaqə verib öz fikrini,
Ömrü rəzalətə keçir sərbəsar.
Həmi müqəvvə kimi biruhü can,
Çanta dalında doləşir dərbədar.
Xəbi-cəhalətdə yatan, söyləyin,
Axırı bidar olacaq, yoxsa yox?
Bu yuxudan milləti-islamiyan
Bir kərə bidar olacaq, yoxsa yox?

Cəngi-cidalə qızıbş qəzetlər,
Səhbəti-millət unudulmuş tamam,
Bir-birini söyməyə adət edib
Qəztəçilər-məztəçilər sübhü şam.
Kintü qərəzdür hara qılсан nəzər,

İllər ilə...¹ eylər davam,
Qəzəfəsi kinli olan millətin
Bəs özü qəddar olacaq, yoxsa yox?
Bu yuxudan milləti-islamiyan
Bir kərə bidar olacaq, yoxsa yox?

Məhv olacaq fiqr ilə biçarələr,
Cümləsi imdadə qalib intizar.
Leyk qənülər hamı işrətdədir,
Millət işindən çəkilibdir kənar;
Hər gecə bulvarda, klubda gəzir,
Anna xanumla ələyir iftixar.
Nələvü fəryada qulaq verməyən,
Söylə görürəm kar olacaq, yoxsa yox?
Bu yuxudan milləti-islamiyan
Bir kərə bidar olacaq, yoxsa yox?

Tapdı səadət yolunu qeyrilər
Elmə könül vermək ilə hər zaman.
Leyk müsəlman hələ də mürğülər.
Durmağa da zərrəcə yoxdur güman.
Rəmlə baxanda belə məlum olur:
Çox yatacaqdır hələ islamiyan.
Sonra ayıldığında, bunu bilmirəm
Layiq-kandar olacaq, yoxsa yox?
Bu yuxudan, milləti-islamiyan
Bir kərə bidar olacaq, yoxsa yox?

OLACAQSAN

Varsa hünerin, cəhd elə ərbabi-fəsad ol!
Mın fitnə törət, şən qazan, sahibi-ad ol!
Cuş etmə sənə kim ki desə, əhli-savad ol!
Mın hüylə ilə xalqı soyub, bir yekə zad ol!
Aydır, işiq aləmdə çalış, tıra nəhad ol!
Şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol!

Eyvah ki, axırda peşiman olacaqsan!
İç gündə şərabı, gələ ta cisminə bir can;
Vur gündə qumarı, boşala kisəvü həmyan.
İxvanını¹ aldat, pulun al, qoy ola giryan;
Bidətlərini axıra vur, olma peşiman,
İslamı dağıt, ol yenə də pak müsəlman.
Qoy başına əmmama, gedib Molla Cavad ol!
Şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol!
Eyvah ki, axırda peşiman olacaqsan!
İranlı kimi tiryökə, bəngə elə adət.
Cəhd eyle ki, bilsin sən "sadiq" bu cəməət.
Onda sənə çox tapşıracaqlardır əmanət.
Sal cümləsin öz adına, ol əhli-xəyanət.
İnsafə yaxın düşmə əgər qopsa qiyamət.
Et tövbə öləndə, sağ ikən hamili-dad ol!
Şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol!
Eyvah ki, axırda peşiman olacaqsan!

Kef çək, bu cahanda qəmi-ixvanına yanma,
Viran ola dünya, yenə xəbindən oyanma.
Qalsan qapaz altında, qızar, lakin utanma,
Mən söyləyirəm, istər inan, istər inanma,
Bu sözlərimi sonra qanarsan, hələ qanma.
İç qanun xalqın, hələlik ağcaqanad ol!
Şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol, yenə şad ol!
Eyvah ki, axırda peşiman olacaqsan!

BİLİRƏM

Millətə hər nə yazırsansa, rəvadır, bilirəm,
Ay Baba, yazdığın hər dərdə dəvadır, bilirəm.

Leyk yazdıqların əsla eləməz xalqa əsər,
Söyləyirsən, çıxırırsan, bağırırsan da hədər,
Yenə millət, babası getdiyi yol ilə gedir.
Boyasən rəng ilə daşı yenə daşdır, nə ki zər.

¹ Əsərin ilk nəşrində, yəqin ki, bu çar senzoru tərəfindən pozulan sözləri aydınlaşdırmaq mümkün olmadı.

¹ Qardaşlarını

Millətə hər nə yazırsansa, rəvadır, bilirəm,
Ay Baba, yazdığıın hər dərdə dəvadır, bilirəm.

Yazdığıın daşları hərçənd kəbab etmədədir,
Köhnələr indi də bicliklə savad etmədədir,
Hamısı çəngü tərəb şürbə şitab etmədədir,
Qış gəlir, kürsü qurulmuş, hamı xab etmədədir.
Millətə hər nə yazırsansa, rəvadır, bilirəm,
Ay Baba, yazdığıın hər dərdə dəvadır, bilirəm.
O ki bir çoxları dövlətçilərinin zadəsidir,
Hamısı ləhvü ləab, bicliyin amadəsidir,
Atası – lal, babası – əldə olan badəsidir.
O qoduqlar hamısı qızların iftadəsidir.
Onların dərđinə bir Anna dəvadır, bilirəm,
Millətə hər nə yazırsansa, rəvadır bilirəm.

Hər nə yazsan, yeri var, yazma itilget sözüünü,
İş məqamında görərsən hamı örtər gözüünü.
Səkkiz il baş darayır, ya da ki çırpar tozunu,
Boş yerə çırmanınub, ortaya tullar özüünü.
Sənəti büxlü həsad, kibrü riyadır, bilirəm,
Millətə hər nə yazırsansa, rəvadır, bilirəm,
Ay Baba, yazdığıın hər dərdə dəvadır, bilirəm.

ARZU

Ya rəbbi, qıl zəmanədə viranə məktəbi,
Etmə nəşib birçə müsəlmanə məktəbi!

Məktəb deyəndə lərzə tutur cismi-zarımı,
Bulvar yanında eyləyir əşkik güzərimü,
Hər gün bu məktəb artıq edir intizarımı.
Bundansa... kəş atam qazıyadı məzarımı.
Ya rəbbi, qıl zəmanədə viranə məktəbi,
Etmə nəşib birçə müsəlmanə məktəbi!

Gündə gəlib müəllim edir vəzi-moizə,
Tülkü, inək, qoyun, keçir axırda ilbizə.

Yerdən qurtardı, qoyma ki, dırmaşdı ulduza.
Vallah, çəran-pəran, nəyə lazım bular biza?
Ya rəbbi, qıl zəmanədə viranə məktəbi,
Etmə nəşib birçə müsəlmanə məktəbi!

Məktəb binasını yekə bulvar tikəydilər,
Bir dəstə modalı mənə paltar tikəydilər,
Bu qırmızı xəritəni şalvar tikəydilər.
Qızlar geyəydi leyk bir az, dar tikəydilər.
Ya rəbbi, qıl zəmanədə viranə məktəbi,
Etmə nəşib birçə müsəlmanə məktəbi!

Bulvarda vardır işvə ilə nazı qızların,
Məktəbdə tappa-tuppu gəlir kürsü, mizlərin,
Dəftər-kitaba bax, çıxa tainki gözlərin,
Cismün zəif olur, kəsilir tabi dizlərin.
Ya rəbbi, qıl zəmanədə viranə məktəbi,
Etmə nəşib birçə müsəlmanə məktəbi!

Əzbərləyir kitabı, buraxmaz birin dala,
Guya ki oxşadır bizi zənbilli hambala,
Bir az dilin çərsarsa, yazır "iki" jurnala,
Şeytan deyir: bu üçtəli dur yaxşı tapdala!
Ya rəbbi, qıl zəmanədə viranə məktəbi,
Etmə nəşib birçə müsəlmanə məktəbi!

ARVADLAR DEYİRLƏR

Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

Düşərə, bir filməsə!, şit düşər isə əgər,
Evdə qiyamət salır, hər nə bilirsə, söyər:
"Adə, a heyvan qızı", yoxmudur aqlın məgər?
Dinsə əgər arvadı, haydı, doyunca döyər.
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsən, Baba, onların övsafını?!

Gündə qumar oynayır, bilməz işin dalını;
Baxtalayır arvadın sığmasını, şalını;
İçkiyə sərf eyləyir yerdə qalan malını.
Kim bizə bənd etdi bu həmsəri hambalını?
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsen, Baba, onların övsafını?!
Gündə gedir, bəlkə, bir rus xanımın yanlasın,
Arvadını tullayıb evdə pərişanlasın,
Yaz bulanı jurnalı, xəlqi-çahan anlasın,
Bəlkə, o bəduzləri qeyriləri danlasın.
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsen, Baba, onların övsafını?!

Axırı arvadların qəlbini xun etdilər,
Əqli-səlim əhlini yaxşı cünun etdilər,
Əlif kimi qamətin həlqeyi-nun etdilər.
Müxtəsər, arvadları xarü zəbun etdilər.
Tanrı kəsibdir bizim ərlərin insafını;
Sən ki bilirsen, Baba, onların övsafını?!

KİŞİLƏR DEYİRLƏR

Vallah, götürüblər bizi lap cana qadınlar,
Heç oxşamayırlar belə insana qadınlar.

Bir qədri bu məktəbdən uzaq, sadəcə, qızdır,
Zalim qızı həs-hüs tarumaz, sanki öküzdür,
Sındırdı, güvəc boşqabı, guya ki donuzdur,
Hər nə desələr, arvada, vallahı ki, düzdür.
İnsan deyil, oxşar hamı heyvana qadınlar;
Vallah, götürüblər bizi lap cana qadınlar.

Arvad nə? Uşaq, ar nədir? İnsan dili bilməz;
Paltarları hisdan qaralarsa, yenə silməz;
İnsan kimi dil bilsə əgər, böylə döyülməz;
Yox fəhmü zəkası, yenə də ar edib ölməz,
İnsanlığın adabına biganə qadınlar;
Çixsın necə insan kimi meydanə qadınlar?!

Bir qədri də vardır oxuyub elmi-filanı,
Bir az da bilir qatma-qarış rusi lisanı,
Bir kəlmə də türkicə danışmaz, çuxa canı,
Guya ki veriblər əlinə cümlə çahanı,
Yainki çuxıb təxti-Süleymana qadınlar,
Baxmaq diləməz halı-müsəlmana qadınlar.
Fikrində nədir? Modalı paltar, qısa şalvar;
Fikrində nədir? Pudra ilə rəng, iki xalvar;
Fikrində klub, bir kavalər, bir də ki bulvar,
Təqlid ələyir qeyriyə murdar qızı, murdar.
Oxşar belə quyruqlu obezyana¹ qadınlar,
Dünyanı ediblər dəxi virana qadınlar.

Təqsir özünüzdə, nəyə fəryad ələyirsiz?
Bir-bir kişinin eybini tədad ələyirsiz;
Mın hiylə qurub, mın kələk icad ələyirsiz.
"Qırdı açıl ərlər", – deyə boş dad ələyirsiz,
Bizdən qızıl bircə, a divanə qadınlar!
Qoymaz dəxi bu bicliyi bir yana qadınlar.
Vallah, götürüblər bizi lap cana qadınlar;
Heç bənzəməyirlər belə insana qadınlar.

DƏNG OLDUQ

Bəsdir, Baba, danuşdın, fəryad sənin əlindən!
Bir gün olurmu millət azad sənin əlindən?

Hər yerdə bir iş olsa, ordan xəbər bilirsən;
Bir pis iş etsə bir kəs, pıçıldayıb güllürsən.
Ta hər işin o şəxsin məxluqa bildirirsən.
Bir biclik etməyir xalq icad sənin əlindən;
Bir gün olurmu millət azad sənin əlindən?

Dələk dükanın etdi bir kəs qumar yuvası;
Yaxşı mədaxil aldı, yüksəldi iştəhası;
Yazdın onu qəzətdə, dağıldı hər əsası,

¹ Meymun

Cox keçmədi ki, oldu bərbad sənin əlindən;
Bir gün olurmu millət azad sənin əlindən?

Biçərə Vamiq¹ oldu avara öz elindən,
Məcnunu sən ayırdın Leyli kimi gülündən,
Hətta bu cür deyirlər, bir ravinin dilindən:
Başın daşa çalibdir Fərhad sənin əlindən;
Bir gün olurmu millət azad sənin əlindən?
Hərgah sən olmasaydın, hər kəs işin bilərdi;
Birsi adam soyardı, birsi cibə girərdi;
Firon hələ min il də Allahlıq eyləyərdi.
Gizləndi qəbr evində Şəddad sənin əlindən;
Bir gün olurmu millət azad sənin əlindən?

Qorxudan indi xalqın gizlənmək oldu şuglu;
Ölsən, kəsər xəlayiq qurban beş-altı toğlu
Yıxdın evin bu xalqın, ada, a zalım oğlu!
Vallah, camaat olmur dilşad sənin əlindən;
Bir gün olurmu millət azad sənin əlindən?
Təngə gəlib xəlayiq, fəryad sənin əlindən!..

DEMƏDİM

İşimiz boş danışdıq, həmdü sənədir, demədim?
Ay Baba, işlərimiz xeyli fənadır, demədim?

Millət əfradı unuttu hamı həsbü nəsbini;
Elm təhsilinə sərf eylədi həm ruzu şəbi;
Mən bilən ki, ona lənət oxuyur cəddü əbi,
Baxmadı hərçi deyib dad ələdi Molla Cəbi.
Rükni-dinin biri də rəngi-hənədir, demədim?
Ay, Baba işlərimiz xeyli fənadır, demədim?

Ortaya saldı özündən hərə bir təzə dəbi,
Nə bilim qız oxusun, bəlkə də, olsun adəbi.
A kişi, arvad hara, bayram hara, kimdir səbəbi?

Bir yerə cəmləşib saxlaya mövludi-nəbi?
Oxumaq milləti-islama bələdir, demədim?
Ay Baba, işlərimiz xeyli fənadır, demədim?

Qız hara, məktəb hara, dərslü qələmdən hara?
Elm hara? Bilgi hara? Fatma, Tükəzban hara?
Ay canım, arvad hara? Zümreyi-insan hara?
Qız ki şeytan kimidir, biz hara, şeytan hara?
Evimiz bir heçin üstündə binadır, demədim?
Ay Baba, işlərimiz xeyli fənadır, demədim?
Baxın indi oxumuş qızlara tüğyan eləyir;
Biri cəmiyyət açır, pul yığır, ehsan eləyir;
A kişi, arvad da özün bir yekə insan eləyir.
Tuf belə adətə olsun ki, müsəlman eləyir.
Arvada layıq olan cövrü cəfadır, demədim?
Ay Baba, işlərimiz xeyli fənadır, demədim?

ƏSRİMİZİN QƏHRƏMANLARI

(Dörd pərdədə roman)

“Qospadin” Nəsir intelligent, müsəlman “kavaləri” həmişə qızlarla tanış olanda, bəzi məlum səbəblərə görə öz müsəlmanlığını gizlədirdi (Bir o deyil, müsəlmanlar həməsi belə edir). Nəsir nə qədər rusca danışmaq bilirdisə də, yenə hərdən çəşib öz müsəlmanlığını bildirirdi. Odur ki tanış olanda özünü erməni adı ilə qələmə verirdi. Bir dəfə Nəsir “Liza” adlı bir qızla tanış oldu. Liza nə qədər “Sən müsəlmansan!...” – deyə Nəsirə təkid etsə, Nəsir: “Mən erməniyəm!” – deyə təkrar edib, Lizanı inandırırdı. Bir dəfə Nəsir Liza ilə bulvarda gəzişirdi, birdən nəhs kimi, bir erməni bunlara rast gəlib, erməni dilində nə isə danışmağa başladı. Liza erməninin nə dediyini soruşanda, təbii olduğu kimi, Nəsir bilmədi. Liza dübarə şübhəyə düşüb qara, yox-yox, göy gözlerini Nəsirin üstünə süzdü; Nəsir Lizaya danışmağa macal verməyib tez başladı:

Ay Liza! Müsəlman deyiləm, canın üçün, mən;
Evlər dağıdın zülf-pərişanın üçün, mən.

Çoxdandı sənin mayilü müştəqin idim mən,
Amma ki qaçırdın niyə ahu kimi məndən?
Bir dəfə sənə söyləyirəm, yaxşı inan sən!

¹ Şorq dastanlarında öz sevgilisi uğrunda çox əziyyət çəkmiş bir qəhrəmandır.

Ay Liza! Müsəlman deyiləm, canın üçün, mən;
Evlər dağdan zülfi-pərişanın üçün, mən.

Hərçənd dilim ruscada hərdəm çəşir, amma
Şəkklə eyləmə müslüm deyiləm, zərrəcə əsla..
Mən erməniyəm, erməniyəm... ümməti-İsa.
Ay Liza! Müsəlman deyiləm, canın üçün, mən;
Evlər dağdan zülfi-pərişanın üçün, mən.
Olsaydım əgər müslüm, olardım yekə balvar;
Heyvandır – özün yaxşı bilirsən ki müsəlman.
Mən erməniyəm, ismi-şarifi də ki: "Vartan"
Ay Liza! Müsəlman deyiləm, canın üçün, mən;
Evlər dağdan zülfi-pərişanın üçün, mən.

Başda "katoloq", əldə "trost", çəkədə zəncir...
Aç gözlərini diqqət elə, bax mənə sən bir.
Baxdıqca mənə neyçün olursan belə dilgir?
Ay Liza! Müsəlman deyiləm, canın üçün, mən;
Evlər dağdan zülfi-pərişanın üçün, mən.

Aldatdı bizim Lizarı bu şivəli gövtar,
Yumdu çənəsin dinmədi kaftar qızı kaftar.
Kor şeytana lənət deyib oldu Nəsirə yar,
Eylərdi Nəsir bu sözü hər bəzmdə təkrar:
Ay Liza! Müsəlman deyiləm, canın üçün, mən;
Evlər dağdan zülfi-pərişanın üçün, mən.

Hə, indi keçək söhbətə. Paho... Bu yandan da müdir gözlərini ağardır ki, çərəncilik lazımdı deyil, "əlfəcin palajii!" Yaxşı, qoy qalsın, sonra danışaram.

Hə, sözüümüz harada qalmışdı? Nəsir birdən gördü ki, Liza bir qədər ondan kənar dolanur. Bir dişlərini ağartdı, gördü, xeyr, Liza heç məhəl qoymayı. Nəsinin bir nəfər Həsən adlı daxi yoldaşı var idi. Lizanın üstündə Nəsirə dəlaşmışdı və babasının gorusuna and içmişdi ki, Lizarı Nəsinin əlindən alsın. Erməniyə də, demə, o, pul verib göndərmiş imiş. Nəsir gördü ki, indi Həsən Lizaya tərəf gedir. Əndamına lərzə düşdü. Baş gicalib gözü qaranlıq gətirdi. Amma məqsədi Həsənin peysərinə bir şapalaq salmaq idi. Mütəəssif, cadulanmış kimi tərpanə bilmədi. Deyəsən, yerə mıxlanmışdılar. Bütün ələm gözündən düşmüş, guya qara buludlar onu əhatə etmişdir. Guya ürəyində rəya kimi keçirdi, pullarını tamamilə konfetlərə sarf etdim. Gecələr gözlərimə yuxu

getmədi, beləyi, saat, üzük aldım. Onlar cəhənnəm, yüz o qədərini də alım. Təki Liza dübarədən mənə yar olsun. Bu halda Nəsinin qulağına sürüşü-ğeybi kimi xəfif bir arvad səsi gəldi. Nəsir Liza zənn edib dərhal qollarını açdı və: "Can, Liza, gəl!" – dedikdə gördü, qabağında bir sailə müsəlman arvadı dayanmışdır. Bunu görünce: "İtil burdan, kafirin qızı!" – deyib üzünə bir şillə vurdu ki, səsinə az qalmışdı, gavi-mahi kürreyi-ərzi buraxıb daban alsın. Bu dəmədə Nəsir gördü ki, haman erməni bir yanda gəzir. Dərhal üzünü çevirib dedi:

Adə, Avanes kivrə, sənin adına lənət!
Yıxdın evimi, həftinə, həftadına lənət!

Beş aydı o gündən o pərişadı tanırdım.
Hicrində onun şamə çu pərvanə yanurdım.
Amma ona bir söz deməyə mən utanurdım.
Öz dinimi, ayırımı məcburi danurdım.
Adə, Avanes kivrə, sənin adına lənət!
Yıxdın evimi, həftinə, həftadına lənət!

Çoxdandı mənə hicr odu bimar eləmişdi,
Həsərlə məni-qəmzədəni zar eləmişdi.
Eşq ataşı lakin mənə biar eləmişdi,
Xaliq onu bir növi mənə yar eləmişdi.
Adə! Avanes kivrə, sənin adına lənət!
Yıxdın evimi, həftinə, həftadına lənət!

Liza xanunun etmiş idim adını əzbər;
"Mən erməniyəm", – söylədim ol məhə mükərrər.
Liza inanıb eyləmiş idi mənə bavar,
Gəldin nə bilim, "Asma həyde, turkes, ay axper";
Şeytan balası axperinə, zadına lənət!
Yıxdın evimi, həftinə, həftadına lənət!

Gəldin bura ki: "xoskamasım hiñç ozum asma";
Şeytan kimi saldın araya tezcə müəmmə.
Rusca deyər bilməz, deyəsən: "vot xoroşo da";
Məlun balası, indi durub tapdalarım ha!
Rədd ol buradan, it balası, adına lənət!
Yıxdın evimi, həftinə, həftadına lənət!
Verdim pulumu qanfata, etdim dilimi şad,
Oldu mənə qismət nə isə ah, o parizad.
Güclə əlimə salmış idim bir qədi şümşad,

Şeytan balası indi mənim dərdimə məzəd.
Adə! Avanes kirva, sənin adına lənət!
Yıxdın evimi, həftinə, həftədinə lənət!

Bir zümrilə etdin evimi, səyimi bərbad,
Şirinə məni-bikəsi qıldın yəna Fərhad.
Ey taleyi dün, dad əlindən, yəna fəryad!
Bu yolda məne etdiyin imdadına lənət!
Dünyadakı abadına, barbadına lənət!

Bu halda Nəsir başını qaldırıb gördü ki, aləm başqa aləmdir. Müdir əfəndi müqəbilində dayanıb deyir ki, müxtəsər elə, bir para mühərrir taslaqları kimi özünü piyanisgəliyə vurma.

Mabədi qoy gələn səfərə qalsın.

Nəsir dərhal Həsənə yetişib:

– Filan, filan şüdə! Nə haqla mənim barışnəmə yavuc gedirsən?..

Həsən də:

– Əcəb eyləyirəm! – dedikdə Nəsir şapalağı rədi-səmavi kimi Həsənin “pudra”lı üzünə endirdi. O da Nəsirə təzəcə darannmış saçlarından tutub:

– Ya vali, vali, vaxtı mədəd ast!.. – davaya şüru etdilər. Sən məni vur, səni...

Cəmaat yığışdı. Hər kəs gəlib baxır: “Tfu, diki tatarın!...” – deyə yoluna düzəlir.

Yasavul gəldi; hər ikisini polisəyə sürüdülər. O dedi: təqsir Həsəndədir; bu dedi: Nəsirdədir. Xülasə, hərəsini 20 manat cərimə edib buraxdılar. Nəsir dərhal yol-daşı Mirzəbalanı çağırıb:

– Al, bu da 20 manat; gedək Həsəni xəlvətdə doyuncu döyək...

Həsən də qorxudan bıçaq gətirdi. Nəsir ilə Mirzəbala, Həsənə çatıb hülqumladılar. O da tez bıçağını çıxartdı, Mirzəbala onun alınından dəmir ilə elə vurdu ki, Həsənin bıçağı əlindən düşdü; əyilib bıçağı götürdükdə, Nəsir tez yerdən qayıb, Həsənin sinəsinə sancdı. Allah rəhmət ələsin! O saat Nəsiri polisəyə, oradan da qazamata göndərdilər. Dustaqlar başına yığıldılar; səbəbini soruşdular, o da olan əhvalatı danışdı. Dustaqların xoşlarına gəlib, bir ağzdan söyləməyə başladılar:

Çox zirəklik ələyibsən, kişi, vallah, malades!
Hayfın yaxşı alıbsan, bərəkallah, malades!
Daha qəm çəkmə, gülüb xürrəmi şad ol, a gədə,
Hayfı altında dolanmaq çox ayıbdır igidə:
Vurasan öz bıçağıla o cırağan səkidə!
Yaxşı çiçəklik edibsən, kişi, vallah, malades!
Hayfın çox tez alıbsan, bərəkallah, malades!

Yaraşır indi sən öl – lap qoçuluq adı sənə –
Ki, bu cür gəlib olubsan... Həsənə.
Qoçu olmaq demək hər qorxub özündən əsənə;
Qoçuluq tək yaraşır sən kimi bir başkasənə.
Yaxşı çiçəklik edibsən, kişi, vallah, malades!
Hayfın çox tez alıbsan, bərəkallah, malades!

Yığışdır buraya, bax, bu qədar şəxsi-dəcəli;
Buların hamı edibdir hələ sən tək cəncəl.
Qoymayıblar ki, harifi durub açsın belə ol.
Hərə bir şiri-jəyan, hər biri cəlladi-əcəl.
Sən də zirəklik edibsən kişi, vallah, malades!
Hayfın yaxşı alıbsan, bərəkallah, malades!

Çox adam var: hələ qorxur ki, bu viranə girə;
Burada çox-çox olur taxtabiti, həm də birə.
Nə zərəf qeyrət üçün getsə də insan Sibirə...
Hamısı bir səs ilə söyləyir: “Əhsən Nəsirə!”
Yaxşı zirəklik edibsən, kişi, vallah, malades!
Hayfın çox tez alıbsan, bərəkallah, malades!

Hərçənd bu sözlərdən Nəsirə qoçluqları qarpız tutmayır; amma yəna Lizamın fikrində idi. Arvadı, uşaqlarını qoçdan unutmşdu. Xülasə, xeyli zaman keçdi, vaxt oldu... Hə, inciməyin, başın hələ tez ayılıbdır, nə xeyr! Borclu-borclunun sağlığını istər. Mabədinə sonra yazaram.

BİR, İKİ, ÜÇ KƏRƏ

Söyləmişəm bu sözü məxluqa mən,
Ay Baba can, bir, iki, üç kərə.
Anlamayır da deməsən bir sözü,
Allah, aman, bir, iki, üç kərə.

Bəzisi var cəhlə tərəfdardır,
Xoşlamayır elm, ədəb, sənəti,
Zahiri mömin, başı səccədədə,
Fikri şəriət, sözü din söhbəti.

Batına baxsan, görəcəksən, paho,
Boşlamayırlar yenə də bədəti.
Sənəti bədat, belə zənn eləyir,
Tanrı bununçün yaradıb cənnəti.
Aİtmış il söylə nəsəhət ona,
Anlamaz əsla ki, yox heç qeyrəti.
Dolduruban Molla Həmid beyninə
Arpa, saman bir, iki, üç kərə.
Söyləmişəm bu sözü məxlüqə mən,
Ay Baba can, bir, iki, üç kərə.

Mollanümalər yetib on milyona,
Günbəgün artır, daha da bollanır,
Hər nə ki İranda xəkəndazcı var,
Molla adıyla buraya yollanır.
Milləti-biçərə qazandıqların
Sərf eləyib mollaya, yoxsulların.
Günbəgün molla tuluc tək şişir,
Pulları da cəm eləyir, pullanır,
Mümkün isə cəhd eləyir salmağa
Ortaya qan bir, iki, üç kərə.
Söyləmişəm bu sözü məxlüqə mən,
Ay Baba can, bir, iki, üç kərə.

Qoy bu itilgetləri tərifi üçün
Tirməyə döndərməyə öz kişlərin¹.
Boş yerə qəflət deyər dad eləyir,
Vaxtı-zərurətdə sıxar dişlərin.
Ölsə həkim, ya da ki bir advokat,
Millət üçün tiz² edəcək nişlərin³.
Üzv ola Cəmiyyəti-xeyriyyəyə,
Mənqala hər gün düzəcək şişlərin.
Qoy bu itilget sözünü bir yana,
İndi hələ anlamışam işlərin.
Onları qoy vodka içib olmağa
Gündə piyan bir, iki, üç kərə.
Söyləmişəm bu sözü məxlüqə mən,
Ay Baba can, bir, iki, üç kərə.

Qoy hələ artisti qoşaq bir yana,
Şərh eləyək pulluların halını.
Çünki xasis tək hamısı axtarır
Tapmağa ölmüş uluğun nalını.
Tərk edir imanını yüz min kərə,
Bir qəpik artırmaq üçün malını.
Millət üçün istəsələr bir qəpik,
Bil ki, yolar qırmızı saqqalını.
Əkşi, yoruldum, mən ölüm, əl çəkin!
Siz ki bilirsiz bu işin dahını.
Pullu fəqirə nəzər etməz, əgər
Versə də can bir, iki, üç kərə.
Söyləmişəm bu sözü məxlüqə mən,
Ay Baba can, bir, iki, üç kərə.
Anlamayır ta deməsəm bir sözü,
Allah, aman, bir, iki, üç kərə.

İTİL GET

Hər kəs özü qəm çəkməyə daradır, itilget!
Qəm çəkmə ki, millət qəmi bicadır, itilget!

Heç yada gətirmə bu yazıq millətin halını;
Fikr etmə ki, millət itirib cahü cəlalını.
Hərçənd görürsən gələcək zülmü zəvalını,
Çıxsan canu, çəksin hərə öz fikrü xayalını.
Hərçənd ki biruhi-müqəvvədir itilget!
Qəm çəkmə ki, millət qəmi bicadır, itilget!

Qış getdi, bahar üstünə fırlandı bu dövrən;
Çox çəkməyəcəkdir bitəcək sünbülü reyhan;
Bax mənərəyi-alamə, ol valehü heyran.
Hər kəs çəkə millət qəmi insan deyil, insan.
Çıx bağa, gəziş, gür nə diləradır, itilget,
Qəm çəkmə ki, millət qəmi bicadır, itilget!

¹ Kəndirdən toxunma sətir parça, brezent

² İti

³ Zahərli heyvanların diş

Millət ölürl-ölsün, qazıyaq lap ona bir gur¹,
Qalxız başını, fikrü xəyalatdan ol dur²,
Bulvarda itilget meyi-gülfam ilə məxmur³,
Qızlar dolaşır, cənnəti, guya ki gəzır hur.
Bir canalıcı dilbari-zıbadır, itilget!
Qəm çəkmə ki, millət qəmi bicadır, itilget!

Axtar, tap özünçün sarı geysul⁴ parızad;
Vur qol-qola, gəz bulvan, olsun ürəyin şad:
Rüxsari-dıllarasına bax, şeir ele inşad,
Qoy xalq oxusun, söyləsin əhsən sənə, ustad!
Pəh-pəh, bu kişi şairi qərradır⁵, itilget!
Qəm çəkmə ki, millət qəmi bicadır, itilget!

Təkrar edirəm sözlərimi bir də dübara,
Millət qəmini bir, mən ölüm, tulla kənarə;
Ver fikrini, çəngü tərəbə, nazlı nıgara,
Bax şövqi-təməm ilə güllüstani-baharə.
Bizim-tərəb⁶ hər yerdə mühəyyadır⁷, itilget!
Cam əldə gəzır, sağərü səhbədir itilget!

UNUDULMAZ YARA

Ol səfa əhli, könül, dünyada, get, qaldır qədəh!
Millətin əhvalını sal yada, get, qaldır qədəh!

Vermə, dil dərdü qəmə, bir həftə dünyadır, gözüm!
Millətin halına baxsan, möhnətəfzadır⁸, gözüm!
Sən gəmi olsan əgər, möhnət ki dəryadır, gözüm!
Qəm çəkib fikr eyləmək, vallahı, bicadır, gözüm!
Yerdə doldur, göydə iç, dəryada get, qaldır qədəh!
Ol səfa əhli, könül, dünyada, get, qaldır qədəh!

¹ Qəbir, gor

² Uzaq

³ Xumarlanmış

⁴ Saç

⁵ Parlaq, dəbdəbəli

⁶ Kef maclisi

⁷ Hazır

⁸ Dərd, müsibət, zəhmət arıran

Xan qədəh, sultan qədəh, sail qədəh, quldur qədəh,
Toy qədəh, mətəm qədəh, bayram qədəh, boldur qədəh;
Vur qədəh, vurdur qədəh, xarrat çağır, yoldur qədəh,
Al qədəh, aldır qədəh, qaldır qədəh, doldur qədəh.
Maclisi-peyğəmbəri-valadə get, qaldır qədəh!
Ol səfa əhli, könül, dünyada, get, qaldır qədəh!

Çox da millət rəhnümasızdır¹, düşübdür dərbədədər;
Millətin fəryadına guş etmə, olma pürgadər;
Nəf yox millət işində, parə yox, yox simü zər;
Qəm yemə, fikr etmə, zalım, etmə öz ömrün hədədər!
Millətin dadını eşit, imdada get, qaldır qədəh!
Ol səfa əhli, könül, dünyada, get, qaldır qədəh!

Millətə qəm çəkmə, millət vaqifi-halın deyil,
Girmə bir cəmiyyəyə darmani-iqbahnı deyil,
Adə, millət, bu itilgetlər ki, hammalın deyil;
Vur, dağıt, millət evin sındır ki, öz malın deyil;
Sonra da bu xaneyi-bərbədə get, qaldır qədəh!
Ol səfa əhli, könül, dünyada, get, qaldır qədəh!

ÖZÜN BİL

Bu dövr, əmi can, tərsinə dövrəndir, özün bil;
Təqdiri-qəza sanma ki, asandır, özün bil.

Cəm oldu bütün molla-nümələr hamı xoşnüd;
Hər nə Bakıda, Gəncədə olmuş ola mövcud;
İstərlər hamı etməyə bir az səni məhdud;
Bəzi götürüb balta, çomaq, bəzisi behbud.
Zənn etmə ki, bu şəhrdə əhsandır, özün bil;
Yox, yox, Baba can, qətlinə fərmandır, özün bil.

Əvvəlcə sənə söyləmiş idim kəlamı,
Yazma bu qədər jurnalna xəlqi-əvamı,
Bu mollaları jurnalna yazmaq da rəvamı?
Olmaz ki, itə mollaların şəhrəti, namı,

¹ Yol göstərsəniz, rəhbərsiz

Molla kişi, sövdagəri-rizvandır, özün bil;
Oldur ki, xəlayiq sənə düşməndir, özün bil.

Jurnalda yazarsan nə ki var mollada nöqsan;
Ay molla, nə var, ayrı otur, düz danış hər an.
Sövdagəri-qulman elayibmiş sənə Quran.
Oldur ki, gəlib qeyzə bütün sakini-Salyan.
Hər guşədə bir şurişi-tuğyandır, özün bil;
Yazma daha molla sözünü, qandır, özün bil.

NOVBAHAR

Şad ol, könül ki, fəsl yenə novbahardır;
Hər yerdə bazmi-eyşü tərəb aşkardır.

Bulvarda Annalar eyləyirlər səyahəti;
Yox naz-qəmzənən, bu sən öl, heç nəhayəti;
Var, doğrudan da, bulvara çıxmaq ləyaqəti;
Ey dil, bu bəzmə getməyinin var səfahəti.
Bulvar demə, behişt kimi laləzardır;
Şad ol, könül ki, fəsl yenə novbahardır.

Bax, diqqət eylə lizaların xəttü xalına;
Ağlın gedər baxan kimi rüxsari-alına;
Bihuş olunca, diqqət elə gül camalına;
Baxma bu qəzə-məzətçinin qiylü qalına;
Vallah, o da Marusyalara cannisardır;
Şad ol, könül ki, fəsl yenə novbahardır.

Millət itirdi sövkəti şanun, cəhənnəmə!
Zillət kasib cahanda təvanun, cəhənnəmə!
Açlıqdan az qalıb, verə canun, cəhənnəmə!
Fikrin nədir, verəm hələ nanun? Cəhənnəmə!
Millət evi cəhənnəmə ki, tar-mərdür;
Şad ol, könül ki, fəsl yenə novbahardır.

Yığ şəlpə-şülpani, bulvara qıl səfər;
Ol cənnəti-cahanı gəziş bir, a bəxtəvər!
Huri deyilmi? Seyr ələyir, yaxşı et nəzər,

Aldanmaram qəzətəciyə, dad eyləmə hədər.
Millət qəmindən itilgetlər kənardır;
Şad ol köntül ki, fəsl yenə novbahardır.

Ruhun var isə millət işin qoy kənardə,
Millət qəmini kim çəkəcək novbaharda?
Çıxsun canı, nə borcuna, yatsın məzarda.
Get işrət eylə, məqsədi-insan nigərdür;
Fikr etmə ki, bu cür hərəkət nəgüvardır.
Hər kəs dedi ki, millət işi ahü zardır,
Söylə ki, vaxt yoxdur hələ, novbahardır.

NƏ EDİM

Bir nəfər fəqir şəxs nə qədər qeyrətlə çalışırdısa da, külfəti böyük olduğu üçün yeməklərini ödəyə bilmirdi. Bir gün orada, bir gün burada işləməklə öz külfətini bir gün ac, bir gün tox saxlayırdı. Bayrama yaxın neçə dəfə dövlətlilərin yanına gedib yer-yemiş istəmişdisə də, verməmişdilər. Odur ki balaca qızı ona:

– Ata, bayramdır, bizə yemiş al, – dedikdə biçərə utana-utana qızına bizə cavab verirdi:

Gəldi novruz, a mənim taqəti-canım, nə edim?
Vallah, birca qəpiyə yoxdu gümanım, nə edim?
Qoy qənilər gecə-gündüz olalar xürrəm, şad;
Onlara çünki müyassər olacaqdır hər zad,
Kef çəkib, bizləri heç etməyəcəklərdir yad.
Görüm ol çarxi-fələk dahrda olsun bərbad!
Məni məğmun ələyib dövri-zamanım, nə edim?
Hələ bir çet qəpiyə yoxdu gümanım, nə edim?

Doğrudur, sən də uşaq, bayrama eylərsən həvəs;
Bir mənim də nəzər et haləti-naşadımta bəs;
Hərçi dad eyləyirəm, yox mənə bir kəs verə səs;
Dərdü möhnət çoxalır, ay bala, çəkdikcə nəfəs.
Yandırr qəlbimi bu dərdi-nihanım, nə edim?
Gəldi novruz, a mənim taqəti-canım, nə edim?

Yox qənilərdə tərəhhüm bizə imdad eləsin,
Bizi bir qulluğa təyin ələyib, şad eləsin,

Bəlkə, bu möhnəti qəmədən bizi azad eləsin,
Dil dolanmır ki, qəmə mü möhnəti tədəd eləsin.
Quruyub kəsəti-qəmədən bu zəbanım, nə edim?
Gəldi novruz, a mənim taqəti-canım, nə edim?

Məni bədbəxti-zaman eylədi bu taleyi-dün;
Bilirəm qüssədən axır olaram mən də cünun;
Fikr qıldıqca dolur bu dili-ñaşadım xun;
Rəhmsizlər evi ələmədə ola künfəyəkun!
Çaxçada yox ki, mənim bir quru carım, nə edim?
Gəldi novruz, a mənim taqəti-canım, nə edim?

Hər nə hasil edirəm, külfətə sərf eyləyirəm;
Hər nə ki pul ahıram, külfətim ilə yeyirəm;
Əlli ildir, hələ bu köhnə çuxarı geyirəm;
Mənə bir yer veriniz hərçi deyib, söyləyirəm.
İndi qəm çəkməyə də yoxdu amanım, nə edim?
Gəldi novruz, a mənim taqəti-canım, nə edim?

“MÜZNİB” ƏFƏNDİ

Təng etmə bizə bu yekə dünyanı, a Müznib!
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!
Xudsrəliyi millət özünə eyləmiş adət,
Əzasinə bəlcümlə edib cəhl sarayət.
Bica yerə fəryad eləmə, ol, kişi, rəhət.
Öz fikrini millət boşamaz qoqsa qiyamət.
Bir dərdə düşüb yox hələ dərmanı, a Müznib!
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!

Çalma “Dirilik”də bu qədər tarix neylər,
Tarix adamın halını pisdən də pis eylər.
İbrətsiz olan sərsəri tarixi nə eylər.
Yaz küçə sözü, yaxşı roman, aşıq şeylər.
Məcnunluğa öyrət bu müsəlmanı, a Müznib!
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!

Tarix salır xatirə əcdadi-nəciyi.
Yaz aşıq-məşuqədən, ol xalqın həbibini.

Qoy mülətin olsun hələ bir eşq nəsiyi.
Hər dəmdə çağır söhbətə Kəbleyi Qəribi
Tənqid edə ol mərifətin kanı, a Müznib!
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!

Ol bəzi mühərrir kimi, çət sən də muradə,
Doldur cibini şövq ilə, söy xalqı ziyadə.
Gündüzlər açıb ağzunu gəl ney kimi dada,
Amma ki özün xəlvtə iç hər gecə badə;
Çıxсын bu yazıq millətinin canı, a Müznib!
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!

Keçmişdəki məşhur xanımlar qala dalə.
Dəyməz ki, gətirmək oları bir də xəyalə.
Yaz, bizləri valeh elə sən hüsnü cəmalə.
Bəziləri tək gah muxa döy, gahi da nalə.
Varsa hünərin al əlinə sən də piyalə.
Oldun yazıçı, al ələ rumkanı, a Müznib!
Tərif elə həm sağəru səhbanı, a Müznib!
Millət oyanan şey ki deyil, qoqsa qiyamət;
Əl çək, mən ölüm, at bu təmənnanı, a Müznib!

MÜDİRİM

İnsafa gəlib rəhm elə mən zərə, müdirim!
Qoyma məni bu dəhrdə avarə, müdirim!

Şerim daha bədsir səbətə oldu həvalə.
Qoy jurnalına nəzm yazım, müştəri alə¹.
Gər qoymayıram fərq nə dəymiş, nə də kalə,
Bu şerimi gəl sən, mən ölüm, salma çuvalə!
Yandırma məni həsrət ilə nara, müdirim!
İnsafa gəlib rəhm elə mən zərə, müdirim!

Bir ay gecə-gündüz oluram şeirlə məşğul,
Gah yazıram, gah pozuram, vaxt aparır tül;

¹ Müştəri ala

Bu şerimi vursan¹, olaram mən sənə lap qul,
Çap etsən ağər, mən avazında verərəm pul.
Çox baxma daha ayrıyə, həmvarə, müdirim!
İnsafa gəlib rəhm elə mən zarə, müdirim!

Sən başlamasan: qafiyəsi əyri olubdur,
Vəznı burada əyri düşübüdr, tutulubdur;
Vallahu, başım fikr eləməkdən yorulubdur,
Bir bax səbətə, sovxana, şerimlə dolubdur.
Düz gəlməyina yox daha bir çarə, müdirim!
İnsafa gəlib rəhm elə mən zarə, müdirim!

Şair deyiləm vəzn ilə seir eyləyim inşa,
Ancaq yazıram xalq arasında qəzənim ad;
Hər kim məni gördükdə desin: afərin, ustad!
Zəhmətlərimi lakin edirsən hələ bərbad.
Oldum mən hədəf tənəyi-əğyərə, müdirim!
İnsafa gəlib rəhm elə mən zarə, müdirim!

Bu dəfə də çap etməyəsən şerimi eyvah!
Bir yaxşı düşün, eyləyirəm mən sənı ağah!
Mən də olaram qeyz ilə bir zadəyə həmrəh.
Xələq deyərəm: müdir olub kafiri-gümrah.
Axırda çəkərlər sənı də darə, müdirim!
Ver onda sən öz başına kəffərə, müdirim!
İnsafa gəlib rəhm elə mən zarə, müdirim!

NƏ ƏCƏB

Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?
Veribdir əl-ələ, tərki-nifaq edir, nə əcəb?

Nə bir nəfər tapılır, bir kəsi edə rəncur;
Nə bir vahid çalır bir fəqir üçün zənbur;
Nə qəztəçi, nə mühərrir, nə adəmi-məşhur
Biri-birin söyüb olmaz nəzakətindən dur.
Qucaqlaşıb hamı meyli vəfaq edir, nə əcəb?
Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?

Qəztəçi, inteligent, milyoner, ziyalı, filan,
Kababçı, ləbləbiçi, ortada-arada qalan,
Qoçu, hacı, mağadı, molla, kəndli, bəy ilə xan
Ediblər əhd ki, can söyləyib, eşitsin can.
Kəməli-şövqlə əzmi-vəfaq edir, nə əcəb?
Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?

Ümuri-millətə heç kəs qarışmayırdı əzəl;
Yox idi bir kişi cəmiyyətə qoyaydı məhəl;
Odur ki millət ələ almış idi camı-əcəl,
Bax indi say eləyir hər nə varsa kor və keçəl.
Özün bu millət içində sınaq edir, nə əcəb?
Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?

Hamı dilər ki, ola millətin havadarı,
Tutub əlini ola qəm günündə qəm xarı,
Səadətə yetirən milləti-diləfkan.
Nədənsə millət içindən mərəq edir, nə əcəb?
Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?
Əzəldə kimsə özünü bu yolda yormaz idi;
Verəydi milləti can, əl işinə vurmaz idi;
Mələli-millətə baxmazdı, hal sormaz idi,
O şəxslər ki, "Nicat" a¹ yaxın da durmaz idi,
Dəri-nicati döyüb taqqataq edir, nə əcəb?
Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?

Xələyi indi dilər millətə ola qurban;
"Nicat" a üzv ola, cəmiyyətə ola qurban;
Baxanda lap bulara ağıldan çıxır insan.
Yətar, kömürçü çıxıb ortaya tutub meydan;
"Nicat" ı küçəbəküçə soray edir, nə əcəb?
Bu millət, ay Baba, lap ittifaq edir, nə əcəb?

Yəqin ki, burda bir iş var, nəhən olur bizdən
Və ya ki, əmri-cibiştan şitab edir bizdən;
"Nicat" a üzv gəlir Ərdəbil və Təbrizdən.
Deyilsə, ay Baba, bircə sual edim sizdən:
Çatan çilenliyə² bəxtin sınaq edir, nə əcəb?
Bununla, bəlkə, üzün millət ağ edir, nə əcəb?

¹ Dərc etsən

¹ Bakıda təşkil olunmuş maarif cəmiyyəti idi.

² Üzvlüyə

Baxanda yollara, məxluq tapapat yüyürür;
İki əlin də üzünə dayaq edir, nə əcəb?
"Nicat" üçün nə işə kəşməkaşdədir məxluq.
Qərribə, millətimiz ittifaq edir, nə əcəb?

AKTYOR

Dünən rəfiqlərdən biri mənə dedi ki, bizim müsəlman ziyalıların, ələlxüsus artistlərinin ayrılmaz və unudulmaz bir yoldaşı varsa, o da həsəddir.

Dedim:

– Aşna, nə var? Yenə filosofluqdan dəm vurursan.

O:

– Yox, görürsən ki, bir nəfər bir az diribaşdır, zirəkdir, yaxşı oynayır. O biri tez çalır ki, nə tövr olsa, onu sıxıb kənara çıxarsın. Mümkünsə ona yol verməsin ki, məbada yaxşı oynayıb camaatın hüsnəğbətini qazansın. Hər cür olsa, onun ayağından dartıb yıxmağa səy edir. Bilə-bilə rolu ələsinə verir ki, o da səhnəyə çıxdıqda Ənzəli balqabağına döntüb qalsın.

Mən:

– Müsəlman ziyalı, o da artisti-həsəd, astəğfürullah, heç belə şey olmaz.

O:

– Sübut üçün, məsələn, cavan aktyorlarımızdan Hacı Hacınski, özü elə zirək, elə istedadlıdır ki, hər kəs yanında danışsa, ya çətin bir hərəkət göstərsə, o saat hərəkəti alır. O, ləhcə ilə danışır, həmin hərəkəti də nöqsansız göstərir.

Bir dəfə məşəqdə oyun arasında ermənəcə danışmaq lazım gəlir, erməni rolunu öhdəsinə alan cənab, yanında Hacıyı görəcək, məşq əsnasında ermənəcə danışdır və açıq-açıqna:

– Danışsam, o öyrənər, – deyir və: – Teatr başlandıqda danışsaram, – sözlərini əlavə edir. Xülasə, mən ölim, sən öləsən ilə boynuna qoyurlar. Ağzını açan kimi Hacı zalımoğlu onun kimi, bəlkə, ondan da yaxşı danışmağa başlayır.

Bir də gördüm bir artist həsəddən az qalıb, bağırı çatlasın.

Mən:

– Canı çıxсын, istedadlı olsun.

O:

– Yox... axı tək o deyil.

Mən:

– Aşna, artıq müşərrəf eləmə. Mən sənə nəslilə başa sala bilmədim, qulaq as, nəzmlə deyim:

Pozma heç vəzi-mədarın, aktyordur, aktyor:
Başlama tənqidə karın, aktyordur, aktyor.

Sən bilirsən ki, olubdur aktyorluq sənəti,
Fikri puldur, zikri puldur, yoxdur özgə niyyəti;
Boş yerə, bu millətin boynuna yüklər minnəti,
Fəxr edir, guya ki ürfənə sürüklər milləti.
Pozma sən də iftixarın, aktyordur, aktyor;
Başlama tənqidə karın, aktyordur, aktyor.
Özgeni çəkmək qabaq, divanəlikdir, qıl nəzər!
Çox da istedadı var, biganədir, bidərsər;
İstəyir, tək oynayıb şöhrət qazansın simi zər;
Bir onun tək oynayan olsa, alar qəlbini kəder;
Qeyb edər şənü vüqarın, aktyordur, aktyor;
Başlama tənqidə karın, aktyordur, aktyor.

İstəyir, məxluq ona təzim qılsın bühüdü;
Saxlasın hər ehtiramın, söyləsin, nadir vücdü;
Zirəki meydana çəkmək heç ona etməz nümud;
Mümkün olsa, tapdalar, görəsə birində var umud;
Sındırar qəddi-çinarın, aktyordur, aktyor;
Başlama tənqidə karın, aktyordur, aktyor.

Görsə bir zirək, deyər: divanədir, gec getdi bu;
Səy edər bışmiş aşına, bəlkə, qatısın buzlı su.
Oynasa biçərə yaxşı, tez açar bir gövtüq,
Büxldən macbur olar olsun onunla ham ədu'.
Ləkələr hər etibarın, aktyordur, aktyor;
Başlama tənqidə karın, aktyordur, aktyor.

Millətə xidmət deyil, fikri cibişdandır, gözüm!
Zirəkə, bir əhli-istədədə düşməndür, gözüm!
Qeyrinin iş bilməsindən o peşimandır, gözüm!
Bu təaccüb iş deyil, çünki müsəlmandır, gözüm!
Türk edib namusu arın, aktyordur, aktyor;
Başlama tənqidə karın, aktyordur, aktyor.

¹ Düşməni

ÜSTÜNƏ

Bax dayanakla gəlmişəm indi Babanın üstünə;
Pərdə çəkir neçin belə yaxşı-yamanın üstünə!

Baxanda hər tərəf, bizim bu sərsəri camaələ,
Mahal əmrdir, gözüm dolmasın qəbahətə.
Yətar bu işlər, ay Baba, de bos haçan nəhayətə?
Cahan olubsa mürtəkb bu bədaviş cinayətə,
Qoşun yığıb, hücum edə bütün cahının üstünə!
Cahan cahın deyil daha, züluma əsyanədir,
Qalıbsa ədlü rəhmədən boş ad, o da fəsanədir;
Biri tərəhhüm etsə də, yəqin ki, xainanədir.
Baba! Zəmanə bircə bax ki, gör nə cür zəmanədir?
Tülkü də diş qırcıdır şiri-şəyanın üstünə!

Qlasnılar¹ bütün hacı, hamısı hala bixəbər...
Ahr pulu, gedir yatır; nə inqilab, nə dərdəsər?..
Uçur fəqirlərin evi, qalır ayalı dərbdər.
Bu pis zamanda pul da yox, Dum² əhli hər gün, hər səhər
Qəpib külüngünü gəlir uçuq komanın üstünə!

Müsəlman əhli məst olub bütün meyü şərabdən,
Görəndə Sonya, Lizanı gedir qərarı-təbdən,
Öz övratını şir³ edir ziyayi-afitəbdən,
Götürmüş övrat həpsini de hansı bir kitabdən?
Günüzdə gedib, gecə gəlir o binavaran üstünə!

Kömək gözləmə, Baba, bu itilget-filanıdan,
Tapılmaz onda bircə iş bəqeyri boş yalanıdan;
Gecə-gündüz, pasaj, klub gəzib, düşür amarıdan,
Olarmı gözləmək, Baba, bir özgə iş piyanıdan?
Yüyürmə boş yerə daha o lül piyanın üstünə!

Qəzetçi ilə şairin dolaşma heç mədarına;
Biri söyüş yazır, biri qəzal yazır nigaranı;
Bu bircə kəlmanı, Baba, piçıda güşü-kannı;

¹ İdarə üzvləri

² Şəhər idarəsi

³ Örtmək, gizlətmək

Mühərrirəm, məqalənin düşərsə bəd damarına,
Dayanma, tez yüyürginən, get stakanın üstünə!

Kömək-zad umma kimsədən, daşın bu boş xəyalından,
Gələmi buğda, cırpasan nə qədər, boş çuvalıdan;
Kömək tapılmağın işi məhəldir məhəldən;
Tək atlanıb aralığa, çökilmə heç zəvalıdan,
Qoyub da tiri çilləyə, gətir kamunun üstünə!
Çətindir işlər, ay Baba, keçib boş ixtilatıdan;
Bu millət az qalıb çəkə əlin bu bəd həyatıdan.
Bizə əlac tapıb, tez ol, qutar bizi məmatıdan,
Mahal əmrdir kömək gözləmək "Nicat" dan
Ümid var, bir az yenə yüyür "Səfa"nın üstünə!

Məgər ötübsən, ay Baba, neçin oturmusan belə?
Tez ol kəməndi-kürzünü dübarədən götür ələ,
Yuxub dağıt bu biddəti misali-rədü zəlzələ.
Yüz on yaşında bir kişi nə haqq ilə durub gələ
On üç yaşında düxtəri-suxu cavanın üstünə?

Əvvəlcə xalqa faş ələ danosbızın adasını,
Sora qlasnunın ucalt Dum içrə hər sədəsini;
Bu tövr başla, ay Baba, işin bir ibtidasını,
Yalan-palanı tərək edib gəl iftiranın üstünə!
Yeri sükuta qarq edib, yüyür havanın üstünə!
Bular düzləməsə əgər, get Hac-Yavanın üstünə!

UZUN DƏRYA

(Siyahət xatiratından)

Babacan! Guş ələ alan sənə bir hekayət edim ünvan ki, çıxar ortalığa sirri-nihan,
xalq görə işləri gündən də ayan, sən də ki qalma nigaran, çünki sənə yazmayırəm xeyli
zaman, şeir və ya meir-filan; indi dayan mən sənə bir-bir səbəbin söyləyim: ol vaxt ki
mən yazmağı atdım, o zamandan yatıram evdə yarıncan; neçə gündür ki, gəlib üstümə
molla oxuyur "yasın", Quran. Bəli, zahirdə dua eyləyir, amma ürəyindən tələsir,

¹ İnqilabdan əvvəl Bakıda maarif cəmiyyətlərindən biri idi.

tezco ölüm mən, qurula süfreyi-ehsan, gələ bu mollaya yağlı fisincan, oxuya bir-iki "yasın", ala on beş manat ondan da, xülasə bu naxoşluq səbəbin də deyirəm: işdən olunuz müxbir və halı, mən ölüm saxla sualı, mənə ver birçə macalı, sözümtün var hələ dalı: günü bir gün yığılıb beş nəfər insan ki, hamı pak müsəlman; özü də təzə cavan, hər biri bir şiri-jayan, Rüstəmi-dastan, danışıb olduq hamı birgə bir "Gömmurat bağı" səmtinə ravan, birçə dayan, gör hələ daldan nə gəlir: tez gedib ol dəmdə oturdıq, üçü əylədi yerə, mən də ki Əhmədlə ayaq üstə durduq. Danışdıq, güllüşürdük; gəzişən qızlara hərdəm sətəşirdi, gedib hər dəm də olara qarışırdı ki, bizə bir dəne "balvanı!" da deyib qovlayalar, ta ki o dəmdə qayıdıb kor-peşman dayarırdıq yenə əvvəlki yer üstə... geri baxdıqda nə gördük ki, gəlir bir yekə dasta, hamısı xırda uşaqlar, yasavul, boyları bəstə, o ki bulvarda muzik-zad da çalır. Oturub cümləsi bizdən o yana, ol-dular həm söhbətə məşğul, sözü qılmayıram tul: qərəz Tanrıbalə anladı kam, durub ol vaxt ayağa dedi ki: getməliyəm, mən onu tutdum: səni tanı, oturubsan hələ bir qədri də bar! Bu oturdu. Bu tərəfdən də Kərim xan çənəsin əydi ki, bu xırda uşaqlar bizi döyməkləyə olmuş hamı hazır; onu da Maşdi Hacı eylədi rahat. O zaman mən də bilir-dim, iş alıb özgə qiyafət. Ayağa durdu o dəm birçə yasavul, dedi: ey şəxs filanı! Niyə siz qardaşımı döymüsiniz? Onda dedim: aşna, demə böylə yalanı, hamımız pak müsəl-man, elayirlər bizə böhtan; bu zaman bir səs eşitdim ki; qaçın, ada, gəlirlər, qaçın ha... Gəldi ayaqlar səsi. Amma mən utandım, hələ bir qədər dayandım. Birisi söylədi, ey şəxs "məşənnik!". Necə yoldaşınız! Ol dəm geri baxdım ki, sayım, bir də nə gördüm, hamı qaçmış, hələ mən birçə nəfər qalmışam. Üz tutdum olara, dedim: and olsun əziz canınıza, takco mənəm, hər nə bilirsiz, ediniz. Birisi dedi: əl çəkiniz ondan, tutunuz yerdə qalanları! Qaçanları vurunuz öylə, bədənədən çxa canları... Xülasə, bu da baş tut-madı. Birisi yapıbıb onda yaxamdan məni saldı təpik altına; vah, vah nə yedin turşu-şi-rin, vur ki, vurasan. Təpik ol dəmdə ilişdi gözümə; sanki alov çıxdı gözümdən, burada getdim özümdən. Oyanub bir də nə gördüm ki, öz evimizdəyəm, arvadlar hamı cəmlə-şib başıma; birisi deyib ağlar, birisi başımı bağlar. Dedim: aya, nə olubdur, ayağa dur-mağa cəhd etdim, amma ki nə gördüm, daha yox mənəndə nə taqət, nə filan, Allah, aman, halım olubdur nə yaman... Ay Baba! Oldur ki sənə xeyli zaman yazmayıram; çox yatıram evdə, yarımcan hələ fikr əyləyirəm, bəs nə olubdur mənə, əhvalımı etmiş belə məğşuş, oluram saniyədə beş yüz on altı kərə bihuş, Baba, sözlərimə yaxşı elə güş, gəlir birçə bu söz yadıma ki, onda mənim yoldaşımın birisi... ki qaçardı özü, amma ki deyirdi bu sözü:

Dövrəmi aldı duman,
Mən qaçırım, sən də qaç!
Aşna, iş oldu yaman,
Mən qaçırım, sən də qaç!
Mərd olan insan qaçar,
Ta ki qurtarsın tənü,
Sən də yerin varsa qaç;

Yoxsa əzərlər səni.
Gər dayanırsan dayan,
Əfv elə bu bəndəni.

Dursam əgər burda mən,
Xub döyəcəklər mənə.
Yox ki başımda saman,
Mən qaçırım, sən də qaç!
Aşna, iş oldu yaman,
Mən qaçırım, sən də qaç!
Mən dəliyəm ki, salım
Öz başımı cəncələ?
Sən ki dayandı, işin
Düşdü yaman əngələ.
Vaxt var ikən qaçım,
Sən də ki sağ ol hələ.
Yoxsa düşərmə belə
Qaçmağa fürsət ələ?
Salma mənə heç güman,
Mən qaçırım sən də qaç;
Aşna, iş oldu yaman,
Mən qaçırım, sən də qaç!

Əhməd uzun qışdır,
Qaçdı, qurtardı özü;
Qaldı ki, o Mir Bəğəl,
Söyləmirəm heç sözün;
Mən də ki heç durmaram;
Söyləyirəm lap düzü;
Tanrıbalə döyüldü;
Qan büriyübdür gözü,
Ensa yera asıman,
Mən qaçırım, sən də qaç!
Aşna, iş oldu yaman,
Mən qaçırım, sən də qaç!
Bir də nə gördüm, qaçır
Tülkü kimi Mir Bəğəl,
Qaçdıqı dovşan kimi,
Gözdən itiblər əzəl.
Ortada mən qalmışam,
Heç yerə çətməz əl;

Söylədi ruhum o dəm
Cismimə: – Ey kəməhhəl!
Etmə məni imtahan,
Mən qaçıram, sən də qaç!
Aşna, iş oldu yaman,
Mən qaçıram, sən də qaç!

Cism sərdi yera.
Oldu cida huşdan;
Qan damarına donub,
Düşdü daha çuşdan,
San qaçır "Maryanu"
İntelligin düşdan;
Bircə bu tiç kəlmə söz
Çəkməyir əl huşdan:
Mən qaçıram, sən də qaç!
Aşna, iş oldu yaman,
Mən qaçıram, sən də qaç!

Babacan, bir gecə evdə oturub fikr edirdim. Necədir millətin hali, nədədir fikrü xəyal? Oturub xəlvət ev içrə verir idim özümə belə zorba sualı ki, on ildir bu bizim qəzetçilər gündə yazır zorba məqalə, hamısı zor ələyib aqlı kəmələ, bu hünərlər hələ nəsr ilə deyil, bir də görürsən, yazılıb şeir-filan, yarısı yalan, müxtəşər hansına baxarsan hamı "hürriyyəti-nisvan", – deyə fəryad qılır, ələmi bərbaad qılır. Bəzi yazır: qız oxuyub ələm ədəb, şəreət-əqəds daxi etmişdi tələb, diqqət ilə fikr verilə, görürlər qızlar hamı olmalıdır ər kimi əzadə ki, heç kas ona bir söz deməyə etməyə cürət, atla pərdeyi-zülmət, yaxılı hayili-nikbət, gözə hər yan, dolana xürrəmü xəndan, girə cəmiyyəyə, ya başqa bu tür milli məkanə daha evdə oturub gəlməyə canə, o zamanlar ki, çəkir isti zamana, ariyib istidən evdə nə dənə zorba piyanə, sənə qurban belə bitürü bəhana, ola ərlər kimi onlar dəxi bir sahibi-fərman, edilə işləri asan, daha qultək satlıb, qalmayalar zarü pərişan, dili-büryan, gözü gıryan, ürəyi lələ kimi dopdolı əl-qan, nə sayılsın dəxi heyvan, nə döyülsün, nə də qol-çığı əzilsin, hamı insan sayılı, bəlkə, bu biçərə yazıq millətə dərman tapıla.

Bəli, bu məsələyə səs verən oldu, nə qədər əhli-aba, molla yava, səbri-ədə, kəni-vəfa, bir də ki Şiraz ilə Təbriz arasından yığılan molla öküzlər, olar hərçənd ki öz xeyrini gözlər, deyəcəklər ki, hamı qızlara lazım deyil əslə, oxuyub elm bilə, gündə otuz dəfə gərək qız döyülə, həm söyülə, dınsə əgər, ağzuna vursun əri şillə, şapalaq, peysərinə bir-iki yumruq, belinə bircə təpik, qollarına bir neçə toppuz və çomaq, ta əzilə əl-ayağı, həm göyəre, həm də şişə dil-dodağı, hasilə ömrün keçirə böylə səyaq ilə ki, ərz eyləməşim.

Hə, nə deyirdim ki, bayaq mən oturub fikr qılırdım, arabir öz-özümə belə deyirdim: nə qədər qəzetçilər dad elədi, bəhşdə lap ad elədi, qızları dilşad elədi, mən kimi bu dad ilə bidad ilə, fəryad ilə, azad qılıb eylədilər şadı-xürrəm. Hamı "hürriyyəti-nisvan", haru azadəyi-insan, nə səbəblə buna əfrad müsəlman, çalıb eyləməyir şövq ilə çərə, harada qaldı o fəryad-fəğan, yənə oldu haman köhnə daban, bas o zaman söylədilər millət oyandı. Hamısı bidəti dandı, zərarin xeyrinə qandı, budamı oldu fəsanə, atılıb getdi o yana, bu da baş tutmadı, iş qaldı çobanə, yənə qızlar oda yandı, hamı möhtənatd usandı, yorulub, həm əzilib bir ölü tek yerdə uzandı. Baba, bu işlərə baxdıqca mənim halım olur xeyli pərişan, o zaman əl uzadıb bir qəzet aldım ələ, gördüm ki, yazıb əşrafı-dövrən, o nədir? Əxri-müsəlman ki, onun ruhuna qurban, adı da çıxdı yadımdan, o ki hər gündə otuz beş opera ortalığa tullayır asan, hamısında yazılıb yaxşı qəzəllər, hamısı əşiqi sözlər, oxuduqca adamın ruhunu yellər, bu sayaq şeir yazan olmayıb əslə, nə əzəldə, nə də axırda olar, kim budu bir şairi-mütləq, özü də etmiş özün lap o Füzuli babaya varis, bər haqq; vinovat, çıxdım, özümdən, mən ölüm, sınıma sözümdən, yazıb axırda belə eylədi: a müsəlman! Bu da bir ilk qədəmdir ki, bizim səhnəyə də çıxdı xanum, həm oxudu şürlə səhnəz, arada oynadı bir az, atılıb getdi o gözəl biğli xanum, yəni ki ağdamlı canım, qız rolunu qız ifa edəcək, zor və hünər göstərəcək, bu şəərələ bu günə müsəlman olan "Yəmi-müqəddəs" deyərək, zərflə də tariximizə yazmalıdır. Mən burada söyləyirəm: ay can, nə gözəl oldu, müsəlman qızı da səhnəyə çıxmış, nə qəşəng iş, nə müqəddəs əməl, indi deyəərəm səhnə dirildi, babacan, lap bu zaman qəlbim olub xürrəmü xəndan, otura bilmədim olvaxt sevincimdən, o dəm durdum ayağa, atılıb düşdüüm otağa, qapır bağlayıbın, körpə usaq tək yüyürüb getdim uzağa.

Tez əl atdım papağa, qaçıb atdım göyə, urra deyə bir dəfə papaq düşdü sola, sonra da sağa, bu səfər düşdü qabağa, yənə də millət oyandı, daha urra deyə atdım papağı, düşdü o dəm yanmış ocağa, alışıb yandı bitün lap külə döndü, tirayım bürdə döyündü, azacq şadlığımın şiddəti söndü, bəcəhənnəm ki, papaq küll kimi yanmış, döndüm geri, tapdım qəzeti, ta oxuyub o gözəl işdən, hələ o ilk qədəmdən olum həli, oxudum, bir də nə gördüm, Baba can, səhnəyə çıxmışdım "madam Vaskanyan", Allah, aman, he-yif o papaqdan, bunu, ey kas oxuyaydım haman əvvələ bayaqdan, təzədən də də yüyürdüm ki, görüm, bəlkə, papaq sovxa dirilmiş, hələ bu dəfə də heç zərrə qədər küll də papaqdan yox idi, qəlbədə dardım çox idi, kor-peşman oturuq orda yere söylədim: ey qəzətə yazarlar, bu nə işdir, tutaq operacı nəfi üçün bitün əylə edir, siz nə üçün qəzetinizə dərc qılıb xalqa verirsiniz? Burada bir təzəlik yox ki, əzəldən də "madam Liza və ya "Şura"-filan səhnədə tutmuşduq məkan, bir yekə meydan, yox idi bircə müsəlman, yənə də, şükər ol, ağdamlı özü pak müsəlman tapılır, naz ilə səgah oxuyur, biz bilir idik bunu ki, səhnədə yox müslüma, əl səhnə işin qeyrə verilib, oları qəsdimiz halı ediblər. Hələ, bişəkk, bizə xeyli gültiblər, işimiz lang ikan ancaq papağın yandı nəhaq, bir buna bax! Ortaya atmış özünü, millət oyandı, ay aman, mən də dedim, bas nə olubdur? Nə olubdur? Nə olubdur?

Nə olub səhnəyə çıxmışdır "Arus Vaskanyan".
Nəzər etdikdə yenə köhnə qapı, köhnə daban.
Mən dedim sükr ola ki, müslümə çıxmış araya,
Olacaq bir gün üzüm isti dəyərsə qoraya.
Bizə daim o gülənlər harı, gəlsin buraya;
Baxıram millət oyandı, sözü qalmış soraya.
Hələ tərif olunur birca dama Vaskanyan,
Nəzər etdikdə yenə köhnə qapı, köhnə daban.

Atlıb düşdüm o qədri ki, yoruldu ayağım,
Heç nə yox, boş yerə manqalda yaxıldı papağım.
İşi də əksinə gördükdə pozuldu damağım;
Bunu görcək, ay Baba, gəldi mənim ağlamağım;
Nə bilim ortaya çıxmışdır "Arus Vaskanyan",
Nəzər etdikdə yenə köhnə qapı, köhnə daban.

Mən dedim hansı xanımdır, görəsən, eyləmiş ad,
Səhnəyə çıxmaq ilə millətini eylədi şad.
Görünür, eylədi nisvanı qazetlər azad.
Yoxsa heç ortada bir şey yox imiş qeyri-təzad.
Demə, çıxmış araya birca madam Vaskanyan,
Nəzər etdikdə yenə köhnə qapı, köhnə daban.

Bu işə ilk qədəm, yol ver, a millət başına,
Ağla, çünki yenidən çıxdı şərək bozbaşına.
Özün azca yemisen, get xəbər et yoldaşına,
Bu sayaq ilk qədəm dəysin əmi, öz başına!
Nə imiş ilk qədəm: birca Arus Vaskanyan,
Nəzər etdikdə yenə köhnə qapı, köhnə daban.

HALIN NECƏDİR?

Ay Baba, söylə görüm, indiki halın necədir?
Millətin halı üçün fikrü xəyalın necədir?

Söyləyirdin bizə daim niyə bu qədər yalan
Ki, uzun oynanacaq səhnədə "Arşın mal alan?"
Öləcək səhnə, drama, nə ki var yerdə qalan.
Təzə cəmiyyət açılar, nə yatıbsan, bir oyan.
Di bu cəmiyyətə məqsudi-məalın necədir?
Millətin halı üçün fikrü xəyalın necədir?

Səhnəyə çəkdi "Səfa" ildə on üç gün zəhmət,
Hasılı getdi drama baş-ayaq, bir rəhmət;
Aktyorlar yığıb axırı etdi hümmət,
Təzə cəmiyyət açıb, ta ki dirilsin millət.
Di bu cəmiyyətə sorğu-sualın necədir?
Millətin halı üçün fikrü xəyalın necədir?
Dirilib indi drama, kefim olmuşdur çaq,
Bu işi əmri-mahal ədd eləyirdin, a qoçaq!
Aşna, gördüm şaşıb hərdəm danışsın baş-ayaq,
Yaşasın bu sayaq artist, sağ olsun, yenə sağ!
Başa gəldi, o sənin əmri-mahalın, necədir?
Millətin halı üçün fikrü xəyalın necədir?

Daha hər lobyasatan, çəkməçilərlə həmrəh
Oluban, küçədə verməkçin oyun, tapmaz rah;
Dirilib gəldi drama, azacıq söz kütah,
Ötmür lütf et belə artistlərə, sən, ey Allah!
Söz ki bitdi, daha sındı pərü balın, necədir?
Gələcək səhnə üçün fikrü xəyalın necədir?

DRAM CƏMİYYƏTİ

Kəşfişür Əyjara

Çıxmamış ortaya iş,
Çox da fırlanma balam!
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam.

Mənə bir aktyoru
De ki, yox onda qürur;
Necə ki zərrə qədər
Yox imiş səndə şüur.
Bir ayır gözlərini,
Niyə oldun belə kur?
Bax o cəmiyyətə də
Nə ki var orda tamam
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam.

Açılıb əlli kərə
Bu sayaq bazmi-şüar,
Mən də çox eyləmişəm
Sən kimi fəxrü vüqar.
Yenə puç olmuş hamı,
Olunub "von" be məzar.
Boşalıb fəxr yenə,
Dolunub yəs ilə cam.
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam.

Belə ki mən götürəm,
Bu müsəlmanın işin,
Satacaq üç qəpiyə
Nə ki var məzhəbi din.
Mən də təqib eləyib
Belə kərin rəvişin;
Bunu bir anlamışam
Gələ gər yüz min imam.
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam!

Yenə birisi deyəcək:
"Mənə çox oldu cəfa";
Biri burdan deyəcək:
"Yox o birisində ada".
Yenə əvvəlki həsəd,
Yenə də bəxli rıya...
Bu nifaq ilə də bir,
Kim alıb kam, məram?
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam!

Biri burdan deyəcək:
"Mənə az çatdı gürüş".
Onu o biri söyəcək,
Tutacaq qeyrimi boş.
Bir də gördün, aparıb
Təzə cəmiyyəti huş.
Gedəcək işləri lap
Bu sayaq ilə müdam.
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam!

Hələ bir qədər dayan,
Görəcəksən sən özün;
O zaman xiyərələr
Daha da zorba gözün.
Kəsilər onda dilin,
Dolaşar onda sözün.
Biləcəksən sən özün
Ki, düşübsən necə xam.
Görəcəksən yenə də
Köhnə tas, köhnə hamam.

SAHİB ZÜHÜR

Evini Allah yıxsın, a Baba, Dum əməllərindən qabaq bizim evimizi sən yıxdın ki, elə dedin: "Qız gərək oxusun, qız gərək oxusun!"

İndi yaxşıdır? Mən sənə demədim ki, o məktəblərdə oxumağın axırı boynuna xaç salmaqla qurtaracaq! Mən ha dad elədim, sən elə dedin – yox... Nə baxırsan üzümə, yoxsa yenə demək istəyirsən? – yox? Daha yum ağzını, bax, bu da qəzet, bu da müsəlman qızı "Zavedenie Svyatoy Nin"¹ məktəbini tamam edib, bir qızıl xaç da alıbdır. Bah, bah! Elə bu qalmışdı ki, qızlarımız boyunlarına qızıl medal, qızıl xaç da salsınlar. Yox, daha dünyanın axırındır. Srağagün aşağı gedirdim, bir qapıda yazılıb: "Doktor Göhrəxanım Əliyeva".

A kişi, oxuyub doktor olmağı məni yandırır, götürüb bir də yazır ki: "Fəqir müsəlman xanımlarına müftə müalicə olunur". Deyəsən, bu gəlib Allah verən dərdi sağaldacaq! Əgər bir naxoşun əcəli yetişsə, istəyirsən, pul ilə bax, istəyirsən, pulsuz o öləcək ki, öləcək!

Hə, nə var, Baba, gülürsən? Yoxsa şadlanırsan ki, müsəlman qızı məktəbi qızıl medal-la tamam etmiş, yaxud müsəlman xanımı təbibə olub, öz bacılarına məhrəməyə kömək edir. Yox, Baba, indi bildim ki, sən də kafırsən. Vay atanın evinəcən, məxluq tamam kafir imiş!

Oldu islam əhli səd əfsus kim, islama dur,
Vaxtdır, çox qalmayıb ta eyləsin sahib zühür.

Bilsə yasin eybi yox, amma ki sitr etsin üzün;
Qoymayın nisvanı vıran məktəbə salsın özün;
Qanmadı heç kəs Qəyurun bu qayurana sözü;
Bir baxın, qoydu xəlayiq axır adını "Kəmşüür"²;
Vaxtdır, çox qalmayıb ta eyləsin sahib zühür.

Qız adəb alsın deyə, verdi qəzetlər səsbəsas,
Taki nisvan milləti-islama olsun dadrı-ros,
Söylərəm, qızlar qızıl xaç salmağa eylər həvəs;
Saqqalım yoxdur, sözümə guş qışmaz heçcə kas.
Düz yolu millət azıb, girdəbə dıışdı misli-kür,
Vaxtdır, çox qalmayıb ta eyləsin sahib zühür.

Zərrəcə islama qızdan nəf ola qabil deyil;
Qız ki var naqisfərasətdir, gözüm, aqıl deyil,

Əlli il təhsili-elm etsə, yenə kamil deyil;
Ay carım, qızlar ki insaniyyətə daxil deyil.
Qızlara insan deyib, məxluq edir başına zür;
Vaxtdır, çox qalmayıb ta eyləsin sahib zühür.

Qızların təhsili dini-paki eylər sərnəgin;
Naqışül-aql olmağından elm ilə çıxmaz cünun.
Bəzi qızlar var hələ, lap qurtarıb dərülfünun,
Sənə da paltar geyir, islamı da etmiş zəbun.
Bunlara bişək çəkir düzəx1 zəbanə çün tənur;
Vaxtdır, çox qalmayıb ta eyləsin sahib zühür.

Elm təhsilin qıza peyğəmbər etmişdir haram;
Bəzi sarsaqlar bunun əksin deyirlər sübhü şam.
Qəztələr peyğəmbərə böhtan edirlər, bittemam.
Çox zaman çəkməz qiyamət, şübhəsiz, eylər qiyam.
Mən biləm, fərman alıb İsrəfil etsin nəfisi-sur;
Vaxtdır, çox qalmayıb ta eyləsin sahib zühür.

OYANIB

Yaşasın doğrusu, gör cümlə müsəlman oyanub,
Varlı, yoxsul, ürəfa, carlı və bican oyanub.

Hamısı hümmət edir, qeyrət edir, ibrət edir,
Eləyir cümlə nəzər işləri sahman, oyanub.

Oyanıb millət əcəb, tapdı nicatın yolunu,
Oxuyub elm, kəlam etməyə insan oyanub.

Sübh açıldıqda böyükklər yüyürürlər qabağa,
Dalca gəlməkləyə də millət obaşdan oyanub.

Çıxıb hər gündə qəzet, həftədə məcmua, kitab,
Çox mübarək, bu "Babayi-Əmir" əlan oyanub.

¹ Bakıda inqilabdan əvvəl varlı qızlarına məxsus məktəb idi.

² (Cəhənnəm), təndir kimi yanır.

ATƏŞ

Ey əzizim, bir belə bəsdir dedin,
Seyyidü axund, molla söhbətin.
Varsa gücün, indi bir az yazgilən,
Şairi-mahir, üdəbə söhbətin.

Al qələmi, yaz oları adbaad,
Şair ola, mair ola, bisavad.
Söylə, nədir, şair, deməkdən murad:
Ərzi qoyub, yazma səmə söhbətin.

Bir də görürsən ki, yazırlar bizə.
Çarşab ilə yaxşı deyil qız gözə.
Sözları lap bıməzadır, bıməzə
Yaz bunları, at üləmə söhbətin.

Xalqa deyirlər: "Eləyin ittifaq"!
Bir deyan olsun bulara, ay qoçaq,
Bəs özünüzlə eyləyəcəksiz haçaq?..
Xalqa deyirsiz bu xuda söhbətin.
Vodka içirlər ağa tək özləri,
Biz bir az içşək, ovurlar gözleri.
Ey əzizim, yaz bu gözəl sözləri!
Yazma dəxi molla yava söhbətin.

ÇALMA

Qoy bir azacıq rahat ola canım, a Şeypur!
Çalma, mən ölümlə, partladı vücudanım, a Şeypur!

Möhkəm çalıyorsan bu zəman yox buna hacət,
Dutmuş səsin afaqi buraxmaz bəni rahat,
Bən bulmada az-az gecələr guşeyə xəlvət,
Sən də buradan başlamısan təzə qiyamat,
Faş etmə, əgər varsa da nöqsanım, a Şeypur!
Çalma, mən ölümlə, partladı vücudanım, a Şeypur!

A kişi, səmə nə bən gəzirəm bulvarı zadı,
Hər istədigimdən alıram kamı, muradı,
Gənclər arasında bu iş olmuş belə adi,
Zatan qoçuyam, anlamaram şəri, fəsadi,
Puldan doludur çün ki, cibışdanım, a Şeypur!
Çalma, mən ölümlə, partladı vücudanım, a Şeypur!

Qəyyum yaratmışımı səni bizlərə, tarı,
Hər işdə çalırsan o saat şeypuru, tarı,
Bir "du-du" salırsan, baxıyır el bizə sarı,
Xəlvətə desən, kişi, olar dörd genə yarı,
Onda qaralır, çalxalanır qanım, a Şeypur!
Çalma mən ölümlə, partladı vücudanım, a Şeypur!

AĞA ŞEYPUR

Yazdım səmə bu naməni pünhan, ağa Şeypur!
Xəlvətə oxu, tap mənə dərman, ağa Şeypur!
Bən zənginəm, oğlum da, bənəm nazıyla pərvər,
Konfet, şakaladən böyüdüb xərcəmişəm zər,
Hər gün yüzinə pudra çəkir, əgri müəttər,
Qamətdə bulunmaz ona bir kimsə bərabər,
Rüstemlər olur şəstinə heyran, ağa Şeypur!
Fikr eylə, düşün, bul mənə dərman, ağa Şeypur!

İnsafa rəvadırımı bu cür nazlı, dilavər,
Əsgər gedib olsun kişi bir tabvərə mütləhər,
Dün söylədi ruhani bizim molla Səməndər,
Oğlum keçib on doqquzu olsun gərək əsgər,
Vardırımı belə şəxsədə vicdan, ağa Şeypur!
Fikr eylə, düşün, tap mənə dərman, ağa Şeypur!

Dutdum yaxasın, söylədim ay molla filanı,
İnsafımı ki, əsgər verəsən böylə cəvanı?
Əsgərliyə yaz bir kasib oğlum çuxa canı,
Vallah dutaram, yırtaram əgriində əbanı,
Az qaldı düzəldim yekə meydan, ağa Şeypur!
Fikr eylə, düşün, tap mənə dərman, ağa Şeypur!

Əsgər olub oğlum, bunu mən etmirəm inkar,
Bir şişka taxib, yaxşı çuxa, qırmızı şalvar,

Amma o zaman məskəni vəçerdi, ya bulvar,
Vardı nə ölüm onda, nə düşməni, nə də əğyar,
Hər gün qazarır, hər gecə şantan, ağa Şeypur!
Fikr eylə, düşün, bul mənə dərman, ağa Şeypur!

İmdi daha yox qırmızı şalvar, nə də şantan,
Var bircə tüfəng, güllə yağır əsgərə hər an,
Bir böylə oda öz xələfin sövq edər insan?!
Oğlum olub əvvəlki işindən də peşiman,
Yetmiş halə gizlənməyə biiiman, ağa Şeypur!
Çox da işi uydurmuşam asan, ağa Şeypur!
Əmma ki paxıldır bizim insan, ağa Şeypur!
Çox qorxuram dolsun danos hər yan, ağa Şeypur!
Fikr eylə, düşün, tap mənə dərman, ağa Şeypur!

BİLİRƏM

"Zəhlə töküüb yazma" deyənlərə

Yazdığım zəhləni tökməkdədi çoxdan, bilirəm,
Məni əfv et, yazıram hərzəvü-hədyan, bilirəm!

Nə ədibəm, nə mühərrir, kişi, şair deyiləm,
Şüərə və üdəbalar kimi mahir deyiləm.
Ciddi yazmaqla Hadi, gülgüdə Sabir deyiləm,
Xamədən dürtü-gövhər tökməyə qadır deyiləm.
Yazıram çünü-cəra, hərzəvü-hədyan, bilirəm,
Yazdığım zəhləni tökməkdədi çoxdan, bilirəm!

Mən də az-maz bilirəm yazmağı, bir pürhəvəsəm,
Çün neçə səhibi-xamə ilə mən həmnəfəsəm,
Məcburam töhmətin ilə səsimi mən də kəsəm,
Məni əfv eylə, itaət sözüünə eyləməsəm.
Mən də çün-çün yazmağıma yoxdu bir imkan, bilirəm,
Yazdığım zəhləni tökməkdədi çoxdan, bilirəm!

GÖYƏ ÇIXDI

"Bu taxta kimi uçuruma düşüb məhv olan Şeyx Sənan və Xumarı təzə rejissor bu axır vaxtlarda hökumət teatrosunda göyə merac etdirmişdir".

Axırda dünən səhnədə Sənan göyə çıxdı,
Talan olunub din ilə iman göyə çıxdı.

Meraca qədəm çoydu Xumar ilə barabər,
Birləşdi o dəm can ilə cənan göyə çıxdı.

Gördüm neçəsin zalda gedən dəmdə özündən,
Bir dəstə "cayıl", gözləri giryan göyə çıxdı.

Məclisdə yaxarkən evini Şeyx Kəbirin,
"Qalyorka" da bir dəstə müsəlman göyə çıxdı.

Saldıqda xaçı boynuna ol şeyxi-müqəddəs,
Dal cərgədə qarşafı Tükəzban göyə çıxdı.

Dərd anbarı Sənan – Şərifzadə uçarkən,
Düşdü zala "nırçıltr" və Əfqan göyə çıxdı.

Verdikə xodu ləhcəyi-davuduna "Bülbül",
Qaçdı yuxusu, Kəlbə Miraslan göyə çıxdı.

Güldürdü doyunca bəri məxluqu "Şaraplı",
Bir dəstə çocuq, xeyli xuraman göyə çıxdı.

Meraci-Nəbinin özüm əfsanə satırkən,
Bildim bu tamaşada ki hardan göyə çıxdı.

Gər səhnədə Sənan göyə çıxdıysa, yaqınan,
Düzdür deyilir təxti-Süleyman göyə çıxdı.

VIVESKALARIMIZ

Viveskayı türkçə yaz,
Latınca yaz, rusca yaz.
Verildi prikaz,
Yaz dedilər, yaz!
Tapıldı rəngsaz,
Verildi pul az,
Yaz dedilər, yaz!
İndi buyur, lövhəyə bax,
Sözlərin hamısı dalaqabaq:
"Parçaçı" olmuş "paçaçı",
"Bazzaz" olub "baz".
Yaz dedilər, yaz!
"Baqqal" yazdı "saqqal",
"Baksayuz" u "bakmayuz";
"Azsayuz" oldu "Azsatuz",
Maşın satan "maz",
Yaz dedilər, yaz!

ÖZÜNÜ GÖZLƏ

Aktyor düzgün keçinsə, iddialar fok gedər,
Səhnə qalsaq qalmağalsız, bu balalar fok gedər!

Olmasın səksən blok, doxsan dolanbac, yüz oyun;
İşdən iş çıxmaz ki, öyrən gəl, geyin, oynə, soyun;
Hər kəs uğraşsın iş ilə, qurd ilə gəzsin qoyun;
Onda böhtanlar, yalanlar, iftiralər fok gedər!

Keçdi yay, gəldi payız, canlar qurtardı qorxudan;
Bir xəbər vardır, ayrılmış hamsı guya uyqudan;
Bizə ancaq olmasa hərdən bir az cəncəl-filan,
Onda parlaq başlayış, lax intahalar fok gedər!

Əlli ildən qalma şeylər, hamsının süd əzbəri;
Eylədikcə el tərəqqi, aktyor həslər geri.

El gələr, yox çərəsi, səs salma, xəmdir müştəri;
Kamil olsa aktyor, boş iddialar fok gedər!

Kim ki yüksəkdən danışdı, səhnənin Allahıdır;
Qəhrəmandır, baş premyerdir, ümumun şahıdır.
Müxtəsər, hər kəs bu gün gəlsə, sabah bir dahidir;
Bilsə hər kəs qiymətin, bu iştahalar fok gedər!

Çal təbil, tabbal, mövsim gəldi, iş səhmanlanır;
Düz üç aydır aktyor qüsl eyləyir, dərmanlanır;
Bəlkə, bu mövsim dönər iş, səhnə bir az canlanır,
Yoxsa xahişlər, ricalar, ilticalar fok gedər!

TAP GÖRƏK

Bir küçəm var buxartana
Qələndər-a-qələndər!
İşçi yaşar buxartana,
Qələndər-a-qələndər!
Şalmanı var buxartana,
Qələndər-a-qələndər!
Lampası var buxartana,
Qələndər-a-qələndər

Çolma-çocuq bir sürü,
Məktəbə getməz biri.
Yaxında yox məktəbi,
Burda başlanır şəbi.
Məktəb üçün müxtəsər
Əlli pəlan yol gedər.
Yol da nə yol, beyləsin
Heç analar görməsin!
Yayda tozu ələkdən,
Qələndər-a-qələndər!
Qışda çamur göbəkdən,
Qələndər-a-qələndər!

Keçən keçir, yuxılır,
Əl-ayağı burxulur.
Yağış yağa, çocuq qız
Yol gedəməz lodkasız.
Güntüz kim evdən çıxa,
Batar yolda palçığa.
Baxırsan altdan dağa,
Lehmə çıxıb qurşağa.
Nə at keçər, nə fayton,
Qələndər-a-qələndər!
Yol gedəcəksən soyun,
Qələndər-a-qələndər!

Xəstəxana tapılmaz,
Xəstəyə çarə olmaz.
Naxoşların başına kül,
Qış gəlmədən uzan öl.
Həkimçinin pul day yoxdur,
Gəlməyə yol da yoxdur,
Yaxşı olan çağrı yox,
Bağçası yox, bağı yox.
Hey ara, axtar hanı
Baksayuzun dükanı.
Üst tərəfi zibillik,
Qələndər-a-qələndər!
Zibil beş-altıllık,
Qələndər-a-qələndər!

Hərdəm yada salınır,
Vergi, naloq alınır.
Hər ay başı dübbədtüz
On beş, otuz, əlli, yüz.
Özge zaman kim bilir,
Ordakı var, ya ölü.
Keşik pulu verirən,
Qələndər-a-qələndər!
Bir köpəkdir, bir də san,
Qələndər-a-qələndər!

Güntüz milis tapılmaz,
Gecə keşikçi olmaz.

Oğru çalır fişqırıq,
Var hünərin bayıra çıx.
Səsələr gəlir biqarar,
Qələndər-a-qələndər!
Dad məni tutdular,
Qələndər-a-qələndər!

Əhali çox, yer geniş,
Məsələ qaldır geniş,
Dayoş "kommunxoz" (davay),
Çək yuxarı tramvay.
Düzəlsə bunlar əgər,
Rahat olar işçilər.
İndilik olsun tək
Bir döşəmə, bir səki.
Bircə ayaq bassalar,
Gəlib qulaq assalar,
İşçilər eylər haray:
Qələndər-a-qələndər!
Quqquluqu mostavay,
Qələndər-a-qələndər!

Bir küçəm var buxartana,
Qələndər-a-qələndər!
İşçi yaşar buxartana,
Qələndər-a-qələndər!
Fayda görür buxartana
Qələndər-a-qələndər!

Üstü sənin, altı mənim, tap görək!
– 4-cü Tazapir dalanı.
– Yalan, yalan, yalan, yalan,
– O da belədir, yox ki, bunun yalanı.
– Yalan, yalan, ver Tazapir dalanına.
– Bu küçə Dağlı məhəlləsi.
– Yalan, yalan, ver dediyin məhəlləyə.
– O da belədir, yox ki, bunun yalanı.
– Yalan, yalan, ver dediyin məhəlləyə.
– Poçtovunun kəlləsi.
– Yalan, yalan, yalan, yalan.
– O da belədir, yox ki, bunun yalanı,

– Vergilan Poçtoviya.
– Böyük Salyan küçəsi.
– Yalan, yalan, yalan yalan.
Tapmuşam.

ŞAHNAMƏ VƏ YAXUD QACARNAMƏ

Ərrahman... əlləməl-Quran,
Xələqəl-insan... əlləmähül-bəyan.
İndi ki böylə oldu, sən də dayan,
Söyləyim mən də bir kiçik dastan,
Bəlli olsun, sonunda yaxşı, yaman.
Qatışub çünki cİN-vəl insan,
Fəbiyyəi alayı rəbbiküma tükəzziban.

Vardı məşriq zəmində bir İran,
Bir cədalğah idi o xeyli zaman.
Hər yerindən duran taxıb tacı,
Keçirib kef çində bir dövrən.
Taxtına əyləşirdi peydərpey,
Hər səhər kim oyansa tez yuxudən.
Bir zaman hökəmrənlik etmişdir
Əlli Sasaniyan, beş-altı kəyan.
Sonra Əfşarilər, nələr, kimlər,
Müxtəsər, dalbadal filan-filan,
Fəbiyyəi alayı rübbiküma tükəzziban.

Hərəsi xalqa bir qapaz salmış,
Şillə, yumruq, ağac, tərpiç, şalman.
Neyləsin binəva, bacardığı bu,
Edər ancaq bacardığın bacaran.
Çoxu insafən iş də görmüşdür,
Axıdıb məmləkətdə bir çox qan.
Eyləmiş keyf-i-mayəşəsi üçin
Neçə min xalqı bir heçə qurban.
Əmr edib sonra bir qotur molla

Oxusun hamsına şəriqli azan,
Fəbiyyəi alayı rəbbiküma tükəzziban.

İxtiraatə meyl edənlər var,
Bu cəhətdən də boş deyil İran.
Hazırladırb bir qədər lüleyin,
Etdirib valideyminə ehsan.
Hələ bundan da yaxşı şeylər var:
Nərgilə, hoqqa, cürbəcür qalyan.
Ən nəhayət də, son nəticə budur:
Halqa bir yük və bir gözəl palan.
Fəbiyyəi alayı rəbbiküma tükəzziban.
Gəldi növbət, yetişdi Qacara,
Dedilər hər nə varsa, yerdə qalan,
Ölkəni sardı elməmaliklər,
Dövlələr, bir yığın başında nişan.
Hər ağacdən göyardı yüz seyid,
Hər kol altında əlli mərsiyəxan.
Molladır hey çıxır deşiklərdən,
Başlarında bütün qalaylı qazan.
Hər çuxurda beş-altı şahzadə,
Hər samanlıqda bir yığın yekə xan.
Müxtəsər, ölkədə çəyirtkə kimi
Hər addında nişanlı bir xuliqan.
İşi yoğunlaşdı, indi sən söylə:
Nə çəkir rəncbər, yazıq dehqan?
Hayana üz çevirsə, bir çəmçi;
Hayana üz çevirsə, ərrəhman.
Fəbiyyəi alayı rəbbiküma tükəzziban.

Məmləkət oldu bir hərəmxanə,
Harda vardırsa bir məhi-taban,
Seçdilər bərbəbir noxudvari,
Tənbəlilər çatıldı sanki saman.
Qız, gəlin, dul bu tənbəllərdə,
Mərşrut bəllidir: Saray – Tehran.
Gecə-gündüz, günorta, şam, axşam
Oynayıb qız, gəlin, çalır balaban.
Bir zaman şah bununla əyləndi,
Sonra bir gün yazıldı bir fərman.
Hər nə var, topladı ağır, yüngül,

Hər nə etmişdi xələqdan talan,
 Doldurub hamısını cibədanə,
 İstiqamət: Paris – Firəngistan.
 Cib nə cib, hər biri beş-on batman,
 Hər nə qalmışdı yerdə yaxşı, yaman
 Ləli yaqut, lələvi mərcan.
 Fəbiyyəyi alayı rəbbiküma tükəzziban.
 Bunu kim bilməyir, Paris, nə Paris?
 Nə sayaq ölkədir Firəngistan?
 Açıdı şah öz başın, soxuldu işə,
 Dalbadal oçertdə məmlı-matan.
 Geca-gündüz canan çəkən, oxuyan,
 Qalmadı bir kababçı, bir şantan.
 Hansı rəqqasə bərk atır ayağın,
 Ona dərhal bir bu boyda nişan.
 Müxtəsər, hər yanında bir dilbər,
 Fil-behiştə-hürü-vəqılman,
 Fəbiyyəyi alayı rəbbiküma tükəzziban.

Bu sayaq ilə keçdi xeyli zaman,
 Eyiş-işrət Parisdə qurşaqdan.
 Tökülür pul, saman kimi yayılır,
 Buna beş, o birinə otuz, doxsan.
 Hansı cib tab edə bu verhavərə,
 İstər olsun dəniz və ya ümman?
 Bir də şah saldı öz əlin cibinə,
 Gördü bomboş, nə qaş, nə daş, nə filan,
 Nə əba var, nə don, qalib üryan,
 Vur-tut əyində bir yamaqlı tuman.
 Axtarıb tapdı bir ucuzca duxan,
 Vurdu bir rumka nişə, çıxdı piyan.
 Gəldi, mənzildə tapdı bir qəlyan,
 Azacıq fikrə getdi, tapdı haman,
 Dedi: "Ey sərsəm, ölməmiş İran,
 Uçdu hamam, yerindədir gülxan.
 Satıram hər nə var iş olsa yaman,
 Olmasın qoy İranda bir Həmadan.
 Kəndlilər işləyir dalında palan".
 Yazdı adres firəngcə doğru, yalan.
 Teleqram – Dan le-Pers, an Tehran;
 "Gəliyəm, ey əhaliyi-İran!

Gör qalıbsa iranlılarda tuman,
 Köhnə pəncək, ciliğdən-zaddan,
 Göndərin, çünki qalmışam üryan.
 Çıxa bilməm, tumançağam, qapıdan.
 Çünki vardır yanımda xeyli zənan.
 Hamı dilbər baxışlı məmlı-matan.
 Göndərin paşivaza taxtı-rəvan,
 Qarşı çuxsın böyük, kiçik əyan.
 Yoxsa İrənı eylərəm vıran".
 Hər görən söyləyir ki: Ey İran,
 Fəbiyyəyi alayı rəbbiküma tükəzziban.

Bu xəbər çün yayıldı hər tərəfə,
 İşı öyrəndi rəncbər, dehqan.
 Dedilər: "Şaha verməyin zəhmət".
 Qopdu hər yerdə bir böyük həyəcan.
 İlk əvvəl saldı səs Azərbaycan¹.
 Millət aldı ələ qılınc, qalxan.
 Dedi: "İranda qalmayıbdı tuman,
 Deyil İrən da gördüyün İrən.
 Yaxşısı, qal Parisdə, aç şantan.
 Bu da xanlar, bu da axund, molla,
 Hara istərsən, al apar, tullal!
 Al bu şahzadə, bu hərəmxana,
 Bir də artıq qarışma İrana".
 Gördü əhvalı bəzmi məbusan
 Nəslı qacərə yazdı bir fərman.
 Oxudu altı-yeddi cüz Quran,
 Bircə yasin, beş altı ərrəhman;
 Fəbiyyəyi alayı rəbbiküma tükəzziban.

Qurdu iranlılar böyük məclis,
 Verdilər şah üçün gözəl ehsan.
 Hər nə var künc-bucaqda şahzadə
 Yığdılar xeyli taxcadan-bacadan,
 Bəzisi təza, bəzisi nımdaşt,
 Hər nə qacarı varsa əldə olan.
 Dedilər: "Fatehə Məssələvat!..
 Həm İraqa, həmən çerez Həmadan,
 Fəbiyyəyi alayı rəbbiküma tükəzziban.

¹ Cənubi Azərbaycan

ALLAHU-ƏLƏM

Olmuşdur İran,
Qaynar bir qazan.
Nadir qaynaşan?
Allahu-ələm.

Toplandı millət,
Göstərdi qeyrət,
Bir səslə yazdı:
Qacara lənət!

Çıxmışdır əlan
Sırtıq bir oğlan.
Adı İrza xan,
Yaxşıdır, yaman?
Allahu-ələm.

İşə girişmiş,
Görmüş bir iş-miş,
Əlində var şiş,
Qələmdir, qəmiş?
Allahu-ələm.

İndi səhərlər,
Verir şəhərlər
Bəzi xəbərlər,
Düzdür, ya bəhtan,
Doğrudur, yalan?
Allahu-ələm.

Eyləyir çəm-xəm,
İşləri mübhəm
Əlində var kəm,
İçində bilməm
Zahərdir, məlhəm
Allahu-ələm.
Deyəndə şahsan,
Bətr sükuta.
Deyəndə xansan,
Bir özgə buta.

Nədir bu insan?
Vəzirdir, sultan?
Kəndlidir, ya xan?
Allahu-ələm.

Keçmiş ballı,
Gözəl əməlli,
Əsli nə kürdür?!
Çətindir həlli.
Sən söz onunur,
"Fel"i, ya "dil"i.
Səbahçün əlan
Bilməyir İran,
Mirzə İrza xan
Dostdur, ya düşman?
Allahu-ələm.

Bu bir oyundur,
İranda şahmat.
Top hələ qalmış.
Tünd yeriyr at.
"Mat" olacaq "şah"?
"Şah" olacaq "mat"??
Xalqa bu pünhan
Allahu-ələm.

Yaxşı deyən var,
Yaman deyən var,
Başla deyən var,
Dayan deyən var.
O yanda bir tac,
Bu yanda dehqan,
Bundandır, ondan?
Allahu-ələm.

OLACAQ-OLMAYACAQ

İrza xan dün yenə vermişdi zakaz evdə qutab,
Cecim üstündə noxud, lobla da bihəddü-hesab.
"Şod no şod" baxdı fala, qurdalamb açdı kitab,
Düşünüb xeyli zaman, eylədi axırda kitab:
Durma ey saqi-yi-dilbər, mənə bir badə şərab!
Bu nədir, ey dili-qafil! Yeyin, ol, eylə şitab,
Nə yumubsan gözüvü fürsətə, ey xanəxərab!
Bir də fürsət sənə İranda nüməyan olacaq?!
Qəsəm Allaha, yaqin eyləmişəm, olmayacaq!

Bu nədir, iş yetişib, sən itiribsen özüni,
Deməyirsən bir açıq əyrini, yaxud düzünü,
Çıx daha ortaya, at maskanı, göstər üzünü.
Sənə tale ki güllər, sən nə yumubsan gözüni?
"Şod" de, qurtar işini, söyləginən sən sözüni.
Yoxsa bir də bu cürə gərdişi-dövrən olacaq?!
Qəsəm Allaha, yaqin eyləmişəm, olmayacaq!

Mənə şeytan deyir: İranda da hüriyyəti qur,
Ən böyük rütbə nədir onda? Rəisi-cumhür.
İki ildən sonra da başladı millət: – qur-qur.
Başqasın seçdi, mənə söylədi: – Sən rahat otur.
Onda bu xəlq mənə bəndeyi-fərman olacaq?
Qəsəm Allaha, yaqin eyləmişəm, olmayacaq!

Var ikən fürsət əlimdə, ələyim fəvzi-zəval,
Çıxsın əldən bu ucuz tac, bu dövlət, bu cəlal?
Bir vətəndaş mən olum, bir də vətəndaş hambal?!
Fürsəti indi qaçırsam, eləsəm sonra xəyal,
Bir də şah olmaq üçün iş belə asan olacaq?!
Qəsəm Allaha, yaqin eyləmişəm, olmayacaq!

Bu nədir başlamışam, "şod və nə şod" açmağa fal,
Dönmərəm şəstinə, təbbal, tel ol, təbbini cal!
Elə az, milləti yix, təxtə otur haqqını al.
Buraxmı tacı, geyim başıma bir zorba motal.
Olmasın şah, işim bəylə firavan olacaq?!
Qəsəm Allaha, yaqin eyləmişəm, olmayacaq!
Alihəzrət ləqəbi cöhrəmə xəndan olacaq.

O zaman Rey olacaq, ya Təbəristan olacaq.
Rey cəhənnəm, hələ bir boş-quru Tehran olacaq.
Qəsəm Allaha, yaqin eyləmişəm, olmayacaq!
Elədim şah özümi, keçdi tutaq üç-dörd il.
Məni xəl etməyə əldən yenə fərman olacaq?!
Bəli, vallah, olacaq!

OLACAQ

(Olacaq-olmayacağına cavab)

Uyaraq molla, seyid məkrinə, sapsəm yoldan,
Ataraq xəlq, yapışsam belə möhkəm puidan,
Soyulub xəlq bütün çixsa palandan, çuldan,
Yenə də ölkədə bir gurişi-üşyan olacaq?
Bəli, vallah, olacaq!
İndilik el mənə tapırdı həyatın, əməlin,
Tutalım mən də çıxartdım onun haqqından əlin,
Müxtəsər bəylə dağıtdım bu sədaqət təməlin,
Saxladım bir neçə il ölkədə tacın əcalın,
Sonradan anlayacağıdır, görəsən el, əməlin,
Məni şah etdiyinə sonda peşiman olacaq?
Bəli, vallah, olacaq!
Nə deyir molla, seyid, bəy nə deyir, xan nə deyir?
O tərəfdən, görəsən, kəndli nə, dehqan nə deyir?
Görəsən, sahlığma bütübütün İrən nə deyir?
Bunların hamısı keçib getsə də, vicdan nə deyir?
Məni tarix söyəcək, mənə də bu nöqsən olacaq?
Bəli, vallah, olacaq!
Neçə ildən sonra millət ayılıb açdı gözüni,
Bildirdi öz xeyri şərini, ya tanıyıb gördü özüni,
Onda ki işlərin öyrəndi bütün ayri-düzün,
Görəsən, xainə bir ədilə divan olacaq?
Bəli, vallah, olacaq!
Olacaq-olmayacaq, mən nə bilim xanəxərab,
Durma, ey saqi, padarsuxta, bir badə şərab!
"Şod" nə "şod" düşdü yenə ortalığa köhnə kitab,
"Olacaq-olmayacaq" çox sürəmən, mənə, hesab,
Verəcəkdir Rza xan kəndisi tarixə cavab.
Olacaq-olmayacaq?

MƏQSƏD NƏDİR

İrəxan, anlat, sükutundan nədir sən məqsədin?
Aç, nəhayət, kartırı, göstər bizə "nəqs" in, "bəd" in.
Dörd yanında söylə bir İranda "ali həzrət in"
"Xəlvəti min tor qurulmaqdan" götürm məqsəd nədir?

Biz yorulduq söyləməkdən, sən "sükut" dan doymadın.
"Saxladın quyruqda" "gön qaldı", dayandın, "soymadın".
Gər özün "zahir" özünçün "sah" deyər ad qoymadın,
Gizli bu "vişlər burulmaqdan" götürm məqsəd nədir?

"Şah" deyər dünyalara car çəkdi "dostun" Avropa.
Səs salib İranda da min mürtece ağbaş supa.
Sən ağər razi deyilsən "toy" ola, həşrin qopa,
Bəs bu "dəf-dunbul" vurulmaqdan götürm məqsəd nədir?

"Yaxşılıq" umduq, "yamanlıq" səndən etdik iddia,
Fal dedin, açdıq, noxud saydıq, nə istərsən daha?
Hər şeyin var bundamı hər işdə var bir intifa;
İstəyirsən söyləyək "mocib sükutəş bər rza",
Yoxsa bu "dinməz" dırulmaqdan götürm məqsəd nədir?
Zurna var, dənbul desən var, yoxdur ancaq bir "dəm" in,
Məqsədin şahlıqsa, qıncınma, nə lazım "çəm-xəm" in.
Hər tərəfdə bir "açar" beynində bir çox "sərsəm" in
Çirəmağınvari "qorulmaqdan" götürm məqsəd nədir?

Millətə elani-hərb etməkmə fikrin, ya deyil?
Söylə! "Millət" iş budur istərsən ağla, ya da gül!
Bir görək mənqəldə bir "şey" vardır, oddur, ya da kül,
Gah kül olmaq, gah qor olmaqdan götürm məqsəd nədir?

Yoxsa fikrindir götürmək "oğru Nadir" dan hesab?
Gün keçib, dövrən dəyişmiş, yaxşı bax, alicənab!
Görməyirsən partlayır hər ölkədə bir inqilab?
Ya həqiqətçin kor olmaqdan götürm məqsəd nədir?

Nəbələd zad da deyilsən, şükriəllah "ali" sən,
Türkiyə, Çin, Şam, Mərakeş, hər xəbərən halısan.
Hər "nə" olsan, ol, "minəmməzsən" daha həmməli sən,
Boş çalışmaqdan, yorulmaqdan götürm məqsəd nədir?

PARİSDƏN – TEHRANA

"İrəxan", sən məqsədi, mən hacıyam,
Sən elin qəmçisi, mən qırmacıyam.
Sən bir az "çəp" yürüyan,
Mən də bir az qıyqacıyam.
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?

Gəl bir az əyri otur, düz danışıq;
Şah sən ol, ya "mən" olum, varmı marağ?
Söz gedir xətlə ilə tac üstə, qoçaq.
Sən bu xətin susuzu, mən acıyam.
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?
Millətin tovladı şeytan başını,
Şahlığın atdı dibindən daşını;
Sən qurursan yenidən bu "maşını".
Xətlə üçün sən anasan, mən bacıyam,
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?

Deməli, xalq əməyi getdi hədə;
Yenə də kölnə "kəret", əski yəhər;
Yenə də şəşəələr, dəbdəbələr.
Şahlığın sən qazanı, mən sacıyam,
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?

Yenə də əski "saray", əskicə "dam".
Yenə bir şəxsə baxar məclisi-am.
Yenə də əskicə tas, əski hamam.
Yenə bəs mən "qalışan", mən "qacıyam",
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?

Mən yenə getmiş idim eldən uzaqda səbətım,
El yenə dərdyanı görməzdi uzaqdan sifotim,
Sən durubsan başüstə göz "açammaz ki yetim".
Sən götürm yaxşı müsəlman tacı, mən Rum tacıyam;

İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?
Burda var bir neçə sultan edəcək təbirim,
Çox ucuz düşməyəcəkdir sənə bu təhqirim,
Bu da işdir! "Sən açıl, mən vururam zəncirimi?"
"Yaxşı"dır şahlıq əgər, bəs nə imiş təqsirim?
Sən saray sahibi, mən bir quruşun möhtacıyam.
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?
Yığışibdir buraya bir neçə nımdaşt sultan,
Yox bu millətdə vəfa, sən də olarsan peşman.
Mən "avansom" burada sazlamışam bir qəlyan,
Gələcəksən, biliram, sən də bu dönməz yoldan.
Para göndər, sənə də burda "bi dükkən açıyam".
İkimiz bir ağacın meyvəsiyik,
Nədəndir sən şirinsən, mən acıyam?

TEHRANDAN – PARİSƏ

Kaç yıl oldu, mən sənin babında növbət bəklədim,
Sən şərab içdin, a zalım, mənə şərbət bəklədim.

Xələti şahiyi izzü iftixarımla geyib,
Təxtini aldım əlindən şahi-İranım deyib.
Sarıma zülm etdim sənə, mən tacini qəsb etləyib
Bunca bil sənədən, a zalım, mən məhəbbət bəklədim,
Sən inayət qılmadın, bihudə şərbət bəklədim.

Heç marağ etmə, açıqlanma, bu dünyadır behi;
Qalmaz, əlbəttə, mənə Tehran və Təbriz, Rəşt və Rey.
Görmə çox başımda dursa zibü zinatla bu şey.
Mən sənin İrani-viranında türbət bəklədim,
Sən şərab içdin, a zalım, mənə şərbət bəklədim.

Bir kəsə verməz aman, eyvah, bu çərxi-bivəfa,
Hurilərlə sarmaşub sən bəxtiyar ol daima.
Mən də İran içrə geysəm çoxmu bir süslü əba,
Çünki tacü təxt üçün çox oldu qürbət bəklədim.
Sən şərab içdin, a zalım, mənə şərbət bəklədim.

GÖZÜN AYDIN

"Mus-Mus!" deyə, axır Rza xan Mustafalaşdı,
Gizlin bəzanib çıxdı üzə, maskasın çudı;
"Hürrüyyət"-i İrən deyarək, tacə yanaşdı,
El: "sahliği yux", – söylədi; amma ki o çəşdi,
Dırmaşdı sənin təxtinə, İrən, gözü aydın!

Toplandı nümayəndələrin məclisi-amə,
Sən başladığın işləri çətdirdi təməmə,
Möhətcəmiş İrən on üçüncü bir imama,
Qoydu yenə də köhnə tasi köhnə hamamə,
Fırlandı yenə köhnə dəyirman, gözü aydın!
Əvvəldə dedim mən sizə bunlar bir oyundur,
İşlər düzəlib getdi, çal, iranlı, toyundur.
Məclis dedi: el bir sürü sağmalca qoyundur,
Qalmış, deyəsən, bir neçə şalvar, di soyundur.
Lazım deyil iranlıya yorğan, gözü aydın!

Ded-ded-de-demokrat de dedik, çıxdı şəşə şah,
Əsrin dili gəlməz buna, yıxınsəvin Allah!
Əhsən Rza xan, "mersi" təşəkkür, bərəkallah!
Dünya gülüyor, sən də gül, iranlı, de hah-hah.
Boş qalmadı axır qoca Tehran, gözü aydın!

Kəçmiş Rza "xan", layla çal iranlıya, de "yat"
İrəndə demişdim sənə oynanmadə şahmat;
Var sonda piyədə düzülüb qarşıya top, at.
Sən "şah" dedin İrəndə, saqın söyləməsin "mat",
Olmazsən əgər sonda peşiman, gözü aydın!

Hər il, deyəsən, Avropaya borcludur İrən,
Bir köhnə İrən şahı və bir nargilə qölyan.
Borc verməyə tapdın, qoca İrən, yenə imkan.
Bir xan yetişib dadə, yazıq, tutdu qolundan,
Etdi sənə hər müşkülü asan, gözü aydın!
Toplandı nümayəndələrin məclisə doldu,
Tapdı sənə insafilə dərman, gözü aydın!
Boş qalmadı təxtin bir iğid çıxdı bu yandan,
Dırmaşdı sənin təxtinə İrən, gözü aydın!

O NƏDİR?

Səndən xəbər alım haq bilən aşiq,
O nədir ki, sözü vardır, özü yox?
Cavab qaytar istəyinə müvafiq,
O nədir ki, özü vardır, sözü yox?

O nədir ki, bizi təməmə, çalışmaz?
O nədir ki, dindirirsən də, danışmaz?
O nədir ki, xeyrə-şərə qarışmaz?
O nədir ki, haqq görməyə gözü yox?

O nədir ki, vaxtı keçmiş, ölməyir?
O nədir ki, çox ağlayır, gülməyir?
O nədir ki, yaxşı-yaman bilməyir?
O nədir ki, özün görər, bizi yox?

O nədir ki, Allahna pul deyir?
O nədir ki, ağasına qul deyir?
O nədir ki, olmaz şeyə ol deyir?
O nədir ki, əyrisi var, düzü yox?

O nədir ki, mümkün ikən tapılmaz?
O nədir ki, iyənə satar, sap olmaz?
O nədir ki, istədiyin tapılmaz?
O nədir ki, arşını var, bezi yox!

O nədir ki, ayda qırx gün bağlanur
O nədir ki, bir həftədə bağlanar?
O nədir ki, qapısında ağlanar?
O nədir ki, "yox" dan başqa sözü yox?
O nədir ki, gün uzunlu işləyir?
O nədir ki, işləmədən dişləyir?
O nədir ki, gündə birin boşlayır?
O nədir ki, oğlan sevar, qızı yox?

O nədir ki, bir həsirdir, dörd divar?
O nədir ki, bir qapıdır, bir açar?
O nədir ki, gördüyünə göz yumar?
O nədir ki, içində bir mizi yox?

○ nədir ki, dəftəri çox, işi az?
○ nədir ki, "sabah gəl"i qurtarmaz?
○ nədir ki, qulaq verməz yüz min yaz?
○ nədir ki, qışda getsən, buzu yox?

TRUPPA DEYİR

Qoy törənsin min cürə yersiz rəzalət səhnədə,
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

İstirahət sevmərik, meyl etmərik camə, meyə,
Canfədayıq hər zamanda incə sənətlər dəyə.
Səhnə gər bazara dönsə, həm pyes həlmaşiyə³
Qəm deyil, artar yenə elmi-məharət səhnədə.
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

Vermişik xalturaya dil aşıql-şeyda kibi,
Olmasa xaltura gər bir kimsənin dolmaz cibi.
Şükür kim, hər kəs bilir, xalturanın yoxdur dibi.
Bir bizə məxsusdur böylə məharət səhnədə,
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

İncəsənət yurdundan hər yerdə ağsaqqalıyıq,
Hər bir işdə qədirik, biz səhnənin baqqalıyıq,
Hər cürə təğyir və təbdil eylərik, əl malıyıq.
Hazırq göstərməyə bir yox şücaət səhnədə,
Eylərik zira bununla biz ticarət səhnədə.

POEMALAR

QIZ QALASI

1

Quzğunun sahilində pək qocaman
Bir yapı, əski sirlər yuvası,
Sanki dalmış dərin düşüncələrə,
Duruyor sakitənə Qız qalası.
Bu yaxın keçmişin gözəl gəlini,
Baxıyor, sanki qəm büküb belini,
Qocalar tək həyatdan doymuş,
Baxıyor dövrəyə yarımuyumuş.
Hər yan altın bəzaklı şən yapılar,
Dirilik dörd yanında qaynamada.
Arxada bir gurultu, bir yenilik.
Öndə çapqın vaporlar oynamada.
Qara, yüksək, şubay buruqlardan
Neft atılqanları nöyüt sərpər.
Həp yarım milyon işçinin çəkici
Öylə çarpar ki, yer əsib titrar.
Gecə sahil boyunda seyr edəsən,
Gəzişirlər yığın-yığın qızlar;
Günəşin istiqaanlı yavruları
Hərə bir canlı gül seçib izlər;
Oxşayıb güldürər, gülər, dinlər,
Söyləyər, yalvarar, deyər, inlər.
Hər tərəf başqa dürlü bir yenilik;
Hər tərəf sevgi, hər tərəf şənlik;
Dirilik tam gurultusilə özün
Göstərir sahilində bir dənizin.

2

O fəqət bunlara qoyurmu məhəl?
Yox, yox, o iştirakə pək tənbel.
Görkəmindən düşündüyün sonsuz
Andırar sanki dərddli bir öksüz.
Unudulmuşmudur, ona danlar?
Əski elxanlılar çağırını anar?
Kim bilir, söyləməz, qonuşmaz ki,
Qaynayan dirliyə uyuşmaz ki.
Dalmuş o pək dərin xəyalə, durur,
Nələr, Allah, bu əski ev düşünür?!

3

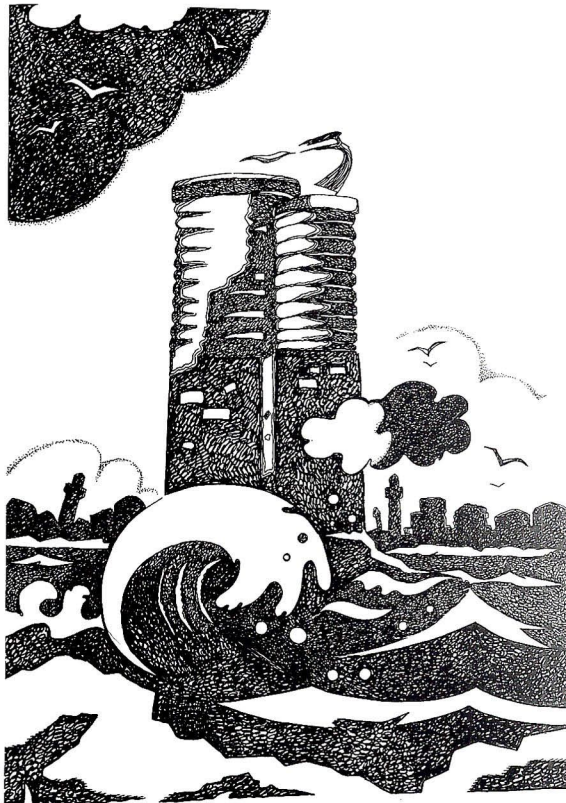
Burası örtülü bütün eldən...
Pək dərin keçmişin, fəqət dildən –
Dilə vaxtdığı dumanlı xəbər
Xalq içində maraqla söylənilər
Ki, bizim paytaxtımız xanının
Qızını Abşeron xanı görmüş,
Oğluna almaq istəyib sormuş.
Xan da bu batqın ölkə xalqından
Qorxaraq, indiki bu dik qalayı
Xəzərin göy suyunda tikdirərək,
Qızını, bir də bir qoruq alayı
Abşeron çapqınından aldirmış,
Cöylərə, bu binayə qaldirmış.

4

Söylənir bu... fəqət mənə bir gün,
Qoca, düşkün qiyafəli bir pir
Pək gözəl, şairanə sözlərlə,
Etdi bir qəmli macərə təsvir.

5

Altı yüz il qədər əvvəllərdə,
Bu binaya yaxın duran yerdə
Bakımın sahilüstü bir küçəsi,
Can sevən bir gözəl mayis gecəsi...
Tam göyün ortasından ay durmuş,
Dörd yanın dövrə bir işıq bürümüş.
Altı-yeddi sarımtıraş ulduz
Pək uzaqlarda titrəşir fərsiz;
Sakitənə dəniz durub parlar,
Sığraşib xırda damcılar oynar;
Uyuyur qumlar üstə ilbizlər;
Orda gizlənən oynayıb qızlar.
Mey vurunca hava xəfifənə,
İnlədikcə dəniz xəfifənə,
Yerə aydan işıq saçıldıqca.
Görünüşdən ürək açıldıqca,
O mələk gözlərində bir sevdə,
Baxıyor, sanki seyr edir rəya.

Ruhu onsuz da oxşayan bu geca,
 Dayanıb bağda bir yaşıl ağaca,
 Saçların dağınıq arxaya tökərək,
 Gözlərin ta uzaqlara dikərək,
 Baxıyır bir xəyalə dalmış qız,
 Baxıyır kainata qırpımsız.
 Göydən ay öz şəfaqlərin səpiyor,
 O qızın ağ gülmüş dəşin öpüyor.
 Bir xəyalı kaman tək inləyərək,
 Şəvə tək saçların öpar yellər.
 Oxşadıqca ilıq hava bədənin,
 Qucuyor boynunu uzun tellər.
 O fəqət... dinləməz bu aləmi bir,
 Baxıyır düz, düşüncəli, dilgir;
 Sanki bir başqa kainat arayır.
 Arabir diksinib için çəkiyor,
 Ağaca doğru başçığın əkiyor,
 Yənə dinməz, baxır fəzaya qəmin,
 Yənə tutqun, haman yənə dalğın,
 Qara gözlər haman yənə süzülür,
 Al dodaqlar ara-sıra büzülür,
 Güllüyör, ağlıyör, deyil, bəlli,
 İnlüyör, dinliyör çətin həlli!
 İri, süzgün, qara kömür gözlər
 Bu üfütqələrdə, ax, nələr gözlər?!
 Keçmişin bu işiqlı ulduzunun,
 Allah, Allah, bu gündoğuş qızının
 Nələr etmiş xəyalını məğşuş,
 O ayıqdırmı, yoxsa bir bihuş?!
 Bu gözəllik, bu incəliklə məğar
 Görən olsa, ona deyərmi bəşər?
 Yox, satqın, heç bu od ona gəlməz,
 Onu kim görsə, canlı zənn edəməz;
 Deyəcəkdir, yəqin, ona rəya,
 Pək dərin, şairənə bir xülya.

Göydə bir parça ağ bulud yürüdü,
 Pərdəvən ayın üzün bürüdü.
 Bir dəqiqə hava qaraldı bütün,
 Yənə durmuş bu qızçıqaz məhzun.

Yenə əvvəlki tək deməz, dinməz
 Yenə əvvəlki tək susar, gülməz
 Bulud ötdü, yenə açıldı hava;
 Yenə dalğın bu müzərib sima.
 Demək olmaz ki, mütləqə qəmli,
 Demək olmaz sevinməsin də vəli.
 Doğrudan, qayğımu çəkir bu malək?
 Yoxsa sevdalıdır bu qönçə çiçək?
 Bağlıdırımı bir odlu eşqə bu qız?
 Kimə aşiq bu parlayan ulduz?
 Kimdir o taleyi bu cür gülüyor
 Ki, onunçün bu al çiçək soluyor?
 Onu yoxsa sevirimi bir sevici,
 Gülüyor qız, bu eşqə pünhanı?
 Yoxsa mümkündür mü saymayır, eşqin?
 O da bu sevginin pərişanı.
 Böylə orta, bilinməyən bir hal.
 Kəsdirib, bilmək həp bu halı mahal.
 Ağ buludcuq ayın yanında gözür,
 Bir qayıq ta uzaq dənizdə üzür.
 Yel ipək kömləyin qızın oxşar,
 Saçların telbətəl öpər, oynar.
 Gecə ölgün sükut ilə yürüyor,
 Qız da əvvəlki hal ilə duruyor.

8

İki yandan sümükləri çıxmış,
 Qırısq sərt üzündə bir iffət;
 Boz qalın qaşlarla örtülmüş
 Xırda dik gözlərində bir şəfqət.
 Gülüyor, hər addımda bir duraraq,
 Gəliyor, çiyinə başın buraraq,
 Gəliyor, sən, nə isə dinləyərkək,
 Gəliyor hər addımda inləyərkək,
 Gəliyor o Qantemir pərişan hal.
 Gəliyor xəstələr kimi bihal,
 Gəliyor söyləsin öz eşqini ta,
 Seviyor öz qızın zavallı ata...
 Seviyor, həm deyil ki, bu ata tək,
 Onu etmiş asir o canlı çiçək,
 Seviyor həm nasil ki, gənc gənci;
 Seviyor həm nasil ki, bir sevici.

Yürüyor ixtiyarsız, ölgün;
 Yürüyor kəndi-kəndinə küskün.
 Qorxuyor o, zaharlı dillərdən,
 Sanacaq xalq onu rəzillərdən;
 Adına nəslinin ləkə sürüyor,
 Ox, nə müdhiş bul.. Bir qədər duruyor,
 Qorxuyor tutduğu şəriətdən,
 Qorxuyor tanrıdan, qiyamətdən;
 Ad, san, el, tanrıdan olur məhrum.
 Görüyor qarşısında bir uçurum.
 Öliyor, partlıyor, yenə seviyor.
 Yürüyor, inliyor, yenə yürüyor.
 İstəyir getməsin, ürək sürüyor;
 İstəyir sevməsin, kəntül seviyor!

9

Doğru bir sevginin hüdudumu var?
 Yox, yox, ancaq sevən bunu anlar!
 Sevgi bir şey ki, çəkdirir zillət,
 Həp əzabından aldırır ləzzət.
 Sevgi bir od ki, yandırır ürəyi;
 Sevgi bir göz ki, yox onun bəbəyi.
 Kim ki sevdi, kim olduğun sormaz.
 Sevdiyindən o, başqa şey görməz,
 Eyləyir sevgi əqli tez fani,
 Veriyor bir həyatı ruhani.
 Onu dünya yığlsa, qandırmaz,
 Ya mələklər gələ ovunduramaz.
 Ona bir fərqi yox düyün, matəm,
 Sevəcəkdir, dağılsa da aləm.
 Qorxmaz o, tanrıdan, şəriətdən,
 Alır onsuz da zövq zillətdən.
 Onda yox artıq hissi-heyvani,
 Arar ancaq ki zövq ruhani.

10

Yürüyor Qantemir yenə irəli,
 Qorxdığı şeylərin yox heç əsəri;
 Yürüyor sevgi, başqa təkə məal...
 Duruyor qız öndə sanki xəyal.

İndi ay ağ bulducuğu devirib,
Işıqın sanki büsbütün çevirib,
Töküyör sahilə gülümsəyərək,
Sanki cənnət yaratmaq istəyərkək,
Qızı guya maləkliyə sınayır.
Şəfəqlə qızıl saçın yıqayır.
Mən əminəm ki, göydən ensə malək,
Yenə üstün gələr bu nazlı çiçək.
Bu gecə etiraf olunsun, əvət,
Tanrıya bir rəqib olub xilqət.
Artrınca gözəlliyin yaranış,
Alıyor qız ilahi bir görüntüş.

11

Baxıyor Qantemir, həzin baxıyor;
Yaş gözündən dayanmadan axıyor.
Baxıyor Qantemir qəmin, məhzün.
Çıldırır, bax deyilmi bir məcnun?
Baxıyor, bir zavallı tək baxıyor,
Bu gözəllik sinirlərin yaxıyor.
Gülüyor hər tərəf: dəniz, su, hava,
Bircə tutqun bu qızçıqaz, bu ata.
Yarpaqalı işıqlar oynaşıyor;
Qıza Məcnun ata yaxınlaşıyor,
Gözlərində alovlu bir sevdə;
Sərt, faqət pak boğuş səsiylə ona:
– Durna! – Qız diksinib, həzin, süzgülün
Baxıyor, qarşısında san düşkün,
Pək və şaşqın, yazıq ata, duruyor.
– Yənə gəldinmi? Of, – deyib soruyor.
– Bu qədər qayğı, bunca işgəncə
Sanıyorsan ki, azmı bir gəncə?
Məni, onsuz, düşüncələr bürümüş;
Fikrimi, onsuz da, qayğılar yormuş.
Mənə, onsuz, bu eşq tüğyanı
Veriyor bir əzabi-ruhanı.
Yaxıyor qəlbimi bu eşqın ya,
Ox, zavallı, aman, zavallı ata!
– Durna! Sus! Sus! Nədən bu danladığın?
Bilirəm, yox ki, eşqi anladığın,
Bilirəm sən nədən bu cür dalğın,
Bilirəm, ax, bu sevgi pak şaşqın.

Haqlısan sözlərində, pək haqlı,
Duyğum üstün ki, susdurub ağı.
Durna! Duyğum Xəzər kimi daşqın;
Nə edim? Əmr edir bu cür şaşqın.
Yox, bu şaşqın deyil, deyil, əsla!
Məndə bu sevgi doğru bir sevdə.
Kim olursan sən, ol da, yox xəbərim,
Mən faqət bu gözəlliyi sevərim.
Bu gözəllik, bu incəlik, bu, əvət,
Aldığın bu ilahi vəziyyət,
Mən deyil, hər kas olsa, bənd elayar,
Atan hərğah peyğəmbər olsa, sevər.
Baxıyor qızçıqaz imildəyərək,
Ata həm ağlayır sözün deyərək:
– Sən nədən? Çünki bir sevilməli gül.
Ağlayırsanmı? Durna, sus! Gül, gül!
Ağlamaqdansa, al məni öldür.
Gül, bu məcnun ürəyimi güldür!
Səni ağlar görəndə handa mənim!
Çatlayır, partlayır bütün bədənəm!
Durna! Səndən çocuq kimi dilərəm:
Ağlama, yoxsa indicə ölərəm.
Gülüyor qızçıqaz heç istəmədən:
– Ata, ah, söylə, söylə, nədən
Böylə şaşqın bir eşq verdin dil,
Nə deyər tanrı, ya nə söylər el?
Vurdu meh, keçdi bir ilüq ruzğar,
Güldü san inçə bir güllüshə bahar.
Gəldi bir an tərənnümə güllər,
Yənə susdu əvvəlki tək yellər.
Yənə ölgün sükuta batdı açın,
Qantemir indi büsbütün məcnun.
Çal biglərlə örtülən ağız
Hər sözündən sonra köptüklənərək,
San ürəkdən tutub çəkir sözünü.
Sözü gah yüksəlib də, gah enərək,
Söyləyir: – Durna! Anlamam səni mən,
Bu qədər qorxu, ya sıxıntı nədən?
Mən özüm indi kimsəni tanımam,
Kim nə istər, desin, mən aldanmam.
Mənə indi malək və ya insan,
El, peyğəmbər, kitab, din, Quran,

Məmləkət, hökmdarlıq, xanlıq,
 Qüssə, qayğı və ya firavanlıq,
 Hamı bir heç, hamı mənə rəya!
 Birco sən, sən, aman, aman, Durma!..
 O baxışlar ki, sevgi tək qəmgin,
 O yanaqlar ki, gül kimi rəngin,
 O dodaqlar ki, ağlayır gülrək,
 Gülüyor sanki dərdimi bilərək,
 Ax, o kirpik ki, indicə qurumuş,
 O qızıl saç ki, boynunu bürümüş,
 Ax, o gözlər ki, andırır xülya,
 Çırpınır varlığında bir sevdə,
 Bu gözəllik, bu incəlik, bu gültüş,
 Bu xəyali, ilahi bir görünüş
 Mən deyil, Tanrıya vurur düzgü.
 Bax, özün Durma, bax, aman, güzgü,
 Yox ki... yar qəlbimi var onda hamı.
 Canlı bir Durma, yox ki, tək rəsmi.
 Bu gözəllik ki səndə var, Durma,
 Tanrı, sevsəm, yaqın, darılmaz ona.
 Haqsızam sevməyə gözəlliyi mən?
 Kəndisi Məryəmə vuruldu nədən?
 Sevdə kəndi yaratdığı kəndi,
 Mən sevsəmsə, mənə nə der indi?!
 İstəyirsə ki, sevməyim səni mən.
 Səni böylə gözəl yaratdı nədən?

12

Qəntemir məmləkətdə bir dahi,
 Əski qalxan-qılıncın allahı.
 Qəntemir qəhrəmanlar öldürmüş,
 Diriliklər qılıncı soldurmuş,
 Ona tabe əlovlu bir ölkə,
 İndi durmuş nasil ki, bir kölgə;
 Heç duyulmaz ki, işləyir nəfəsi;
 Arabir inləyir qırıntı səsi:
 – Durma! Yavrım, darılma, olma məlul.
 Sevmə bir başqasın, aman, mənim öl!
 Varlığın çeynər odlu bir qayğı,
 Ata bəklər maraqla qaytarğı.
 İndi sahildə səs-səmər əsla

Əşidilməz, açın yatıb guya.
 Tərpənsiz bütün hava durmuş,
 Batığıya doğru bir az yürümüş.
 Seçilir göydə güclə ulduzlar,
 Uyumuş həp dəminəki gənc qızlar
 Dinnməz öz boynunu ayıb güllər,
 Sanki bir şey maraqla pək dinlər.
 Bu sükutu yarar fəqət arabir
 İlbiz oymaqları yaşıl təpələr;
 Öndə parlaq sularla incə, xəlif
 Bir şırıltıyla oynayan ləpələr.
 Baxıyır Durma, sanki bir heykəl,
 Çeynəyir varlığın dəmir bir əl.
 Baxıyır kainata hiddətlə,
 Qocanı, həm kəməli-diqqətlə
 Süziyor, kəndi bilmədən səbəbin;
 Yənə dalgın, haman yənə dalğın...
 Qəntemir indi canlı bir heycan,
 İldırım, od, əlovlu bir vulkan.
 İnləyir tapdağında guya yer,
 Parlayır gözlərində şimşəklər.
 Bu gözəllik sinirlərin yaxıyır;
 Sanki ac qurd şikar üçün baxıyır.
 Baxıyır Durmanın bu heyətinə,
 Mütərəddid gözəl qiyafətinə,
 Söyləyir: – Durma! Nazlı yavrım, bax,
 Məni məhv etmə, bu sükuta burax!
 Mən həyatımda dürlü gün gördüm,
 Əymədim baş açında bir nəfərə,
 Bir nəfər yox, bütün bəni-bəşərə.
 Oda girdim, ölümə çarşıdım.
 İçmədim su, həmişə qan içdim
 Məni gördükdə harda bir əsgər,
 Qəhrəmanlar, igid-igid arlar
 Titrəyirlərdi sanki bir yarpaq,
 Oynaşın qan, dəmir, çəlik, mızraq!..
 İxtiyarəm deyib də, aldanma.
 Hələ pək güclüyəm, inan, Durma!
 Mənə odlar, sular, biyabanlar,
 Vəhşilər, arslanlar, insanlar –
 Həpsi bir heç! Önmədə bir kölgə...
 Bax özün, işlə odlu bir ölkə,

Bir böyük kütlənin həyatı bütün
 Bir oyuncaq kimi əlimdə zəbun
 İstəsəm, həpsini əzib, didərəm,
 Tapdaram həp həyatı məhv edərdəm.
 Tikərəm bir hasar bu ləşlərdən,
 Yaparam bir minarə başlardan.
 Orda bir şən çiçəklə bağ salaram.
 Həp bu qanlarla torpağın sularam.
 Mənə dünyada qarşı qüvvət yox,
 İstəyim verməyən şəriət yox.
 "İstəyin yapma!" söyləyən bir din
 Mənə lazım deyil də, məhv olsun...
 Ulu tanrım, bu süngü, bu qalxan
 Türk üçün həp budur böyük yaradan.
 Çünki varkən əlimdə bu mızraq,
 Nə dilərsəm, o mütləqə olacaq!
 Nə ararsam, əlimdədir, taparam,
 Hökmranam, nə istəsəm, yaparam!
 Bircə sən... ox, zavallı yavrum, sən,
 Sən böyüksən və güclüsən məndən!
 Eşqi yıxmaq ki, qeyri-mümkündür,
 O ki hər hökmdarə üstündür.
 Hər kim olsun da, tapdaram, ayamam,
 Bircə ancaq bu eşqi zorlayamam.
 Çünki sənənsən mənim də bir əməlim,
 Dön, gözəl yavru, tanrım ol da mənim!
 Diləyin varsa, söylə, rədd etməm,
 Sənə qarşı, satqın, güc işlətməmə.
 Al, ölümlər saçan bu mızraqlar,
 Bu geniş anlı-şanlı torpaqlar,
 Qüvvətim, dövlətim, yerim, yurdum,
 Təxtü tacım, mənliliyim, bu qəddim,
 Sərt, bükülməz qolum önündə bükük;
 Bax bu mızraq, bu mən götür az, tök!
 Qüvvətim, varlığım, dəmirli əlim.
 İştə bir eşq ilahəsinə təslim.
 Sən bu gün hökmdarsən, mən qul,
 Durma... yavrum! Fəqət... aman... mənim ol!
 Qantemir, Qantemir igid bir ər,
 O ki yıxmış böyük vilayətlər;
 O ki məhrabə, çox baş əyməzdi,
 Pürvüqar alını möhrə dəyməzdi;
 Onu qorxutmayırdı atəşgah,

Onu tapdarmayırdı bir Allah;
 O, əvət o, bax işte diz çökmüş,
 Tanrı bulmuş da, həp boyun əymiş.
 Əlli ildir bükülməyən dizlər
 Bükülüüb indi yaş çubuqlar tək.
 Ağlamaq bilməyən bu sət gəzlər
 Ağlayır, ağlayır çocuqlar tək!
 Yenə ruhunda bir təkəbbür var,
 Onda guya dəniz, sular, dağlar
 Söyləyir: - Qantemir, utan, doğrul,
 Sən ki ərdin, tapınma, qalx da, ər ol!
 Bu qədar yalvarış nədir bu qıza...
 Baxıyor Durma bu kədərli üzə,
 Çəynəyir ruhun odlu bir dəhşət,
 Güllüyər heyətində bir əzəmət;
 İndiyər gözlərində yorğunluq,
 Qaplamış kainatı susqunluq.

13

Göydə ay ağ buluddan ayrıldı,
 Qara varlıq ziyaya çərçə oldu.
 Göylərin boşluğunda pək müdhiş,
 Sanki pək lütəbəli bir sərxoş
 Gəzərək kainatın hər yerini,
 Sərpərək öz ziyalı tellərini.
 Durmanın etdi üzçüyün tənəvir.
 Gəl də, şair, bacarsən, et təsvir!
 Çalma, rəssam, fırçaya çəngər;
 Giriyor, bax nəfəsdə yüz rəngər.
 Həp qızarmış bu gül yanaqlar, bax,
 Al dodaq, sanki indi qan axacaq.
 Qara qaşlar çatıldı qan qanadı,
 Qara gözlərdə titrəyir sevgi;
 Nəfəsin çəkdi bir tərəddüdlə,
 Sanki vardır pək incə bir diləyi.
 İstəyir söyləsin... yumruq ağzın
 Pək zarif bir şaqəq tək açdı.
 Dinməyir... ağlayır... tərəddüd edir.
 Gül dodaqdan, bax işte qan açdı.
 Susdu, guya ki pək ağırdı sözü,
 Rəngi qaçdı, saraldı bət-bənizi.
 İştədi söyləsin, fəqət susdu.

Küsdü, bilməm nədənsə, pək küsdü.
Daldı bax, pək dərin xayalə yənə,
Düşüyor, kəsdirir o bilməm nə?
Titrəyir, bax yənə qızardı üzü,
İstəyir söyləsin dəminki sözü.
Yənə susdu, baxışları süzülür,
Daldı, bilməm nədənsə pək üzülür.
Yənə küsdü, yaşardı həm də üzü,
Baxıyor, sanki seyr edir dənizi.

14

Nədir, Allah, bu yavruda bu məlal!
Bu tərəddüd, bu qəm, bu küskün hal!
Aman Allah, nədir onun diləyi?
İlk baharın bu nəzənin çiçəyi
Yənə susmuş, nəçin tərəddüd edir?
Kim bilir, o, həp nələr düşünür?
Atasın istəyirmi qandırın?
Sevdiyinizi bir az yubandırın?
Atasın "yox!" deyib, yox etsinmi?
Demədən sevdiiylə getsinmi?
Yoxsa atasın bütün, bütün eşqin,
Olaraq keçmişin pərişanı,
Sevsin ancaq yazıq qoca atasın,
Çəkərək bir əzabi-viddani?
Keçmişin, sevdiyini, özünü, ürəyini,
Gələcək günlərin, adın, diləyini.
Həpsin, həpsin atıb, onu tutsun?
Bilərək kəndisin fəda etsin,
Duyğunu, ağı, hissi dondursun,
Bu yazıq aşıqın ovundursun?..
Bu da pək güc, onun ümidləri bəs?
Boğulur san yazıq çəkincə nəfəs.
Hələ fikrində bir yığın heycan,
Hələ qəlbində odlu bir vulkan.
Hələ titrək dodaqlarında yaxar,
Dünkü bir öpkünün bu gün yeri var.
Həm də şahid bu ay, bu ulduzlar.
Allah, Allah! O verdiyi sözlər...
Bəs o? Bəs o? Onu unuttumu, dur,
Seviyor, ox nasıl onu unudur?
Sənda təsvirə güc bulunsaydı,

Çöhrəsindən görürdiniz indi
Ki, bütün bunları xatırlayaraq,
Keçirir bir rəsm kimi gözədən.
Yeri gəldikcə inləyir, saralır,
Ballidir, həpsi, həpsi də üzədən;
Qızarır həp, yənə dönüb ağarır,
Hər nəfəs başqa bir qiyafət alır.
Göylərin boşluğunda ay qoşuyor,
Ağ buludlarla sanki oynayıyor.
Ta uzaqlarda parlayan suları
Ufacıq bir qayıq yarib üzüyor;
Qızıcığaz həp əvvəlki tək dalğın,
Onu guya düşünmədən süzüyor.
Bax, çatıldı yənə hilal qaşlar,
Qəti bir halda gəldi, doğruldu,
Sanki bulmuş kimi o, istədiyini,
Sərt, çəvik tərpanişlə döndü dedi:
– Ata, artıq mənim deyilsən atam,
Mən sənə, anladımı, indi yadam.
Mən Xəzər sahilində bir durna,
Sən də bir ovçu kimi vuruldun ona.
Yətər artıq, üzülmə, ağlama, gül!
Aı, sənini indi sevdiyini bir gül,
Çeynə, did, parçala, gəmir, məhv et!
Nə bilirsən də et, muradına yet!
Qoy eşitsin bütün cahan, bilsin!
Həpsi dildən-dilə deyib gülsün
Ki, rəzil bir ata, rəzil bir qız
Yaşayıb öldülər də ismətsiz.
– Durna! Yavrum, bu halətin dəhşət,
Haqsızam mən, fəqət düşün, əfv et!
– Keçmiş artıq, nə olsa, qoy olsun,
Sənə həp sən məzarım eşq olsun!
Qoy desinlər, yalandır, aldanmam,
Dinlə, zövcüm, mənim düənəki atam!
Qoy desinlər: o bir rəzil qocadır;
Məncə, eşqin sənini fəqət ucadır.
Sən özün heç, sözün də bəməna,
Eşqin ancaq böyük, vuruldum ona...
Söyləyir Durna bilmədən özünü,
Söyləyir kəlmə-kəlmə hər sözüünü...
İşlədikcə çapıq-çapıq nəfəsi,
Eşidildikcə incə, dadlı səsi,

Zənn edirsən ki, incə bir dilbər
Saraq bir kəməni əllərini,
Başdakı sevginin xəyalilə
İnlədir aşıqanə tellərini.
Söyləyir Durma – Qantemir, dinlə!
Yaşamaq istəyirmisən mənə!
Seviyorsun, yaqin ki, var xəbərim,
Verərəm söz ki, mən də həp severəm.
Sənin olsun ki, varlığım, ürəyim,
Var fəqət səndən incə bir diləyim:
Doğrudan sən mənə sevirənsə,
Yapacaqsan nə sevdiyin diləmə.
Görürsünuzmu, bax bu ağ dənizi,
Şüşə tək parlayır nasıl da üzü,
Mənə təkdir bu göy sular da bir ev,
Qaldır əvvəl bu yüksəyə, sonra sev.
İstəyirsənmi boynunu qucayım,
Mənə imkan ver, ilk əvvəl uçayım,
Uçayım pək uzaq bu yerlərdən,
Uçayım pək uzaq başlərdən...
Burda qalsam, mənəm üzüm gülməz.
Mənə bir kimsə anlamaz, bilməz;
Gələr hər kəs dilində yazdani,
Anlamaz kimsə zövqi-ruhani.
Öylə olsun evim uca və böyük,
Övzülün Kaspi öpsün, üstün göy.
Bu bina sevgililərlə qoy dolsun,
Dörd yanım, həp mühitim eşq olsun;
Mənzilim olsun eşqlər yuvası,
Adı olsun sevimli Qız qalası.
Durma, get, haydı, çırpınır ürəyim;
Get, fəqət bulmalı yerin diləyim.
Ondan əvvəl mənə görünmə, saqın.
Qantemir açmadan dilin, dodəğin.
Sanki gənc çağların bu gün yaşıyor,
Sərt addımlarla həp uzaqlaşıyor,
Yenə dik gözlərində bir şiddət,
Yenə fikrində bir yığın daşqət.

15

Yel bir az da sərinləşib əsiyor,
Baxışı sərt işıqla Ay kəsiyor,

Mey vurunca xəfif-xəfif yellər,
Qız daha müzərib durur, inlər.
Səhilə bir ufaq qayıb yanaşır,
Süslü bir gənc onun içindən aşır.
Durnaya doğru durmadan qoşaraq,
Ona doğru hamən yaxınlaşaraq,
Söyləyir: – Pək gecikmişəm, Durma!
Ağlayırsan, aman, danıldın ona!
Bilmədim, sevdiyim, bağışla mənə...
Durnanın titrəyib bütün bədani,
Baxıyor pək sürəkli, pək sakit:
– Son, bütün son, səfalı günlərə son!
Sən, bütün keçmişə, keçənlərə son!
Mənə bundan sonra düşünmə...
– Aman!
– Bilirəm pək bələhdür hicran,
Duyğusuz, uyğusuz yetim gecələr,
Süslü dünya cahannəm olsa əgər,
Yenə qarşında başqa yox tədbir,
İki yol var, fəqət, nəhayət bil,
Həp ölümdür, ölüm, ölümdür, ölüm!
İştə, yavrum, bu son səfalı yolum...
Mənə səndən ayırdı bir tufan,
Çarə yox, böylə istəmiş yaradan...
Durma bir gül ki açmadan soldu;
O səninçin həmişəlik öldü.
Eşq üçün ayrılıq gözəl bir yol,
Get, gülüm, get, fəqət üzülmə, ər ol!
Baxaraq bir də son nəfəsdə ona,
Evsə doğru uzaqlaşır Durma.
Yenə ağlar gözündə bir sevdə,
Yenə dalğın üzündə bir xülya.

16

Ay dolanmış da, həftələr ötmüş,
Suda pək süslü bir bina bitmiş.
Qucuyor övzülün dəniz, quru yer,
Öpiyor yüksək alını göylər.
Üstü görsənəməyir dumanlarda,
Sanki itmişdir asimanlarda;
İlk gülən, son olan şüası bütün
Həp onundur doğan, batan günəşin.

O gözəldir, o bir gəlin kimi şən,
 Baxıyor bir vüqar ilə gəndən.
 Qarşıda daxmalar hörümlü, açıq,
 Komalar həp qırıq, töküük, dağınıq;
 Çevrəsində nə varsa, həp aski,
 Bir rəqib axtarır da, bulmaz ki.
 Suda öz kölgəsin götünçə güllər,
 Öz şubay görkəmilə fəxr eylər.
 Sanki bir güzgüdə boyun dümdüz
 Görərək, çevrilir güllər bir qız.
 Birləşib pək uzaq dənizlərlə,
 Baxıyor sahələ gülümsəyərkək,
 Eşqə vurğun kədarli gözərlə
 Sanki öz saçları ilə fəxr edərək.
 İştə son zirvəsində göylərdə
 Duruyor, pək uzaq başaerlər ona;
 Duruyor sanki bir sular pərisi,
 Duruyor bir vüqar ilə Durna.
 Baxıyor sanki bir mələk göydən,
 Bir mələk görkəmində gerçəkədən.
 Saçları arxaya səpinmiş açıq,
 Baxıyor sanki fikri pək dağınıq.
 Baxıyor san gözəllərin şahı,
 Baxıyor san gözəllik Allahu.
 Baxıyor sanki göydə bir ulduz,
 Baxıyor bir xəyalı diltbər qız...
 Tac taxınmış çiçəkədən, otlardan,
 Sanki doğmuş bu, ağ buludlardan.
 Onu guya ki bəsləmiş göylər,
 Bir çiçəkdir, toxunsalar, töküülər.
 Onu guya ki şeirdən hörmüş
 Bir çəmənzar içində bülbüllər.
 Onu guya ki nəğmədən toxumuş
 Nazlı bir qız, ziyalı bir diltbər.
 Onu guya ki süsləmiş, bəzəmiş
 Cöylərin incə mənəviyyəti.
 Onu guya ki sevgidən yaradıb
 İlk baharın gülümsəyən sahəri.
 Onu guya ki bilmədən doğurub
 Güllüşündən görülməyən Tanrı.
 Yox, burax, tanrı-manrı bilməm mən
 O, qadındır, gözəldir hər şeydən.
 Sadə bir qız, sevimli bir diltbər;

Ona tapqın dəniz, hava, quru, yer.
 Nədir əyləndirən həyatı, pəki?
 Bir gözəllik deyilsə bilməm ki,
 Həp yarıncın sürüklənirəkən san,
 Umduğun şey nədir yarınlardan!
 Gələcəkçin nədir bu qayğı, bu hal?
 Həp gözəllik deyilmi bir ideal?
 İştə hər kasca etraf edilir
 Ki, qadın canlı bir gözəllikdir.
 Həp təbiət edir pərəstiş ona,
 Hamısından gözəl, fəqət, Durna.
 Həp çiçəklər onun gülüşləridir,
 Həp çəmənlər onunla süslənilir,
 Boş fəzalarda seyr edib uçuşan
 Bu mələklər xəyalı, kölgəsidir.
 Qəlbələr, ruhlar, köntüllər həp,
 Eşqə təslim olan bir ölkəsidir.
 Şairin, şerin həp ilahəsi o,
 Şeyrlər, nəğmələr onunundur hamı.
 Hər kəsin şərt-ilahi tapmasıdır.
 Əsil Allah bu, o biri yapmasıdır.

17

Üzüyör Qantemir düşündüyü bu,
 İnləyir sərt külləklərindən su.
 Bir qayıqla yaxınlaşib yapıya,
 Bir buruq ip iləşdirib qapıya,
 Durmanub Qantemir, girir içəri.
 Dirmədən birca-birca pillələri
 Çıxıyor çox çəpıq nəfəs çəkərək,
 Hər gördükdə bir azca əylənərək.
 Bir baxış... sanki seyr edir suları
 Yenə qalxır çəpıq-çəpıq yuxarı.
 Çal bğlar, çəkincə iç titrər,
 Enli alınından axmada tərler.
 Qarışıq çöhrədə sevinc parlar;
 Parlayan gözələrində eşq oynar.

18

Əmrinə Durmanın boyun əyərkək,
 Qantemir büsbütün əməl etmiş.

İkiillik əzabdan sonra
 Su içində bu dik bina bitmiş;
 Toplamış ölkəsində hər nə ki var
 Bacarıqlı, dəyərli sənətkar.
 Həmişədən də çox çalışmış özü
 Eşqə təslim üçün çoşan dənizi.
 Can çürütmüş, əzaba qatlanmış,
 Hər daşın göy yaşıyla islatmış.
 İki il cansızan uzun gecələr...
 Bir cəhənnəm otaq, yataq, hər yer.
 İki il ayrılıqda çrpınaraq,
 Bəkləmişdir bu son günü naçar.
 İştə son gün ki, bu bina bitmiş,
 Yənə axşam mayis... sevimli bahar.
 Əyərək Durma həp qazaya boyun,
 Gecələr, uyğusuz, gündüz tutqun,
 Gözü ağlar nasıl ki, yazda bulud,
 Bağçalar həp gözündə bir tabut;
 Bir məzarlıq gözündə ələmlər,
 Yaşamış, adətən, cəhənnəmlər.
 İkiillik əzabdan sonra
 Əmrinin bitdiyin demişlər ona.
 Bütöbün əski xatirətə uyuq.
 Bu binaya bu gün çıxub Durma,
 Baxıyor bir maraq ilə göydən,
 Baxıyor kainata yüksəkdan.
 Görüyor bir yığın ufaq komalar,
 Başərin ilk məzari həp bunlar.
 Zəmilər, bağçalar ki, böylə geniş,
 Bir məzarlıq deyilsə, ya nə imiş?
 Həp bu insan nədir, tifil hərbi?
 Gəzişir bir yığın qarışqa kibi!
 Bunun ondən nə fərqi var, tək bir,
 İki, ya dörd ayaqlığındamıdır?
 Eşqlər, duyğular, düşüncə, bu qəm...
 Nədir, Allah, bu çarpaşiq ələm?
 Öylə açmış təsəvvüratı qanad,
 Oynayır sanki bir yüyənsiz at.
 Başqalaşmış gözündə həp dünyay;
 Son dönüşdür bu, seyr edir guya.
 Görür insanların keçinməsinə,
 Cünəşin son şüası sönməsinə.
 Hərəkətlər də sustlaşır artıq,

Bir sükutə batıb gedir aralıq,
 İndi dammuş sükunət hər yerdə,
 Eniyor kainata bir pərdə.
 Bir qaralıq, ürək sıxan qaralıq,
 Daldı həp birdən uyquya varlıq.
 Yandı göylərdə göylərin çırağı,
 İndi ay doğdu, sanki qan çanağı.
 Durma artıq baxınmayır, dalmış.
 Bəkləməkdən vücudu sustalmış.
 Gözləyir göydə öz ərin – atasın,
 Ruhunu dalğın, vücudu həp dalğın.

19

Qapını Qantemir açıb girdi,
 Durma diksindi, sıçrayıb durdu.
 İki ildir, görüşməmişlərdi,
 Hər baxış san bir incə xəncərdi...
 Qara gözlər dikildi Qantemirə,
 Sanki mızraq dayandı sərt dəmirə.
 İlk əvvəl endi bir sürəkli sükut:
 Ata məhəbut, qız da həp məhəbut...
 Qantemir sonra, uslu, çox qorxaq,
 Cansızan bir sükutə son qoyaraq:
 – Durma! Yavrum! Neçin donub-qaldım?
 Pək üzüldün, neçinsə sustaldın!
 Durma durmuş bir incə sərtliklə,
 Dinməyir bir sükut içində hələ,
 – Nə gözəl bir qiyafət almışsan!
 Sən həqiqətdə pək gözəlmışsən!
 Oxi! Bu paltar, yarulmayırsam əgər...
 – Anamındır, əvət, bu əlbəsələr;
 Doğrudur, Qantemir, xatırladığın.
 – Bu qiyafətlə kaş ki, bilsəydin,
 Nə qədər bənzəyirsən öz anana!
 – Bir zaman gənc ikən...
 Vuruldu ona...
 – Abşeron xanlığıyla çarpışdın...
 Bir təsadüf ki, sən əsir düşdüün.
 – Demə, yavrum, yetər keçənlərdən...
 – Səni onlar da asmaq istərkən,
 Anam ancaq təsadüfən görmüş,
 Gecə gəlmiş...

- Əvət, bəlah bir iş
- Uyyurkən yarında bir cəllad,
Səni dustaqdan eyləmiş azad.
Xan qızıykan əsirə bağlanmış.
Səni sevmiş, vəfalsan sanmış.
- Onu mən son məzarədək sevdim.
Onu hətta bu gün də... ah nə edim?
Onu dünyaya bu gün dayışmazkən...
- Bircə sən, sən onun bərabərisən.
- İzləyirkən sizi qızın atası,
Söylə, batrıldı Aşeron adası...
Qantemir xətirat içində haman
Çeynəyir sanki varlığını qaqlan.
- Durma! Yavrum! Burax, danışma daha!
- Üzülürsən, neçinsə, ha-ha-ha!..
Bax bu süslər, bu gördüyün paltar
Həp onundur, geyinmişəm nə ki, var.
Qucacaqsan bu yadigarı... utan,
Qantemir... işlə həpsi qandır, qan...
- Durma... artıq bu sözlərin yersiz.
Sən unuttunmu? Bağda verdin söz...
Mən də, eşqim də sucluuydu, bəlkə,
- Andı qırmaq yaqışmayır türkə,
"Olacaqdır?" - dedim, dedin: "Olacaq!"
Mən bu dəryanı zorla susladaraq;
Vermişəm bu binaya varsa nəyim,
Hökmdarkən öntündə indi nəyim?
Məni heç bir səbəb utandırılmaz,
Eşqdən aşıqı usandırılmaz.
Hər şeyin varsa bir nizamı bu gün,
Eşq üçün yox cahanda bir qanun.
Qoy dağılsın bu varlıq övzöldən,
Qalmasın bir iz ölkədən, eldan!
Qaplasın qoy cahanı bir matam,
Göz yaşında boğulsun həp aləm!
Qoy cahan dövrü saxlanıb dönsün!
Yanmasın göydə bir ziya, sönsün!
Bitməsin bir göyərti bir yerdə,
Gülməsin bir çiçək çəmənlərdə!
İldırımlar vurub da, od, yansın.
Yerə ensin nə varsa - ulduz, gün!..
Yerə qiyamət kəsilsin istər yer!
Həp bu varlıq sükuta qoy dalsın,

Dirilik məhv olub da sarsılsın!
Qaplasın kainatı bir qaralıq,
Bir xəyal olsun işlə həp varlıq!
Ölüm açsın həyata qarşı yürüş,
Ulasın hər tərəfdə bir bayquş!
Qoy cahan bir məzara çevrilsin,
Bəşəriyyət həyatı son bulsun!
Yenə ruhum qımıldamaz asla!
Yenə eşqimdə sabitam, Durma!..
Mən bu gün bir yabançı, sən bir qız,
İşlə son gün, xatrla, verdin söz.
İntixab et, ölündə var iki yol:
Ya bu gün öl və ya ki təslim ol!
- Andı qırmaq yaqışmayır türkə,
Kim bilir, mən alışıqnam, bəlkə.
Ona söz verdim öncə, son döndüm.
Eşqə yandım, sonunda həp söndüm.
Sənin eşqində bir zaman varkən,
İncə bir duyğu, incə bir məna.
Qantemir, indi sən nəsən, nəçisən?
Adi bir ər, qadınçı bir sima.
İkkillik öz iztirabından,
Anladım mən nədir dəyərli həyat.
Zövq alırkən bu göz yaşından mən,
Sən... nədir eşq, duymadın heyhat!
Boyun əymək bir ehtirasa fəqət,
Küçükləşmək deyilmi, təsdiq et!
Bir zaman başqa bir ifadə ikən,
İndi, sən... bax bu daş, bu torpaqsan.
Mən sənin eşqinin əsiriydim.
"Səni sevdim!" xatrla, mən demədim.
Doğru bir sevgi, bir gözəl sevdə,
O edilməz bir ehtirasa fədə.
Həp bu təhdid üçün səbəb nə imiş?
Eşqə qarşı ölüm böyükmü bir iş!
Mən sevirikən bir özgəsin gəldim,
Yeni bir eşqə bağlanıb, öldüm;
Mən yanıldım,sa, fərq yox, hamı bir,
Sən yaratdın, yaşatdın, həp öldür.
İki şey sənə çürpüb duruyor:
Biri eşqindir, o biri nəfsindir.
Ya tapın eşqə, yüksəlib mənim ol,
Mənsiz ol, ya da nəfsə təslim ol!

Məni əfsanələrlə doldurmaq,
Bir taqım boş xəyala uydurmaq
Balqa, mümkün, fəqət nəhayətsiz
Dolaşib, bir nəticə bəkləməmək
Heç də mümkün deyil; fəqət xoşdur
Hər əzabın soniylə aylanmaq.
Ayrılıq, ağlamaq gözəldir, əvət,
Bir vətənin ümidi olsa fəqət.
Həm də varlıq önmədə titrərkən.
Bu cəsarətlə çox keçinməzsən.
İki il bəklədim ki, son bir gün...
Həp bu gündür, əvət bu qarlı düşyün.
– Qanlı, qansız əlimdəsən artıq;
Ya mənimsən və ya ki yoxsan, yox!
Qantemir gözlərində qan əsəri,
Yürütmək istəyirdi həp iləri;
Durna ilk addımın onun görəckək,
Baxdı bir kainata pək ürək,
Sanki bir quş gələn görüb qaçacaq,
Sanki bir durna indicə uçacaq.
Yapının son kənarına çıxdı,
Bir də həsrətlə ələmə baxdı.
Gördü əvvəl bulunduğu bağça,
Yenə bir can sevən işıqlı gecə.
Baxıyor Durna göy geyimli düzə,
Baxıyor ta uzaq-uzaq dənizə;
Düşüyor könlünə keçən işlər,
Ax, sevimli, səfəli keçmişlər...
Gecə, göy bağçalar, yaşıl bağlar,
Sevdiyin bəkləyib duran çağlar,
Xatırdan keçir çocuqluğu həp,
Anası, keçmiş evləri, məktəb.
Gəliyor fikrinə haman o gecə,
Həp nəsil da dayandığı ağaca.
Atası, ah, haman gecə atası,
Yada düşdükcə çırpınır nəfəsi.
İki il sonra sürdüyü dəmlər,
Qayğılar, duyğular, ağır qəmlər
Qarşısından birər keçir bunlar,
Gözü yox, ruhu bütöbütün ağlar.
Düşünüb inadı həp bir sözlə,
Bütöbütün məhv edib ata diləyin.
Xatrat, ox... Aman, aman, dəhşət!

Xatrat, ox... yaxıb tökür ürayın.
Yenə ay göydə durmada sabit...
Yenə əvvəlki tək dəniz sakit.
Yenə də bir ufaq qayıq üzüyor,
Baxıyor, sanki son dönüş süzüyor,
Bütöbütün, bütöbütün unutmuş özüñ,
Baxıyor kainata pək dalğın.
Duraraq parlaq ayla üzbaşızə,
Baxıyor parlayan açıq dənizə.
Uyuyor, qarşısında bir uçurum,
Ah, bu parlaq suda nə dadlı ölüm!..
O zamandan ki sevdiyin qovmuş,
O da kəndin bu Kaspidə boğmuş.
Nəçin, Allah, nəçin? Səbəb o... əvət!
Ah... nəsil qıydı da ona, dedi: "get!"
Nəçin əhd etdi, bəs nəçin qırdı,
Sevdiyin başqasıyçın öldürdü?
O, həyatın bir eşq üçün verdi;
O, igid, həm vəfəli bir ərdi.
Ondan ayrı dayanmayıb getdi;
Getdi, həp kainatı tərək etdi.
Qantemir atmaq istəyirdi qədəm,
Durna: – Ah, qorxma, sevdiyim, gəlirəm,
Eşq üçün ayrılıq, ölüm bir gün.
Mənəcə, ən dadlı bir xəyali düşyün.
Biza bir gün düşyün yapar sonda
Ana Quzğun səfəli qoynunda.
Ah, uçun! Ah, əzablar yuvası...
Ah, bağışla, sevimli Qız qalası! –
Deyərək saçla örtüyor üzünü,
Parlayan Kaspinə atır özüñü...
Geyimin oxşadıqca yel guya,
Axiyor göydə canlı bir xülya.
Uçuyor həp, nəsil da söyləməli,
Sanki bir şairin uçan əməli.
Axiyor sanki pənbə bir rəya
Bir mələk, ya ki canlı bir sevdə
Axiyor sanki bir axan ulduz.
Bu uçan Durnadır, əvət, yalnız.
Sanki göydən yerə xəyal uçuyor,
Onu Quzğun dayanmadan qucuyor.

Yenə ay öz işıqların səpələr,
 Yenə oynar dənizdə ağ ləpələr.
 Yenə əvvəlki tək yerində qala;
 Bircə kim yox! Aman, yazıq Durma!

Daim ondan sonra bu ev məhzun,
 İndi ondan bu evciyaz küskün.
 Dörd yanından onun sular qurumuş,
 Yüksək evlər bütün onu bürümüş.
 Dövrəsindən gurultular soyumaz,
 O fəqət bunlara məhəl qoymaz.
 Ta o çağdan o kəndi Durnacığın
 Düşünüb durmada bu cür dalğın.
 Ta o çağdan özün unutmmuş o,
 Başqaların çəkir fəqət qayğu.
 Ta o çağdan o, bir peyğəmbərtək
 Başarın halına yanub acıyor.
 Zirvəsində fənər, uçanlar üçün
 Odlu bir ölkənin yolun açıyor.

HEKAYƏLƏR

Böyük bir şəhərin ən qaranlıq və tənha küçələrindən birində olan kiçik, birmartəbəli evdə iki qardaş, bir bacı yaşayırdı. Qardaşlardan biri on altı yaşında Fərhad, o birisi iyirmi altı yaşında Aslan idi. Bacıları isə on beş yaşında Züleyxa adında bir qız idi. Bu kiçik ailədə baş verən və vaxtilə mənə söylənilən olduqca mütəəssir bir hadisə mənim qəlbimi sıxdığı üçün bu hadisəni möhtərəm oxuculara söyləməklə onları da öz dərdimə şərik etmək fikrindəyəm.

Zənnimcə, xilqətdən daha əvvəl ədalətsizlik və vicdansızlıq yaranmışdır. Zira, istər tarixə, istər indiki həyata baxılsa, çox az insan tapılır ki, ədalətsizlikdən uzaq olsun. Az adam tapılır ki, bir pis iş etdikdə onu vicdan ilə müqayisə etsin, yaxud फिर eləsin ki, acəba, bu əmrə ki mən iqdəm edirəm, bu rəvamıdır?.. Nəinki insanlar arasında, həətə xilqət və təbiətdə daha böyük qanunsuzluq müşahidə olunur. Görürsən, bir nəfər nifrətə şayan olan zalımı ucaldıb bütün arzuların fəvqünə yetirdi, amma digər əhli vicdan, pak və müqəddəs bir şəxsi xar edib ayaqlar altına saldı, hər tərəfdən onu fəlakət buludları çığıladı, o qədərdə o biçərəni əzdi ki, axırda onu ya intihara, ya qeyri bir tövrlə canunu həyatın əzablarından qurtarıb qara torpaq altına girməyə məcbur etdi.

Ola bilsin ki, siz buna etiraz edəsiniz, möhtərəm oxucularım! Amma səhv edirsiniz. Hər addımda milyonlarla buna sübut tapılır. Onlardan biri də yuxarıda söylənilən ailədə baş verən hadisə ola bilər.

Fərhad Aslan və Züleyxanın ata-anası kiçik bir kənddən olub, güzəranın ağırlığından köçüb şəhərə gəlmişdilər. Bunlar da hər üçü şəhərdə doğulmuşdur. İllərlə qürbət vilayətdə zəhmət və məşəqqətlə ailəsini dolandıran Aslanın atası Aslan on altı yaşına yetdikdə vəfat etdi. Bir yandan Aslan nəkər durub, o biri tərəfdən də anası qulluqluq edib, altı yaşında olan Fərhadı və beş yaşında olan Züleyxanı saxlayırdılar. Altı ay keçmədi ki, biçərə övrat də canından arıq sevdiyi kiçik balalarına həmişəlik əlvida etməyə məcbur oldu. Biçərə ana ölümünə deyil, əziz və hənzuz səbəvət badəsi ilə bihüşə olan balalarının taleyinin necə olacağını fikir edib ağlayırdı. Amma acəl heç bir məzlu-mə rəhm eləyib aman verməz, bərəks, hamusunu dünyadan intizar köçürməyə səy edir.

Qışın soyuq, məşəqqətli bir gecəsi idi. Nə bir işıq görünür, nə də bir zihəyat səsi eşidilirdi. Ancaq Aslanğilin evindən zəif bir işıq gəlirdi. Balaca daxmacığın küncündə biçərə ana uzanıb, axırıncı dəfə olaraq, dövrəsinə yığılan əziz balalarının rəngi solmuş sifətlərinə baxırdı. Onlar isə analarının halını görüb: “Anacan, bəs biz?” – deyib səssəz verib ağlayırdılar. Külək vəhşi və qorxunc vızıltılarla qapıları tərpedirdi. Şaxta evə girib xırda uşaqları payız yarpağı kimi titrədirdi. Fərhad və Züleyxa özlərini analarının üstünə yığıb ağlayırdılar. Aslan bir qədərdə böyük olduğu üçün onları ovundurmağa çalışır, gah da ürəyi davam etməyib zar-zar ağlayırdı. Bu şəhərdə bir nəfər aqrəbaları yox idi ki, bu fəlakətəzadələrə təsəlli verəydi, onları sakit edəydi. Hava daha da sərtləşir, külək daha da gücləşirdi, onsuz da sınıq olan qapını tamamilə sındırmağa səy edir kimi çırpınırdı. Lampanın ziyası yavaş-yavaş sarımtıl bir rəng alırdı. Bu işıq uşaqların solğun üzünü daha da qəmginləşdirirdi. Uşaqlar ürəkəyandırıcı bir səslə ağla-

yır. “Anacan, ölmel!” – deyib çığırıldılar. Ana biixtiyar balalarının üzünə baxıb ağlamaq istəyirdisə də, taqəti yetmirdi. Yavaş-yavaş gücdən düşürdü. Axır nəfəsdə biçərə ana tamam gücünü yığıb, qollarını açdı, balalarını qucaqlayıb öpdü və zəif bir səs dedi: “Balalarım, mən ölüərəm. Bir-birinizdən müğayət olun. Bir elə adam yoxdur ki, sizi ona tapşırım. Aslan, sən onlardan yənə bir az böyüksən, bir ümidim sənə gəlir. Aslan, oğlum, bari, sən balalarımıza kiçik pasiban ol. İlahi, üç nəfər yetim bələmi sənə tapşırın gedirəm... Can balalarımı!”

Ana gəlincikdən bir örpək saxlaydı. Aslana tapşırdı ki, onu Züleyxaya versin. Ondan başqa heç bir şeyə gümanı gəlmirdi. Ana bir də balalarını öpüb, yaşla dolu gözlərini yumdu...

Üç nəfər fələkətdə, pasibansız dünya üzündə qaldı. Soyuq çış günləri... dolana-çaq yox... tanış yox... bəs bunların halına kim yanaçaq? Yənə biçərə Aslan... Axırncı ümid o idi. Hərçənd o da uşaq idi, ancaq o birlərdən böyük olduğu üçün hər zəhmətə o qatılmaq idi.

Doğrudan da, Aslan qayət-qəyur, çalşqan bir uşaq idi. Bütün günü küçələri gəzdi ki, üzünə bir iş tapsın, mümkün olmadı. Son oqplarıkları da xərcləyib qurtardı. Nökrə durmaq istədi, uşaq olduğu üçün heç kəs ona beş manatdan artıq vermədi. Utandığundan da heç kəsə dərini açib deyə bilmirdi. Yənə aqşam oldu. Evə qayıtdı. Pul yox... çörək yox... Yetimlər məlul-məlul Aslanın əlinə baxdılar. Aslan onların üzünə baxmağa utanırdı. Hərdən qaşını çaldırıb nəzəri uşaqların solğun üzünə düşəndə bütün əzası inildəyirdi; nəhayət, o tab gətirməyib gizli-gizli ağlamağa başladı. Bu yaşda bir uşağın üstünə bu qədər əzab düşəndə, əlbət ki, özünü itirər. Uşaqlar: “mən acımışam”, – deyə zırlıyırdı. Uşağa hər möhnət üz versə, anasına gümanı gələr; onlar da “ana” deyib ağlayırdılar. Aslan uşaqların başını dizi üstündə qoyub ovundurmağa çalışırdı; “Ağlamayın, Fərhad, Züleyxa... Sabah sizin üçün çoxlu-qoxlu şey alacağam”. Uşaqlar bir-iki saniyə sakit olur, sonra yənə ağlayırdılar.

Ayazlı çış gecəsi idi. Daxmada çırmaq yanırdı. Ayın solğun işığı pəncərədən uşaqların tutqun üzünü daha da kədərəlndirirdi. Uşaqlar, ağlamaqdan yorulmuş kimi, başlarını Aslanın dizi üstə qoyub uzanırdı. Ayın solğun işığı hərdən buludla pərdələni uşaqların qarənliqə qərç edirdi. Aslan daha məhzun bir halda qaradaşına və bacısına baxır, gah da onların halına çərə arayırmış kimi məlul-məlul strafını süziürdü. Onun qəmgin gözələrində sayeyi-küdurət və kədərdən başqa heç bir şey görünmürdü.

Bəli, təbiət gərdişi-insaniyyətlə elə bir düşmən deyil ki, fələkə günündə onlara bir çərə arayıb, bərkəs, həmişə onların fələkətindən istifadə edib, onların daha da zərrinə olmasına səy edir. Biçərə insanlar, bir seydi-məzlum və qafil deyillərmi ki, anadan olan gündə təbiət səyyadının sənginə düşür, bir də dünyanı tərk etməklə ondan xilas olurlar?! Təbiətin insanları dünyaya gətirməkdə məqsədi onlara əzab vermək deyilmə? İnsanın düşməni qüvvətli və mərd olarsa, elə qorxulu olmaz, nə qədər ki bu düşmən hiyləgər ola. İnsan dünyaya gəlir, təbiətin xain dayələri əlində qərəzgarana məqsədlə nəvaziş olunur, bəslənilir, bununla məxlucu minnətdar edir ki, sizə həyat verdim. Amma neçə illik həyatın hər daqıqəsi bir sirri-maeyi-əzab deyilmə? Hələ insan bir qə-

dər mətanətli olarsa, onun üçün qurulan torpaqların bir qədərindən özünü xilas edə bilər. Amma vay o şəxsın halına ki, aciz ola! Hər daqıqədə, hər qədəmdə onun qarşısında bir fələkət uçurumu açılacaq. Amma təbiət əvvəlcilərinə də asudə olmasına çərə tapmış... Cəmi məxlumat cəm olub təbiətin torunu birdəfəlik qırmağa qəsd etsələr, yənə də onların qarşısında bir ahənın səddi, bir vəhşi və müdhiş düşmən qalır ki, onu heç bir qüvvət, heç bir mədəniyyət silahı ilə raf etməyə qadir olmazlar; necə böyük bir qüvvət olursa, onun qarşısında payız yarpağı kimi titrər, nə qədər insan xoşbəxt olarsa, onun qorxusundan asudə olmaz; o da... ölümdür!.. Bir daqıqə öz seydinə fürsət və əzadəlik verməz; hara getsə, kölgə kimi onu təqib edər. Hər saniyədə, hər nəfəsə insan onu gözləyir. Bu intizarı isə ölümin özündən daha müdhiş deyilmə? İnsanların bu qədər şirin saydıqları və məhəbbətə adını yad etdikləri həyatə birçə kəlmə ilə “əzab” adı versəydilər, daha da gözəl olmazdımi?

Kiçik daxmada üç nəfər fələkətdə, xəyalat içində huşa gedib, bir-birinə sarılmışdı. Yavaş-yavaş sübh açılırdı. Aslan tez qalxıb, “uşaqlar oyanmasın”, – deyə bir tək olan köhnə yorğanları ilə üstlərini bərk örtüdü, bayıra çıxdı. Kükədə belə tezdən heç kos yox idi. Aslan xəyalat içində yəli yeriyir, hara gedəcəyini özü də bilmirdi.

Budur, uzaqdan bir qoraltı gəlir. Aslan yavaş-yavaş orna gətir, ki, nə olduğunu görür. Burada bir nəfər Hacı ticarətdən gəlmiş vəqondan düşmüş, səhər erkən faytonla gəlirən faytonun çarxi yolda sınıb, Hacı piyada qalmışdı, iki böyük çamadanı əlinə götürüb gəlirdi. Aslan utandığında yavaşca Hacıya baxaraq, kəmal-ədəblə dedi:

– Hacı əmi, sənin üçün ağırdır, ver, birini mən aparım, sənə kömək edim.

Doğrudan da, Hacı elə gözləri ilə bir adam axtarırdı ki, çamadanları ona apardırsın. Amma o vaxt kükədə heç kəs yox idi. Hacı diqqətlə Aslanın məhzun və sarılmış üzünə baxıb çamadanın birini ona verdi. Yolla gəldikcə Hacı diqqətlə Aslana baxırdı. Aslanın qızmış gözələrində olan məhzunluq və zəbulunluq əlaməti Hacıni da qəmgin edirdi. Axırda Hacı ondan:

– Oğlum, sən kimin oğlusan? Haralasan? Nə üçün belə məhzunsan? – deyə sual etdi.

Aslan utana-utana öz macərələrini ona söylədi. Hacıni isə ona ürəyi yanub dedi:

– Gəl mən səni nökrə saxlayım.

Aslan məmnuniyyətlə razi olub Hacıdan xəhiş ələdi ki, pulsuz da xidmət eləməyə hazırdır. Ancaq belə olsun ki, iki nəfər yetim qardaş və bacısının dolanmasına da Hacı etina etsin.

Hacı həyatdə olan kiçik daxmanı Aslana verdi ki, orada öz qardaş və bacısını sakit eləsin. Hacı həmişə də xərəkdən artıq qalanları və bəzi bu tövr şeylərlə onları saxlayırdı. Aslan isə can-dildən Hacıya xidmət edirdi. Yeməklərindən əlavə, ayda beş manat da Aslana verirdi ki, özü üçün gizlətsin. Aslan gecə-gündüz səy edir, çalışır, Hacı isə bunu görüb onlarla daha da gözəl müamələ edirdi. Fərhad və Züleyxa balaca Aslanın zəhmətə sayəsində dolanırdı.

Bu vaxtdan o n keçdi. Aslanın məvacibi bir qədər artmışdı. Fərhadı isə Hacı məktəbə qoymuşdu; iki il qalmışdı ki, gimnaziyaya qurtarın instituta girsin, oxuyub mü-

həndis olsun. Aslan isə əziz və bu qədər zəhmətlə saxladığı qardaşının dörd və ya beş ildən sonra mühəndis olub gələcəyini xəyalına gətirəndə şadlığundan ağlayırdı və həmişə ona edirdi ki, ilahi, hər bələ ki ona gələcək, mənə gəlsin, çünki o, anamın amanatıdır...

Züleyxa böyüdükcə gözəlləşirdi; yanaqlarında olan qızırtı, səhər vaxtı gün çıxması şərqdə göy üzünü bürüyən zərif qızlarından daha gözəl, daha xoş idi. Hələ qızılqul yarpaqları kimi tərəvətli və ondan daha qırmızı olan, qanı axar dərəcəsinə qədər zərif olan dodaqları insanı bədeyi-məhəbbət kimi bihüş edirdi.

Hacı Saleh qız böylə camal sahibi görüb, oğlu Əsgərə təklif etdi ki, Züleyxanı alsın. O isə Züleyxanın sərvə-qamotına, bulud kimi bürünən qara saçlarına çoxdan vurulmuşdu. Züleyxanın iri, qara gözləri kimin üzünə gülsəydi, onu əfsuslanmazdı? Amma Əsgərin Aslandan çox acığı gəlirdi: o, çalışqan olduğuna görə atasının ona olan məhəbbətinə həsəd edirdi. Hər tövrlə olursa çalışsın ki, onu evdən rədd etsin. Lakin atası onun sözüne baxmırdı. Züleyxanın da məhəbbəti qoymurdu ki, Aslana bir söz desin. Aslan nə qədər say əyləyirdi ki, Əsgərin hüsn-rəğbətinə qazansın, mümkün olmurdu. Hacı Saleh çox çalışdı ki, oğlunu oxutsun, ancaq Əsgər şərhlərləndiyi ilə olan pis rəftarını görüb, Əsgəri sevmirdi. Lakin qardaşının xahişinə əməl etməyə məcbur oldu; zira, gördü ki, qardaşının hər bir işi Hacınnın əlindədir. "Bəlkə, bu, qardaşımın da dolanacağına təfəvüt eladı", – deyər xah-naxah razı oldu.

Bir az keçmədi ki, Züleyxa gəlin gedib Əsgərin arvadı oldu. Hacınnın Aslana olan məhəbbəti daha da artdı. Amma Əsgərin Aslana olan münasibəti get-gedə pisləşirdi. Ola bilsin ona görə ki, qorxurdu, bəlkə, atası Aslanı da onunla öz malına şəriək elədi.

Çox keçmədi, Hacı vəfat etdi. Əsgər iki gündən sonra Aslanı evindən çıxartdı. Aslan isə nəçər öz qardaşını götürüb bir balaca ev tutub, orada sakin oldu. Züleyxa arına nə qədər yalvarırsa da Aslana kömək etsin, Əsgər deyinib ona acıqlandı. Züleyxa bir tərəfdən örinin rəftarını, digər tərəfdən qardaşının zəlalətini görüb gün-gündən sınıxırdı. Aslanın indiki bir qədər pulu var idi, Fərhad oxuduğu üçün ona xərcləyirdi. Lakin bir qədər pulu alış-veriş etdi. Amma get-gedə pulu azalardı: o qədər ki Fərhad ondan pul alırdı, o görək dövlətli olaydı ki, buna davam gətirəydi, ancaq Aslan deyirdi: "Cənnəti da istəsə, onun yolunda qoyaram. Oxuyur, qoy oxusun, qurtarsın, sonra o mənə kömək edər".

Amma Fərhad daha əvvəlki kimi darsinə say edib həvəslə oxumurdu. Məktəbin axırını sinfində idi ki, yoldaşları bir-iki dəfə onun güclə bulvara, bağa və bezi yaramaz yerlərə aparırdı. Fərhadı bir neçə qızla tanış edirdilər. Əvvəlləri Fərhad çox fikir verməyən qızları başından rədd etmək istəyirdi. Amma sonradan yavaş-yavaş üroyündə elə bir hissə oyandı ki, daha özünü saxlaya bilməyib, o hissə təbə olmağa məcbur oldu. Şəhvət hissi Fərhadın üroyündə bir dərəcəyə çatdı ki, tamam dərs, məktəb nəzərindən qeyb oldu.

Əvvəlləri Fərhad qardaşının çəkdiyi zəhmətləri, onun üçün çalışmasını görüb üroyündə deyirdi: "Mühəndis olan kimi qardaşımın başının altına bir qu balıq qoyub, heç bir işə onu əl vurmağa qoymayacağam. Mən qazanacağam, o yeyəcək. Bəlkə, bu tövrlə onun xəcalətindən çıxam". Qardaşının güzəran üçün çətinlik çəkdiyini görüb utanırdı. Amma indi tamamilə dəyişmişdi. Qardaşının etdiyi yaxşılığı unutmşdu. Fikirində bulvar qızlarından başqa bir şey yox idi. Məktəbə gəlir, bir tövrlə bir saat otursunsa, az qala bağrı çatlayırdı. Tez durub özünü bulvara salır, gah o qızın, gah bu qızın dalınca düşürdü. Gündə də gəlib Aslana deyirdi ki, mənə filan şey lazımdır... bir beş manat ver, filan şey üçün də on manat lazımdır...

Aslan da hər gün öz fəhliliyində olub, Fərhadın işindən xəbəri yox idi. Ancaq dars pulu, kitab pulu verirdi. Bir vaxt Aslan gördü ki, qopıq pulu qalmayıb. Lakin o, qardaşının başqaqları yanında xəcalət çəkməsini istəmirdi. İndi o, daş işində işləyir, gecələri isə evə gəlib özünə və qardaşına xörək hazırlayırdı. Fərhadın isə üroyi ələ bərkimışdi ki, gündə qardaşının qazandığını "Mənə filan şey lazımdır", – deyər alıb xərcləyirdi. Ömründə bir daqiqə rahatlıq görməyən Aslan Fərhadı güldən ağır söz demirdi. Onu görəndə üroyündə olan dərdlərə baxmayıb, yalandan da olsa gülmüşəyirdi ki, qoy Fərhadın üroyi sağ olsun. Bu zəhmətkeş insan həmişə çalışır, amma Fərhad onun əməyini puç edirdi. Şəhvət hissi Fərhadı tamamilə çaşdırmışdı.

Bir gecə Fərhad bir başqa ilə bir qızın dalınca düşüb tanış olmaq istədiklər. Qız onlara dedi ki: "Altmış manata bir üzük var, hansınız onun mənim üçün alsanız, onunla tanış olaram". Fərhad tez evə gəldi. Bu vaxt Aslan özü və qardaşı üçün xörək bişirdi. Öz faqirliyini düşünüb çəkdiyi zəhmətlərdən inlayırdı. Amma Fərhadın mühəndis olacağı yadına düşəndə, sanki gözlərinə işıq gəlirdi: "Bari o mənim kimi hambal olmas, bir parça çörək sahibi olar".

Aslanın bir fəxri varısa, o da Fərhadı. Hara getsə, kimi görsə, Fərhadı tanıfılayırdı. Amma Fərhadın yaramaz hərəkətlərə qoşulması heç yuxusuna da girməzdi. O heç güman edə bilməzdi ki, Fərhad onun bu qədər zəhmətini görüb, belə pis işlərin yanında da keçsin.

Fərhad evə çatanda üz-gözünü tuşudub, bir tərəfə oturdu. Aslan Fərhadı pərişan görüb nə olduğunu soruşdu. Fərhad bildirdi ki, Aslan onun halını mütləqəyoyir görüb tez soruşacağı. Ona görə də özü bir söz deməyə həcət görmürdü.

Fərhad Aslanın sualına cavab vermədi. Aslan dübarə soruşdu:

– Qardaşım, nə olub? Halın niyə pərişandır?

Fərhad yalandan üz-gözünü daha da yığib dedi:

– Mənə bu mühəndis dəzğalı lazımdır ki, qiyməti altmış manatdır, hərəgah bu gecə ondan alıb aparmasam, məni məktəbə qoymayacaqlar. İndi bu saat da məktəbdən gəlirəm.

Aslanın üroyi inlədi. Bu saat heç bir pərişə də gümanı yox idi. Gündə bir manata işləyən adamın altmış manat pulu tapırlarmı? Onsuz da bu qədər xərç-moxaric... Hələ 15 gün olmas ki, Fərhad gəlib yalandan demişdi ki: "Məni səhər paltarsız məktəbə qoymayacaqlar, təzə qanun çıxıb ki, gərək paltarların hamısı bir tövr olsun. Ucuz pal-

tar da əlli manatdır. Aslan o vaxt axırıncı qəpiyinə qədər qoyub paltar almışdı, indi isə bir qəpiyi də yox idi. Bir yandan da Fərhadın falakatını təəvvür edib düşüncürdü: “Nəçə ildir, zəhmət çəkirik... mən də, o da... Heç rəvamıdır, indi onu qovsunlar... büt-dün zəhmətimiz puça çıxsın?...”.

Aslan hərçi fikir etdisə, heç bir gümanı gəlməyib, naçar qardaşının başını qucaqlay-yıb dedi:

– Fərhad, qardaşım, özün görürsən ki, indi mənim bir qəpiyim də yoxdur. Xə qə-dər də borcluuyq. Olmaz ki, yalvarıb beş-altı gün möhlət alasan, görək, bəlkə, Allah bir yerdən yol açdı, düzəldtik. İstəyirsən, mənə də apar, gedim, yuxulum müəllimlərin aya-ğuna, bəlkə, möhlət verdilər.

Fərhad özü bildirdi ki, qardaşının heç bir şeyi yoxdur, amma ürəyi o qədər bərkimiş-ği ki:

– Olmaz, – dedi, – mən çox yalvarıb ağladım, belə tutmadı.

Aslan çox fikirləşdi. O kimdən pul ala bilərdi? Belə bir adam yox idi. Axırda güma-nına birçə bacısının ari gəldi. Bilirdi ki, onun da ondan acığı gəlir. Amma çarəsizlikdən durub:

– Sən dayan, mən görüm nə çarə edəmə, – deyə yavaş-yavaş pərişanhal qapıdan çıxıb, qorxa-qorxa bacısının yanına getdi.

Biçarə Züleyxa daha əvvəlki Züleyxa deyildi; dərd-qəmdən saralıb solmuşdu.

Aslan yavaşca Züleyxaya əhvalatı bildirdi ki, Fərhad altmış manat pul verməzsə, onu məktəbdən qovacaqlar.

Züleyxa ərinin yanına getdi, ona yalvarıb, qardaşına bir az əl tutmasını təmənnə etdi. Əsgər çıxıraraq:

– Yənə yapışdın yaxama! – deyə Züleyxanı itələyib yıxdı. – Doğrudan da yolçu tay-fasının, bir adamı tanıdınız, daha əl çəkməzsiniz.

Züleyxa gəlib ağlaya-ağlaya əhvalatı Aslana söylədi, o da nəümid evə qayıtdı. Yolla gədə-gədə fikir edirdi; birdən yadına düşdü ki, Hacı Saleh öləndə öz qızl saattı ona bağışlamışdı. Tez onu aparıb qonşularına 65 manata satdı, pulu götürüb Fərhad verdi. Fərhad isə fərəhəcnə pulu aparıb üzüyü aldı. Həmin Liza xanumla tanış oldu. Daha on-dan başqa heç kəsə gəzmirdi. Bu tövrlə Fərhad ölə-ələ məktəbi tamam etdi. Aslan borc-xərc pul düzəldib, onu Kiyevə instituta göndərdi.

Fərhad orada da gəcə-gündüz gəzirdi. Belə insan öz işində böyük bir məharət göstərə bilməz. Ölə-ələ tələbə yoldaşlarının dalınca sürünürdü. Həftə səkkiz mənə doqquz, kağız yazıb Aslandan pul istəyirdi. O da min zəhmətlə yığdığı, öz boğazına qıymadığı beş-altı şahını Fərhadı göndərirdi. Aslan gündüzlər işləyir, gecələr də keşiş çəkirdi ki, bəlkə, xərci ödəyə bilsin.

İl qurtardı. Fərhad evə gəldi. Aslan qardaşını görək onun boynunu qucaqlayıb, şadlığından ağlamağa başladı:

– Fərhad, azız qardaşım, necəsən? Dərslər necə gedir?

Fərhad o saat dedi:

– Mən hamıdan yaxşı oxuyuram, mənim kimi bir nəfər orada oxuyan yoxdur.

Fərhad yalandan özünü təriflədikcə, Aslan şadlığından, fərəhəndən az qalırdı, göyə uçsun. Gah güllər, gah gözələri yaşarırdı, gah da qardaşının üzündən öpürdü, istəyirdi, lap onun yalısın. Bu gecə Fərhad üçün plov bişirdi. Aslan bir daqiqə ayrılığına dö-zməyan qardaşın bir il idi ki, görmürdü.

Züleyxa da xəbər tutdu, ərinə yalvarıb rüxsət alaraq qardaşığıla getdi. Zəngin bir evdən gəldiyi üçün Aslanın faqirənə, miskin və məhzun daxmasını görüb tez Fərhadı deyib, əvvəlcə Aslanın boynunu qucaqlayıb ağladı. Aslan da Züleyxanın solğun rəngini görüb ağladı. Vaqion, Əsgər Züleyxanı çox incirdirdi. Hər bir söz üçün onun üstünə ç-ğırirdi. Özünə bir rus qızı tapıb gəcə-gündüz onunla olurdu. Aslanın acığına bir ildə Züleyxanı bir dəfə də qardaşının evinə qoymamışdı. Lakin Züleyxa hamısına döztür, səbir edirdi. Bilirdi ki, ərindən çıxarsa, qardaşından başqa ələ bir adam yoxdur ki, onun yanına gətsin. Qardaşı da özünü ancaq saxlaya bilirdi. Hərdən Züleyxanın ürəyi az qalırdu, çatlasın, lakin ələcsizliqdən döztürdü, gözləyirdi ki, “Qoy Fərhad qurtarıb gəlsin, əli bir yerə yetişsin, yaqın ki, mənə bu halda qoymayacaq, mühəndis bir adama mənə saxlamaq ağır olmaz”. İndi isə öz qardaşlarını zəhmətə salmamaq üçün hər əza-ba, hər zülmə döztürdü.

Onlar hər üçü bir yerdə şad çörək yedilər. Sabahı Züleyxa evlərinə getdi.

Fərhadın getmək vaxtı idi. Aslan bir qədər pul tədarük edib ona verdi.

– Başına dönüm, Fərhad, görürsən, biz nə haldayıq. Dərslərində say ələ, bacımıza da incidilər. Sən də gəl bizim əlimizdən hər qədər tut. Görürsən, mən işləməkdən necə zəifləmişəm. Bacımıza da gördün, necə rəngi saralıb solmuşdu. O biçarənin də zəhmə-ti ağrıdır. Fərhad, başına dönüm, ələ ələ ki, bir az tez qurtarasan. Bizim indi bir ümid-i-miz sənə gəlir...

Fərhadın ürəyi bu sözlərdən bir qədər yumşaldı, öz-özünə söz verdi ki, hər bir şeyi atıb oxuyacaq. Amma Aslandan ayrılandan sonra hamısı yaddan çıxdı. Yənə məriyalar gözü-nün qabağında süzülürdü.

Aslan çalışdı, vuruşdu, işlədi, zəhmət çəkdi, qeyrilərə yalvardı, öz paltarını satdı, ilan kimi qabıqdan çıxdı, axırda on dörd ildən sonra məqsədinə yetdi. Fərhadın ka-ğız gəldi ki, mühəndislik diplomunu almışdır, may 12-də gəlir.

Beş-altı gün Aslan şadlığından yata bilmədi. Xırda uşağ kimi atlıb-düşürdü. Bacı-sının ürəyini şad etmək üçün tez kağızı aparıb ona verdi. Tabii, o da Aslandan az sevin-mədi. Fərhad gələcək deyə Aslan kiçik daxmasını nüzama saldı.

Fərhad gündüz saat 10-da vağzala gələcəkdi. Aslan isə “vaxt keçir” deyə obaşdan gedib vağzalı kəsdirib oturdu. Vaxta halə altı saata qədər qalmışdı. Lakin Aslan gah o yana, gah bu yana gedir, tələsirdi, az qalırdı ki, tələsməkdən bağı çatlasın. Əlli dəfə ondan-bundan soruşdu ki, qatarn gəlməsinə az qalıb, ya yox. Ona hər daqiqə bir il kimi gəlirdi. Axırda qatar qara div kimi ləhləyərək gəldi. Aslan şadlığından və tələs-di-yindən istəyirdi ki, qatarn qabağın əli ilə saxlasın.

Fərhad əlində şapka vaqondan düşdü. Aslan yüyürüb:

– Can, qardaşım! Gözlərimiz aydın olsun! – deyə Fərhadın boynuna sarıldı.

Aslanın paltarı köhnə olduğu üçün Fərhad onu tez geri itələyib, yanında olan və yolda onunla gələn qızlara dedi:

– Bu bizim nökrərimizdir. – Aslana bir az burada ona yaxın durmamağı tapşırı. Aslan qardaşının mühəndis olduğu üçün şeyini əlinə aparmasını layiq bilmədi. Doğrudan da, tez, nökrə kimi, çamadanı Fərhadın əlindən alıb yola düzəltdi. Fayton çəgib mindilər, evə getdilər.

Aslan daha sağlığından bilmirdi, nə etsin. Bu gün Aslan üçün böyük bir bayram idi. Neçə ildən bəri çəkdiyi zəhəmet bu bu gün üçün idi. Züleyxa da gəldi. Onların hər üçü axşama kimi bir yerdə qaldılar. Əsgər də Fərhadın yanına gəldi. Qonşulardan da gələn oldu. Hamısı Aslana gözəyidliyi verdi. Fərhad öz kağızını göstərdi: 1916-cı ildə mayın 8-də həmin şahadətnamə Fərhadə verilmişdi ki, o, Kiyev Sənaye İnstitutunda oxuyub mühəndislik diplomu almışdır.

Fərhad kağızı oxuyanda Aslan sağlığından bilmirdi, nə etsin. Hamısı sevindir. Bu ona görə idi ki, müsəlmanlardan oxuyan az-az tapılırdı. Fərhad mühəndisdir deyə qonşular Aslana da hörmət etməyə başladılar. Aslan bunu görüb daha da fərəhlənirdi. Əslus ki, Aslan daldə onu nələrlə gözlədiyini bilmirdi.

Bir azdan sonra Fərhad mühəndis vəzifəsində qulluğa girdi. Ayda hələlik 200 manat məcəb alırdı. Bunun 100 manatını Aslana verib, yüz manatını da özü xərcləyirdi. Amma bulvar, klub və bu kimi yerlər üçün 100 manat da azlıq edirdi.

Aslan, porvənə şəm başına dolanan kimi, Fərhadın dövrəsinə fırlanıb ona xidmət edirdi. Bir neçə ay Aslan bu minvalla dolandı. İndi onun özünün də bir qədər pulu var idi, çünki daha Fərhad üçün xərcləmədi, əlavə olaraq hələ Fərhad da ona bir qədər pul verirdi. Bütün ömründə Aslanın keçirdiyi bəxtiyar günlər bu bir neçə ay oldu. Bu arada qonşuları Aslana məsləhət gördü ki, yaxında olan Gülzar adlı bir qızı olsun. Aslan, şübhəsiz ki, bu işə məmnuniyyətlə razı idi. Lakin xahiş etdi ki, Fərhad ondan kiçiksə də, yenə ona məsləhət eləsinlər. Bu sözü qonşuda olan arvad Fərhadə söylədi. Fərhad öz çəddiqlə razılıq verdi. Həmin arvad Gülzarın anasının yanına elçi gedib razılığını bildi və iki nəfər kişini atasının yanına göndərüb, axırıllar Gülzarı Aslan üçün aldılar.

Bir neçə vaxtdan sonra toy edib Gülzarı gəlin gətirdilər.

Toy gecəsi idi. Onszu da gözəl və sevimli olan Gülzar bu gecə daha başqa bir lətifət əxz etmişdi. Onszu da həmişə güllə yarpaqları kimi qırmızı və zərif olan yanaqları, bu gecə gəlinlik bəzayından sonra daha da gözəl bir rəng almışdı. Gülzarın bədrillənmiş ay kimi gözəl üzünü bulud kimi pərdələyən qara saçlarına bu gecə daha diqqətlə şənə çəkilib nizam verilmişdi və tam diqqətlə vurulmuş çətiri Gülzarın əlinə tökülüb insanu əsir edəcək dərəcəyə qədər lətifətli idi. Aslan da bu gecə təzə paltar geymişdi.

Gecə keçdi. Səhər oldu. Aslan üç gün bayıra çıxmadı. İndi o özünü bəxtiyarlığın son pilləsində gördü və sevincindən üzünü Allah-taalaya tutub deyirdi:

– Pərvərdigara, şükür olsun sənin dərgahi-mərhəmətinə ki, illərcə iki qardaş çəkdiyimiz əzabdan, məşəqqətdən sonra axırda bizə xoşbəxtlik qapılarını açdın.

Aslanın daha bir qəmi yox idi. Bir fikri vardısı, o da qardaşını evləndirməkdə. Lakin Fərhad həmişə eys-ışrətdə olduğu üçün, hər yerdə özünə bir həmdəm tapdığından özünü hələ zəncirləmək istəməyib, Aslanın sözlərini rədd etdi.

İndi Fərhad üç yüz manat alırdısa da, Aslana əvvəlkindən artıq verməyib, iki yüz manatın həvavü-həvəsə xərcləyirdi. Hələ o yüz manatın da dalınca ürəyi qarlırdı, amma keçmişləri yadına salıb dimirdi. Hərdən ürəyinə gəlirdi ki: "Nə vaxta qədər mən öz pulumdan Aslana xüms verəcəyəm?"

Bəli, siz də görək rəyimə şərik olaraq etiraf edəsiniz ki, hər ürək Aslanın mərhəmət, qeyrət və səxavətlə dolu olan ürəyi kimi büləndpərvaz ola bilməz və hər qarada da mütləq Aslan ola bilməz ki, qardaşın həyatını təmin etmək üçün öz axırncı paltarını da satsın. Amma yəna nə qədər daşürəkli qardaş olsa, Fərhad ola bilməz ki, Aslan kimi qardaşına mühəqqər bir məbləği verəndə ürəyinə belə çirkin xəyallar gətirsin. Bilirom, indi sizin ürəyinizə gəlir ki, bu sayaq qardaşımız olsaydı, canımızı ondan asırgəməyib, qul kimi qabağında işləyib, qiblə yerinə ona səcdə edardıq. Amma yəna, mənə, bu da səhvidir, Fərhad ümumi qanundan bir o qədər də uzaq deyil. Məgər bizim hamımızın da olmasa, çoxumuzun evində qeyri adlar altında eynilə bir Aslan yoxmudur?! Bəli, təbiət həmişə Aslan kimi yüksək ruhlı, pak və safürəkli mücahidlər yetirir. Amma biz onun mürurla elədikləri fədakarlığı ancaq ölən vaxt düşünər və bir azdan sonra onu unuduruq. Zənnimizcə, Fərhad gələcəkdə alçaq təbliyini zühura verməsəydi, ümumi qanundan çox da uzaqlaşmazdı və tamam gücümlə öz qəhrəmanımı müdafiə edib, məzəmmət olunmasına yol verməzdim. Amma, əfsus ki, Fərhad alçaq təbliyində bir qədər ümumiyyətdən irəlilədi.

Bəli, Aslangilin evi Gülzarın cəmali-dilarası ilə müzəyyən edilmişdi. Gülzar azadə bir quş kimi gün-gündən gözəlləşirdi. İndi Aslan da işləyirdi, Fərhad da. Onlar heç bir şeydən çətinlik çəkmirdi. Ona görə Gülzar da qeydsiz, fikirsiz yaşayır, həmişə yeni, gözəl paltarlar geyirdi. Gülzarın sərv kimi uca boyu, şux yerışı, ahu kimi süzgün baxışı hər baxanı məftun edirdi.

Təbiidir ki, Aslan arvadını Fərhadın gizlətməzdi, zira, onu özü bilirdi. Fərhad da Gülzara heç fikir verməzdi. Hərdən nəzəri Gülzarın nazla süzülən iri, qara gözlərinə sataşanda, ürəyi yerindən oynayıb tez nəzərini başqa yana döndərirdi. Fərhad gözəl və cavan bir oğlan olsa da, Gülzar ona ayrı bir nəzərlə baxmırdı. Nə səbəbə də baxsın ki, müsəlmanlarda alçaq təbliki ola bilməz ki, öz qardaşının arvadına bacı nəzərindən başqa qeyri bir gözlə baxsın.

Yavaş-yavaş yay gəldi. Məxluq bağlara köçdü. Fərhadgil də bağa köçdülər. Gülzar öz qulluqçusu ilə bağda, Aslanla Fərhad şəhərdə öz işlərində olurdular. Arabir hərəsi bir neçə günlüyə bağa gedib, yəna də qayıdırdı.

Yayın orta ayı idi. Fərhad istidən dayanı bilməyib bağa getdi. Aslan şəhərdə qaldı. Gözəl yay gecəsi idi. Hava sakitdi. Ay çıxıb bütün aləmi müzəyyən bir ziya ilə münəvər etmişdi. Bağda olan meynələr öz yarpaqları ilə yumşaq qumun üstünü örtmüşdü. Təbiət olduqca gözəl bir mənzərə almışdı. Gülzar ipək bir köynək geymiş, döşünü açmış və gecənin lətafətindən məftun olaraq, bağın içində zərif yarpaqlar arasında bir quş misali həzin bir halda gəzişirdi. Uzun, şəvə saçları gəlinlərə məxsus şux çiyinlərini qara bulud kimi bürümüş və əsan xəfif küləkdən arabir ləpələndirdi. Hava gözəl olduğundan Gülzarın yanaqları daha da xoşrəng olub duru-al bir rəng almışdı. Zərif ləbləri

bir lələ kimi yanardı. Fərhad da gecənin gözəlliyindən həzz alaraq bir meynənin altında, yumşaq qumun üstündə uzanmışdı. Gülzar bağın yanında qazışıb Fərhadın yanına çatdı. Buradan daha keçməyib Fərhadın yanında oturdu və qulluqçuya dedi ki, bağın içində onlar üçün çay gətirsin. O saat qulluqçu çay gətirdi.

Aydınlıq, sakit yay gecəsi, yumşaq qumun üstü zərif, yaşıl yarpaqlara bürünmüş, hər yandan üzüm salxımları sallandı, hər tərəfdə də çay – belə fəvqaladə lətif bir mənərə! Gülzarla Fərhad söhbət edirdilər. Gülzarin, töbi olaraq, nazla kəsmə-kəsmə danışması və danışıqca gözəllərə məxsus olan bir tövrələ gözəlirini süzüb özünü əzməsi, Fərhadı, səyinə baxmayaraq, az qalırdı, bihuş etsin. Hər dərdən Fərhadın gözü Gülzarin lələ kimi qızmış yanaqlarına sətəşəndə onun ürəyində bir hiss oyanırdı, amma yenə Aslan yadına düşüb, gözünü qeyri bir tərəfə döndərirdi. Onun ürəyində iki hiss bir-birilə mübarizə edirdi: gözəllik və ləfəfət arasında Gülzara qarşı yaranmış məhəbbət, bir də qardaşlıq vəzifəsi.

Bir dəfə çay içdilər. Dübərə çay gəldi. Fərhad artıq, demək olar ki, bihuş bir halda idi. Gülzar da özünü belə hiss edirdi. Xəlvət, səssiz bağ içi. Yarpaqlar arası. Aydınlıq gecə. Şüx və həvəsli bir qız, yanında gözəl bir oğlan. Gülzar hardan iri gözəlirini Fərhadın cavanlıq şəhdi ilə ləbələb olan gözəl üzünə dikib baxırdı. Bir tərəfdən ərinin fikri, digər tərəfdən Fərhadın ürəyini bilmədiyi üçün onun qorxusu, o biri tərəfdən də şüxluq və həvas. Onlar bir qədər bu halda söhbət elədilər. Ətrafda səssiz yoxdu. Ancaq aralıq bir-birlə səs verib fit çalırdı. Xəfif bir külək arabir dilaviz rəyihəsilə insanın ürəyini oxşayırdı. Budur, meh vurub Gülzarin saçlarını titrədirək, Fərhadın üzünə səpdi. Fərhad yumşaq gəlin saçlarının üzünə toxunduğundan bilmərdə belə olanda, saçların ətrindən mövcudluğu yadından çıxdı. Gülzar tez, vəhşi ahular kimi, başının hərəkəti ilə saçlarını çiyinlərinə atdı. Fərhad gözəlirini qaldırıb Gülzarin qırmızı yanaqlarına dikdi. Gülzarin yanaqlarında elə bir ki zərif dodaqlarında bir müzəyyən təbəssüm, iri gözəlində bir nişaneyi-əşq və həvəs görünürdü. Fərhad özünü saxlaya bilməyib ürəkdan bir ah çəkdi. Gülzar:

– Ox, Fərhad, – dedi, – belə gözəl bir mənərəyə tamaşa edən insan da ah çəkərmə?

– Bəli, doğrudan da, sizin isbatı-vücudunuzla daha da gözəlləşən təbiət mütləq məni ah çəkməyə məcbur etdi.

– Mənim olmağım ilə təbiət əslə gözəlləşmiş, xəta edirsiniz. Mən zənn edirəm ki, mənsiz təbiət daha gözəl olar, – deyər Gülzar nazla gülməsədi.

– Yox, təbiət nə qədər gözəlsə də, siz ondan daha gözəlsiniz.

Gülzar gözəlirini süzüb dedi:

– Siz Allah, Fərhad, mənə gülməyin. Mən nə qədər gözəl olsam da, sizdən gözəl ola bilmərəm ki, bir baxışla gözəliriniz insanı məftun edir.

Fərhad Gülzarin fikrini anlayıb dedi:

– Ox, mən çox şad olub, özümü xoşbəxt hesab edirəm. Əgər siz mənə məftun olsaydınız... – Fərhad peşman olmuş kimi diksindi, – yəni onu demək istəyirəm ki, mənə heç kas məftun olmas.

Gülzar eşq və həvəsini kəsərindən özünü tamamilə itirib, bir əlini Fərhadın dizinə üstə və bir əlini o biri tərəfə uzadıb yerə uzandı:

– Ax, bu gün o qədər gazmışəm ki, lap yorulmuşam.

Gülzar əlini Fərhadın dizinə üstə qoyanda sanki Fərhadın bədənində elektrik qüvvəsi keçdi. Fərhad tez Gülzarin qolunu qaldırıb üzünə tərəf aparanda qızın yanaqları qalxıb gözəlirini süzdü, Fərhadın üzünə baxdı. Onun gözəlində bir təbəssüm parladı. Fərhad Gülzarin əlini bəxtiyar dodaqlarına apardı. Gülzar əslə mümaniat etmədi. Nazla gülərək:

– Ox, Fərhad, dinc dayan, – deyər başını Fərhadın çiyinə qoydu.

Fərhad huşa gəlmiş kimi, tez əlini çəkdi. Amma Gülzarin başını öz çiyində və yumşaq yanaqlarını üzünə yapışmış görəndə daha dayanma bilmədi. Gülzarin təbəssümlə oynayan gözəlirini bir də baxıb, hər iki qolunu onun boynuna salaraq, qarın axacaq qədər zərif olan dodaqlarını öz dodaqlarına sıxdı. Gülzar iso həvəs və eşqdən bihuş bir halda özünü Fərhadın ağışına atdı...

Xəyanət! İktirəfli bir xəyanət! Bəli, bu gərdsizin məlunənə hərəkəti! Zənnimcə, Fərhad kimi həris və məlun bir insandan belə bir xəyanətin baş verəməsinə gözəlmək imkan xaricində deyildi. Biz Fərhadı çoxdan tanıyırdıq və onun belə bir xəyanətini görəndə bizə təəccüb gəlmiş. Amma Aslan, o zəhmətkeş və mərhəmətli insan, o insan surətində göydən enmiş mələk, Fərhadın xəbisliyini bilmədiyi üçün və ona başqa bir nəzarət baxdığı üçün min nəfər də and içsəydi, belə bir işə inanardımı? Əslə! Aslan elmi deyildi, amma insaniyyətin tam mənası ilə axırını pilləsinə yetişdi və hamını özü kimi zənn edirdi. Həttə Fərhad oxumşu olduğu üçün onu özündən daha mərhəmətli, insaniyyətəparvar və səfəli zənn edirdi. Odur ki Fərhadın belə bir xəyanət edəcəyini ağına da gətirmirdi.

Məlumdur ki, Fərhad qardaşından elmi və bilikli idi. Aslan mərhəmətli və əxlaq düzgün bir şəxs idi. Həmişə təcrübə olunsay, görürük ki, insan, ola bilər ki, ziyalı olsun, mədəni olsun və buntuna belə, pozğun bir əxlaqə malik olsun. İnsan, ola bilər ki, aqıl olsun, əqlən və fəhman mükəmməl olsun, lakin əxlaqə pozğun olsun. Dərin bir ağıla malik olan, elm və bilik sahibi olan bir şəxsə, demək olmas ki, hökəmədən bir şəxs əxlaqənə və vicdanın düzgündür. Ola bilər ki, insan aqıl və bilikli olsun, amma öz əql və biliyini pislik tərəfinə çevirsin. Azmı aqıl var, oğurluğa və xəyanətə irişib, öz iti ağılı özü üçün bir alət edib, ondan sını-istifadə edir? Əksərən də belədir. Bütün aqıl və alim insanların çoxusu özü nəşr etdiyi qanuna özü riayət etmir, xalqa göstərdiyi yolla özü getmir, bürüzə çıxardığı və xalqa tövsiyə etdiyi bir məsləkə özü boyun əymir. Onu demək istəyirəm ki, insan ola bilər, ağıllı, elmi, bilikli olsun, amma insan olmasın. Əksisi də ola bilər; elmsiz, biliksiz və çox dərdin bir ağıla malik olmayan bir şəxs Aslan kimi olsun. Bir kəlmə, alim olmaq asandır, insan olmaq çətin! Oxuyub Fərhad kimi vicdansız bir mühəndis olmaq asandır, amma Aslan kimi insan olmaq çətin.

Bir neçə gündən sonra Aslanlıq şahərə köçdülər. Artıq Gülzar Aslanı görmək istəmədi. Bütün fikri-zikri Fərhadda idi. Fərhad da bir tövrələ Aslanı evdən rədd etmək istəyirdi ki, Gülzarla vaxt keçirməyə daha geniş bir fürsət tapsın. Bu aralıq biçərə Züleyxa evinə gəldi. Onu demək gərəkdir ki, Əsgər Züleyxanı əslə döyməzdi, söyməzdi, amma elə müamilə edərdir ki, bu, döyməkdən də, söyməkdən də bəter idi. Çox olurdu

ki, həftələrlə evə gəlmirdi. Bir dəfə qonşuluğundan olan iki nəfər arvad (ki, Züleyxa onları özündən çox istəyirdi) Züleyxagilə qonaq gəlmişdi. Züleyxa çox şad olub onları mehmannəvazlıqla qəbul etdi. Neco öldüsa, xanımın balaca oğlu Əsgərin stol üstündə olan kağızına toxundu. Bundan ötrü Əsgərin əsəbi məcazlılığı çuşə gəlib, dərhal xanım-ları evdən qovdu. Bu, Züleyxa üçün ölümdən betər deyildimi?! Bundan sərfi-nəzər edən Əsgər başqa yerdə pul uduzar, lakin acığını Züleyxadən alardı. Odur ki Züleyxa çəkdiyi məşəqətlərdən cana gəlib öz qardaşının evinə pənah gətirdi. Aslan Züleyxanı çox şadıllaqla qarşılayıb, özündən öpərk dedi:

– Qorxma, bacım, bilirəm, çoxdandır əzab içindəsən, amma indi şükür olsun Allaha ki, bizim də işlərimiz çox yaxşıdır. Mən ayda yüz manata kimi qazanuram. Fərhəd da üç yüz manat alır, məgər biz ölmüşük ki, sən əzab və məşəqət çəkəsən? Eybi yoxdur, hamışa qardaşların evində böyüksən, anam öləndə səni mənə tapşırıb, mən də razı ola bilmərəm ki, sənə bir kəlmə ağır söz deyilsin.

Doğrudan da, Aslan bacısına bir gül qədər də ağırlıq düşməsinə razı deyildi. Amma Fərhəd da bunu istəyirdimi? Yox. Məlumdur ki, Züleyxa evdə olanda Fərhəd Gülzara yavuc düşə bilməyəçəkdi. Odur ki Züleyxanın evdə olmasına razı ola bilməzdi.

Züleyxa iki gün qardaşının evində qalandan sonra Fərhəd mütləq geri qayıtmağını tələb etdi və Züleyxanın məlul-məlul baxan ala gözlərindən bahar buludu kimi yaş tökülməsinə baxmayaraq, məcburi Əsgərin əzabı göndərdi. Bu işə Aslan nə qədər ürək-dən müəzzəb oldusa da, bir şey edə bilmədi, zira o, Fərhədi də çox istəyirdi. Hətta o qədər istəyirdi ki, əgər bir şəxs Fərhədin adına onun canını istəyəydi, yəqinən ki, Aslan asırgamazdı. Bu məhəbbətə Aslan Fərhədin xəyanətini xəyalına belə gətirə bilərdimi?

Axşam vaxtı Fərhədlə Gülzər xəlvtə evdə oturub, bir-birinə öz məhəbbətlərini təşrih edirdilər. Hər iki xəbis, öz xainana və çirkin məhəbbətlərini yek-digərinə söyləyirdi: bu xainanə məhəbbətin ən dərin yerində, bir zamanda ki, Gülzərin nazik beli Fərhədin qolları arasında və dodaqları Fərhədin dodaqlarına sıxılmış idi, Aslan qapını açıb içəri girdi. Sanki bütün ev Aslanın başına fırlandı, gözləri qaraldı, bütün əzəsi ləzəyə düşüb titrəməyə başladı.

– Fərhəd, – dedi, – illərə çəkdiyim zəhmətlər unudulduca, bəri, qardaşlıq vəzifəsi... Ox, Fərhəd, mənə xəyanət...

Bu iş Aslanın zəif əsəblərini elə titrətdi ki, bihuş olub yerə yıxıldı. Fərhəd bir də Aslanın üzünə baxa bilməyəcəyindən geyinib evdən getdi. Gülzər artıq öz canı üçün qorxurdu: zira, müsəlmanlar həmişə belə bir xəyanatı və təhqirətə qan ilə yuyurlar. Gülzər öz evlərinə getməyə də qorxurdu, çünki atası və qardaşı bu işdən hali olsaydı-lar, onu öldürərdilər. O hara gedəcəydi, nə edəcəyini fikirləşirdi. Bu halda Aslan huşa gəldi və Gülzərə tərif gəldikdə Gülzər canının hövlündən stokanda olan kərbola kislota-sını qaçıb Aslanın üzünə atdı. Bu əcaz qulluqcu naxoş olanda alınmışdı və təbib tövsiyə etmişdi ki, mədədə bu əcaz üzünüzə və gözünüzə döysin, bu, insanın ətini yandır-ar, gözünü tökülsə, kor edər. Gülzər öz canının hövlündən belə müdhış bir əczanı götürüb, ömründə bir dəqiqə rahatlıq bilməyən Aslanın gözlərinə atdı.

Əvvəl Aslanın gözləri cızıldıca. Aslan buna baxmayaraq, hövlənək Gülzərin dalınca yeridi. Gülzər evə girib qapını bağladı. Aslan bir qədər çalışdıqdan sonra daha dur-

maq mümkün olmadığını hiss etdi: gözlərindən elə bir sancı xalxdı ki, dərəcəsinə göstərmək qəbil deyil, sanki bir kürə od onun gözlərinin içinə tökülüb yandırdı. Aslan gözləri yumulu çalışdı ki, tez özünü həkimə yetirsin. Amma gah bu divara, gah o divara toxunurdu. Axırda qulluqcu onun olından tutub bayıra çıxardı və Aslanın xahişinə görə, bir fayton çağırıb onu mindirdi. Aslan həkimə gedib moxşş bir halda yalvar-dı ki, ona kömək etsin. Həkim tez Aslanın gözlərini yudu, dərman tökdü. Aslan bir yandan ömrünün yolunda sərf etdiyi bir şəxsin xəyanətli təsirindən, bir yandan da göz-lərinin sancısından zar-zar ağlayırdı.

Fərhəd həmin gün özünə bir evdə ev tutub, əhəstəcə bir arvad göndərib, Gülzəri qurtarmaq üçün öz yanına apardırdı. Heç kas bilmədi ki, Gülzər hara getdi. Atası və qardaşı ona nə qədər axtarıdılar, tapa bilmədilər.

Züleyxa qardaşına üz verən bədbəxtliyi eşidib tez özünü qardaşına yetirdi: qardaşı-nu gözləri bağlı xəstəxanə libasında görəndə az qaldı ki, bağı çatlasın. Özünü qardaş-ının üstünə atıb:

– Ah, qardaş, axır qəza səni nə bəlalara saldı!.. Can, əziz qardaşım! – deyə ağlamağa başladı.

Aslan bacısının səsinə eşitcək qalxıb gözlərini açmaq istədi, amma mümkün olmadı. Gözləri yumuldu, əlini dolandırdı, qollarını bacısının boynuna saldı:

– Ah, bacı, görürsənmi, mənə nələrlə edirlər?... deyə ağlamaqdan axıb bacısının qu-cağına yıxıldı.

Altı ay Aslan xəstəxanələr küncündə çürüyüb, olan-olmaz pullarını həkimlərə ver-di. Amma gözləri bir də günəşin zərrin şüalarını görə bilmədi: gözləri ət gətirib, göz pərdələrinin qabağını örtüdü. Həkimlər nə qədər çalışdırlarsa, heç bir növlə Aslanın göz-lərini həmin ətlərdən xilas edib sağalda bilmədilər. İndi Aslanın irayində heç bir şey yox idi, ancaq gecə-gündüz Allaha yalvarıb, bəri, bir gözüne zəif də olsa, işıq gəlməsini təmənnə edirdi. Amma, əfsus!.. Zaman dolur, lakin Aslanın gözlərinə işıq gəlmirdi. Axırda Aslan bir tərəfdən tamam pullarının qurtarığından, digər tərəfdən də gözlər-inin sağlamlığından naümid olub, həkimlərdən əl çəkərək, öz evinə qayıtdı. Göz yox, bəri yerdən gəlir yox, bu qədər dərd, qüssə, fikir, xəyalət, evdə tək bir həmdəm yox... İndi Aslan Allahdan ancaq ölümlü istəyirdi.

Züleyxa tez-tez gəlib Aslanə baş çəkirdi. O da dərddən lap sıxılmışdı, gözləri çuxu-ra düşmüş, yanaqları saralmışdı.

Əsgər Aslanı bu falakotini eşidib, nə qədər onu görmək istəməyirdisə də, indi ona rəhmi gəlirdi. Züleyxanın hər vaxt Aslanə baş çəkib, ona müavinət etməsinə mane ol-mayırdı. Züleyxa qardaşının tək evdə qalıb daha da qüssə etdiyini və gündən-günə zəiflədiyini görüb, xəlvtə evdə bağı çatlamasın deyə Əsgərə yalvardı ki, Aslanın evlə-rinə gəlməsinə razı olsun.

– Əsgər, əzizim, ola bilər ki, mənə sevməyəsən, amma, necə olsa, mən sənin övrə-tinəm, bəri, oğlumuzun xətrini üçün bu bir kəlmə sözümlü qəbul elə: qoy Aslan gəlib evimizdə qalsın. Əsgər, başına dönmü...

Əsgər xah-naxah Züleyxaya ixtiyar verdi. O gündən Züleyxa öz qardaşını gətirib sakit elədi. Ancaq Aslan əvvəlki adam deyildi. Gecələri o, ağır yuxular görtürdü. Bi-

çara, hövlnək ayağa qalıb bağırır, qanlı yaşlar arasında deyirdi: "Ox, xain qardaş, mənə xoyanət, mənə zülm... Mən ömrümü sənin yolunda sərf etdim, bunu axırına mitə kafat?!".

Züleyxanın balaca oğlu Kamillə o, bir təvri gününü keçirdi. Amma Əsgər daima deyindir, bir iş olcaq qışqırır, bağırır, heç şey istə Züleyxanı söyür, incidirdi. Aslan bunları eşidirdi, bacısının bu qədər azab çəkdiyini görəndə ruhu inciyirdi. Lakin nə etməli idi?! Pullar qurtarıb, göz yox, dolanacaq yox, məcburən səbir etməli idi. Bığara zəifləmişdi, qırışıq üzünü tük bəsmişdi, kədərləvər bir görkəm almışdı. Kamil daima Aslanın yanında oturur, Aslan onun üçün nağıl danışır güldürürdü. Kamil isə Aslanı ürəkəndən sevirdi. Bir dəfə Əsgər çay içəndə Aslan gözü yumulu galib, birdən çaya toxundu. Çay Əsgərin üstünə dağıldı. Əsgər bundan təngə gələrək o saat yerindən durub, Aslanın üzünü bir şillə vurdu. Aslan bir söz deməyib ağlamağa başladı və əlini göyə qaldırıb dedi:

– Pərvərdigarə, mən nə bəd əməldə olmuşdum ki, mənə bu qədər zülmə düçar elədin? Əsgər bunu görüb:

– Evimdə qaldığın bəs deyil, hələ bir məni qarğıyırsan da, – deyib Aslandan evdən getməsinə tələb etdi. Züleyxa nə qədər yalvardısa, mümkün olmadı. Əsgər Züleyxanı da yalvarmasından təngə galib, ondan da evi tərk etməyi tələb etdi. Züleyxa kor-peşman qardaşının əlindən tutub, bacı-qardaş ağlaya-ağlaya öz köhnə evlərinə gəldilər.

Aslan gün-gündən zəifləyirdi. Züleyxa da hər gün ağlayır, Fərhadə qarğıyırdı ki, nə üçün onları bu qədər balaya saldı. Hərdən Züleyxa Kamili küçədə görür, bağırır, basıb ağlayırdı. Zalım Əsgər anarı öz balasından ayırdığı bəs deyil, Kamili anasının yanına getməyə də qoymurdu.

Aslan bütün olan-olmazını xərcləmişdi. Züleyxa hərdən ev şeylərindən satıb xərcləyirdi. Fərhad isə özünü Güzlərlə bir xəlvətə çəkib rahat yaşayırdı. Fərhad arabir küllücdə görünürdüsə də, amma Güzlərin harada olduğunu heç kəs bilmirdi. Fərhad qulluqdan çıxanda daha bir yana əylməyir, tez evə qaçırdı. Güzlər isə qorxudan əsla bayıra çıxmırdı. Bir dəfə qarı arvad Güzlərin anasigilə galib, söhbət arasında birdən çəşib dedi:

– Dünən Güzlər xanumgilə idim. Fərhad da... – Birdən işin gizli olduğunu düşünüb, səsini kəsdı. Güzlərin qardaşı bunu eşitcək tez qarından tələb etdi ki, Güzlərin yerini desin. Qarı əvvəl demək istəmədi. Amma Əhməd ölümlə təhdidilə ona dedirdirdi. Bu neçə vaxtda Əhməd bacısının belə namussuzluğundan narahət olub, daim intiqam qəsdilə onu axtarırdı. Bacısının xəyanətindən zəlalət düşmüş Aslanə tez-tez bəş çəkirdi və ona, az da olsa, şey əlib aparırdı. Güzlərin soracağı almaq Əhməd çox sadlandı, bu gəcə nə sayaq olsa üstlərinə atılan bədnamliğı bacısının qanı ilə yumağa qərar verdi.

Qarı bunu görüb, tez Gülzərgilə gəldi, əhvalatı Güzlərə söylədi. Güzlər da tez Fərhadə dedi. Gecə Fərhad əhvalatı xəfiyyə polisina xəbər verdi. Onlar da bir dəstə galib pusquda dayandılar. Gecədən bir qədər keçmiş Əhməd əlində bıçaq Gülzərgilin evinə gəldi. Yavaşca özünü hazırlayıb qapını köydü. Bu halda xəfiyyəçilərdən biri qapını açdı. Əhməd içəri gircək dörd tərəfdən onu бүrtüdülər. Əhvalatı başa düşən Əhməd tez geri döndü. Bayırda onunla üz-tüz gələn xəfiyyəçini görüb, qaçmağa yol olmadıyı

üçün əlindəki bıçağı onun ürəyinə sandı. Polis nəfəri yığıldı. O birilər tez yüyürüb Əhmədi tutdular. Bu anda onun üzü bir yerdə duran Güzlərlə Fərhadə sataşdı, hirsindən başı hərləndi:

– Binamus bacı, namussuz qardaş, heç tələməyini, həyatda nə qədər mən varam, ləkədar edilmiş namusumun intiqamını sizdən almaçağam. Əgər intiqam almamış ölərəm, qoy xalayağ desin ki, namusu ləkələnmiş bir binamus dünyadan getdi.

Əhmədi birbaşa həbsxanaya apardılar. İndi Güzlərlə Fərhad heç kəsənd qorxmurdu. Bir Əhməd idi, o da həbsxanaya düşdü. Hökumət adamını öldürdüyü üçün neçə il həbsxanada yatacaqdi. Amma onları vicdan həmişə narahət edirdi. Bir sadıq vaxtında Aslan yadlarına düşür, hər ikisinin rəngi saralıb sustalırdı.

Kamil on iki yaşında idi – məktəbə gedirdi.

Aslanla Züleyxa min üsrət ilə dolanırdılar. Kamil gizlindən onların yanına gəlirdi. Aslan naçar qalıb evi satdı. Qeyri şeylərinəndən də çox qalmamışdı. Yavaş-yavaş hər şey qurtarırdı. Züleyxa dolanmağın mümkün olmadığını görüb bir evdə qulluqçu dayandı. Hər axşam qardaşının yanına gəlirdi.

Əsgər də özünə bir arvad almışdı. Arvad Kamili incitdiyindən Kamil qışsə edirdi, hər gün xəlvəti anasının yanına gəlirdi. Atasından aldığı xərcliyi gizlin anasına verirdi, hərdən də anasının ağladığını görüb deyirdi:

– Ağlama, ana, məktəbi qurtaran kimi səni hər dərdəndən xilas edəcəyəm, hələ indi mən də atamın əlinə baxıram.

Aslan lap təqətdən düşmüşdü. Daha tərpənə bilmirdi. Züleyxa min əzabla onu saxlayırdı. Bir gün o da naxoşlandı.

Onlar günlərlə evdə ac qaldılar. Aslan o yan-bu yan axtarıb tapdığı tör-töküntüdən bacısına verirdi, özü yemirdi. Hətta naçar qalıb, utana-utana dilənməyə məcbur oldu. Bir dəfə axşam vaxtı Fərhad yolla gedəndə dilənçiyə pul vermək istədikdə, birdən hövlnək geri atıldı, bu sifətdən dönmüş zəif dilənçini tanıdı – o, ömrünü qardaş yolunda sərf edən Aslan idi. Tez bir beşlik verib, ətrafa baxaraq qaçıb getdi.

O gecə Fərhad xəyalatdan yata bilmədi. Züleyxa hələ naxoş idi. Qonşu arvad onlar üçün bir çörək gətirdi. Aslan ona təşəkkür edəndə arvad əh çəkib dedi:

– Allah belə qardaşa lənət eləsin ki, səni bu balaya saldı, el arasında rüsvay elədi. İndi sənin halından heç xəbər də tutmur. Hələ üç gün bundan qabaq bir oğlu da olub.

Aslan bunu eşitcək tez ayağa qalxdı, lakin zəiflikdən özünü saxlaya bilməyib yığıldı, bir də qalxdı:

– Ah, xain qardaş, – dedi – ah, can anam! Mən əhdimə vafə etdim, oğlunu saxladım... Daha təb gətirə bilmərəm...

Qonşu arvad getdi.

Züleyxa Aslanın halını pis görüb, tez yerindən durdu:

– Qardaş, – dedi, – heç fikir eləmə. Allah özü onlara cəza verər.

Aslan dedi:

– Yox, bacı, daha bəsdir mən bu qədər əzabla dünyada qaldım, sənə də azab verdim. İndi mən gedirəm... anamın yanına... Səndən çox razıyam. Anama deyərim ki, bir Züleyxa sənin sözlərinə əməl etdi. Məni halal et, bacım, – deyə yerə yığılıb öldü.

Züleyxa özü naxoş, bilmirdi ki, nə etsin. Bilmərrə özünü itirmişdi. Anası yadigar qoyduğu örtüyü çıxarıb Aslanın üzünə sərdi. Pul yox idi, onu dəfn elətdirsin. Qonşular yığıldılar. Züleyxa bixittiyar ayağa qalxıb, Fərhadgilin evinə getdi ki, xəyanətin nəticəsini ona bildirsin. İçəri gircək, Gülzər illərdən bəri görmədiyi və görmək istəmədiyi Züleyxanı görüb, "burada bir iş var ki, bu bizə gəlib", – deyə tez onun bayıra çıxmasını tələb etdi. Züleyxa bu işdən daha da qeyzə gəlib:

– Qardaşım evidir, gəlmişəm, sənə na var, – dedikdə Gülzər qulluqçuya him elədi ki, Züleyxanı bayıra çıxartsın. Qulluqçu Züleyxanı itələyib bayıra çıxartdı. Züleyxa qapıya söykənib ağlamağa başladı.

– Ah, na səbəbə əziz qardaşımın intiqamını xain qardaşından almayım, – deyə yaxında olan aptek maqazininə gedib, bir az zahar istədi. Aptekçi Züleyxanın halını görüb: "özünü öldürmək istəyir" deyə vermədi. Züleyxa yalvarmağa başladı. Axırda aptekçinin ona yazığı gəlib, üstündə zahar adı yazılmış bir şüşəyə bir qədar güləb töküb ona verdi. Züleyxa yavaş-yavaş Gülzərgilə gəlib xörək otağına girdi və şam etmək üçün hazırlanmış qablara bir qədar zəhər tökmək istədikdə Fərhad qapını açıb içəri girdi. Şüşənin onun əlindən alıb, üstündə zəhər adını görək çığırab dedi:

– Mənim zəhərləmək istəyirsən?!

– Səni zəhərləmək istəyirəm! Səni!

Fərhad Züleyxanın boğazından yapışıp stol üstünə yıxdı və bir vaxt buraxdı ki, Züleyxa ölmüşdü. Fərhad bacısının tappılı ilə yerə dəydiyini görüb özünü itirdi və titrəməyə başladı. Bacısına rəhmni gəldi, tez yüyürüb onu qucaqladı və titrək əlləri ilə onu tərpətdi, öldüyünü bilib qalxdı, dal-dal otaqdan çıxdı. Sabahısı qazetlərdə yazıldı ki, məşhur mühəndis Fərhadın bacısı zəhər içib özünü öldürmüşdür.

Kamil bunu eşitək tez məhəlli-hadisəyə gəldi. Şüşənin üstündə aptekin adı oxunuyub, tez aptekçinin yanına getdi ki:

– Na haqla anama zahar satmışsınız?

Aptekçi məlum etdi ki:

– Mənim ona yazığım gəldiyi üçün zəhər əvəzinə, güləb vermışəm.

Kamil bunu eşitək, tez həkim götürüb, ora getdi. Həkim, Züleyxanın canazasına baxıb dedi ki:

– Bu zəhərlə ölməyib, bunu boğublar. Hələ boğazında da bəzi nişənlər qalıbdır.

Züleyxanın boğazındakı nişənin Fərhadın mürəkəbindən olduğunu sübut etdilər. Kamil bu məlumatı və orada iştirak edən şəxslərin adını yazıb sandığına gizlətdi.

İki bədbəxti, iki bədbəxt bacı-qardaşı bir gündə məzara tapşırdılar.

Fərhad bir qədar pul xərcləyərək özünü qurtardı.

Lakin insanlar məhkəməsindən özünü nişənlə xilas edən Fərhad vicdan və həyə məhkəməsinədə də özünü xilas edə bilirdimi? Heyhat!..

Həyə və vicdan Fərhadı içindən bir vəhşi kimi çeynəyir, iti çəngəlli bir pələng kimi onu didirdi. Fərhad hara gedirsə, bu hal onu təqib edirdi. Nə qədar şad və fərəh-əfza bir yerdə olsa, Fərhad bir qədar asudə qala bilmirdi. Şadlığın ən dərin bir yerində zalım əlləri ilə Züleyxanın zərif boğazından yapıdığı gözünün qabağına gəlirdi. Fərhad

dərhal hövlnək geri çəkilib, çırpınmağa başlayırdı, adamlar onun başına yığılırdı. Fərhad bir azdan sonra yenə ayılırdı. Bu, bir dəfə olmadı. Camaat Fərhadın dalı olduğunu zənn etdi. Doğrudan da, Fərhad daima əziz gözdən o, sifətdən də dönmüşdü: həmişə tutqun, müfəkkir və qəmli idi: heç üzü açılmırdı. Tutduğu işlər xəyalından keçəndə öz-özünə deyirdi: "Ah, bu qədar də vəhşilik olarmı ki, mən etdim! Bu nə vicdansızlıqdır! Həyatını yolunda sərf edən əziz qardaşımı günəşin ziyasından məhrum etdi, səlliyyə qədar endirdim. Yadımdadır o gecə... Bütün ələmi qarantlıq, hüzn, kədər bürümüşdü, mən yolla gedirdim, gördüm, iki gözdən kor olan qardaşım əllərini açıb yalvarı: "Din qardaşlarım, mənə kömək edin, Allah sizi mənim kimi zəlli eləməsin!" Ah, öz bacımı, mən zalım, mən vəhşi öz əlimlə boğub öldürdüm... Əcəbə, qiyamətə anama na cavab verəcəyəm?..".

Fərhad tamamilə özünü itirdi. Bir gün qəbiristanə getdi. Yan-yana qazılmış iki qəbrin arasında oturub ağladı: "Ah, bağışlayın mənə, mən sizə zülm etdim... Bağışlayın bir günahkari ki, dizi üstə çöküb sizdən üzr istəyir..." Fəqət məqbərələrdən heç bir cavab almadığı üçün kor-peşman evə qayıtdı. Qulluğa gedirdisə də, gördüyü işlər nəzərindən keçirək durub o tərəf-bu tərəfə çırpırdı. Gah da yalvarıb zanlıyırdı. Fərhad artıq işə yaramadığını görüb qulluqdan xaric etdilər. O tamamilə dəyişib, özünü tük basmışdı, başının saçları ağarmış, gözləri çuxura düşmüş, sanki bir qədar bundan irəli şad, masud və məşhur bir mühəndis olan Fərhad bu deyilmiş, bu ancaq bir cinun imiş.

Həmişə şad bir həyat sürməyə adət edən Gülzər buna davam edə bilməyib, Fərhad: – Mən sənin evində bu qədar əzab arasında qala bilmərəm, al bu sonun uşağını! – deyə balaca uşağı Fərhadın üstünə atıb gətmək istədikdə, Fərhad diqqətə Gülzərin üzünə baxdı, zira, onu görmək istəmədiyindən çoxdan onun üzünə baxmaması: o saatda bir gecə bağda keçirdiyi xaininə dədiqlərlə yadına düşüb cald ayağa durdu:

– Ah, xain! Mənim bütün bu bədbəxtliyimə, bu əzabıma səbəb sənənsən! Sənin xəyanətin bizim evimizə yıxdı. Bu bəs deyilmiş kimi, indi qeyrisinin da evini yıxmaya gədirsin. Yox, sənin nüfuzun altında bu qədar cinayətə mürəkəb olduğum üçün, bu qədar əzabə düşər olduğum üçün erkən solmuş xoşbəxt ailəmizin intiqamını sənədən alacağam, xainliyiynin cəzasını öz əlimlə verəcəyəm! – Fərhad bunu deyib, Gülzərin boğazından yapıqı, boğub uşağın üstünə yıxdı: – Gör, bu da cəza... adalət... mü kafat... intiqam... – deyə məcrunana addımlarla otaqdan çıxdı.

Fərhadı tutub həbsxanaya apardılar.

Bir neçə gündən sonra Kamil, yurist vəzifəsində gəlib, bütün anası bərəsində cəm etdiyi məlumatı adalət məhkəməsinə verdi, işin təzadən təhdid edilmasını tələb etdi.

Mühakimə edilərək Fərhadın soruşdular:

– Sənə isnad verilir ki, Züleyxanı da sən boğub öldürmüşsən, nə ilə özünü safə çıxara bilərsən?

Fərhad əsə-əsə ayağa durub dedi:

– Bəli, doğrudur, mən öldürmüşəm, mən bədbəxt! Züleyxanı da mən öldürmüşəm, qardaşımın da gözələrinin kor olmasına mən bais olmuşam. O zamanlar mənim ürəyim

daş kimi idi. Sonra hoyatın iti pəncələri altında əzildim, didildim, özümün bu hala düşməyimə səbəb oldum. Məndən savayı bir xain də vardı ki, mənim bu hala düşməyimə çoxu o səbəb olmuşdu. Amma mən ondan öz intiqamımı aldım. İndi də xahiş edirəm ki, bacım!a qardaşımın intiqamını məndən alınız, – deyə Fərhad taqətdən düşüb yerə yıxıldı.

Bir az keçəndən sonra ədalət məhkəməsinin üzvləri çıxıb məşhur mühəndis Fərhadın iyrimi kə katorqa cəzasına məhkum edildiyini bildirdilər.

Fərhad, Züleyxa adını eşidəndə, yenə həmin müdhiş dəqiqələr gözü öntündə durdu. Dizi üstə düşüb dedi:

– Bacım, Züleyxa, bağışla məni!.. Gəlirəm qara üzlə sənin yanına... Bağışla məni!.. Oh, Züleyxa, günahkaram, bağışla!.. Ey məndən intiqam alan cavan, səndən çox razıyam ki, mənim tez həlak olub, əzablardan xilas olmağuma səbəb oldun. Bəzi, gəl bu yaxşılığuna görə üzündən öpüm.

Kamil Fərhadın acı halı görüb, imtina etməyib, yanına gəldi.

– Mən həmin qatla yetirdiyin Züleyxanın oğlu Kamiləm, – dedi.

Bunu eşitdik Fərhad geri çəkildi.

– Get, mənim əllərim qanlıdır, sənin pak və müqəddəs bədəninə dəyməsin! Ancaq qiyamət günü anandan öz günahı qaradaşının əfv edilməsini xahiş edərsən. Get, əllərin mənim napak olan bədənimə vurma! Çəkil!.. – Fərhad əsərək, birdən yerə yıxılıb, ruhdan ayrıldı.

Axırncı nəfəsə Fərhadın ağzından ancaq bu sözlər eşidildi:

– Bağışla, Aslan!.. Bağışla, bacım Züleyxa!.. Gəlirəm... günahkaram... bağışla!

MƏNSUR VƏ SİTARƏ

Baharın orta ayı idi. Şəhərin kənarında olan böyük bir bağçada hər yerdə olan kimi, ağaclar göyərək yarpaq açmışdı. Bu bağ dövlətli adamın deyildisə də, lakin sahibi Aslan çox çalışqan olduğu üçün hər gün öz ruzusunu qazanıb külfəti ilə bəhəm bəxtiyar yaşayırdı. Aslan bağçaya çox qulluq etdiyi üçün bağ şəhərin bütün bağça bağlarından gözəl idi. Hər tərəfdə ağaclar, sərurlər, çinarlar, alma, armud, gilas ağacları qayda və nizamlı əkilib, aralarında alçaq göy ot bitmiş idi. Bağçanın ortasında bir hovuzda dörd bahç buraxılmışdı ki, durulduğundan nur kimi parlayan suyun arasında cəld hərəkətləri ilə şad üzürdülər. Suyun zərif şəfaqləri hovuzu əhatə edən yaşıl ağacların üstünə düşüb keçəndə, ildırım bənzədiyi üçün bu lətafətə tamaşa edən qüvvəyi-bərqəyyə kimi mütəəssir edirdi. Ağaclarda cürbəcür güllər açılıb səhneyi-asimana baxıb güldürdü. Xəfif asan hava ney kimi bülbüli-nəxoşalmanın həzin nəvasına qatışib, məhir kimi musiqişünasın belə çala bilməyəcəyi lətif havalər çalırdı.

Hələ bu lətafətin üstünə hər səhər saf havada pərişan saçlarını kürəklərinə örtüb xuraman-xuraman seyr edərək, təbiətin bu gözəllik və lətafətinə tamaşa edən bir qızın

bəxş etdiyi mənərəyi-fərəhəfzın aritranda, bağça dünya üzündə yaranmış ikinci bir cənnət, qız isə dünya bəhşini təzyin etməkdən ötrü səmadan enmiş bir mələk olduğu aşkar görünürdü. Qız şırmayı kimi ağ əllərini birini şamama kimi qalxmış döşünün altına vurub, o biri əli ilə hərdən saçlarına nizam verirdi. Nəzik ipək köynəyi həzin-həzin meh vuran bahar havası yelləndirdikcə köynək yellənib haman dünyaya hürisnin süd kimi ağ bədənini yelləyir, qız isə, onsuz da, sərvlə rəqəbat edən bülənd qamətini yüksəldib, ahular kimi təsviri naqəbil bir nazü-nəzakətə yeriyirdi.

Bu nəzakətli ilə nəzərin qız hovuzun kənarına yetişib ən zərif xoş rayihə və yanaqları kimi qızarmış bir qızılgül dərib, şırmayı əli ilə əbdal ləblərinə yaxınlaşdıraraq, gülin yarpaqları üstündə almaz qətrəsi kimi parlayan şəbnəmi-ruzigarı güldən daha zərif olan dodaqları ilə əmərkək, bir vəhşi maral cəldlik və vüqarı ilə hovuz üstünə atılıb, qurulan kürsünün üstündə oturdu. Hovuzun kənarına atılarda döşləri bahar yarpağı kimi əsib insanın ürəyini daxi titrədirdi. Nəzərin oturub atılarda ay kimi parlayan üzünə tökülmüş saçlarının hərəkəti ilə cüyninə tökərək, iri və qara olduğu halda bir piyalə nur kimi şəfəq saçan gözələrini hovuzda üzən balıqlara dikdi.

Ah, təbiətin səhər vaxtı bu bağçada yaratdığı lətafət, zərəfət və mənərəyi-fərəhəfzın yuzda, mində, hətta milyonda birini təsvir etməyə bu sadə qamışdan yapılmış acı qələmdə qüdrətmi olacaq? Heyhat, yox və yenə yox!.. İnsanları mütəmaddən edib dünyaları, deryaları, səhraları, hətta asimanları belə aciz insanların təhti-təsərrüfünə və təbiiyyə keçirən qələm ağ kağız üzərində qara sətirlər yazmaqla qüvvəyi-bərqəyyədən daha müdhiş, daha qorxunc silahlar yaradıb insanları ay və zöhrələrlə belə bəhs etmək cəsarətinə malik edən qələm, bəzəl, abad binaları viran, lakin viran, xarabə yerləri abad və ləlazərə döndərən qələm!.. Göz, bu təbiətin yaratdığı bu mənərəyi-fövqələdə qarşısında aciz, mat və mütəhəyyir!!!

Qələmin belə aciz və biətibarlığını görəndə rəssamlara əl ataq! Əcəba, hansı rəssamdır ki, hovuz kənarında oturan nəzərin qızın qızılgül kimi qızarmış yanaqlarını, yuxudan təzə ayıldığı üçün abı baxışı ilə qırmızı, balıqlara baxan gözörünü, zalım cəldadlar şəmşiri kimi can almağa hazır olan qaşlarını layiqincə təsvir edə bilsin? Hansı rəssamdır ki, məhirliliyinə məğrurən, o qanı axacaq qədər zərif və qırmızı olan dodaqlarına, o xoşrəng güllün yapışib bir-birindən seçilmədiyini təsvir edə bilsin? Heyhat, yenə yox! Onlar da, onlar da aciz! Mat və mütəhəyyir!

Əcəba, bu qız kimdir və kimə qismət olacaq!?

Bu qız Aslanın olub, adı Sitarə idi. Evlərinə dörd adam yaşayırdı. Biri həmin qız, ata-anası və bir də bu qızın Mənsur adlı bir gözəl əmişi oğlu.

Mənsur altı yaşında ikən, atadan və anadan yetim qalmışdı. Aslan onu götürüb öz himayəsi altında saxlayaraq, Mənsurun elmə həvəskar olmağına rəğmən onu oxutdurmuşdu. Mənsur böyük bir həvəslə oxumaqla bərabər, göz zirək və tizfəhm olduğu üçün arif olanlar gələcəkdə bu yetim cavanı gələcə səadət gözləyəcəyini bildirdilər. Mənsur on səkkiz, amma Sitarə on beş yaşında idi. Sitarə də oxuyurdu.

Aslan həmişə, hətta uşaqlıqdan bu vaxta qədər bunların məhraban olduğunu düşünürdü:

– Sitarə! Səni Mənsura verəcəyəm! – Mənsura da – Mənsur! Oxu, oğlum, Sitarəni sənə verəcəyəm, – deyə hər ikisini oxumağa həvəsləndirirdi. Lakin Sitarənin o nəzənin bədəni oxumağın möhnət və cəfalarına dayanmadığı üçün Mənsur öz darsından sonra böyük zəhmətlərlə Sitarənin oxumağına çalışıb, gələcəkdə onunla bir yerdə dolanacağını nəzərdə tutaraq, min məşəqqətlə darslərini öyrədirdi. Sitarə də Mənsuru çox sevirdi. Hələ uşaqlıqdan Aslanın sözləri bu iki cavanı həvəsləndirib bir-birinə məhəbbət zənciri ilə bağlayırdı.

Hər iki cavan gündə bağın içinə girib seyr edirdilər. Hələ iki il bundan qabaq hovuzun kənarında olan hündür çınar ağacının dibində bir-birindən ayrılmamağı əhd etmişdilər.

Budur, iki ay idi ki, Sitarə müəllimlik senzi alıb qurtarmışdı. Amma Mənsur darsini tamama yetirmək üçün hələ beş il də oxumalı idi. Amma heç kəs soruşmayı ki, bəs Mənsur hamı?

Ah, Mənsur! Bədbəxt cavan hündür çınar ağacının dibində məhzun və qəmgin oturub, bahar buludu kimi göz yaşlarını axıdaraq, hərdən bir məlul-məlul Sitarəyə tərəf baxıb, həzin və ağlar bir səsle:

– Ah, zalım zamana, rəhmsiz dövran, vəfasız övrətlər! – deyə ağlayır.

Bəs Mənsur niyə tək oturub ağlayır?
Budur, altı aydır Sitarə əhdini sındırıb, Mənsurla danışmaq belə istəmir. Hələ çoxdan atasına demiş ki:

– Mən Mənsura getmək istəmirəm, qonşumuzda olan dövlətli Salmanın oğlu Həsənə getmək istəyirəm...

Aslan bundan məhzun olub, nə qədər Həsənin biar, qumarbazın biri olduğunu deyərək Sitarəyə nəsihət edirdisə, Sitarə eşitmək belə istəməyib:

– Mən Mənsura deyil, Həsənə gedəcəyəm! – deyə təkid edirdi. Zira Sitarə gördü ki, Mənsurun əlində bir dövlət yoxdur. Kim bilir, beş ilə öləcək və ya qalacaq? Həsən isə dövlətli olduğu üçün hər gün Sitarəyə bəxşilər alıb gətirirdi.

Axırılımlar, Aslan nəçər qalıb Sitarənin sözlərinə razı olmağa məcbur oldu. Budur, nişan gəlib, səhə toy olacaq, o biri gün də gəlin gedəcəkdir.

Biçərə Mənsur bu altı ayda, ələlxüsus bu bir neçə gündə divanə kimi olmuş, əlində pul, yarımda vəfa olmadığı üçün hər gün bu ağacın dibində oturub canıyandırıcı nalələrlə ağlayırdı. Bivafə Sitarə bu nalələri eşidib, bu qarlı göz yaşlarını gördükdə, səng-dilanə bir tövrə yarından keçərək, o tərəf-bu tərəfə gedib, hələ bir qədər istehzayana nazlarla Mənsurun yaralarına düz səpirdi. Biçərə Mənsur isə onlara müqabil ağlamaqdan başqa bir çarə tapmırdı. Çox vaxt biçərə Aslan bu nalələri görüb Mənsurun yanına gəlib:

– Oğlum, Mənsur, heç ağlama! Mən sənə üçün Sitarədən də gözəl bir qız taparam! Sən sevgili qardaşımın yadigarısan, – deyə ona təsəlli verərək göz yaşlarını silib və aparırdısa da, Mənsur sakit olmayıb, əmisindən ayrılan kimi yenə otağın qapılarını bağlayıb ağlamağa başladı.

Artıq Sitarəyə yalvarmaqdan başqa bir çarə qalmadı. Bu gün ən ağır və qorxunc qədomlələrə cəsərət etmişdi. Bəlkə, yalvarmaqla Sitarənin ürəyinə rəhm düşsün deyə bu

gün axırını qətrə həyat dərmanını içəcək! Sağalmasa? Axırını çərni yalvarmaq bilib yalvaracaq: "Yox!" – desə, nə olacaq? Düşünün! Əlbəttə ki, intihar!..

Budur, yarım saata qədər keçdi, Sitarə əvvəlki vüqarı ilə hovuzun kənarından atılıb evə tərəf yeriməyə başladı. Mənsur pozğun, zalim bir halda qalxıb onun keçəcəyi yolda dayandı. Sitarə bunun yanından keçəndə Mənsur zəlif dilənçilər kimi hər iki əlini bir tövr səfilənə ilə Sitarəyə tərəf uzadıb, iki dizi üstə yıxılıb:

– Ey gözəlim, mənə rəhm et!!! – dedi.

Amma burada Sitarə ona çatıb:

– Yol ver! – deyərək onun yanından keçib-getdi.

Mənsur əlləri bir qədər göydə qalıb, məzlum-məzlum Sitarənin dalınca baxaraq, bixtiyar gözünün yaşı axırdı. Sitarə evlərinə yol aparacaq alçaq pillənin üstündə bir əlini qapıya uzadaraq, başını isə çevirib Mənsura baxıb, yenə əvvəlki vüqar və vəhşiliklə sang-dilanə evə girdi.

Mənsur dizi üstə oturub baxdısa da, heç bir şey görməyib, yuxu ilə oyaqlıq arasında idi. Sitarə içəri girəndə Mənsur bixtiyar üzüqoylu yerə yığıldı. Artıq Mənsur oyaq deyildi. Heç bir şey dəxi görüb eşitmirdi.

Biçərə Mənsur nə ətrafında baharın xəlif-xəlif uyuldayan yarpaqların uyultusunu, nə həzin-həzin nalələrlə gül başına fırlanan bülbüllərin nəvəsini eşidirdi. Hətta əmisinin bağçasını seyr edəndə bunu görüb yanına gəldiyini görmürdü. Əmisi Mənsurun halını görüb, o da ağladı. Əziz qardaşından yadigar qalmış Mənsuru – istəklil bir adamı torpaqlar üstünə sərilmiş görüb:

– Biçərə Mənsur! Əziz övladım! Mən sənin saadətini yüksəldib, istiqbalı parladı bilmədim! – deyib, bixtiyar gözlərindən yaş töküürdü.

Həqiqətdə də hərəgah Aslan can bahasına belə oturacaq bir çərə tapsaydı, öz canını əsirgəməyib, Mənsuru bu dərddən azad edərdi. Amma ki fayda yox idi. Aslan məhzun bir halda Mənsuru qaldırıb evə gətirərək, öz təxti-xabinə saldı. Bir qədər sonra Mənsur acı və həzin bir inilti ilə ayılaraq, özünü evdə görüb qalxdı. Əmisi və əmisi arvadı yatağının yanından oturmşudular. Bunlar getdilər. Mənsur özünü toxtada bilməyib zar-zar ağlayırdı. Nahar oldu, günorta oldu, gün qüruba əyildi. Mənsur hələ də zərldəyirdi.

Üç gün idi ki, heç bir şey yeməmişdi. Gün batdı, Mənsur biçərə hənüz ümidini kəsməyib, dübarə başa gələrək, haman çinar ağacının dibində oturdu. Bir o qədər keçmədi ki, uzaqdan Sitarənin ay kimi parıldayan sifəti göründü. Sitarə yenə keçmişki naz-nəzakət və vüqarla gəlib hovuzun kənarında oturdu. Mənsur məlul-məlul bir qədər ona baxıb qovrulandan sonra artıq dayana bilməyib qalxdı ki, onun yanına gələrkə yalvarıb öz dərdlərini desin...

Lakin bu halda divarın üstündən Həsən aşib, hovuzun kənarına gəldi. Mənsurun isə dizlərinin taqəti üzülüb, öz yerində çırpındı. Həsənin kobud və nahamar əlləri Sitarənin sürəhi gərdəninə toxunanda sanki Mənsurun ürəyinə ildırım toxunurdu. Nə çərə? Biçərə Mənsurun ağlamaq sədəsi zarılıtsı və nəvəsi iki daşırəkli insanın qəh-qəhələri arasında itib gedirdi.

gözləyir. Get, ey bivəfa Sitarə, get!.. Artıq mən də səni unuttum. Artıq mən də səni istəmirəm. Sən mani yandırdın, amma mən sənin yanmağını istəməyib, səadətə yətməyini istəyirəm. Get! Dəxi mən də özümə lazım olan yolu tapdım. Bilirəm! Gələr bir zaman ki, mənə də fürsət düşər, sən də mənə möhtac olarsan. O vaxt mən sənə pislik etməm. Get, bivəfa Sitarə, get!.. Artıq mən də səndən gözümlü çəkib, səni unuttum. Get, xoşbəxt olub səadətə yetəsən! Amma bilirəm ki, bu zülmün cəzasını görəcəksən, get!!!

Burada Mənsur xəncəri yerindən açıb, sanki heç qəmi yox, şad və xürram otaqdan çıxdı. Əlbəttə ki, Aslan bunu görüb şad oldu. Mənsur gəzməyə gedib, axtşam evə qayıtdı. Artıq Sitarə gözüne sətərsə, sevgili yer deyil, bir doğma bacı kimi ona baxıb, sanki bacısından arə getməyinə şad olurdu.

Səhər oldu, toy oldu. O biri gün Sitarə gəlin getdi.

Payızda Mənsur dərəcə başlayıb daha da səy etməyə və qeyrətlə oxumağa başladı.

Zaman bir axar çay kimi axıb, illər mürrür edirdi. Altı il bu hadisədən keçdi.

1915-ci il may ayının 16-sı idi. Axtşam vaxt Aslanın bağında təqribən 21-22 yaşlarında cavan bir oğlan 19 yaşında gözəl və nazinin bir qız ilə seyr edirdi. Bu bağın lətafət-təbiiyyəsi oxuculara məlum olduğu üçün, tərifinə həcət yox. Ancaq onu demək lazımdır ki, o vaxtdan gündən-günə bağ daha da dilgüşə və fərəhəfza bir mənzərə alırdı. Bağda gözəl qız ilə oğlan hər ikisi gözəllikdə bir-birinə rəqəbət edib, üzləri ay parçası kimi işıq saçırdı. Hər ikisi təmiz və nəfis ağ paltar geyib, bağı seyr edirdilər.

Kimdir bunlar?

Bunlardan biri Mənsur, biri də onun sevgili arvadı Sara idi. İki il idi ki, Mənsur təhsilini tamam edərək, mühəndis vəzifəsində ildə 18 min manat məvacib alırdı. Bir il bundan əqdəm evlənib gözəl və təbiiyəli bir qız almışdı. O, vaxtilə bir bağçanın zərif və rəyihədar canlı bir güllü olan Sitarədən gözəllikdə geri qalmazdı...

Ah, yəni Sitarə xatirə düşdü! Bəs heç soruşmursunuz: hanı Sitarə?

Sitarə! O insanıldınə girmiş mələk! Göz gəzdir, bax! Bağın ən qaranlıq bir guşəsində məhzənə hələ oturub, gəzənlərə tamaşa edir. Əcəba, Sitarə nəçin məhzəndur? Həmişə bir nəfər bəxtiyar və hökmdar ola bilməz. Dövrən bir insanı ucaldıb, ucaldıb, bərdən ən yükəkdən yera elə çırpır ki, bir də uçmasına qarə tapılmaz. Bəzən də, əksinə, bir insanı illərə xar edib, bərdən yüksəldir.

Budur, üç il bundan qabaq Aslan, sonra övrətə vəfat etdilər. Salman hələ dörd il bundan qabaq ölmüş, hələ o vaxtdan Sitarənin qəlbində olib yanan, amma zəif bir yelən əməsi şöləsi əyilib müvəqqəti ziyasını əskildən məhəbbət şəmi yəni külək keçəndən sonra şöləsini düzəldib, işıq verməyə başlayır. Sitarə artıq yəni Mənsuru sevirirdi. Amma Mənsur! Mənsur əbədlilik olaraq ürayində məhəbbət şəmini ruzigarın təbii badi-havası ilə deyil, öz əli ilə söndürmüşdü. Hələ Mənsur evlənməmiş Sitarə neçə dəfə kəğız yazıb demişdi: "Özimiz, Mənsur! Mən səni əvvəlki kimi sevirəm! Hərgah məni almaq istəsən, çıxıb səni gələrim".

Lakin Mənsur hər dəfə "yox" cavabını yazmışdı. Bu dəfə artıq Sitarə Mənsurun məhəbbətinə bənd olub, iştiyaqda gəzirdi. Mənsur isə boyun qaçırırdı. Ona görə Sitarə Həsənin evində qalmağa məcbur olurdu. Həsən isə atasından sonra onun tamam

mülki-məlmul satıb, içkiyə xərcləmişdi. Axırncı qəpiqlərini və ev müxəllafatını tamamən satıb, qumara qoymuşdu. Hətta iş bir məqamə çatmışdı ki, evdə ac qalmışdılar. Sitarə bunu görüb, atasından qalmış həmin mülkü, bağı Mənsura on min manata satmışdı. Həsən onu da az bir vaxtda xərcləmişdi. Hərgənd Sitarə oxumuş qız olduğu üçün özünü dolandırma bilirdi, amma Həsən ona imkan verməyib gedəndə qapını üzünə qıfıllayıb, gələndə əli açıq içəri girib, yəni də örtərdi.

Budur, Sitarə bir yandan Mənsurun firqət və hicrinə, bir yandan da Həsənin cövrət cəbrinə davam gətirməyib, qaçıb öz əməsi oğlunun yanına gəlirdi. Mənsur isə onu can və başla qəbul edib, nazla bəsləməyə qarar verdi. Amma Sitarənin ürayində Mənsurun məhəbbətindən-günə şölələnib var əzasını yandırdı. Neçə dəfə xəlvt Mənsura yalvarmışdısa da, o hər dəfə bir tövri-mülayimənə ilə:

– Gözəlim, mən səni ancaq bacı kimi görə bilib, qardaq nəzəri ilə sənə baxa bilərəm, – deyər cavab vermişdi.

Mənsur hər nə qədər ona nəvəzi edərək, min dil ilə əldədir, hamən həvayi-əşqi bəşindən çıxarmaq istəyirdisə də, Sitarə əsla aldanmayıb, həmişə abü zar edirdi. İndi bu saatlıqla bağın qaranlıq bir guşəsində oturub, iki gəzən cavana tamaşa edib ağlayır.

Odur, Ay çıxıb, Sitarə olan yerə işıqlandırır. Baxın, hələ iki il bundan qabaq zəriflikdə gül ilə rəqəbət edən yanaqlar nə hala düşmüş? Payız yarpaqları kimi sarmıtlı bir rəng çalır. Xəzən yeli solduran bir yarpaq kimi solmuş. Baxın, iki il bundan qabaq gördüyünüzü o abdar ləblər, o zərif, qırmızı dodaqlar ki, hər baxan, indico qanı axar deyər, İndi nə hala düşmüş? Şəhdi zalım zənburun nişi ilə sorulmuş güllər kimi ağarub qurumuşdu.

Onu da deməliyə ki, hərgah Mənsurun ürayində məhəbbət şəmi sönmüş olmasaydı, bunların heç birinə baxmayıb, Sitarəni can tək "gəl, gözəlim!" deyər ağuşuna alardı. Lakin Mənsurun ürayində artıq məhəbbət olmadığı üçün, Sitarə əvvəlkindən də gözəl olsaydı, yəni onu almazdı. Sitarə də Mənsur kimi bu gəcə həyat, ya məmat məsələsini həll etmək istəyirdi. Odur ki məlul-məlul Mənsurun dalmıca gedib, danışmağa söz axtarırdı.

Lakin Mənsur onun kimi olmayıb, yəni oxşayır, halına yanub ağlayır, həmişə gəzəndə: "Sitarə, gəl bizimlə gedək", – deyirdi. Hətta bu gəcə də ona onlarla gəzməyi təklif eləmişdi. Amma Sitarə getməyib orada oturmuşdu.

Bir qədər keçdi. Sara Mənsurdan ayrılıb, evə getdi. Mənsur yavaş-yavaş Sitarəyə tərəf yönəldi. Sitarə onu görəndə axırncı sözüne cavab alıb, müqəddaratını həll etmək, ya səadətə yaşamaq, ya qəbir evinə getmək üçün ayağa duraraq, Mənsurun əlini əzi ilə tutub, dizi üstə oturub:

– Aman, Mənsur! Məni hicr oduna yandırdım! Mənə rəhm et!

Mənsur cəld onun əlinə tutub qaldırdı və başını qucağına alıb, oxşamağa başladı. Sitarə isə bir ən əvvəl sözlərini demək üçün əvvəlki qayda ilə qalıb, çuxura düşmüş gözələrini Mənsura dikib:

– Mənsur! Mənsur! Sənin məhəbbətinə bağlanmışam. Mənim həyatım sənin əlindədir. Sən mənim gələcək müqəddaratımı həll edə bilərəm... Mənsur! İnsaf et! Razi olma ki, mən 20 yaşında olduğum halda, puç olub qara torpaqlar altına gedim...

Burada Mənsurun gözləri yaşarib:

– Sitarə məgər mən sənin fəraqında yanmayırdımı? Məgər mən özüm intihar etmək qəsdinə düşdüyüm zaman sən mənim həyatımı baqi saxlamaq istədini? Məgər məni məhəbbət odu yandırmayırdımı?

Sitarə onun sözünü kəsib:

– Mənsur! Günahkaram! Mənə rəhm et! Məni yandırma!

– Gözlüm, indi mən sənin üçün nə edə bilərəm ki, sən bacımdan qeyri bir kəs görə bilmirəm. Mənim ürəyim yumşaqdır. Hicrən qəmini çəkib, sənin halına yanır, lakin heç bir çarə!..

Sitarə axırını dəfə olmaq qəsdilə sözünü kəsib:

– Mənsur, məni yandırma, məni et, rəhm elə!..

Mənsur heç bir çarə tapa bilmədiyi üçün:

– Gözlüm, mən sənə qanunun bahası ilə xidmət etməyə hazırım, lakin bu işdə məzuram...

Burada Sitarənin əndamı sustalib yərə dəydi. Mənsur onu durquzub aparmaq istədisə də, Sitarə mane olub oturdu. Bir azdan sonra Mənsur evə getdi. Get-gədə Mənsur keçmişləri düşünüb, gözləri yaş ilə doldu. Əmisi qızının intihara qəsd etməsindən qorxub evə girdi ki, bəlkə, Saradan rüsxət almağa müvəffəq olub, yetim əmisi qızını bu dərddən xilas etsin.

Lakin Mənsur gedən kimi Sitarə həyatından bezikmiş, zəlif bir halda durub ağlaya-ağlaya hündür çinar ağacının yanına gələrək, ağaca dirmaşdı. Bir budağın üstə oturub, bir qədər ağlayandan sonra şərfin boğazından açıb buraraq, bir ucunu ağacın budağına, bir ucunu da ilmək eyləyib öz boğazına salıb, budaqdan asılmaq istədikdə, gözü ağacın altında, hovuzda üzən balıqlara sataşib dayandı. Gözləri yaş ilə dolub, tamam keçmiş günləri gəlib gözüünün qabağında durdu. Ürəyinin ən dərin guşəsindən bir ah çəkib:

– Ey bivəfa dünya! Ey bivəfa tale! Sən də bietibarmışsan ki, iti filovun ucuna keçirdiyin bir parça ləziz təamuna aldandıb toruna düşdülm. Sən insana mərhəmət edənləməyib, zəlim bir səyyadsan ki, insanları aldadıb, öz toruna salırsan! Əcəba, belə də zülm olar ki, beşgünlük səadətə məni məğrur edib o qədər yüksəyə qaldırdın ki, təmam insanlar gözüməndən qeyb oldu. O zaman mən özümün arşı-ayalə mərac etdiyimi zənn edib, sənə təşəkkür edirdim. Lakin heyhat!.. Bilməyirdim ki, sən məni o qədər yüksəyə məhz əndən ötrü qaldırırsan ki, yərə çirpib bir də hərəkət iqtidarımı əliməndə alasan. Zalım! Elə də etdin! Mənim uçağanlarla bəhs etməyə qadir olan qanadlarımı sındırıb, quyu dibinə saldın. Ah, hanı o günlər ki, həmin çinar ağacının dibində Mənsur ilə gəzib, şad bir həyat sürürdük? Hanı o günlər ki, bu ağacın dibində Mənsur ilə əhd bağladım? İndi mən Mənsuru əsla təqsirkar etmirəm. O zaman mən, mən, mən bədbəxt o qədər məğrur oldum ki, əhdimi sındırdım, onu yandırdım. İndi də özüm yanırım! Hanı o günlər ki, bu güllərin arasında gəzib bülbüllərin həzin nələlərinə, özümü güldən də daha zərif bildiyim çillər nəmimsərdim. Keçdi, keçdi!.. Keçən keçdi, daha geri dönməz! Ah, bivəfa dünya! Artıq sənin etibarını görüb sənə dolanmaq istəmi-

rəm. – Durur. – Əlvida, ey içində bəxtiyar günlər keçirdiyim bağca! Əlvida, ey gecəgündüz həmnışinin olan güllər! Gecəgündüz nəğmələrin eşitdiyim bülbüllər! Əlvida, ey mayeyi-sürürüm və tamaşa nəqtəmin ən qiymətliyə olan xırda balıqlar! Əlvida, ey çinar ağacı! Sənin dibində bəxtiyar günlər keçirib əhd bağladım. İndi də həmin əhd sındırmağımın cəzasıdır çəkirəm! Əlvida, ey əvvəl mayeyi-sürür və iftixarım və axırda bəisi-rənci həlakətim olan gözəllik ki, bundan sonra qara torpaqlar altında məhv və pərişan olub gedəcəksən! Əlvida, bu hilalə-partövizmar! Əlvida, ey məhəbbəti yolunda həyatını tərk edib qurban olduğum Mənsur! Dəxi mən öldüm! Əlbəttə, məğrur, mütəkəbbir və əhd sındırmanın axırı budur ki, iyrimi yaşında olduğum halda öldürəm! Ah, zalım zəmanə! İndi sakit ol!!!

Burada Sitarə özünü ağacdan tullayıb asılır...

Mənsur isə bu halda qapıdan çıxdı. Gedib mülayimənə bir dil ilə Saraya demişdi:

– Əzizim! Sən özün bizim məcəramızı bilirən, indi Sitarənin halını da görürsən...

Mən bu işə, onun bu qədər əziyyət çəkəməsinə razı olaram, lakin vicdan buna yol verməz. Mən onun intiqam almaq hissi ilə onun bu cəfalıma şad olmalıyam, lakin insanıyyət bəna yol verməz. Sitarə intihara qəsd edərsə, bəz günahkarıq. Mənim ürəyim kimi ürəyi olduğu üçün bu zülmə dayanır. Lakin xanımların ürəyi saf, həssas olduğu üçün siz buna razı olmalısınız...

Artıq Sararın rənginə baxmaq olmazdı. Sara bilirdi ki, Mənsur Sitarəni istəmir. İndi dediyi sözlərdən də məqsədi odur ki, Sitarəni boş ad üçün də olsa, alıb bu bələdən xilas eləsin. Sara özü də Sitarənin halına acıyır, onun çəkdiyi əziyyətləri əzaltmağa çalışırdı. Lakin nə qədər olursa, rəqibəlik hissi Saraya mane olurdu ki, Sitarənin alınmasına razı olsun. İndiki halda isə Sararın rəngi saralımsı, ürəyi çırpmır. Demək olar ki, bilmərgə huşu başından çxmış. Bu saat iki böyük qüvvə, iki hiss Sararın ürəyində çarpışır, boğuşur. Sara özü də bihüş kimi durub, sanki bu iki hissini, insanıyyətə rəqibləyin mübarizəsinin axırını gözləyirdi. Sara çox nəcib olduğu üçün insanıyyətə hissi qalib gəlməli idi. Lakin rəqibəlik hissi aciz düşmənlə olmadığı üçün, belə görünürdü ki, bu iki hissən hər ikisi bir gücdədir və hansı birinə kənanədən bir kömək gələrsə, o, qalib gələcəkdir. Mənsur Sararın rəngindən, məlul-mələl baxan gözlərindən bu halı anlayıb, insanıyyətə hissəinə kömək olmaq üçün həzin bir əda ilə:

– Gözlüm, əmin ol ki, mən iki arvadılığın əleyhinəyəm. Lakin bu, həvavü-həvəsini kəsərətindən ələməyib, məhz yetim əmin qızına rəhmim gəldiyi üçün bu işə məcbur oluram. Bir fələkzadənin ki həyatı sənəndir, zənnimcə, onu bir kəlmə sözüncə qurban verməzsən... – Mənsur daha da sözüncə qüvvələndirib: – Sara, mən səni sevirəm! Sənin yolunda hər işə hazırım! Amma sən də məni sevirənsə...

Sararın üzü daha da saralıb, alında tə qətrələr zahir oldu. Bir azdan sonra rəngi gül kimi qızarıb, iri gözləri aydınlaşıb, başını tənalı bir hərəkətlə qaldırıb, gözlərini Mənsurun gözlərinə dikdi. Sanki bu məhzun baxış: “Mənsur! Sənə məni atmasan ki?” – deyə ədal edirdi. Bu ədal Sararın gözlərində aşkar oxunduğu üçün Mənsur təz ürəkdan cavab verdi:

– Sonra, sevgilim, mən səni sevirəm, axıra kimi də sevecəyəm... Lakin...

Burada Sara bir tərəfdən qalib insanıyyət hissəsinin təzyiqi ilə, bir tərəfdən Sitarəyə rəhmi gəldiyi üçün, bir tərəfdən də Mənsuru sevdinə görə onun xahişini yerinə yetirib, xatirini sındırmamaq üçün özünü saxlamayıb bixtiyar gül yarpağı kimi qırmış dodaqlarının hərəkəti ilə ahəstə:

– Rəziyumi – deyə cavab verdi.

Mənsur bunu eşitcək sad bayıra fırlandı ki, yetim əməsi qızını bir an əvvəl eşşin yanar odlarından çıxarsın. Lakin bayıra çıxanda Sitarənin ağacdan asıldığını gördü:

– Dayan, – deyə süretili-saiqi ilə ora yüyürdü. Anlıb şəfərdən tutub qırdı, əyilib Sitarənin üzünə baxaraq:

– Dur, Sitarə, sənə şad xəbər gətirmişəm!.. – dedi.

Amma, heyhat!.. Vaxt keçmişdi. Sitarənin həyatına dəxi ümid yox idi. Axırncı sözləri eşidəndə gözlərini bixtiyar surətdə açıb, qollarını dilsiz və zəif bir hərəkətlə qaldırıb, Mənsurun boynuna salaraq boğuc və həzin bir səslə:

– Mənsur, səndən axırncı xahişim, sənə axırncı vəsiyyətimdir... – Burada Sitarə dəyənub yənə kəsmə-kəsmə təkkəllümə bağladı. – Bari, bu bir sözümlü yerə salma. Axırncı arzum: mənə həmin çinar ağacınun dibində dəfn et!

Mənsur hərçənd Sitarənin axırncı sözlərini eşidirdi, lakin danışımağa qüdrəti yox idi. Gözlərindən axan yaş Sitarənin yanaqlarına toxunurdu. Sitarə axırncı dəfə hərəkətə gəlib:

– Vəsiyyətimə əməl et, məndən çəkdiyən cəfaları mənə halal et!..

Burada Sitarə zəif hərəkətlə Mənsurun dodaqlarını öz dodaqlarına yapışdırıb, axırncı baxışla Mənsura baxıb, gözlərini yumub, canını təslim etdi.

Budur, çəxi-biarın ol gərdişi,

Cəfadır, əziyyətdir hər bir işil!..

ƏHMƏD VƏ QUMRU

I

Əhməd qalın qaşlarını çətmış, odu gözələrini süzüb gəncələrə yaksır bir zövq, müəxənnələrə yaksır bir ciddiyyətə bakiyordu. Ötədən bəriyə Şamaxı gözəllər bulağı olduğunu bildirdisə də, böylə gözəl, böylə sevimli bir qıza uğradığı yox idi. Bu qaragözlü, bu cazibəli, çəvik tərpanişli qızcağaz, ən gözəl bir baharın təcəssüm edəcəək an odu qırpan ruhlarn, zehirlərin yaratdığı xəyallar qədər xəfif olduğu kimi, geydiyü al-yaşıl, göy və sarı paltarında təbiətin gəlinləri sanulan kələbəkələr qədər bəzəkli idi. Kürəklərində qara saçları ləpələniyor, boynu isə sevdiginin boynunu ilk kərə qucan an qızğın bir sevincin titrəyən qolları gibi iri al mərəncarlərdən bir boynubağnu qımcmış idi. Qolunda, sadəcə, bir biləzək var idi. Əllərində olan dəf, kəmançə və bu gibi çalğı şeylərdən qızların dağlardan, çəmənlərdən, seyrələrdən qayıtdıqlarını anlamaq... bir şey

deyil idi. Qumru bayaqdan bəri ruhunu oqsayan zövqləri həvəslər və sevincilərə dolu ürəğindən ayırmamış və hələ də onların təsiri altında onun da bəzən sərxoşlar gibi ləubaliyanə ətrafə səndələyərək yolun hər iki yanunda bitmiş kök otları çinayətdə müqəssimşlər gibi tapdər, bəzən vəhi marallar gibi çəvik və ürəkək bir gərkmə alıb ötədən bəriyi süzər, bəzən də nadinc çocuqlar gibi yanunda düşüncələrə dalmış bir qızı çimdikləyərək diksindirər və yaxud al dodaqlarında təbəssümlər oynadaraq bir lətifə söylər və gözəllər qurultayını güllüdürrədi. Əhməd okumamış, fəqət bir qədər nazik yürəğə yivə olduğu üçün təbiəti pək sevar və balke də, avlıqdan daha əvvəl onu seyr etməyə bu çəmənələrə çıxmış idi. Fəqət Qumruyu görünçə, nə ötlərdə yazın sərini yel-lərlə təpələni bərləyən zəmiləri, nə onların arasından qalxıb, hər yer gözəl, hər çiçək lətif olduğu üçün nərəyə qonacağı bir dürlü kəsdirmənci və xəfif cık-cıklarla şaşqın-casına ötəyə-bəriyə qonub-qalcan min-min qaşların sevincini gəriyör, yalnız nə olduğu belə anlaşılmayan bir qüvvənin təhrikiylə şəhərə yaklaşan qızları uzaqdan-uzaqə bixtiyar izləyördü.

Qızlar bəzən yaklaşırkən cədralarına örtündülər. Sağ olunuz! Sağ olunuz, – deyə, bəzən gülərək, bəzən düşüncəli hərəkətə sokak döndü. Şimdi Qumru yalnız, fəqət həmin-ki çəvikliyini itirməyərək yüyüürür və tam qapılarına varırlarkən nə üçünsə bilməçə-puq bir hərəkətlə başını fırlayıb bir yarımdairə seyr etdi. Bakışları bir qədər uzaqdan gələn, düşüncələrə batmış Əhmədədə dayandı. İki bakiş tam bir-birinə işlərkən Əhmədin yüzü saraldı. Qumrunun isə bilməçə nədən bayaqı oynaqığı, bir dağlınıqla ürəkək bakişları süzgün və donuq bir bakişə dəyişdi. Bu hal yalnız bir qırm sürdü. Ötəri qırpmıda Qumru diksinmişlər gibi tərpanib yanaqlarında xəfif bir qızartı, dodaqlarında sanki məcburi bir təbəssüm bəliyrək başın fırladıb, içəri atılıb, qapılar arkasında görünməz oldu.

II

Hacı... pək varlı və yürəği düz, əliaçq idi. Şamaxıda hər kəs onu bilir və hörmət edərdi. Hacı... Qumruyu tək olduğu üçün pək sevar və heç bir şey üçün düşünməsinə, sıxıntı çəkməsinə yol verməyib istədiyini bilir və heç bir şeyi oğdan asırgənməzdi. Qumruyu hamı evdə sevar idi. Hələ çocuqluqdan bu çağa qədər ərköyün bəslənmış və bayaqdan gördüyümüzüx sux və qeydsizlik də, ehtimal ki, həmin ərköyünlüyün nəticəsidir... Odur ki Hacı... heç düşünmədən “Varlığını lüzum yox, bir qızım var, o da bir oğ-lum olur”, – deyə Əhmədin elçilərini yola salmışdır. İki gənc iki təsadüfdən sonra ilk baxışın ta sınırlarına qədər yerləşdiyi sevgi yalovları kəndilərini isidir və Hacınn razı-baxışın ta sınırlarına qədər yerləşdiyi sevgi yalovları kəndilərini isə birər mələk təsəvvür edib, ayrı-ayrı yakında olacaq toyu bəkləyirdədi. Tam bu aralıq Şamaxıda məşhur Mart hadisətinə gürültülən qopdu.

III

Axşamüstü hava bir qədər savuq, yerlər çamur ortağı isə yürəkəsxıcı bir əlaqəranlıq bürümüşdü. Havanın tutqunluğu yürəğini sıxdı. Sinemaya gədəyim, – deyə Nikolay

sokakıyla ağır-ağır Olqinskiyə doğru yürüyordum. Sokaklarda adam pək az, səs yok, yalnız külək ruhlari zaharləyəcək iyranç bir vuyultu ilə əsirdi. Adətən, Bakının bir tozanakını, bir də pəlçığını görmək istəməm. Böyük pəncərələri qara kömürlə dönmüş, altın divarları matəmlərə bürünmüş İsmailiyyənin önündən keçərkən xarabalıqlara, daha doğrusu, əti tökülmüş baş isketlərinə bənzər bu möhtəşəm bina, bu canavarlığın, bu cinayətin macarasını arz edinca, bir çox kəsilmiş yoldaşlarım və bir çox müdhiş şeylər yadıma düşdü. Müdhiş mart, – deyə gözlərimi yumdum. Yürəgim, ruhum, zehnim, aqlım, hissim, düşüncəm, bir kəlmə, vücudumda na qədər hissedici şeylər varsa, hamısı inlədi. Başım kəndi-kəndinə köksüma sallandı. Daldım və dalğın-dalğın yürüyürdüm ki, “Ay qardaş, əsirəm, acam”, – deyə bir həzin səs məni oyatdı. Başımı qaldırdım. Dörd addım qədər bəndən uzaq, təxminən 18 yaşlı sarı uçuğun bənizli, qara irigözlü, utancaq və donuq baxışlı, arıq, fəqət nəcib simalı bir qızçıqaz idi. Rangi qaçmış ağ dodaqlarını şimdico ağlayacaq gibi büzmüş, fəri qaçmış gözlərini qorkuyormuş, yaxud yalvarıyormuş, daha doğrusu, utanıyormuş gibi yarı örtmüş, yerlərə bəknaraq bəkiyirdi. Və gözlərə sokuluyor qaraçı qızlarını görməz degiləm ha! Fəqət haniyə onlarda bu qədər süslü hərəkət, bu qədər utancaq və nəcib sima. İlk bəkişdə qızçıqazın nəcib və böyük bir ailədən olduğuna və çərasizlikdən dilənçiliyinə hökm etdiyim gibi yüzükəzinin sarımtıraç, soğun olduğuna baxmayaraq, olduqca gözəl olduğunu da kəsdirirdim. Yürəgim yandı, qulluqçu durarmısın? – dedim... dilənç qız oldu bir ah çəkib... durardım, amma... susdu. Çuxura düşmüş gözlərindən bir kəs damla sümükləri irəliyə çıxmış sarı yanaqların üzərilə çənasinə toğru yurvarıyanırdı. Qıraqları süzülümüş, çamıra bulanmış çadraya oxşar, bürünüyü boz bir parçaya başım omuzuna əyərək gözlərini sildi və sonra başını köksünə toğru salladı, durdu... Əlimi cibimə saldım. Bu aralıq cındır paltarları, enli kürəkli bir oğlan daha... Ay qardaş! Yaralıyam! Şikəstəm! Şamaxı əsiriyəm! – deyə əlindəki əsaya dayanaraq durdu. Qızçıqaz Şamaxı adın eşitdiyü üçünnü, nə üçünsə başım qaldırb oğlana bəknaca otəkə də ona bəkmış olmalıdır ki, hər ikisi bərdən dikişindi. Hər ikisi bürünüyü ölü rəngi qəbul edib yalnız Qumru! – deyə inildəyib sənədləyəyər yaldırım mağazasını pilləsinə, eyni vaktə qız: veriniz! Veriniz ona, bən istəməm, bən keçinəram! – deyə getmək istəyirmiş gibi döndüsə də, haman nələr düşündüsə bilməm, döndüb bərdəndə ağlayaraq: “Əhməd! Atamı, anamı öldürdülər, evimizi dağıtdılar, yalnız bən qaldım”, – deyə nə üçünsə bir qolunu qaldırdı. Kim bilir, bəlkə də, sevdiyini qucmaq istəyirdi. Amma bunu yapmadı. Daha doğrusu, yapammadı, zira yazıq Qumrunun martda bir qolu kəsilmiş, yalnız bir qolciyəzi varmış.

PARAPETDƏN ŞAMAXI YOLUNA QƏDƏR

Parapetdə, “Azərbaycan” kontorunda yağış bizi tutdu. “Nə qədər gec deyil, özümü-zü evə çatdırıq”, – deyə bədbinlərə cavab olaraq mən inamla söylədim:

– Yağır, yağır, axır kəsər; tələməyin lüzumu yoxdur. Küçüyə çıxmaq mümkün deyildi: ələlxüsus ona görə ki köpüklənib qılıltı ilə axan zahmlı sellər sarkı aləmə daha bir cüt imperator və vəliəhdin taxt-tacından əl çəkdiyini xəbər verir və hazırda millətlərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun darmadağın edildiyi bir etinasızlıqla küçələr gəmirirdi. Şəhərdə gəzən yarıncılı sivilərlər sət axımında vəcə gələrkən güllə atır və qəra camaat təbii fələkətdən daha bərdə bərdə salırdılar.

Birca cəzəmə qaldırı: redaksiyaya gələcəmə. Özümü-zü köhnə qəzet qalıqlarından rahat yatacaq düzəltməyə başladım. Ancaq hər şey şəxsi münasibətləri olan qadınlar (redaksiya həmkarlarımız) buna qəti etiraz edib bildirdilər ki, özlərini Bakını basmış dəniz və okean sularına atırlar, amma azad mətbuat üstündə yatmazlar.

Biz, əslində, bütün ələmdən ayrı düşmüşük və yalnız bir vasitəmə var idi – telefon. Nazirlərdən başlanı təşə faytonçuya qədər yaxınlarımızda yaşayan bütün dostlara zəng vurduq. Lakin bütün diplomatlar kimi, bizim də diplomatik danışıqlarımızın nəticəsi qətiyyə bərdə olma: birisinin ələ indice avtomobilinin təkarəri partlamışdı, digərinin ələ bu saat ayağı burxulmuşdu, üçüncüsünün sevimli qayınanası “ispanka” xəstəliyinə tutulmuşdu, dördüncüsü isə təza təşkil edilmiş hökumət tərkibinə nazir təyin olunmuşdu və özünə münasib ərazi tapa bilməyən hökumətin “xüsusi ərazi” düzəltməkdən ötrü torpaq sahəsi icarəyə götürmək həyına qalmışdı.

Xülasə, diplomatik danışıqlarımız bir bəhrə vermədi və biz, aydındır ki, ağır ümid-sizliyə qapıldım. Çoxusu sınısırığını sallatmışdı. Bəzilərindən gözləri yaşarmışdı, kimisi də anbaan telefona yanaşıb belə əlçatmaz bir məsafədən “okean”ın o tayında qalmış ailəsinə zəng vuraraq qəlbənin ah-vayını izlər edirdi.

Bir saat da keçdi. Yağış isə ara vermədən yağır, inadla seli gücləndirirdi. Kədar və ümid-sizliyimiz son həddinə çatmışdı. Ələ bir həddə ki, bundan sonrakı, adətən, dünyə adamın gözündə qaralır və çox vaxt məsələ üfüntharə bitir. Onu da deyirəm ki, qadın həmkarlarımız artıq bu sonuncu tədbiri icra etməyə hazırlaşdılar və özlərini, əşib-dəsan sə axımına atmağın estetik incəliklərini də düşünmüşdülər. Bərdən... qapı ağzında iki işıldayan göz göründü:

– Bu bir fayton, daha doğrusu, yanıməfayton idi. Çünki onun yarısı və atlarının ayaqları su altında qalıb görünmürdü. Sən demə, həyatımızı qiymətləndirmək üçün bəzi əsaslan olan qəzetçilərimizdən birisi öz həyatı bahasına bizi xilas etməyi qərar albmış – kişi özünü selə atıb, “Metropol” məluməxanasına qədər üzərək oradan fayton gətirmişdi.

Əvvəl gözlərimizə inanmadım. Sonrakı dəqiqədə isə artıq püşk atmış: qadınları müşayət etmək xoşbəxtliyi, yaxud bədbəxtliyi kimə qiymət olacaqdı?

Hərçənd həmin səədt bu sətilərin müəllifinin payına düşdü, amma kişi həmkarlarına hər ehtimala qarşı uzun müddət müəssirəyə cavab verdim.

Qadınları – üç nəfər idilər – faytonu mindirməkdə redaksiyanın, mətbəənin və ekspedisiyanın bütün heyəti iştirak etdi. Faytonumuz yola düşəndə uzun-uzadı arxamızca qışqırdılar: Əlvida! Ruhdan düşməyin! Bəlkə, sağ-salamat qayıdınız.

Mərsrutumuz Tatarski küçəsindən keçirdi. Çünki qadınlardan biri orada yaşayırdı. Amma Qubernski küçəsinə burulanda əmin olduq ki, Tatarski küçəni birbaşa fəth edə bilməyəcəyik. Voronsovski, Sitsiyanski küçələrini də eyni tərzdə sınaqdan keçirib daşqın sel qarşısından biabırılıqla geri çəkilməli olduq.

Bəzumi küçəsinə çıxdıq. Əvvəlcə pis getmədik. Ancaq tin başına çatdıqda tanımadığımız, bilmədiyimiz bir okeanun qazablı uğultusunu eşitdik. Təhlükəli sahəyə təzəcə girmişdik ki, hərbi paltar geyinmiş iki nəfər faytonumuzun qabağını kəsdi. Biza "təklif" etdilər ki, onları da öz faytonumuzda o biri sahələ keçirək, çünki bizim üçün qan axıdıblar. Cəngavərlərdən qan qoxusundan çox spirt iyi gəldiyinə baxmayaraq, biz onların sözlünə inarəmali və faytonun pilləsinə çıxmalarına razılıq verməli olduq. Hərçənd bizim icazəməz olmadan, özləri artıq bunu etmişdilər.

Faytonçu atları qamçladı, heyvanları irəli atıldı və... dərhal dayandı. Nə hədə-qorxu, nə yalvar-yaxar onlara kar elədi, qamçı-çubuq da həmçinin. İş belə görən cəngavərlər bir-biri ilə qısa məşğavərdən sonra bizi faytonda qoyub suya girərək geri üzdülər. Faytonçu yerə düşən kimi qarşağacan suya batdı. Bütün gücü ilə atları döyəcləməyə qurşandı. Onlar isə buna tamamilə biganə qaldı. Faytonçu onları geri qaytarmaq üçün dilə tutmaq istədi, amma heyvanlar bundan da ədəb-ərkanla boyun qaçırtdılar. Nəhayət, atlardan biri suya oturdu və bununla biza incə bir eymah vurdu ki, o burada layəqətlə həlak olacaq, amma yerindən tərpənməyəcəkdir. Faytonçu təcrübəli bir adam kimi dedi: – Heç nə çıxmayacaq!

Aydındır ki, sərnizin rəfiqələri bir rəkkəçmə tutmuş, onlardan birinin artıq "dünya gözələrində qaralmışdı" və özünü selə atmağa hazırlaşdı. O birisi hey məsləhət görürdü ki, telefonla "Metropol" a zəng vuraq, məhz "Metropol" a. "Əminəm ki, – deyirdi, – oradan biza avtomobil göndərərlər".

Təəssüf ki, Bakı faytonları hələ nə telefon, nə də radio ilə təchiz edilmədiyindən başqa bir şey fikirləşmək lazım idi. Tərslikdən küçələrdə, nədənsə, kimsə gözü dəymirdi ki, köməyə çağırayıdıq. Təpədən-dırnağa qədər silahlanmış əsayiş gözətçiləri isə bizim yanıqlı fəryadlarımızı cavab olaraq tufəngləri ilə bəzi hərəkətlər göstərirdi və deyəsən, öz əsas vəzifələrini yerinə yetirməyə gedirdilər.

Biz islamı və üzülmüş halda, soyuqdan titrəyərək ayaqlarımızı bacardıqca yuxarı qaldırıb vəziyyətimizin nə ilə nəticələncəyini gözləyirdik. Yol rəfiqələrim tez-tez deyirdilər: – Burada gələlməyəcəyik, ha!

Bir saat belə keçdi. Sonra gördük ki, faytonçumuz cibindən böyük bir bıçaq çıxarıb suda yatan ata yanaşdı. Əvvəl elə bildik, kişi Allahı rəhmə gətirmək üçün heyvanı qurban kəsmək istəyir. Amma belə deyilmədi. O öz fikrini belə izah elədi. Onsuz da faytonu sudan çıxara bilməyəcəyik. Sahərəcən burada qalmaqdansa, yaxşısı budur atları

açım və bellərinə minim gedək. Mən dərhal bu fikri bəyəndim. Bizim kimi sadə adamlar üçün Bakıda at üstündə gəzmək elə bir nadir kəfirdir ki, hətta indi düşüydüyümüz qeyri-adi şəraitdə də bundan imtina etmək olmazdı. Doğrudur, hava əlverişli deyildi. Soyuq yağış damlları küreyimizi süzülürdü. Əynimizə də qalife şalvar yox, adicə kostyumlar geymişdik. Amma o biri tərəfdən atlar da ingilisi yəhərləri və sair süvari yaraq-əsbabı ilə təchiz olunmuşdu.

Müxtəsər, faytonçu atın birini açib yanımıza gətirəndə mən pələng, yaxud balerina çevikliyi ilə onun belinə sıçrayıb bir müddət saat rəqqəsi kimi orada yırğalandım. Çünki atın islamıms küreyimizi süzülürdü. Əynimizə də məlum oldu ki, faytonu çəkiş aparmağa atları məcbur etmək, – mənim yol rəfiqələrimi at belinə minməyə təhrik etməkdən asan olardı. Qadınlar bir ağzdan dedilər:

– İstəyirsiniz, lap bizi burada suya batırın, öldürün, amma ata minməyəcəyik!

Mən uzun-uzadı onları dilə tutdum, mərdlik və soyuqqanlıq haqqında onlara bütöv bir mühazirə oxudum, hətta tarixdən nümunələr gətirdim. Sonra səsim ucalmağa başladı və yavaş-yavaş hədə-qorxuya keçdim. Nəhayət, qəti bir əhənglə dedim: hər kim müqavimət göstərsə, onu zorla məcbur edəcəyəm!

Qadınlardan ikisi əmrinə tabe oldu. Faytonçunun köməyiylə onları bir-bir tərkimə aldım, sonra da kəndirə belimi sarıdım və kəlməyi-şəhadətini deyib, həmin vəziyyətdə çala-çuxurlarda tez-tez bürəyən atı birtərə saxlayaraq, çayı keçməyə müvafəq oldum. O biri sahələ çıxıb qadınları yerə düşürdüm və yənədən geri döndürdüm.

Ən çox tərslik göstərən üçüncü qadını da eyni tərzdə yola gətirdik. Qarşı sahələdə iki dəstəyə bölündük. İnadçıl qadını mən tərkimə aldım. O biri iki qadın isə faytonçunun yedəyində gedən ikinci ata sivar oldular. Beləcə, faytonu tələyin üstündə qoyaraq yol aldıq. Lakin qazavil-qədərimiz bitmədi. Çünki hər tinin başında eyni sahəlisiz dəryalara rast gəlirdik və atlarımız anbaan çala-çuxura düşüb bürəyirdi. Belə yerlərdə bu vaxta qədər xudbinliklə rütubətdən qoruduğumuz ayaqlarımız suya girir və hər birimizin ayaqcaqabalarına bütöv gölmaçələr yığılırdı.

Yolda rastımıza çıxan qarodovoylar şübhəli baxışlarla bu qaribə karvını süzür, tez-tez bizi saxlayıb sorğu-suala tuturdular. Onlardan öz qulluq vəzifəsini həddən artıq səy ilə yerinə yetirən birisi isə hətta biza bu görkəmdə mantqaya getməyi təklif etdi (guya qadınları zorla apardıqımız üçün). Əlindən güc-bəla ilə qurtardıq.

Çəce saat on ikidə evə çatdıq. Parapetdən Şamaxı yulonadakı bu sayətimiz biza 50 manata başa gəldi.

MÜFƏTTİŞ

I

Dünəndən bəri bu işi aydınlaşdırmaq üçün tələsik-tələsik yürüyən, həyat çovğundan qansız dodaqlarını gəmirən Həmid indi birdən-birə özünü itirmiş, şəşqən və ürəkək bir halda durub baxırdı. Zatan həmişə Həmid nəgahını və gözəllənmiş bir hadisəyə tosadif edincə bir neçə saniyə hərəkətsiz durub donuq-donuq qarşıya baxar və birdən-birə yerindən tərpənib, qəti və cəld hərəkətlərlə bir iş görərdi.

Fəqət bu dəfə öylə deyildi, bütün varlığını müdhiş bir hayacan bürümüş, bütün bədəni anlaşılmaz bir iztirab içində titrəyirdi. İlk görüşdə bir dəhşət içində iri gözlərini və böyük ağzını ayırıb, cəld bir hərəkətlə geri fırlanmış və boğulmuş kimi, bir dəqiqə dərin-dərin, fəqət kəsmə-kəsmə nəfəs almışdısa da, indi heç bir şey düşünmürmüş kimi, mənasızcasına durub qarşıya baxırdı. Ancaq bu görkəmi Həmid öz halını bəzələmək qəsdilə güclə yaratmışdı. Diqqətli bir göz isə onun bütün varlığında dəhşətli bir iztirab çırpındığını aydın görərdi. Bəzən çöhrəsi ölü üzü kimi saralıq, bəzən qızarıq, bəzən də başı hərnlənmiş kimi, yerindən tərpənirdi.

Doğrudan da, Həmid bir saniyə dəli kimi olmuşdu. Hərđən qan beyninə hücum edir, gözlərini dəlirdi. Ağır və müdhiş bir şey onun ürəyini öylə sıxırdı ki, bəzən az qalır, yerə çürpüb özündən getsin, ancaq bütün qüvvət və iradəsini toplayıb saxlayırdı. O bilirdi ki, qadın deyən sözlərinin həqiqətə doğrudur. İndi isə tamamilə inanırdı.

Evdəkilər bu halın nədən irəli gəldiyinə təəccüb edirdilər, fəqət bununla bərabər, nə isə fəna bir şey olacağını duyurdular. Bu aralıq Həmid ufaq bir hərəkətlə çiyinlərini tərpəyib, düşünmədən, daha doğrusu, özü belə hiss etmədən bixtiyar: "Bəli, bədbəxtlik", - deyə mıldadı. Çox keçmədən Həmid kəndini¹ toplamışdı, zatan əvvəldə fəvqəladə bir sürətlə haldan-hala girir və simasındakı dəyişikliklər tələsik bir-birini təqib edirdi. Artıq bir şey kəsdirmiş kimi, sort bir hərəkətlə cəld başını qaldırırdı. Dəminəki tələddü, şəşqənlik və iztirab bütöbütün itməşdi. İndi Həmid hərəkətlərində sərt, ciddi və qəti bir hal almışdı.

II

Günün yalnız gün batanda qalmış sarımtıl saçları getdikcə azalıq, yerinə vərəmli bir sarılıq, daha doğrusu, yüngül bir qaranlıq qonurdu. Ara-sıra sərşəm bir yel əsir, hərədə isə uzaqlarda qapılan çırpıb taqqıldadıq, hava qaraldıqca ətraf anlaşılmaz bir kədər bürüyürdü. Sərşəm küləyin kobud vuyıtsa, yarpaqların yüngül xışıltsa, dəniz dalğalarının uzaqdan gələn tutqun xumurtusu bir-birinə qarşıb, bulanaq bir gurultu ilə aranı doldurdu. Hava ələ tutqun və bulanaq idi ki, gizli bir gülsə insanın ürəyini sıxırdı. Xüsusən qapuların bir-birinə oxşar, fəqət nizamsız eşidilən səsi Həmidin sınırlarını didirdi. Dərin bir ahla qalxıb pəncərəni örtüdü, yenə ölgün bir hərəkətlə çöx də təzə ol-

¹ Özüni

mayan sandalı üzərinə oturunca otaq həm qaranlıqlaşdı, həm də birdən-birə sas-səmir kəsildi. Ağır və tutqun bir gülsə, daha doğrusu, dumanlı bir xatirət Həmidin ürəyini sıxırdı. Onsuz da arıq üzü ruhunu didən sıxıntılardan bir qədər də qırılmış olduğundan, uzaqdan baxınca, bütün sarımtıl, zəif simasında dərin bir əzab gözə çarpırdı. Düyünlənmiş alından çəkilmiş üç darın cızıq burununun sonunadək yumruqluqla birləşib, doləşiq yollarla aşığı-yuxarı, kala-kötür qaşları içində dağlıb itirdi.

III

Həmid xatırlayırdı. Bütün keçmişlər bir-bir yadında deyildisə də, onu ən çox sevindirən, ya ən çox acındıran, ümumiyyətlə, çocuq zəhəinə ən çox təsir etmiş və fikrində yerləşmiş ayrı-ayrı, qırıq-qırıq, fəqət mühüm nöqtələr yadında idi.

Çocuqkən çəmənilik-çiçəklilik bir köydə yaşayırdılar. Gözəl bir bağçaları var idi. Qonşu çocuqlarıyla aydınlıq gecələr bağçada gizlənəç oynardı, gündüzləri çox vaxt göy ıçarırisindən xəffir bir şırıltıyla qənbərlər üzərindən sürüşərək axan göz yaş kimi dumduz suyunu ıçəne girib, çırp-çırp əllərini suya çırpardı. O zaman bütöbütün qəmsiz, qayğısız bir xoşbəxt idi.

Bir gün ufaq qayciyin içində oynarkən bacısı ağlayaraq gəlir onu bağına basdı.

- Can, yetim qardaşım, atasız qardaşım - deyə üzündən sıx-sıx öpüb evə aparadı. Qapılardan qonşuları toplanmışdılar. Böyük qardaşı Bağır boğazına bağladığı yaylığı əlində, yaxası açıq, yerə uzanmış atasının başı üzərində durmuşdu. Atası qanlara bulanmış bir qapı tayı üzərində uzadılmışdı.

Onu düşmənləri öldürmüşdülər. Bacısı ağlayaraq, atasının üstünə yıxılınca, o da bacısı kimi etmək istədi, bir kaç arvad onu tutub, üzündən öpərək, başını sığalladı, onu oxşadı. Bundan sonra artıq onu gəzməyə qoymurdular. Kimsəsiz və gücsüz, düşmənləri isə əqrəbəli olduğundan, qardaşı bir neçə vaxt şikayətə getdi. Fəqət bir gün zəngin düşmənləri para ilə işi batırdılar deyə daha şikayətdən əl götürdü. Bir il keçməmiş həmin düşmənləri bacısını ufaq götürüb qaçdırdı. Qardaşı divan-dərəyə müraciət etdisə də, yenə bir gün düşmənlərinin pul gücü ilə qalib gəldiyini söylədi. Nəhayət, o, kənddə qala bilməyəcəklərini düşüdü, bir dəfə Həmid bir öküzü arabasına mindirib, Lənkərana götürdü, oradan da vaporla¹ Bakıya gəldilər.

Bağır özü dəmirçixanada işə girib, Həmid isə məktəbə qoydu. Təxminən 7-8 yaşında ikən bir gün aşxam ufaq daxmalarına girəndə gördü ki, qardaşı həmişəki kimi qaşığı əlində ocaq üstünə qoyulmuş hisli bir qazanqarın qabağında oturmuş, fəqət gözlərindən yaş töküldü. Səbah dəftər əlaım üçün pul istədikdə qardaşı qalxıb onun başını bağrına basaraq, gözlərindən öpüb:

- Yazıq bala, bundan sonra mənim bütün ümidim sənədir, - dedi.

Sonra Həmid bacısının dərd-qəmədən vərəmliyib öldüyünü eşitdi.

¹ Gəmi

Neçə il idi, Həmid məktəbdə oxuyurdu. Bağır onun üçün həm ata, həm ana, həm bacı, həm də qardaş idi. Heç bir qardaş öz qardaşına belə baxmazdı. Bağır gündüzləri işləyib, gecələri də xərək bişirir, nə qədər özü yorulsu da, Həmidin heç bir sıxıntı çəkəməsinə yol vermir.

Yoxsulluq onları çox sıxırdı. O zamanlar Həmid qardaşının əzab və sıxıntı çəkdiyini və bütün ümidini yalnız ona bağladığını görüb, ürəyində çox vaxt qət edib and içirdi ki, böyüyüb bir qulluğa girincə, qardaşını büsbütün işləməyə buraxmayıb, özü işləyə-cək, qardaşını rahat dolandıracıq.

Gün keçir, Həmid böyüyürdü. İndi on yeddi yaşında idi. Məktəblərin arasında on çapqın və sözüötər bir çocuq idi.

Düz iki il idi ki, Həmid Moskvanın qocaman yapıları, geniş sokaqları arasında gə-cə-gündüz çalışırdı. İki il bundan əvvəl Bakı mütəəllimlərinin məktəb komitəsi tərəfin-dən kitab almaq üçün Moskvaya göndərilmiş Həmid 17-ci il sentyabr hadisəsindən sonra yollar kəsilibcə orada qalmağa məcbur olmuşdu.

Heç bir vaxt həyatla üzbəüz çıxmamış və həmişə müşfiq bir qardaşın qanadı altın-da böyümüş Həmid indi birdən-birə qürbət bir ölkədə özünü kimsəsiz görüncə, əvvəl əldə özünü itirdi, vətəninə düşündü, sanki məchul bir yerdən bir yardım, bir çarə göz-ləyirdi. Fəqət qopardığı iniltilərə qarşı həyat mübarizəsinin yerini cövləngəli olan Moskvanın sət ruzigarı arasından zindanlara çarpan ağır çəkiçlərin gurultusundan və ara-sıra partlayan toplərin partılmasından gözəlini qırpmısız qarşıya dikdiyindən və ara-sıra də-rin bir ah, ya yüngül bir təbəssim dodaqlarını titrətdiyindən, düşündüyü bilirdi. Bəli, düşüncürdü. Həm də çox uzaq, dərin keçmişləri xatirinə gətirirdi. Otaq alaqaaranlıq idi. Bu aralıq döşündən qırmızı bir lenta asılmış bir millis nəfəri içəri girib, dinnəz lam-parı yandırır, pəncərənin pərdəsini endirildikdən sonra ehtiyatlı bir görkəmlə çxd. Hə-mid bir an üçün başını qaldırır, çapqın bir baxışla ətrafı süzdü. Divarlar əlapələng ka-ğızlarla örtülmüş, ortada təzə üzündəki ağ kağızı mürəkkəblə ləka-ləka boyanmış böyük bir miz durmuşdu. Ətrafında üç stul vardı, qapının girəcəyində döşəmənin ran-gi ayaq sürtünməsindən ağarmış, divarda üç rəsm vardı. Simalar tanıdığı inqilab qəh-rəmanları olduğunu gördüsə də, ayrı-ayrı kim olduqlarına fikir vermədi, çünki xatirat onu yormuş olduğundan bir növ ayla bilirdi, o bilaxitirə düşüncəmə istəyirdi, onun üçündür ki, tez başını arxaya atıb, gözəlini bir nöqtəyə qırpmısız dikərək yenə düşün-cələrə daldı. Düşüncürdü. Bütün keçmişləri, həttə beş yaşından bəri başına nələr gəl-mişdisə, hamısı birər sinemə¹ lentası kimi gözündən gəlib keçirdi.

Başqa bir sey eşidilmirdi. Bu hal bir qədər davam etdi. Həmid, beləliklə, heç yerdən bir çarə, heç kəsdən bir yardım görmədi, get-gədə yoxsulluq onu mənəgənə kimi sıxır və həyat mübarizəsinə məcbur edirdi.

¹ Kino

Ehtiyac insanın amiridir. Qürbət ölkə, kimsəsizlik... ehtiyac... Artıq Həmid hər bir şeydən ümidirü kəsib, öz əməyi ilə, öz zəhməti ilə özünü dolandırmıq üçün çalışmağa başladı.

Çox çəkmədi ki, özünü itirmiş və donub-qalmış Həmid yaşayış yollarını öyrəndi. Çalışdı.

İnqilab mərkəzi olan Moskvanın siyasi tufanları arasında iki il sürdüüyü həyat ona əsər etməyə bilməzdi.

Həmid indi gecələr əvvəlki kimi məktəb darslərinə deyil, bütün dünya siyasətini düşüncürdü və bu siyasət arasında vətəndaşları üçün nicat yolu arayırdı. Bununla Həmi-din bir millətperəst olduğu anlaşılmısan. İki il bilaaaram qəzet sütunlarından, əhalinin ağzından, əsgərlərin malıu səsinənd, həttə toplərin səsinənd, moskitlərin vizultusundan, çəkiçlərin cingiltisindən belə gözlərinə, qucaqlarına çarpan "internasional" sözü onun iliklərinə işləmiş, tam mənəslə bir beynəlmiləli olmuşdu. Fəqət gizli bir hiss onu hə-mişə Qafqazıyanın yağı dağlarına doğru çəkirdi. O bilirdi ki, bütün millətlər arasında zavallı vətəndaşları ən geri qalmış bir xalqdır. O bilirdi ki, vətəninə zəhmətkeş xalq onun biliyinə, iki ildə aldığı təcrübələrə, onun qüvvətinə və çalışqanlığına möhtacdır. Bütün qüvvətinə, biliyinə bu zavallı xalq yolunda işləmək arzusu onu həmişə vətəninə doğru sürükləyirdi. Xüsusən qardaşını çox görmək istəyirdi, kölgəsində böyüdüüyü və özündən çox sevdiyi qardaşını xatırlayınca Həmid bir quş kimi qanadı olmasını arzu edirdi. Bu aralıq Moskvə radiusu Azərbaycanda inqilab xəbərini ildırım kimi bütün Moskvaya yaydı.

İlk vaporlar Həmid Bakıya doğru yola düşdü. Vapor Bakı əskələsinə¹ yanaşınca, Həmid göyərtdə bir sevinclə çocuqluğunu keçirdiyi altın yurdu Bakıya baxırdı.

İki il bundan əvvəl, sadəcə, buraxıb getdiyi Bakıya o ində başqa bir əhəmiyyət verirdi. O indi ona siyasi və hərbi nöqtəyi-nəzərlə baxır, onu bütün Şərç inqilabının çapısı kimi görürdü. Xüsusən bu şəhərin divarları arasında keçirdiyi məktəb həyatını, çocuq-luğu günlərini düşüncükə hissiyyatı daha da coşur, doğma bir ruzigar saçlarını oxşay-dıca vapordan enmək, Bakunun torpaqlarını öpmək istəyirdi. Çəkilməz bir ehtiyac içində buraxıb getdiyi əziz qardaşını düşüncürdü, körpüyə yanaşmaq üçün yavaş-yavaş yürüyən vaporun tənbəlliyindən danxıb, suya atılmaq, tez özünü qardaşına yitirib boynundan sarılmaq, öpmək istəyirdi. O bilirdi ki, qardaşını onun sağ olduğunu görün-cə sevinəcəkdir. Hələ də qardaşını görünəcə özünü nə qədər sevinəcəyini təsəvvür edə bilirdi.

Doğrudan da, Həmidin çalışqanlığına, təcrübəsinə və gənc qüvvəsinə ölkəsində ehtiyac çox idi. Gələn kimi vəzifə başına keçdi. Bir az keçincə, Həmidin doğurluğu və çalışqanlığı vəzifəsinin çoxluğuna səbəb oldu. Onu məmləkət idarəsində ən məsul bir vəzifə olan İşçi-Əkinçi Müfəttişliyinə təyin etdilər.

¹ Liman

Necə gün idi ki, Həmid müfəttişlikdə işləyirdi, bir dəqiqə rahatlıq bilmirdi, gecə-gündüz çalışır, çalışır, yena çalışırdı. Bu zəhmət və çalışmaq Həmidə nə qədər sevin-dirirdisə, qardaşını görməkə o qədər acınırdı.

Necə gün idi, Həmid arayar, qardaşından bir xəbər bilmirdi, Bağır harada işə itmişdi. Bu aralıq Lənkəranda Həmidin yanına ixtiyar bir qadın gəlib...

"ÇOCUQ"

22-23 yaşlarında olan bu gənc çocuq vur-tut iki il idi ki, məktəbi bitirmiş, müəllimliyə başlamışdı. Bütün günləri-gecələri fikri, zehni özü ilə məşğul olduğundan bir yere çıxmamış, kimsə tərəfindən tanınmamışdı. Ona görədir ki, bu gün böyük bir izdihama qarşı söz başlarkən ilk əldə qan beyninə vurdu. Arıq, solğun çöhrəsini xəfif bir qızartı örtüdü. Yaşadığı həyəcanın şiddətindən ürəyi çırpır, bunun da nəticəsi olaraq səsi titrəyir, hətta tez-tez dili çalpaşır vururdu.

Bunun üzərinə yazıq çocuq özünü itirməsin deyər, onu həvələndirmək və cəsarətləndirmək üçün sanki "doğru deyərsən", "yaxşı deyərsən", "qorxma", "tez bitir" sözlərini başı ilə təsdiq edirdi. Fəqət ilk əldə qorxan və indi-ndi dili dolayır kimi görünən bu gənc getdikcə sakitləşir, demək olursa, özünü öz əlinə alır. Çox keçmədən üzünün qızartısı itmiş, onsuz da sarımtıraq çöhrəsinə xəfif bir solğunluq emişdi. Ara-sıra do-daqlarında və sənsədə duyulan yüngül bir titrəyiş hələ də dərin bir həyacan yaşadığını andırırdı. Fəqət, hər halda, bu gənc artıq acınacaq bir gərəkəm ərz edən həmin ki qorxaq çocuq deyildi. Qırpımdan-qırpıma kəndisini doğruldu, sözdən-sözə öz qüvvət və mənliliyini bütün qurultaya hiss etdirirdi.

Nəhayət, bütün qurultaya ənaşılmaq bir həyret sərmışdi. Sözlərin düzülüşündə duyulan incə bir ahang və tənəşib, sözlərin deyilişində hiss edilən qətiyyət və inam, ifadə etdiyi fikirlərdə çırpınan ciddiyyət və qüvvət salonu o qədər cəzb etmişdi ki, dinləyənlər nəfəslərini belə çəkməyə tənbəllik edirdilər. Ara-sıra: "Bu çocuq kimdir? Kimdir? Kimdir?" – deyər hər kəs bir-birinə tələsik sorğular verir və cavab bəkləmədən yənə dinləməyə başlayırdı. Zətan kimsə cavab da vermirdi. Çocuğu kimsə tanımadığından yalnız umuzlar atılır, yənə salon dərin bir sükuta dalırdı.

Çocuq arıq, bükük vücudunu dikəltmiş, qaşlarını çətmiş, iri, sərt bir baxışlı gözləri ilə salonu süzərək danışırdı. Ara-sıra baxışları salonun ta uzaq bir bucağına oturmış ağ ipək köynəkli gənc bir qadına saxlanır, sanki onun salonda olub-olmadığını, dinləyib-dinləmədiyini yoxlamaq, sözlərinin təsirini, vəziyyətini necə olduğunu onun göz-lərində oxumaq, onun hərəkətlərindən anlamaq istəyirdi. Bir qırpım çəkmədən yənə gözlerini qaçıtır, sözündə davam edirdi. Doğrudan da, gənc qız bütün varlığı ilə bir diqqət kəsilmışdi – saralar, qızarı, natiqin sözündən bir iztirab, hər kəlməsindən bir vəziyyət alır, bir sözlə, natiqin həyəcanları ilə yaşayırdı. Bir qız natiqin öz çıxışına nə

qədər əhəmiyyət verdiyini gözəl bilirdi. Məktəbə girdiyi ilk gündən etibarən öz işini öyrənməyə, axtarışlar, təcrübələr yapmağa, yeni yollar, üsullar aramağa başlamışdı. Təcrübələrdən bir yeni nəticələr çıxarmış gənc olduğundan və yürütdüyü fikirlər bir təqdim böyük və tanınmış alimlərin fikirlərinə müxalif olduğundan kimsə onunla hesablaşmır, sözlərini dinləmək istəmədi. Nəhayət, ümid bu qurultaya bağlanmışdı.

Burada öz sözlərini deyəcək, anladacaq və qurultaydan alacağı tədbir vasitəsilə öz doğruluğunu, onunla hesablaşmaq istəməyən əski müəllimlərlə anladacağıdı. Ara-sıra özü istəmədən bir təqdim fikirlər də başından keçirdi. Bu çıxış onu hər kəso tamadaq, onu cəmiyyətə çıxaraq, hər kəso bəyəndirəcəkdiki. Ağ köynəkli gənc qadın da salonda olmasa və onu, bəlkə də, onun müvəffəqiyyətlərini görməsi əhəmiyyətsiz və bunu arzu etməsi də manasız deyildi.

Qoca müəllimin bu çıxışdan sevinəcəyini və təqdir edəcəyini, ya başqa müəllimin buna etiraz edəcəyini, daha bir çox başqa şeylər düşüncüm idi. Fəqət əsl məqsədi yənə də öz doğru fikirlərini keçirmək idi.

Zavallı xüsusilə son haftanı büsbütün uyumamış, gecə-gündüz çıxışına hazırlaşmışdı. Bir-bir fikirlərini yoxlamış, ölçmüş, biçmiş, ediləcək etirazları təəsvir etmiş, cavabları hazırlamış, kim bilir, daha nələr düşüncüm, təsvir etmişdi. Gecənin qaranlıq dərinlikləri arasında gah özünü gurultulu alqışlarla, muris, gülməli çöhrələrlə qarşılan-mış təsvir edirdi, daha da salonda qopacaq: "Basdir, sarsaq, manasız sözlərlə vaxt itir-məyə daymaz!" – deyər əşidilə biləcək sözləri təəsvir edir, ürəyi döyünür, qan beyninə vururdu. Təklifi üçün qaldırılacaq barmaqları xayalında sayır, keçdi, keçmədi, alqışlar, "basdir"lər, qoca müəllimin təqdiri, müxtəlif müəllimlərin etirazı, əg köynəkli qızın deyəcəkləri...

Kim bilir, bir dəqiqədən sonra o, salonda necə çıxacaq, ya hər kəs barmağı ilə onu göstərərək, bir nəvəsiyə üzünə gülümsəyərək, yaxud gülmənc bir çocuq kimi yorğun, narazı baxışlar onu yerinə ötürəcəkdiki. Artıq söz başlanmış, nə olursa-olsun, hər şey keçmişdi, salondakı dərin sükut və diqqət natiq tərəfindən söylənən sözlərin bir o qədər də bayağı olmadığını, xüsusilə məarif komissarlığı nümayəndəsinin öz səndəlini irəli çəkib, böyük bir diqqətlə dinləməsi, hətta tez-tez də dəftərinə qeydlər götürməsi, sədrin, bütün rəyasetin və bütün salonun ufacıq bir çığıltıya qarşı bir əsbəbiyyət: "Sus, sus!" – deyər diqqət cəlb etmələri natiq tərəfindən söylənən fikirlərin ciddi olduğunu andırırdı.

– Biz başqaları tərəfindən hazır qanunlar bəkləməyə heç də haqlı deyilik. Biz öz mühtimizi aramalı, öz məktəblərimizi, öz çocuqlarımızı öyrənməli, dərslərimizi on-ların ümumi vəziyyətinə uyğun xüsusi üsullar düzəltməliyik. Xatırlamaq bir nəfərin dediyi kimi, bu gün Avropada bir nəzəriyyə hər nəzəriyyədən irəli sürülən fikirlər bizdə bir qanun kimi qəbul edilir. Halbuki...

– Biz biləndik, bu kimdir? – deyər üçüncü sırada oturan birisi yanındakından soruşdu. – Mənim müəllimimdir. Mənim, mənim. Zəki bir çocuq idi. Onu mən tərbiyə et-mişəm. Yoxsul idilər, atası da yox idi, xaricinin çoxunu... Bu mənim əməyimin nəticəsi-

dir, – deyə üç stul ötdə oturan üzü qırıqşılı bir ixtiyar böyük bir sevinc və gizlənməz bir vüqarla cavab verdi.

– Adı nədir, adı, adı?

– ...

– Adamın görək özündə də bir çəlavət olsun. Bax gör, bülbül kimi danışır, bülbül kimi!.. Bərekallah! Qəbil uşaqları, çalşqandır, çox kamildir, mənim müəllimimdirdi...

İxtiyar müəllim sevincindən özüni unutmuşdu, bərkədən natiqi mədh edirdi. Ancaq sədrin ikinci zəngi ixtiyar müəllimi bir qədər susdura bildi.

30 illik ömrünü, cavanlıq və bacarığını müəllimiyə sərf etmiş və zavallı ixtiyar bu gün öz əməyinin nəticəsini, ufacağı yaxası qırıqşılı mini-mini bir çocuqdan bu gün belə mübariz bir qüvvət yetişdirdiyini görünəcə sevincindən atılıb-düşməək, ara-sıra: “Bu mənim şagirdimdir”, – deyə bərkədən bütün salona bağırmaq istəyirdi: “Doğrudur, doğrudur, bərekallah, əhsən, afərin!.. Bülbül kimi danışır...” Zavallı ixtiyar sakit olmurdu.

– Əfv edərsiniz, – deyə bərkədən sadr zəngi çalıb qaldı. “Bəsdir, bəsdir”, – sözləri bir ilirdim kimi zavallı natiqin başından fırlayıb, bir qırıqşılı meyit kimi sarıldı.

– Vaxtım bitdimi, bu saat bitirirəm, – deyə təz sədri qabaqladı.

– Yoldaşlar! Natiq vaxtından da 15 dəqiqə artıq danışıb. Fəqət söylədiyi fikirlər və qaldırdığı məsələlər olduqca mühüm olduğundan divanı-riyasət natiqə sözünü bitirmək üçün vaxt verilməsini təklif edir.

– Danışın, danışın, – deyə alqışlayan salondan: – Əlbəttə, danışıq, yaxşı danışıq, doğru deyir: Danışın! – deyə bağışın müəllimin əsri güruldəyirdi.

– Bizdə daima çocuqlarda oxudana qarşı dinməz bir itaət yaradılmasına, oxudanların oxuyarlarda kamil, yenilməz bir qüvvət görülməsinə, çocuqlarda müəllimə qarşı bir acizlik duyğusu vücuda gətirilməsinə, bir çox müəllimlərimizin təbirincə deyəcə olarsa, müəllimə qarşı çocuqda bir etimad yaradılmasına çalışır. Bu, doğru bir üsul deyildir: çocuğun mənliliyə əzilməməli, onda bir mütəəbbəssizlik yaradılmalı, hər şeyə qarşı bir arayışlıq, bir şübhə, bir tənqid istedadı vücuda gətirilməlidir. Çocuq daima öz müəlliminə bir rəqib kimi görməli, onda müəllimindən daha artıq bilmək, bilməyə çalışmaq həvəsi oyatmalıdır. Bu hal, bu qətiyyət oxuyanda ta çocuqluqdan tərbiyə edilə bilər.

– Doğrudur, doğru deyir, bərekallah! Çocuq gördü ki, müəllim bir şey bilmir, müəllimin evi yuxalı, hörmətdən düşdü, ondan sonra artıq sinifdə dayanmaz. Bərekallah, doğru deyir, doğrudur... – deyə ixtiyar müəllim sözün forqinə varmadan mədh və təsdiq edirdi.

İxtiyarın yanında oturmış təxminən 50 yaşlarında parlaq bürünc düyməli, itigözlü başqa birisi də natiqə baxır və tam başqa bir şeylər düşündüyü üzündən görünürdü. Bu da gənc natiqin müəllimi idi. Fəqət öz müəlliminin çıxışı ona tam başqa dürlü bir təsir bağışlamışdı. O düşünəki yaxası yırıqşılı bu çocuğun bu gün belə bir cəsərlə çuxşda bulunmasını, bütün dünyada hökəmrən sarılan fikirləri alt-üst, hakim sarılan filosoflan belə tənqid etməsini bir dürlü təəvvür edə bilmirdi. Öz vicdanına qarşı natiqin bir çox sözlərinin haqlı olduğunu görürdü. Fəqət bir dürlü inana bilmirdi. O bu çocu-

ğu daima öz sözlərinə təbə görməyə, onun üzərində fikri hökəmranlıq sürməyə alışmışdı. Bu gün onun öz müəllimindən daha dərin düşünmə biləcəyini qəbul etmək istəməirdi. Bəzən özüni məğlub olmuş kimi hiss edir, danılır, hətta: “Artıq bəsdir, başqasına söz verin”, – deyə səslənmək istəyir, fəqət natiqin sonuncu sözünün çox maraqlı olduğunu görünəcə, cümlə bitənədək qəsdini təxirə salır və beləliklə, istər-istəməz susub qalır. Bu adam öz müəlliminin, doğrudan da, çox irəli gətdiyini, özündən çox bildiyini və daha dərin düşündüyünü hiss edir, fəqət yəna özünün məğlub olmasına inanmır, daha doğrusu, inanmaq istəməirdi.

Nəhayət, natiq gürültülü alqışlar altında sözünü bitirdi. Çənəsindən damcı-damcı tar tökülürdü, alqışlayanların bir çoxu natiqin təklifləri ilə razı deyildi. Fəqət hər kəs ondakı cəsərlə, qüvvət və qətiyyəti istər-istəməz alqışlayırdı. Xüsusilə ixtiyar müəllim salonu dağıdırdı. “Bərekallah, əhsən, afərin! Mənim müəllimimdirdi, çox kamildir, çox, çox”, – deyə sağa-sola mədh edirdi. “Çocuq” sözlərini bitirdikdən sonra nəfəsini dərmək üçün çıxdı. Gördüklərinin üzünə baxır, çöhrələrindən, danışıqlarından nə kimi bir münasibətdə olduqlarını, təqdir etdiklərini, ya bəyanmədiklərini anlamıq istəyirdi. Fəqət hər kəs bir maraqla çocuğa baxır, kimsə bir söz demirdi. Çocuq gözəl ilə tanıb bir adam tapmaq, nə danışdığını soruşmaq, daha doğrusu, bir təqdir etmək istəyirdi. Olduqca yorğun və əzgin olduğunu ancaq indi hiss edirdi. Bu aralıq bir nəfər böyük bir gürültü ilə adamları yanına gənc müəllimin boynuna sarıldı. “Bərekallah, əhsən, afərin, yaxşı danışdın, əməklərimiz hədəfə vərmişdin, başımı ucaldtın”, – deyə arası kəsilmədən saymağa başladı. Bu, bayaqkı ixtiyar müəllim idi. Başın ağ tükürli arasından süzülən tar damcılarını biixtiyar gözündən axan yaşlara qatışmış, tühaf görmək vücuda gətirmişdi.

Gənc müəllim sevincindən gözələri yaşarmış, boğulur kimi, bir söz demək istəyir, fəqət danışırdı, eyni zamanda zavallı, bir nəfəri arayırımı kimi, ətrafını süzür, bir çox kişilər, qızlar, qadınlar görür, ancaq aradığını görmürdü.

Müzakirələr davam edirdi...

Gənc natiq maruzacı deyildi, o ancaq müzakirə təriqilə danışırmış. Fəqət məsələ ətrafında artıq bitməkdə olan müzakirə yenidən qızırdı. Əvvəlləri gənc natiq sözlərinə etina edilməyəcəyini, hətta adı belə çəkilməyəcəyini gözləyirkən, iş tam tərsinə çıxdı. Gənc natiqin adı və dedikləri bir müsahidə məhvəri kəsildi. Sonuncu natiqlər onun nitqinə toxunur, bir çoxlan, hətta məarif komissarlığı nümayəndəsi də nitqini tənqid edirdilər. Fəqət bu danışıqların hamısında bir cəhət var idi.

Gənc natiqə müxalif olanlar belə onu böyük bir qüvvət kimi tələqqi edir, sözlərində ona qarşı müəyyən bir hörmət ifadə edirdilər. Yalnız bürünc düyməli müəllimin sözləri bir qədər sərt idi. “Bunlar hamısı çocuqluğun, təcrübəsizliyin nəticələridir, bizdə ən böyük nöqsan – hər kəsin bildiyindən artıq danışmasıdır...” – deyə bu kimi sözlərlə gənc natiq tənqid edirdi. O, düşünəki bu çocuqluğa da qədər hesablaşmanın lazım olduğunu qəbul eləməirdi. Halbuki məktəbdə həmin çocuğu ikinci sözdə susdurmaq olurdu.

Gənc natiq bunlara əhəmiyyət vermirdi, artıq müəllimə hörmət və itaət vaxtı deyildi. Burada bir fikir mübarizəsi gedirdi.

Gənc müəllim bütün köhnələri alt-üst edən tam yeni bir dərs üsulu təklif edir və öz təklifini bütün etirazlara qarşı böyük bir qətiyyət və cəsarətlə müdafiə edir. Hətta müəlliminin sərtliyinə sərtliklə cavab verməyib, olduqca soyuqqanlı davranaraq, bəzən müəlliminin də dolşağ təbirlərini müntəzəm və məntiqli bir şəkə salır və ətrafı bir surətdə təhlil ilə olduqca məntiqli cavablar verir.

Müzakirə bitdi. Məsələ səsə qoyuldu. Gənc natiq bir güşədə oturub, veriləcək səsənin nəticəsini gözləyirdi. "Keçəcəkm, keçməyəcəkm?..."

Bu iki söz bularıq bir yuxu kimi zehindən keçir, bəzən ikincini təsəvvür edinca, ürəyi döyüntürdü.

– Kim istəyir?

– Kim əleyhinədir?

– Kim bitərəf qalır?

Gənc natiqin ürəyi döyüntürdü, titrək dodaqlarından qan içdi. Gənc natiqin təklifləri keçmirdi.

Bir daqiqə qədər bütün varlığını bir süslük sardı. Eyni zamanda zehində bularıq bir ümid parlayırdı: "Görünür ki, ətrafı düşünməmişəm. Əlbəttə, səhvlərimi taparam". Fəqət dediyi və çox gözəl anlatdığı bir çox açıq fikir və həqiqətlərin nəcə oldu da qəbul edilmədiyini anlamırdı. Gözlərini bir utancaqlılığa yerə dikərək, bir məğlubiyyət duyğusu ilə salondan çıxdı. İlk gözüinə sataşan adam ağ ipək köynəkli qadın idi.

Sürəkli, əzici və mənalı baxışlarını gənc natiqin gözlərinə dik qaldırmış, çöhrəsindəki qızartını süzürdü. Sanki onun həyəcanlarını öz baxışları ilə oxşayıb susdurmaq istəyirdi. Eyni zamanda açıq qapıdan sədrin səsi eşidilirdi.

– Təklif bütünlüklə rədd edilmiş də, hər halda, bir çox dəyərləyi və yararlı həqiqətləri etinasız buraxmamaq və təhlil edib müntəzəm bir hala salmaq üçün XMK-nun proqram komissiyasına verilsin.

ALTUN HEYKƏL

Xeybəri ufağ bir kənddir. Bu kənd yalnız sıldırım qayalıqda bulunması ilə mühitindəki adı kəndlərdən ayrılır.

Əhəlişi, adətən, sair kəndlilər kimi əkinçiliklə məşğul olur və bəzən daxi yaxın məhallara maral, dağ kəli ovuna gedərlər.

Gündüzləri ağır işlərdən yorulmuş ixtiyarlar daxmaların önündə toplaşaraq keçmişdən, gələcəkdən danışar, gəncər isə çəmənləkdə, meşə və bağlarda bir qədər güllüb danışdıqdan sonra evlərinə dönərlər və yuxudan erkən qalxmamaq üçün axtarımları tez yatarlar.

Bu kimi kəndlərdə qadın və qızların gün keçirəcək yerləri bulağ başıdır...

Xeybərinin yaxınlığındakı bulaqdan su aparmağa gələn əlvan bəzəkli, sağlam vücudlu qızlar, təbiətin gözəlliyi içərisində bu təbii gözəllər, onların azadə quşlar kimi bir-birilə qonuşub-gülüşmələri, axtşam günəş döydükcə min dirlü rənglərlə çağlayan borraq suyun gurultusu insana bütün qəmlərini unudurur, ixtiyarlar ruhan belə gəncələri, eşq-məhəbbət öz-özünü insanın qəlbina dolur, insanu bağın edir. Burada hər ağacın kölgəsi, hər bir kol, bir eşq yuvası, bir məhəbbət aşınayır. Ufağ bir budaqda iki quşun qanad-qanada sürtrək quculdaşa-quculdaşa danuşması tamamilə bir eşq dastanı deyilmədi?

Müzəffər hər axtşam qoyunlarını sulamağa gətirərək Ceyrana orada görmüş və sevmiş idi. Lakin qəlbina malik olmuş eşqi Ceyrana açib söyləməyə bir dirlü cəsarət etməyir, söz tapmayırdı... Ona aşiq olması yalnız sübh zamanları mal-qara arxası ilə gedərək söylədiyi yaxıcı şikəstələrdən, dardlı-dardlı ahlər çəkmasından anlaşılırdı... Müzəffər oxuduqca, yüksək qayzardan eşidilən əks-sədası sanki "eşq-eşq", – deyər Müzəffərin eşqini daha artıq şiddətləndirirdi. Dördini şikəstələr arasında yalnız dağlara, qayalara və ormanlara söyləməyə məcbur olan Müzəffər, o məsum, ta səsinə heç bir kəsə söyləməzdi... İş-gücünü buraxaraq, kölgə kimi Ceyranın arxasınca daima bulağa getməyi özünə bir adət, bir borc bilirdi.

On beş yaşlı Ceyran əvvəllərdə heç bir şey anlamadan əl rəngli şalına bürünüb, özü yaşda qızlarla bulağa gedər, onlarla danuşar, unudur, atılar-düşürdi. Lakin Müzəffərin aylaarla davam edən təqibi Ceyranı artıq sübhəyə saldıqandan, bulağa gec-gec və mümkün qədər başqa qızlarla barabər getməyə və Müzəffəri görünəcə yaşınmağa məcbur etmişdi. Ceyranın bu surətlə saqınması Müzəffərin eşqini get-gedə şiddətləndirir, biçərə gənci divanə edirdi...

Nahayət, öz hissiyatını Ceyrana bəyan etməyə və ondan ülfət təmənnasına qərar verir... Bir axtşam bulağın yaxınlığındakı ağac altında oturub Ceyranı gözləyirdi. Ceyranın gəlməsinə müntəzir, ağaca söykənmiş və sükuta dalmış ucaboylu, ənlirikəli, sağlamvücdulu Müzəffər axtşam günəşinin altın şəfaqləri altında altundan məmul bir heykələ bənzəyirdi.

Bir neçə daqiqə sonra ayağ altında basılmış ot xışlıtsı bu sükutu pozmuş idi... Xışlıtını hiss edən altın heykəl hərəkətə gələrək ətrafa baxmağa başlamış və nəhayət, bir neçə qədəm bulağa doğru yürümüşdü... Bu halda Ceyranı birdən-birə öz öndində gördüyündən durduğu yerə donmuş kimi qalmış, öz gözləri ilə gördüyünə inanmışdı... Bir neçə saniyə hər ikisi heyətlə bir-birinə baxdıqdan sonra Müzəffər birdən-birə sıçrayaraq Ceyranın ayağına yixilmiş və torpağı öpərək, özünəməxsus bir dil ilə ürəyinə basladıyi məhəbbətini ona anlatmağa başlamışdı... İndi o böyük vücudlu Müzəffər kiçik Ceyranın ayaqları üzərində boynu zəncirli və bayılmış bir pələngin qüvvəsiz bir malak ayağına yixilmiş olduğu kimi görünürdü...

Ceyran isə ovçu hücum edərək anasından ayrı düşmüş bir ahı yavrusunun həsrətlə arxaya baxaraq, həyəcanla mələdiyi kimi, heyətlə ətrafa baxıb bir ağzı xəlif, fəqət dəhşətli imdad sədasi çıxarmışdı... Müzəffər isə qızın dəhşətinə mülətif olmayıb, basladıyi arzularını, aydınlıq gələcələri Ceyranı şalalayə tamaşa etməyə aparacağını, onun

Doğrusu, Qara Qənbər öz halından şikayətçi deyildi, yalnız arvadından narazı idi. Qara Qənbərin arvadı çox sadə idi. Türksəyaydı: gələnlə qonaqlarla lazımcına rəftar edə bilməzdi. Kimi əski qayda iləydi, utanardı, gizləndi... Bu halda da Qənbər çox utanardı, çəkinirdi. Nə etməli, Qara Qənbər arvadından sıxıntı çəkirdi. Arvad yadına düşəndə sir-sifətini turşudur. Günlər gətirdikcə ar ilə arvadın arasında əmələ gələnlər uçuşur arırdı. Axırda Qənbər tab gətirməyib, arvatla tək qaldıqda dedi: – Bəylə olmaz, bu nə dirlikdir, biz gərəklə ayrılmaq, daha bizim fikrimiz və üreyimiz bir-birini tutmur, doğrusu, sən bəni xəcələt eyləyirsən. Biçarə arvadın az qaldı ki, üreyi çatlasın, nitqi tutuldu. O bu sözləri çoxdan gözləyirdi. Çünki Qara Qənbərin axır hərəkətləri bunu göstərirdi. Qənbərin arvadı mübarizəni əbəz bildi. Çünki Qara Qənbərin gücünə güc çatmazdı. Qonaqlar gizli-gizli bir-birinə deyirdilər: Qara Qənbər qudurmuş, xasiyyəti dəyişmiş, qulluq əqlini uçurdub, gözünü kor oləmiş...

Uzun müddət keçdi, Qara Qənbər evi də, arvadı da tazelədi, keçmişini unudub təzə ömür sürürdü. Onun evində bir xanım əyləşmişdi ki, həm rusca danışımaq bilirdi, həm də qonaqlarla yaxşı rəftar edirdi. Geyimi Avropa xanımları kimi hər fəsillə, hər dərəcə idi: kiftə bozbaşlı sadə xörək bilib firəngi bilyudlar böyütdürərdi, xüsusi modiskə parixmaxer qulluğunda hazır idilər...

Qara Qənbər baxıb yağ kimi əriyirdi. Avtomobil, fayton, skaçkalar, tiyatorlar, qonaqlar, bağlar... Qara Qənbər fikir edirdi ki, daha rahat günə çatdı, bundan sonra daha insan kimi yaşayacaqdır.

Həyat yaxşılaşdıqca şirinləşirdi, şirinləşdikcə də Qara Qənbərin fikirlərini və üreyini duman kimi çulğayordu.

Qara Qənbər guya bir şirin uyuğuya baxırdı... Bir gecə gecənin yarısı idi. Qara Qənbəri Çekanın avtomobili nəreyə işə aparırdı. Qara Qənbər əsirdi, bütün dünya bunun başına o halda dolanmağa başladı.

Sabahı günü hamı deyirdi ki, daha qudurqanlıq bitdi...

GÜLZAR

Bu gecə bütün kənd sevinirdi. Qızlar, gəlinlər, uşaqlar, gənclər, ixtiyarlar sevinir, bütün kainat belə sevinirdi... Uşaqların bağırması, qızların, gəlinlərin çalması, yastı balabanların ən kobud ürəkləri oxşayan həzin iniltisi bir-birinə qarışıb, ümumi bir ahəng yaratmış və hər kəs bu şən gurultunun sonsuz sevinclərinə dalib getmişdi.

Bəli, bu gecə hər kəs sevinir, həm də onun səadətinə sevinirdi.

Yalnız o, yalnız o bunları görmür, eşitmir, qadınların böyük bir gurultu qopartdığı dərəcəyə və yarımqaranlıq daxmanın bir bucağına sıxılmış, bütün bu sevinclərə danılır, bu şənliklərdən sıxılır və eşitdiyi bütün bu gülüşlərdə, bu gurultularda müdhiş bir fəlakət bayquşunun qorxunc sədasını hiss edirdi.

O bu gecə gəlin gedirdi.

Tam altı aydan bəri ayrılmaz bir yoldaşı olan köhnə qabıqlı Quramı kiçik döşlərinin arasına sıxıb: “Ey Quran, ey uca pərvərdigar, sən ki hər şeyi bilirsən, sən mana kömək ol!” – deyər göz yaşları ilə ypranmış yarpaqlarını isladırdu. Bunu hər kəs görür, lakin onu sən zamanları daima belə tutmuş gördüklərindən, bir o qədər də maraqlanmırdı.

Həttə qızlardan bir neçəsi maraqlanmış, soruşmuş və cavab almayınca, kimisi bu zavallı qızcağın öz nişanlısını sevmədiyindən, kimisi tərsinə olaraq, çox sevdiyindən və sevincindən əgladığını, kimisi də “adətdir, qızlar gəlin gedərkən ağlarlar”, – deyər yenedən özlərini bir susmaq gurultularına ağına atırdı. Lakin kimse bu öksüz yavrucağın ruhuna girə bilmir, oradakı cəhənnəm kimi coşan müdhiş iztirabları, kiçik vücutunu sarısdan, üreyini, duyğularını, bir kalmə, bütün varlığını çeynəyən dəhşət və fəryadları görə bilmirdi. Yalnız o özü bunları görür, hiss edir və əski qabıqlı Quramı bağrına basaraq: “Ey Quran, ey Quran sahibi, sənə pənah gətirmişəm”, – deyər için-çin ağlayır, göz yaşlarını töküürdü...

Ox, o fəlakətli gecə olmasaydı!

Bu, on beş-on altı yaşlarında, ortaboylu, qara gözlü, uçqun yanaqlı, sarımtırax banizli bir qızcağazdı. Altı-yeddi ay bundan əvvəl deyər, güllər, çalar, oynar şux bir əfə idi. İlk baxışda bir o qədər də gözəl görünmürdü. Lakin bir qədər diqqətlə baxdıqda onda başqa bir gözəllik görmək mümkündürdü... Baxışları altına düşsən hər kəsi ildırım kimi sancan iri, qara gözləri, bu qara gözlər üstündəki incə, uzun qaşları, qanı axacaq qədər qırımlı, çiçək yarpaqlar qədər zərif, incə və titrək dodaqları, həttə ağzının böyüklüyü və siması arasındakı incə bir tonastıb, – onu seyr edən hər bir kəsə anlaşılmaz bir həyəcan oyadırdı.

Xiissusilə, alində bir çomaq, dünya malını təşkil edən iki keçisini dağdan endirərkən, dağın uçsaqları, oynaq və şux görkəmi ilə elə ilahi bir həyat təşkil edirdi ki, bu gözəlliyə qarşı kiməsə dayanmaq, pərəstisi etməyə bilməzdi.

Bəli, bütün solğunluqla, bütün nöqsanlarına bəxməyaraq, kənddə hər kəs onun gözəlliyini etiraf edirdi.

Gülzarı yalnız kəndin gəncləri deyil, həttə ixtiyar kişiləri, qadınları da sevirlərdi.

Ta uşaqlıqdan yetim qalmış Gülzər öz kor anası ilə yoxsul qardaşı Aslanın himayəsində yaşayırdı. Anasının gözələrinə, kənd qadınlarının dediyinə görə, qara su emmiş idi. Ona görə Gülzər ta uşaqlıqdan evdə çalışmış, zəhmətə alışmışdı.

Bir qədər böyüyüncə yoxsul evlərinin bir o qədər də böyük olmayan zəhməti onun üçün asanlaşmışdı. Artıq Gülzər daha ağır işlər görə bilər, mal-qara saxlaya bilər, xalça-palaz toxuya bilərdi. Lakin yunları olmadığından Gülzər bəzən qonşuların üçün icrətlə çalışır, amma bu da həmişə olmurdu. Hər nə olsa da, Gülzər vaxtlarını boş keçirmir, hər kəsin bir işi olursa, ona kömək edir, bacardığı qədər toxuyur və yardım edirdi. Başqa qoca bir qadını suya gedən görünəcə, haman gedib dolçasını alır, doldurub gətirirdi. Bir evdə yas oldumu, oraya gedir, bacardığı qədər çalışır və o qədər səmimiyyətlə göstərir ki, hər kəs onu həmin evin adami kimi bilir.

Hər kəsə ehtiram edər, hər kəsi sevar, hər kəsi ana, bacı, ata, qardaş kimi görür.

Gülzarrın namuslu və ismətli olduğu xüsusi bir tərzdə dillərdə dolayırdı.

Kənddə bir qız tapılmazdı ki, adına sözlər deyilməsin. Birinin ayağı dolaşdı, hamı ətrafda dastan açılır: "Dağ-divara dırmaşır", "Filankəsə söz atdı", "Gecə filankəsə danışdı" və s.

Hətta kəndin ən zəngin qızları və yüzbaşının qızları belə qadınların bu dedi-qodusundan, qaş-gözündən yaxa qurtara bilməzdilər. Yalnız Gülzar bu dedi-qoduların kənar qalib, su kimi pak və təmiz bir ad saxlamışdı.

Atalar qızlarına danlarkən, Gülzarrdan ibrət almalarını tapşırıb və qadınlar Allaha yalvarıb, övlad dilərkən, Gülzar kimi pak və namuslu bir qız istərlərdi.

Bax buna görə də bu gecə hər kəs Gülzarrın gəlin getdiyinə sevinirdi. Hamı da gəlməmiş və öz qızlarının toyu kimi bu toyda iştirak edirlərdi.

Lakin hər kəsdən artıq Aslan sevinirdi.

Bu yoxsul, kimsəyə toxunmaz, bir kəsə pislik etməz, sövsələr də, danışmaz, hər kəsə ehtiram edər, bir sözlə, "Allahın" dilsiz-ağızsız bəndəsi idi. Bunu çox vaxt Aslanın qorxaqlığına çıxarıldısa da, bununla bərabər, kənddə kimsə ona dolamaz, pislik etməzdi.

Dünya malından bir uzunqulağı, bir də çətinliklə yığdığı pullardan Gülzar üçün aldığı iki keçidən başqa heç bir şeyi yox idi.

Uzunqulağı ilə odun daşıyır, kömür hazırlayır, biçinə gedir və beləliklə, öz bacısını və kor anasını saxlayırdı. Yaşının çoxluğuna baxmayaraq, hələ evlənməmişdi. Zətin, yoxsul olduğundan ona qız verən yox idi. Lakin bacısını artıq varlı bir adama verdiyi və o gedəndən sonra bir qədər xərci azaldığı üçün yəznəsinin köməyi ilə evləne biləcəyini ümid edirdi. Lakin hər şeydən artıq onu sevindirən – Gülzarrın təmiz bir ad saxlaması idi. Hər kəs Gülzarrı təriflərkən Aslan da bacısını belə adı ilə lovğalanardı. Hər halda, bu gecə Aslan sevincindən nə edəcəyini bilmir, hər tərəfə çırpınır: "Buyurun, Allah ömür versin, oğlunuz üçün olsun, Allah atana rəhmət eləsin!" və s. sözlərlə gələn qonaqları qarşılayır, ona bu qədər hörmət edib, sevincindən iştirak edənləri sevir, hətta kənddəki ən möhtərəm şəxslərin belə gəldiyini görəncə, sevincindən gözləri yaşarır, hətta bəzən onların ayaqlarına düşüb, öpmək istəyirdi.

Bu mələbəbətlərin, bu ehtiramların, bu ümumi iştirakın hamısı Gülzara, hər şeydən əvvəl, Gülzarrın pəklığına, məsumluğuna, namuslu və ismətli olmasına aid olduğunu Aslan bilir və: "Bacımın cheizi yoxsa da, su kimi duru, pak bir adı vardır", – deyirdi.

Zavallı Gülzar bunları eşidib, bütün ürəyi didilir, bütün varlığı parçalanırdı.

Ox, o fələkətli gecə olmasaydı!..

Nişanlandıqı gündən üç gün əvvəl idi. Gülzar günorta vaxtı evdən bir çörək götürüb, meşədə odun qıran qardaşı üçün aparırdı. Geri qayıdarkən hava çox tutqun idi. Ya-vaş-ya-vaş yağış nəmçiləyir, xırda damcılar Gülzarrın üzünə, döşlərinə toxunurdu. Gülzar yağışdan gözlərini açmayıb, tələsik qaçırdı. Zavallı bu tələmə nəticəsi olaraq, xəbəri olmadan yolu da itirmişdi. Yenidən bu yolu tapmaq üçün çox uzun çalıbmış, amma havarın büsbütün qaralması bütün ümidlərini yox etmişdi.

Gülzar da nə edəcəyini bilmirdi, na də gözü görürdü. Qaranlıqda qurdlara, çaqqallara rast gəlməsin deyər qorxudan bir ağacın dibinə sığırdı. Göy bütün dəhşəti ilə gu-

rudlayır, ildırımlar odlu oxlar kimi sağa-sola qaçıyır, yağış vedrədən tökən kimi tökü-lürdü. Bütün kainat bir ildırım oynamağına, bir od dənizinə dönmüşdü.

Gülzar qorxurdu. Bu aralıq yaxından "Alabaş, Alabaş!" – deyər çağıran bir səs eşidil-di. Gülzar bu insan səsinəndən bir qədər cürətlandı və "Məşədəki, kimsən?" – deyər çığır-dı. Çox keçmədən qarşısında ağ kürkə bürünmüş bir kişi gördü.

– Kimsən?

– Əmi, azmışam.

– Gəl, gəl! Burada durmaq qorxuludur, ildırım hündür ağacları vurur. Gəl! – deyər yola düşdü.

Gülzar onu təqib edirdi. Bir köhülə (mağaraya) təsadüf etdilər. Məchul kişi içəri girdi. Gülzar da heç bir şey düşünmədən içəri girdi. Bəş daqıqadan sonra köhülə, məchul kişinin topladığı çör-çöplə yandırdığı ocaqdan işıqlanmışdı. Tüstü Gülzarrın göz-lərini acıdır, amma belə tüstüyə alışan olduğundan fərqlinə varmır, köhülün bir bucağına sıxılıb otururdu.

Artıq bayırda göz-gözü görmürdü. Köhüldə məchul kişi ocağın yanındakı bir daş üzərində oturub, paltarlarını qurudurdu. Heç birisi dinmədi. Bu aralıq Gülzar sət, bir qədər boğuc bir səs eşitdi:

– Kimlərdənsən, gəlin!

Bu səs öz-özlüyündə Gülzarı diksindirirdi. Lakin yenə fərqlinə varmayıb:

– Yetim Aslanın bacısıyam, – deyər kişinin üzünə baxdı.

Kişi odlu baxışlarını onun üzünə sancıb baxırdı.

– Ərdəmişən?

Gülzar susub bir söz demədi. Eyni zamanda onu məchul bir qorxu bürüdü. Bu baxışlar altında həyatında ilk dəfə olaraq özünün gözəl bir qız olduğunu xətrladı və burada yad bir kişi ilə olduğunu düşününəcə qorxudan titrədi və ömründə ilk dəfə ota-rıq özünü kişilərdən gizlətmək, örtünmək üçün ətrafına baxındı. Yaylığını meşədə itir-mişdi. Bir şey tapmayınca, dağınıq saçları ilə döşlərini örtüdü. Amma zavallı bununla daha gözəl və daha cazibədar bir görkəm aldığına heç də düşünmürdü.

– Dur gəl, ocaq başında paltarını qurut, yağışın, yerdə soyuq vurur, naxoşlarsən, – deyər məchul kişinin sət səsi yenə cingildədi.

Gülzar qımıldanmadı. Getdikcə qorxu onu bürüyür, bütün varlığı əsirdi. Bu aralıq Gülzar köhüldən çıxıb qaçmaq istəyirdi. Lakin qaçılması bir yer yox idi. Artıq gecə qara qanadlarını kainat üzərinə sərmış, bütün varlığı bir məzar qaranlığına bürünmüşdü.

Yenidən boğuc bir səs eşidildi:

– Ərin kimdir?

Zavallı quzcıqaz bir söz demir, hətta nəfəs çəkməkdən belə qorxurdu.

– Daha o uzaqda oturduğunə üçündür. Səni yeməyəcəklər ki... Al, kürkümə bü-rün və paltarını qurut.

Gülzar artıq büsbütün özünü itirmiş, kiçik ürəyi bir gurultu ilə döyünürdü...

Gecə getdikcə dərinləşir, sükut getdikcə artır, həyat getdikcə susurdu. Bu aralıq məchul kişi birdən yerindən qalxdı. Ağır addımlarla Gülzara yanaşdı, sət və demir kimi

ağır əli ilə Gülzarın bilayini yaxaladı. Zavallı qızçıqaz, bütün mümariaətlərinə baxmayaraq, bir saniyədən sonra ocağın qırağında oturmuşdu...

Həç birisi danışmırdı... Ocaq getdikcə qaralır, köhtül getdikcə bir qaranlığa dalırdı. Gülzar ocağın bir tərəfində bucağa sığınmışdı. Məchul kişi o biri tərəfdə uzanmışdı.

Bələliklə, çox keçdi...

Gülzar, özünə isti bir nəfəs toxunduğunu hiss edib, gözlərini açdı: qaranlıq bir həyət qarşısını daldalams, eyni zamanda iki qol dəmir halqa kimi bilayini sarmış, sıxırdı. Gülzar qışqırıb, bütün şiddətlə çırpanmağa başladı. Amma belini sarmış qollar sarsılmaz və güclü idi. Gülzar çırpır, eyni zamanda uşaq ağhna gələn sözləri söyləyib yalvarırdı:

– Səni and verirəm Allaha, səni and verirəm Həzrət Abbasa, mənə toxunma! Mən yetiməm, kimsəsizəm. Məni öldürürlər. Səni and verirəm o gözə görünməyən Allaha, mənə toxunma, mənə toxunma, mənə yazığın gəlsin, – deyə bu sarsılmaz qollar arasında özünü çıxarmağa çalışırdı.

Məchul kişi isə mırıldanırdı, mırıldanırdı...

Artıq Gülzarın xırdaca əlləri yorulmuş, məchul kişinin dəmir pəncəsində sıxılır, ayaqları isə kişinin dizləri altına alınmış, tərpanmasına belə imkan qalmamışdı... Zavallı qızçıqaz özünün gücsüzlüyünü görüb bağırır, yalvarır, ağlayır, bütün imamları, peyğəmbərləri bir-bir sayır, eyni zamanda kişilərinin təsirini gözləmədən, balıq kimi çapalayır, çırpınırdı. Lakin bunların hamısı faydasız idi. Yazıq artıq yorulmuş, qolları sustalmışdı. Hər halda, yarım saatdan çox çalışmışdı. Nəhayət, zavallı bütöbütün yorulub, ölü kimi düşdü.

O bütün uşaq qüvvəti ilə bacardığı qədər çalışdı, çapaladı, yalvardı, yaxardı, ağladı, bağırdı, çığırdı, ilan kimi qabıqdan çıxdı, amma çərə olmadı. Axırda yarımbaşyən bir halda düşüb, istər-istəməz sükuta məcbur oldu...

Gecə ölgün bir sükuta dalmışdı.

Bayırda ruzigar yetim bir uşaq fıryadı ilə inləyərək, Gülzar bir bucağa sığınmış, səbəbini özü də bilmədən ağlayır, ağlayır, ağlayırdı. Çünki başqa bir çarəsi yox idi.

Artıq hava işıqlanmış, gözəl bir payız səhəri açılmışdı. Meşanın bütün yarpaqları yaşılanmış, günəşin şüalarının parıldayırdı. Bu gözəlliklər arasında Gülzar ətrafına belə baxmadan ölgün, solğun bir halda evə qayıdırdı.

Üç gün sonra: "Getmirəm", – deyə ağladığına baxmayaraq, onu nişanladılar. Bu gündən etibarən artıq Gülzarın bütün keçmiş şuxluğu, tərəvəti itmiş, evdən bir yana çıxmır, keçmişdə qardaş kimi gördüyü kişilərdən artıq yaşınır, kimsənin üzünə baxmır, daha doğrusu, baxmağa qorxur, utanırdı. Al yanaqları payız yarpaqları kimi getdikcə solur, çöhrəsi saralır, gözləri çuxura enir, bütün varlığı sarsılıb məhv olurdu. Vaxtilə hər kəs, xüsusilə Aslan bu halдан maraqlanıb, səbəbini soruşmuşdusa da, axırda Gülzarın xəstə olduğunu düşüdü, qəti bir cavabdan vaz keçmişdi. Lakin Gülzar getdikcə solurdu. Bu aralıq Gülzar məsciddən bir Quran götürüb ona tapınımış, o nəhəng gətirmişdi. "Gəlin gedərkən nə olacaq? O müdhiş gecədə nə cavab verəcək? Ona inanacaq mıdır?" Bu düşüncələrlə zavallı qaranlıq daxmalarının bir bucağına sığınmış,

lib, saatlarla orada qalırdı. "O gecə nə deyəcək, nələr eşidəcək, nələr olacaqdı?" O bu xüsusdə çox şeylər eşitmiş və qorxmışdu.

Keçən o qonşuların qızını əri doğramışdı. Zavallı bunları düşünür, bağrı adətən partlayır, otura bilmir, hövlnək qalxır, sanki bir çərə tapacaqmış kimi, mənasızcasına ətrafa baxınır, nəhayət, yenə daxmaların bir bucağına yığılıb, ağlamağa başlayırdı. Ağlayır, ağlayır, nəhayət, özünə təsəlli verərək: "Yox, mən ona yalvararam, mən bu Quranı şahid gətirərəm ki, məndə günah yoxdur. O inanar. Bu Quran, bu Quran sahibi mənə himayə edər", – deyə bir qədər təsəlli tapırdı. Lakin bir saniyə keçmədən yeni bir şey xatırlayırdı: "O mənim andlarıma inanmazsa?" – deyə yenidən pozulur, müdhiş bir iztirab onu büriyür, yenidən Quranını bağrına basıb, köhnə qabığını göz yaşları ilə isladırı.

Bələliklə, uzun qış gecələri o müdhiş gecənin fəlakətlərini, dəhşətlərini düşünərək, bir iztirab içində altı ay gözləyib durmuşdu...

Bu gecə də hər kəs onun səadətinə sevinirən o bütün varlığını itirmiş; göz yaşlarında boğulub getmişdi.

– Hə, nə oldunuz? Qurtarmadınız mı? Xəlifə gözləyir axı, – deyə bayırda Aslanın səsi eşidildi.

Gülzar diksinüb, ürəyi döyünməyə başladı.

– Biz hazırıq. Qızım, daha dur, – deyə yəngə cavab verdi.

Gülzar yerindən tərpənmirdi.

– Qoyun bir balamın üzünü öpüm, – deyə Gülzarın kor anası arvadların içində səslənüb, irəli yeriməyə başladı.

– Aydan arı, sudan duru balam... Ya Həzrət Abbas, balam! sənə zəmin verirəm, – deyə Gülzarın qucaqladı.

Gülzar özünü bilmirdi. Bayır qardaş gəlinin belini bağlayır, arvadlar kimi qalır, o yan-bu yana qaçır, "Allah, Allah" deyir, xələfə dua oxuyurdu, – bir kəlmə, bütün dünyaya bir-birinə çəxməmişdi.

– Qoyun məni axırncı dəfə bacımın üzündən öpüm, o mənim evimin sütünü olmuşdu, – deyə Aslanın səsi eşidildi.

– Əlbəttə, əlbəttə, bacındır, qızıncıdır, çörayını yemişdir, sən ona atalıq elmişsən, – deyə yəngə kimsəyə möhlət vermədən cavab verirdi.

– Əlbəttə, çəkilin, arvadlar, qoyun yazıq öz bacısı ilə görüşsün, – deyə arvadlar bir-birinə söyləyir, eyni zamanda yenə gəlinin başına toplanıb, yolu daha da kəsirlərdi.

Aslan bilirdi ki, ona kimsə bir söz deməyəcəkdir, çünki bu gecə onun sözü ilə hər kəs hesablaşır, hörməti hər kəsdən çoxdur. Elə ixtiyar istəməsi də bir növ lovləlanmaq üçün idi.

Artıq Gülzar başında al duvaq qapıdan çıxarırdı. Aslan qolunu bacısının boynuna salıb:

– Gəl, bacım, səni öpüm. Sən mənim evimin sütünü olmuşsan, sən mənim üzümü xəlifə içində ağartmışsan, adına güldən ağır bir söz deyilməmişdir. Bu halda mənə bədir. Mən sənədən çox razıyam, get, Allah səni xoşbəxt eləsin, – dedi.

Bu sözlərdən zavallı Gülzarın ciyərləri parçalanır, amma artıq bir şey düşünmür, bir şey hiss etmir, köhnə qabıqlı Quranı bağrına basıb, başqalarının zövqü ilə yeriyirdi.

Otaq tam bir bayram şəkli almışdı: ələ bil bəzəkli gəlin evi idi. Lakin Gülzar heç bir şey düşünmür, ancaq başqalarının "Allah, Allah" sözü arasında öz Allahını unutmamaq üçün tez-tez "Ya Allah, ya Allah", – deyə təkrar edirdi. Onu oturdular. Arvadlar, baldızları, hətta qayınanası belə qabağında oynadılar, qayınanası üzündən öpdü. Lakin Gülzar bunların heç birini istəmirdi, bu iltifatlardan ürəyi sıxılırdı. Beş dəqiqədən sonra bu adamlar heç birisi onu görmək istəməyəcək, üzünə belə baxmayacaqlar. Kim bilir, bəlkə, bir daha o onların heç birisini görməyəcəkdir...

Arvadlar çaldılar, çağırdılar, oynadılar, çıxdılar. Gülzar tək qalınca, artıq özünü bil-mir, yarımdayan bir halda bir-biri üzərinə salınmış döşəklərin, gəlin taxtı üstündə oturmuş, ərinin gəlməsini gözləyirdi. Özü ilə götürdüyü Quranı bütün qüvvəti ilə iki döşü arasına sıxıb: – "Ey Quran, ey Quran sahibi, sən mənə kömək ol!" – deyə təkrar edirdi. Zavallının ürəyi döyüntür, ciyərləri parçalanır, bütün varlığı məhv olurdu. Altı aydan bəri çəkdiyi iztirabların, əzab və göz yaşlarının bu gecə artıq sonu idi. Bu gecə ya həmişəlik xoşbəxt olacaq, ya da həmişəlik qara torpaqlara gömülüb gedəcəkdirdi. Ox, nə qədər müdhiş bir gecə!.. O bu gecəni çoxdan bəri təsəvvür etmişdi. Amma belə fəlakətli bir gecənin, doğrudan da, olacağına inanmırdı. Bir aralıq: "Mən burada qalmıram" – deyə durub evlərinə qaçmaq istəyirdi. Lakin istəyirdi... Çox şeylər istəyirdi... eyni zamanda heç bir şey istəmir, yalnız özünü gizlətmək üçün bir yer, torpaq, bir mazar istəyirdi.

Nəhayət, qapı açıldı, bəy girdi. Gülzarın ürəyi çırpındı. Qapının səsinə sanki qu-laqlarında göy guruldayırdı. O, qısa-boylu, dik papaqlı, sərt üzlü, sət baxışlı, azacıq çopur bir oğlan idi. Eyni zamanda simasına baxınca, onda xüsusi bir mülayimlik, bir nəvazişkarlıq görmək olurdu. Amma Gülzar üçün bu dəqiqədə ərinin necə olmasının heç bir fərqi yox idi. O bu saat ərinin bir meymun, bir qurd, bir canavar olmasına, lakin onu bağışlamasına, ona inanmasına şükr edərdi.

Mənsur özünü itirdi. O gözləyirdi ki, qız duracaq, onun ayağını tapdalamağa çalışacaqdır. O da evdə gələcəkdə hakimiyyət qazanmaq üçün bunu ilk əvvəl özü etməyə hazırlanmışdı. Amma Gülzar yerindən tərpənmədi. Bundan başqa, yengenin dediyinə görə, daha bir çox səmimiyyətlər olmalı idi. Heç biri olmadı. Nəhayət, özünü toplayıb namaz yadına düşdü. Namaz qılmağa başladı. Bitirdi. Gülzar yerindən tərpənmədi. Mənsur taxtın üstündə oturdu. Nə edəcəyini bilmirdi. Heç biri danışmırdı. Gülzara yengə gəlirən bir çox şeylər təpşirmişdi. Lakin heç biri yadında qalmamış, daha doğrusu, heç birini eşitməmişdi. Bu sükut uzun bir zaman davam etdi. Nəhayət, Mənsur sükutu pozdu:

– Gülzar, artıq özünü aç, öz evindir, – deyə mütərəddid və utancaq hərəkəti ilə örpəyi Gülzarın üzündən götürdü. Zavallı qızcığaz hayacan və iztirabdan ürəyi parçalanmış, bihüş olmaq dərəcəsinə gəlirdi. Qu-laqlarında anlaşılmaq bir şey guruldayır, bütün gördüyü şeylər gözünün qarşısında oynayıp, hərəkət edirdi.

Gülzar özünü gizlətmək üçün bir yer axtarırdı, amma yox idi.

Mənsur sözə başlamış və nə söyləyəcəyini bilməyib, ancaq söhbəti kəsmək üçün ağlına gələni danışırdı:

– Mən bilirəm, qardaşının evində sən çox incimşən, amma artıq bundan sonra, inşallah, hər ikimiz gözəl güzəran sürərik.

Mənsur danuşmağa söz tapmır, eyni zamanda Gülzar bir söz deməyincə, sözünü kəsmək istəmirdi. Yoxsa yenə bir sükut araya düşəcək və yenidən sükutu pozmaq üçün söz tapmayacaqdı. Burada Gülzar artıq özünü bilmədən, nə olursa-olsun, bir an əvvəl sözünü demək, ürəyini açmaq və bütün varlığını didən bu müdhiş iztirabdan yaxasını qurtarmaq üçün aylarla əzbərlədiyi sözlərin hamısını unudaraq, yarımbyğın bir halda sözə başladı:

– Ox, Mənsur, sən bu qədər gözəl, bu qədər gözəl, bu qədər zənginən... Fəqət mən... sənə layiq deyiləm... mən...

Burada ağlamaq boğazını boğdu. Göz yaşlarında boğulub, nəfəs belə çəkmirdi. Lakin Mənsur onun dediklərini bir o qədər də anlamadan, nəhayət, Gülzarnı danuşduğuna və özünün danışmaq üçün mövzu tapdığına sevinib, əlini mütarəddid hərəkətlərlə onun boynuna salaraq dedi:

– Artıq ağlama, Gülzar! Mən bilirəm, sən nəyi düşünürsən.

Burada Gülzar birdən-birə diksindi. “Nəyi bilir, görəsən?” O müdhiş gecəni bilir?” Bir an içində bədənini titrətmə tutdu. “O haradan bilir? Lakin bilirə və bu qədər mülayimlə...” Bu aralıq zavallı qızcağazın başından bulanmış bir fikir fırlandı, bəlkə də, o məchul kişi bu özüdür? Biihtiyar başunu qaldırıb, Mənsurun üzünə baxdı. Ancaq heç bir şey görmür, heç bir şey xatırlamırdı. Eyni zamanda Mənsur sözünə davam edirdi:

– Amma elə şeylər üçün düşünməyə dəyməz. Mən bilirəm, qızlar istərlər ki, onların cəhizləri olsun, bilməm nələri olsun, ərlərindən utanmasınlar. Mənim üçün elə şeylərin əhəmiyyəti yoxdur. Allaha şükür, bir parça çörəyimiz var, ac qalmaq... Özümüzdən başqa iyirmi nəfəri də lap əlli il saxlaya bilərik. Atam mənim üçün kəndxuda Həsənin qızını almaq istəyirdi. “Belə cəhizləri var, camaşları var, xalça-palazları var”, – deyirdi. Lakin nə eləyim o dövləti, mənə sənin gözəlliyin, halə təkə təmiz adın hər şeydən bahadır. Mən özüm xalqa çox gülmüşəm, indi, Allaha şükür, bilirəm ki, səhə papagımı yanakı qoyub, kənd içinə çıxanda kimsə mənə gülməyəcək, kimsə ardınca pıçıldama-yacaqdır. Mənə sənin təmiz adın, paklığın və səfəlin hər şeydən qiymətlidir. Bu mənim üçün dünyalara dəyər.

Burada Gülzarnı artıq bütün nərviəri, bütün ilkləri parçalanıb, boğuş səslə inlədi:

– Mənsur mən sənə qalmaq istəmirəm. Yalvarıram sənə, mənə dörd-beş gün saxlayıb, sonra burax. Mən gedib dilənçilik edəərəm...

– Axı nə üçün? Sənə nə olmuşdur?

Gülzar özünü bilmədən, dediklərini belə eşitmədən Mənsurun ayaqlarına düşüb:

– Ox, Mənsur mən sənənin yanına üzünə qalmışam, – dedi.

Sanki Gülzarnı üzərində qocaman bir dağ varmış kimi, bir sözlə, birdən uçulub onu yüngülləşdirdi. Lakin qulaqlarında bu qocaman dağın anlaşılmaz gurultuları taqıldayırdı. Burada Mənsurun birdən-birə çöhrəsi dəyişdi. Əlini Gülzarnı boynundan çəkdi.

Blixtiyar divara baxındı. Divarda bir tufəng, iki xəncər asılmışdı. Üzündən zəhərli bir gülüş fırladı. Gülzar isə göz yaşlarında bəğuləraq sözüne davam edirdi:

– Amma mən müqəssir deyiləm, Mənsur! And olsun bu Qurana, and olsun o gözə görülməyən pərvərdigarə ki, mən müqəssir deyiləm...

– Sən müqəssir deyilsən... Hım... bas nə oldu? Dəmdən yıxıldın, hə? Nərdivandan yıxıldın, hə?

Gülzar artq sözünü demiş, sonu nə olacağına bir o qədər də düşünmürdü.

Mənsur bu saat xəncəri qapıb onu doğrayacağına? Bağışlayacağına? Na edəcəksə, hər halda, bilmirdi. Lakin bir çox şeylər, blixtiyar fikrindən çırpınub keçir və heç bir-sinə baxmadan bir an əvvəl sözlərini söyləmək istəyirdi:

– Yox! Yox! Mən heç bir yerdən yıxılmamışam. Mənə başlı-ayaqlı bir insan toxunmuş, məni zorlamışdır.

– Kim? Kim? Onu söylə! – deyə Mənsur müdhiş bir əsəbiyyətlə bağırdı.

– Bilmirəm...

Bir an üçün hər ikisi susdu.

– İstəsən, işin hamısını sənə söyləyə bilərəm. Nə edəcəksən, et. Yalnız sözlərimə inan, məni öldür. Ancaq bil ki, mən müqəssir deyiləm.

Mənsur susurdu. Burada sonsuz bir dəhşətlə o fəlakətli gecəni bir neçə qırıq-sökük cümlədə nəql etdi. Sözləri irtibatsız və nizamsız olduğu üçün, bəlkə, məntiqsiz yerləri də var idi. Lakin söylənən sözlərdə ələ bir səmimiyyət çırpınır, ələ bir paklıq hiss edilirdi ki, istər-istəməz insanın inanması gəlirdi. Hər halda, Mənsur inanmışdı. Çox uzun düşüncədən sonra:

– Axı bunların hamısı doğru isə, nə üçün o zaman anana, qardaşına söyləmədin? – deyə soruşdu.

Mənsurun səsi sanki bir qədər yumşaldı.

– Onlar nə edə bilərdilər? Qardaşımı sən ki bilirsən. Anama da artq dərd vermək-dən nə çıxardı? İndi mən olduğunu söylədim, mənə hər nə edəcəksən, et, qanımı sənə həlal edirəm. Ancaq inan ki, mən günahkar deyiləm. And olsun yeri, göyü yaradan Allah! Mənsur, and olsun bu altı aydan bəri mənim yeganə təsəllim olan bu Qurana ki, mən təqsirli deyiləm.

Gülzarin sözlərində çırpınan məyusluq, göz yaşlarındakı səmimiyyət bir iyne kimi Mənsurun fikrinə, zəhninə, ruhuna, bütün varlığına sancıldı. Hətta "Yazıq bu etsin? Bu Allahın qəziyyəsidir, onun ki burada təqsir yoxdur. Gücsüz, köməksiz bir qız nə edə bilərdi? Nə üçün bir nəfər onun adına söz demir?" – kimi bəzi doğrultmalar da fikrindən keçir və eyni zamanda çox dərin düşüncələrə dalmış dururdu.

Gülzar kiçik əllərini irəli uzatmış, bir həyacan içində nəticəni gözləyirdi. Ox, indi Mənsur bir sözü onu nə qədər xoşbəxt edə bilər və ya əbədi bir yoxluğa yuvarlada bilərdi! Gülzarin bu daqiqədə bütün taleyi, həyatı, səadəti ondan, onun bir kəlmə sözündən asılı idi.

Sevinc və müdhiş fikirlər bir elektrik sürəti ilə bir-birini təqib edərək, zəhnindən fırlayıb gərdirdi. Hər halda Gülzar onun bütün iztirablarına şahid olan bu Qurannın onu

tək buraxmayacağına, kömək və himayə edəcəyinə, zəif bir inamla da olsa, inanırdı. Bu ümidin notası olaraq, Gülzarin başında xoşbəxt və sürətkli bir ümid parlardı: "İndi Mənsur qollarını açacaq. – eybi yox, mən sənə bağışlayıram, çünki inanıram ki, sənə təqsir yoxdur, – deyəcək və onu qucaqlayacağıdır". Hətta bunu Mənsurun gözlərindən də oxumaq olurdu. Ancaq Gülzar bu halında bunun fərqiə varmırdı; həm də bu daqiqədə belə şeylərlə sevinmənin vaxtı deyildi. Burada artq xəyal, xülya deyil, ümid, arzu deyil, bir həqiqət olaraq öləm-dimər məsələsi həll edilirdi ki, o da Mənsurun verəcəyi cavabdan, edəcəyi hərəkətdən asılı idi.

Mənsur düşüncürdü. Sanki bu sözlərin doğruluğunu Gülzarin üzündə oxumaq istəyirmiş kimi, bağır kimi iti baxışların onun üzünə dikdi: özündə iki üçün, süzğün göz gördü ki, məsum baxışlarında odlu bir fəryad inləyir, tam dərinliklərində bir doğruluq, bir səmimiyyət, bir paklıq, bir günahsızlıq gülmüşəyirdi. Gülzarin iki damcı göz yaş yuvarlanmış, solğun yanaqlarında durmuşdu; indi dodaqları hənuz əsəbi bir həyacanla titrəyir və bütün bu həyacanlarla, bütün bu solğunluqlarla Mənsur qarşısında pak və olduqca gözəl bir qız gördürdü. Bu sevimli qızın məsum ruhuna toxunmaq, qəlbinə qırmaq, incitmək heç də insafdan deyildi. O, təbiətən azad qoynunda bəslənmiş bir çiçək idi ki, ruzigarın xəlif bir ağırlığından solacaq, töküüləcək, məhv olub gedəcəkdii... Halbuki o ən tutqun bir həyat süslədə bilər, həyatın ən dərin qararıqlarını bir səadət şəfaqla işıqlandırma bilərdi. Xüsusilə bu daqiqədə Gülzar ələ bir görüniş almışdı ki, ona kimsə acımayla bilməz. Eyni zamanda onun bu vəziyyəti ilə aldığı məhzun bir gözəlliyə qarşı kimsə pərəstis etməyə bilməz, onu sevməyə bilməzdi. Bəli, Gülzar kim olursa-olsun, indiki daqiqəsində gözəl, sevimli, ən pak bir qızcağ idi.

Mənsur bunları hiss edirdi, kim bilir, daha nə kimi doğrultmalar düşüncürmüşdü. Hər halda, bir məsum qızı, bir an əvvəl sevindirmək üçün böyük bir zövq, bir məmnuniyyət və vüqarla "Çox yaxşı, inanıram, ağlama", – deyə bir kəlmə söyləmək, onu qucaqlamaq, ovundurmaq, sonra uzun-uzadı düşüncüb, gələcək üçün bir çox şərtlər qoymaq istəyirdi. Lakin tam bu sırada qəldi döyüldü. Arxasından:

– Tez olansız! Daha bu nə oldu? Bitirmədinizmi? Xalq nigarındır axı! – deyə sözlər eşidildi.

Dənışən yengə idi. Burada Mənsurun birdən-birə çöhrəsi dəyişdi. Çox dərin bir yuxuda imiş kimi diksindi. Bütün düşüncələri alt-üst oldu, sanki yeni bir şeylər xatırladı: "Adətən, qızlar belə deyir, and içirlər". O, çox eşitmışdi. O, başqalarına çox gülmüş, istehza etmişdi. "Bəlkə də, o adam həmin kəndillərdən birdir?... Bəlkə də, Gülzar yalan deyir?.. Bəlkə də, tanıyır, demək istəmir?.. Bəlkə də, bir neçə nəfərdirlər?.. Yəqin, kənd içinə çıxarkən ona baxıb gizlicinə güləcəklər. İndi yengəyə nə söyləyəcəkdir?" – Bunasını heç düşüncürmüşdi. "Bəli, bu qız o qədər hiyləgərmiş ki, hər işi görmüş, eyni zamanda özünü pak qələmə verməmişdir". Bir daqiqə də bilməmə nə qədər təqsir onun fikrindən keçdi; nədənsə bir az əvvəl bunları heç birisi fikrinə gəlmirdi.

Gülzar ağlamaqdan dənışmürdi. Son daqiqə Mənsurun tərəddüdünü görüncə, ayaqlarına sürüldü:

– Mənsur məni bədbəxt etmə! And olsun bu Qurana ki, mənə günah yoxdur, – dedi.

Mənsur, bəlkə də, qapı döyülišünün təsiri altında:

– Artıq qurban olasan əlindəki Qurana, mən sənə dəymərəm, – dedi.

Gülzar sakit bir nəfəs çəkdi. Bir saniyədə, kim bilir, nə qədər böyük bir səadət yaşadı. İkinci söz olmasaydı, sevincindən Mənsurun ayaqlarını, əllərini, üzünü öpəcək, ağlayacaq, kim bilir, daha nələr olaycaqdı. Doğrusunu bilmək istəsəniz, heç bir şey etməyəcək, sevincindən, sadəcə, bayılacaqdı. Lakin Mənsur sözünə davam edirdi:

– Mən sənə toxunmadım. Ancaq hansı yol ilə gəlmişsən, həmin o yol ilə də atanın evinə qayıt. Üzüqara bir qız mənə görək deyil.

Gülzarın ürəyi çırpındı, gözləri qaraldı, uzun zaman bir şey görmədi, bir şey eşitmədi. Bir gurultu qulaqlarını doldurmuş kimi çiyinə toxunurdu. Nəhayət, ağır və tənbəl hərəkətlə tərpənilər başını qaldırdı, məhzun bir ölgünlüklə gözlərini yarımçıq açdı. Mənsur qapını açıb, onun çıxmasını gözləyirdi.

Gülzar məyus bir halda qalxdı.

Artıq ağlamırdı, qapı açıq olduğundan ağlamağa, yalvarmağa imkan qalmamışdı. Qapıya yönəldi. Nədənsə, gözlərini qaldırıb, ətrafa baxdı: bütün divarlar, bütün görünən şeylər və anlaşılmaz bir hərəkətlə onunla bərabər yürüyür və onun tənbəl yürüşlərini, əksinə olaraq, bir makina çarxi dövrəsinə fırlanır, xəbis bir istehza ilə rəqs edirdi.

Biixtiyar bir ah çəkdi.

Nəhayət, gözləri Mənsurun gözlərinə saplandı, baxdı, baxdı, heç bir söz demədi.

Əski qabıqlı Qurana götürmüş, aparmaq istəyirdi. Qapıdan çıxdı. Əvvəl yengə, sonra da qapı arasından böyük bir marağ içində gözləyən qadınları onun başına toplandırlar. Hər tərəfdən sorğular yağdırıldı:

– Hə, nə oldu? Nə üçün çıxdın? Nə istəyirsən? Bitdimi? Nə olmuşdur?

Gülzar bir şey görmür, hətta kimsəyə baxmır, bir şey hiss etmir, bir söz söyləmədi. Bütün varlığı ürəyinə yerləşmişdi. Bir sövqi-təbi ilə qadınların arasından keçib getmək istəyirdi.

– Haraya gedirsən? Nə oldu? Nə üçün gedirsən? – deyə hərə bir tərəfdən maraqla soruşur, eyni halda onu dümsükləyir, sanki yuxuda imiş kimi, onu oymatmaq və cavab almaq istəyirdilər.

Qadınlar bir-birinin üzünə baxırdılar, qaş-gözlər oynamağa başlamışdı. Yengə içəri soxuldu; oradan Mənsurun səsi eşidilirdi:

– Mən papağımı atıb, ləçək bağlaya bilmərəm. Namussuz, üzüqara bir qız mənə görək deyildir. Yolun üstü ilə gəlmiş, altı ilə də getsin...

Gülzar dəli kimi duruxmuş, nə edəcəyini bilmirdi.

Artıq beş daqiqə bundan əvvəlki kimi ona yanaşmırdılar. Kimsə bir söz demir, bir yol göstərmirdi. Ancaq qadınlar bir-birilə pıçıldayı, söyləşirdilər. Məsələ ballı idi.

– Vallah, vallah, mənəm qızım aydan arı, sudan durudur. Ay müsəlmanlar, biza zülm etməyin! – deyə Gülzarın yazıq anası ağlayırdı. Eyni zamanda Mənsurun anası bir əvvəlki ehtiramkarlığı büsbütün atmış, sərt və acıqlı bağırırdılar: – Tamizdir! Təmizdir! Apar özününl olsun, – deyirdi.

Qadınlar bir-birinə qatışmış:

– Qərəbidir! Təəccüblüdür! Bərakallah, qız! Suyun lal axanı, adamın yerə baxanı! – deyə murıldadı.

Gülzar başı aşağı olaraq, bir yol tapıb getmək istəyirdi. Lakin tərpənə bilmirdi, haraya gedəcəyini özü də bilmirdi. Bu qədər samimi ayrılıqdan sonra qaracağına necə görəcəkdir, nə edəcəkdir, nələr olacaqdı?..

Bu halda o, bir dama çıxmaq və yüksək bir səslə bütün camaat qarşısında bağırmaq, ağlamaq, bütün dünyanı haraya çağırmaq istəyirdi.

Ona belə gəlirdi ki, bu saat bu haqsızlıqdan dünya uçulacaq, ulduzlar töküləcək, bütün kainat alt-üst olacaqdır. O da bunu istəyirdi. Lakin heç bir şey yox idi. Göylərin sonsuz darınlıklarında yerləşmiş ulduzlar öz daimi sadiqlikləri ilə durmuş, hamısı sanki bir nifrətlə ona baxıb güllürldi. Yəni kainat olduğu vəziyyətində durmuş, adı vüqar və əzəməti ilə həyatın faciələrinə gülümsəyirdi.

Zavallı qızçıqaz son dəfə başını qaldırıb, ətrafına baxdı: bütün əvvəlki nəvazişlər, sevimli çöhrələrdə bir əqrəb gülişü oynayırdı, hamısında gizli bir nifrət çırpırdı. Heç kas öz baxışlarını ondan qırmaq istəmirdi. Gülzar baxışlarını yerə sancıdı; sanki bütün kainat üzünə yuvulanmış, onu yerə yaslatmaq istəyirdi. Birdən neçinsə əlindəki Qurana başına qaldırıldı:

– Ey Quran, əgər haqq isən, günahkar isəm, bu saat məni külə döndər. Ya haqqı aşkar elə, ya mənim namusum, həyatım, ismətim kimi, sən də ayaqlar altına düşüb, əbədlilik məhv ol... – deyə Qurana yerə çırpıb, əsəbi bir hayacanla tapdalamağa başladı.

Ətraf sakit idi. Ruzigar xəlif-xəlif əsir, ağaclar səslənir, bayaqlı çirəgənbən küçüləri dərin və qorxunc bir qaranlığa bürünmüşdü.

Gülzara "Allah" da, "Quran" da kömək etməmişdi.

Nəhayət, kor anasının əlindən yapışmış, onun qara örpəyinə örtünmüş, ağlayaraq evə qayıtmışdı.

Hər tərəfdən anlaşılmaz bir dahşət, təbiətin bütün gözəlliklərində bir bayquş sədası inləyirdi...

Gülzar ağlayırdı...

Ağlayırdı, çünki başqa bir çarəsi yox idi.

DİLARƏ

Günəşin son vərəmli tellərinin duyduyduğu iyrənc bir süket içində ana ağlayır, ata ağlayır, zavallı qızçıqaz da, bu fəlakətə səbəb olmuş kimi, qorxudan qumulanmayıb, yaşıdan için-için ağlayırdı.

Saadət şərbətini tapıb çıxarkən, qədəhi salıb qırmaq, xoşbəxtlik yolunu tapıb, tam məqsədə çatarkən bir fəlakətə uğrayıb məhv olmaq nə qədər acı olsa da, adı bir şey deyilmirdi?

Gün batar-batmaz idi.

Palçıqlı Başır donluğunu almış, borcları ilə tutuşduraraq evə qayıdırdı. Xastələnməş, borca düşmüşdü. Bu gün bütün borcları bitir, həttə bir qədər artıq pulu da qalırdı.

Kiçik qızı Dilarə üçün yeməyicəndən almaq istəyirdi; paltarını da yox idi, amma hələ pulu çatmırdı.

Küçədən, müəllimləri başda olmaq üzrə, təmiz geyimli, gülürlü kiçik-kiçik qızlar, uşaqlar böyük bir intizam və əzəmətlə haraya isə gedirdilər.

Başır durdu, baxdı: nə qədər də dinc, gözəl, təmiz, sevimlidirlər!.. Qızını xatırladı: "Zavallı ayaqyalın, köhnə, çirkli bir köynəklə gəzir. Bu cür geyinərsə, belə görünərmə? Dilarə bunlardan da yararsızdır. Belə geyinərsə, lap gözəl görünər... O da bu uşaqların arasında olsaydı, nə olardı?"

Bu fikirlər sıra ilə Başırın başından bulanıq bir kölgə kimi keçirdi. Bircədən nə isə anlaşılmaz bir duyğu onu çulğadı, məchul bir qüvvətin təsiri altında nə etdiyini özü də bilməyərək, qaçıb ömründə xatırlamadığı bir cəsarətlə müəlliməyə yanaşdı.

– Ay xanım...

Dili dolaşdı, nə deyəcəyini bilmirdi.

Müəllimə iri gözləri ilə Başıra baxdı.

– Bağışla, xanım, sənədən bir təvəqqeə var... Mən özüm palçıqçıyam. Bir balaca qızım var. Onu soruşaram ki, onu neyləyib?

Ona belə gəlirdi ki, müəllimə indi bu cəsarətlə ona yanaşdığı üçün acıqlanacaq, söyəcək, ya da bir acı söz deyəcəkdir. Müəllimə mülayim bir baxışla Başırın üzünə baxdı; bu qarışıq üzdə, cəsarəti üçün üz istəyən bir günahkar gülüştü çirpür, gözəlində mərhəmətə uyan bir taqsırkar izi inliyirdi. Bu zavallı görünüş mərhəmət hissi duyurdu.

– Əmi, qızın neçə yaşındadır?

"Əmi" sözü Başırı şaşırdı. Bu gözəl geyimli, böyük, nəcəbətli qadından bu sözü eşitməyə sanki özünü layiq bilmirdi.

– Sokkız yaşında.

– Əmi! İndi vaxtı keçmiş, lakin hər halda gətir, bir cür düzəldərik.

– Haraya? Nə vaxt?

Beləliklə, sözləşdilər. Səhəz Başır qızını müəllimin yanına aparacaqdı. Sonsuz bir məmnuniyyətlə:

– Allah sənə ömür versin! Allah kölgənizi başımızdan əskiltməsin, – deyərək baş əyib, sevina-sevina ayrıldı.

Əvvəl bir qədər yeyinlədi. Sonra yavaşladı. Düşündü: "Nə mülayim adamdır!" Qızı da gözəl geyinəcək, oxumuş olacaq, qonşuları onu tərifləyəcəklər. Bəlkə, bir zaman o da bu müəllimə kimi olacaqdır. Lakin qızı ayaqyalın necə apararsın? Arvada nə deyəcəkdir? Bircədən dayandı. Özünü itirmişdi... Kömür meydanına doğru yönəldi, bir cüt köhnə çəkmə, bir köhnə libas da alıb evə qayıtdı. Dilarə qışın soyuğuna baxmayaraq, bir cür köynəyi ilə onu qarşılıb, ətəyindən yapışdı.

– Ay ata, o nədir? O çəkmələr kimindir? – deyərək tez-tez təəcüblə soruşurdu.

Başır son vaxtlar evə heç bir paltar və bu kimi şeylər almırdı, xüsusilə çəkmə, çox təəcüblü idi. Evdə çəkmə geyən yox idi. Heç başmaq tapılmırdı, bircədən-bircə çəkmə... kimsənin ağılına yerləşmirdi. Dilarənin səsinə çıxan anası da şaşırmışdı.

– Balam, bunlar nədir? Qudurmuşsan...

– Arvad, heç danışıma, işi dayışdırmışam.

– Bunlar kimindir?

– Almuşam.

– Doğrudan, kimindir?

– Vallah, almışam. Hələ bu harasıdır? Ay qız, yüyür bir əl-ayağını yu, gəl, bir gür bunlar necə olur?

– Ay kişi, nə acab?

– Hələ səhəz Dilarəni uçqola aparacağam.

– Necə yəni uçqola aparacağam?

– Vallah... deyirəm sənə, işləri dayışmışam. Müəllimə ilə də danışımışam. Özü də bir yaxşı adamdır. Elə qayıdala... Dedi, götür gəl. Ay qız, yubanma, tez yuyun, gəl! – deyərək içəri girdi.

Dilarə ömründə görmədiyi bu acıba ayaqqabıları və paltarını geymiş, sevincindən sanki qonadlanmış, uçurdu. O çoxdan bəri həsrətli uşaqların ayaqlarına baxır və bir gün onun da çəkməsi ola biləcəyini heç təəvvür belə etmirdi.

– Ay qız, belə fırlan görək necə dayanır... Ay zalım, qiyamətsən ki... Dur, bağlarını keçir.

Başır pullarını artıq borclara çatışmayacağını da unudub, ömründə duymadığı böyük bir həvəs və sevinclə, ciddi surətlə çalşıb, qızını bəzəndirdi. Çəkmələr köhnə də olsa, Dilarənin ayaqlarında yaşayışlı görünürdü.

– Ay zalım, lap xozeyin qızlarına oxşayırsan... Cəhənnamə olsun dünya. Arvad, o tabağı bəri ver. Qız, bir dur oyna...

Tabağı çatıldı, Dilarə atasının üzünü öpüb, böyük bir sevinclə oynayırdı.

Səhər hava tutqun idi. Gecə yağış bütün küçələri dizadək palçıq etmişdi. Bu, Başırın heç də düşünməmişdi. Çünki yaşadığı Böyük Səlyan küçəsində küçələr döşənməmişdi, bir az yağış yağan kimi palçıq dize qalxır, keçmək də mümkün olmurdu. Xüsusilə bu gün Dilarənin çəkmələri batacaqdı... Bu heç arzu edilən bir şey deyildi. Nə isə, Başır müəlliməyə söz verməmişdi. Dünya dağılsa da, Dilarəni aparacaqdı.

Böyük bir zəhmətlə Dilarəni öz ali ilə geyindirirdi. Çıxdılar, Evdən beş-altı addım ayrılışlardı. Dar küçə elə palçıq idi ki, keçmək mümkün deyildi. Başır tez-tez Dilarənin çəkmələrinə baxır, kiçik bir palçıq ləkəsi qanını qaraldırırdı. Bir qədər keçincə, 4-cü Təzəpər dalarında yol büsbütün kəsilməz oldu.

Başır çarəsiz qalıb, Dilarəni qucağına aldı, 2-3 addım getməmişlərdi ki, zavallı Başırın ayaqqabısı palçığa batdı. Ayağını çıxarmaq istərək, bircədən bircə üzünü üstə yərə çürpədi. Artıq uşaq da palçığa bulaşmış, özü də dizindəki ağrının şiddətindən tər-pən-məz bir hala gəlmişdi. Böyük bir şüşə ayağına batmış, qan axmağa başlamışdı. Ölə-ələ evə qayıtdılar.

Bəşirin dizindən axan qan dayanmırdı. Qonşular toplaşdılar, yaranın üstünə təndir küllü tökdülər, hörümçək toru qoydular, elə bir sancı qalxdı ki, dayanmaq mümkün deyildi.

Bəşirin iniltisinə qonşudakı işçilər toplandı. Hərə bir yol göstərdi. Lakin çarə olmadı. Nəhayət, mütləq doktor çağırılması lazım olduğunu dedilər. Bu da mümkün deyildi.

– Canım, bu qaranlıq küçələrdən həkim nə cür gələcək? Gərəkmez ki, bir faytona minsin. Fayton da indi bir atək pul istəyir, – deyə qazantəmizləyən Əhməd donquıldı.

Belolikle, çox danışdılar. Amma nə Bəşirin ayaq ağrısı durdu, nə də həkim gətirmək mümkün oldu. Xəstəni bir inilti, bir qızdırma içində buraxıb dağılıdılar.

Zavallı Bəşir beş-altı gün belə gecələri göz yummadan çırpırdı. Həkim gətirmək mümkün deyildi. Nəhayət, qazantəmizləyən Əhməd onu arxasına alıb, həkimə apardı.

Doktorlar baxdılar.

– Gec görmüşdür. Sümüyü qırılmış, həm də ayağında qan kirlənmişdir. Əvvəldən gəlsəydi, sağala bilərdi. Amma indi xəstəxanada yatmalıdır, – dedilər.

İyirmi gündən sonra zavallı Bəşiri evə gətirib, kirli yorğan-döşəyə saldılar. Ayağı artıq bir o qədər ağrıyırdı, çünki dizdən yuxarı qılçasını kəsmişdilər.

Günəşin vərəmli tellərinə qarşı zavallı Bəşir ac uşağınun, göz yaşlarına boğulmuş qadınının üzünə dinməz-söyləməz baxırdı. “Ox... bundan sonra bu zavalluların günü nə olacaqdır?” Bəşir utancaq gözlərini bir tərəfə qaçırdı. Bu aralıq baxışları taxçada qoşa qoyulmuş çəkmələrə ilişdi. Birdən-birə nə işə xatırlayaraq, özünü saxlamayıb, hönkürtü ilə ağlamağa başladı...

Ox, səadət nə qədər yaxın idil...

Lakin...

DİLBƏR

Hər gün bir dəqiqə dinc oturmayan və dinclik verməyən Dilbər dərs başlar-başlamaz: “Müəllimə, mən deyim, mən deyim” – deyə, barmağını göydə oynadan və gurlu ilə bütün sınıfta bir həvəs, bir dirilik oyadan Dilbər, bu gün birdən-birə susmuş, qanadı qırılmış quş kimi yerində büzüsiib oturmuşdu. Hamı heyrət edirdi. Müəllimə belə buna heyrət etməyə bilmədi.

– Dilbər, sənədən nə əcəb belə dinc oturmuşsan, xəstə deysən ki?

Dilbər yuxuda imiş kimi diksindi, başını qaldırdı, ancaq danışmadı, susdu qaldı. Müəllimə onu irəli çağırdı... Hər gün sözləri qrammofon kimi bir-birinin ardına düzən Dilbər bu gün qırıq makina kimi baş-ayaq vururdu. Onun fikri nə işə uzaq bir yerdə, tam başqa bir şeylə məşğul idi. Dərsdən sonra müəllimə Dilbəri müəllimlər otağına çağırırdı.

– Dilbər, sənə nə olmuşdur? – deyə soruşdu.

Dilbər dalğın gözlərini yera dikmiş, susurdu. Bu aralıq Dilbərin sinif yoldaşı Məryəm başını ayıb:

– Müəllimə Dilbəri ərə verirlər, – dedi.

– Aha, ərə getmək istəyirsən? – deyə müəllimə gülümsəmək istərkən Dilbərin kiçik bədəni titrədi, gözləri yaşardı və birdən:

– Yox, mən istəmirəm, atam verir, – deyə dizi üstə düşdü. Dərli başını müəlliməsinin dizi üstə salıb, əsəbi bir hönkürtü ilə ağlamağa başladı.

Dilbər iki dərəcəli məktəbin üçüncü qrupunda idi. Atası Həsən kişi yoxsul bir kəndli idi. Dünya malından qaratıkan bir qəlyanı, övlad adına da bir qızı vardı. Ancaq savadsızlığın nə qədər böyük bir bala olduğunu öz təcrübəsindən bilmiş və oğlu olmadığı üçün qızını da olsa, oxutmağı qərara almışdı.

Qışın uzun gecələrində Dilbər kitabını alır, ocaq yanında Həsən kişinin qabəğində otururdu. Onun üçün Avropadan, Amerikadan, Afrikadan, adamyeyən insanlardan, bu dünyanın yaranışından oxuyur, Həsən kişi böyük bir zövqlə dinləyir, burları hamısını eşitdiyi hadisələrlə tutuşdurur və bəzən qızının qəti bir adam olduğuna inanır sevinirdi. Bir azdan sonra Həsən kişi axundun otağına gedir, Dilbər isə atası gəlinə dərslərini hazırlamağa başlayırdı.

Ara-sıra Dilbər atasının yoxsulluğunu xatırlayır, oxuyub doktor olacağını, ağ paltar geyib xəstələrə baxacağını, atasına kömək edəcəyini, qoca atasının başını ucaldacağını düşünür, düşünürdü... Daha bir çox şeylər düşünürdü... Yəziq ki zavalılı Dilbər onun üçün nələr hazırladığını heç düşünmürdü.

Axşamüstü Həsən kişinin evi dolu idi. Axunddan başlamış, kraxmallı oxumuşlara kimi hər biçimli adam vardı. Lap күncədə oturan gümüş qəlyanlı, tirma qurşaqlı bir kişi danışırdı:

– Ay Həsən kişi, daha köhnə kəndə təzə dəb qoymayacaqsan ki... Maşallah... Allah saxlasın, uşağ da yaşa-boya dolmuşdur... Qız xeylağını evdə çox saxlamaq da bir şey deyildir. Mirzə Kərim də, Allaha şükür, özgə deyil, özün yaxşı tanıyırsan... Allah xeyir versin...

Həsən kişi düşündüyünü deyə bilmirdi.

– Filan!... o ki var, avam... mənim kimi heyvan, o heç... Bizim daha vaxtımız keçmişdir. Dünyaya heyvan gəlmişik, heyvan da gedəcəyik. Bundan sonra avam adam bir pula dəyməz. Mən əhd eləmişəm, günümə bir gün qalmış o uşağı oxudacağam. Pul bir şey deyildir. Adam gərək dünyada yaxşı ilə yamanı bilsin, – deyə Həsən kişi elmin faydasını anlatmaq istəyir, ancaq deyə bilmirdi.

Həsən kişi, doğrudan da, pulu o qədər əhəmiyyətli bilmirdi. Ancaq bu dəfə özü əl-ayağının sarılı olduğunu hiss edirdi. Bu vaxtadak gələnlərlə: "qızım oxuyur, vermərəm", – deyirdi. Ancaq bu dəfə bir az dili dolaşırdı...

Mirzə Kərim mədrəsədə oxumuş bir tələbə idi. Anası mərsiyaxan, atası da pirdə şeyx idi. Ancaq son zamanlar tələbəlik çox da işə keçmədiyi üçün, Kərim yekə ilmək

papağı dəyişib, ikiüzlü bir papaq qoymuş, lobbadəni yarıya kimi kəsib, pencək qayır-
mış, naleyin yerinə məst geymiş, nahayət, iyirmi ikinci ildə üçaylıq kurslara girmiş,
Molla Kərim əvəzinə, Mirzə Kərim olub çıxmışdı. Kənd məktəbində dərs deyirdi. Fik-
rən də Mirzə Kərim ziyarətəmişdi. Hər gün qəzetin ilk səhifəsindəki tarix və nömrə-
sindən başlayıb, son səhifəsindəki elanlara və sifarişlərə kimi oxuyurdu. Danışığında:
“İslam millətinin çahəlatda qalməsindən, xaricilərin mədəniyyəti islamdan aldıqların-
dan və Quranda bütün əmlərə işarə olduğundan” uzun-uzadıya bəhs edirdi.

Mirzə Kərim pis adam deyildi. Kasıblara əl tutandı. Həsən kişinin özünə az yaxşılıq
etməmişdi. Hələ bildir Həsən kişinin xırı yandıqdan sonra Mirzə Kərim yeddi yüz man-
tat verib, onun üçün bir at-araba almışdı. Həsən kişi yarıllığa işlədir və xırda-xırda pu-
lunu Mirzə Kərimə doldururdu. Ancaq, nədənsə, bir neçə ay bundan əvvəl at qaçır
olub ölmüş, altı yüz manatı indi də Həsən kişinin üstündə qalmışdı. Mirzə Kərim isə,
insafən, pul üçün Həsən kişini tələsdirmirdi; hətta yenı at alacağını söyləmişdi. Hələ
son zamanlar Həsən kişini tez-tez çay içməyə çağırırdı. İnsafən, Mirzə Kərim yaxşı
adamdı. Gözüaçıq adamdı.

Ancaq Dilbəri ərə vermək Həsən kişinin bütün arzularını qırırdı. O da öz qızını bö-
yüq adam görmək, onunla fəxr etmək, hələ bəzilərinə acıq vermək istəyirdi...

– Filanı... Mirzə Kərim yaxşı adamdır. Ancaq mənim qızım oxuyur. İndiki vaxtda...
avam insan ki var... heyvan kimi bir şeydir. Məsələn, mən. Mən əhd ələmişəm ki, qi-
zım dərsini başa vurmaıınca...

Burada kraxmallı bir kişi sözə qarışdı:

– Bəli, Həsən dayı. Yaxşı buyurursunuz, elmsiz insan heç bir şeyə dəyməz. Allaha
şükür, Mirzə Kərim də hamımızın məlumudur, hələ elm adamıdır, yaxşı dərsi də var.
O ki qaldı qızın oxumasına, mən özüyə danışmışam. Mirzə Kərim özü deyir ki, Həsən
kişidən çox xoşum gəlir, çünki gözüaçıqdır; mən öz külfətimi oxudacağam. Ancaq bir
ad üstündə olacaq, sonra yənə də oxusun. Mirzə Kərim onu səndən yaxşı oxutdura
bilər. Orasını özü söz verir.

– Bəli, bəli, orasına arxayın ol, Həsən dayı, – deyə o biri də sözə qarışdı. Danışiq
uzun sürdü. Həsən kişi çox düşündü. Hətta haradansa ölmüş atı və altı yüz manatı da
yadına düşdü.

– Filanı... sözüüm yoxdur... Bir qızım var, elindir. Ancaq bir şərtim var: qızım gərək
dərsini oxusun, insan ki var...

– Bəli, bəli arxayın ol... – Axund salavat çevirdi: “Allah xeyir versin!”

Axşam Dilbər çörək yemir, mütəmadi ağlayırdı. Masqurada bir az pendir, bir az da
doşab vardı. Həsən kişi çörəyi ocağın üstünə qoyub düşündürdü. Dilbərin əc olduğunu
bilirdi.

– Ağlama, qızım! Mirzə Kərim elm sahibidir. Yaman adam deyil. Mən camaatın yan-
nında onun üçün şart qoymuşam. Sən gərək axıra kimi oxuyasan.

Dilbər Mirzə Kərimin yarıməbbadəsini, ikiüzlü papağını na isə çəkə bilmirdi. Ata-
sının vəziyyətini bilirdi. Lakin bu daqiqədə hər şeyi unudub, atasının qucağına sıxıla-
raq, göz yaşları arasından:

– Ata, mən ona getmək istəmirəm. Mən oxumaq istəyirəm, – deyə ağladı.

O gecə Həsən kişi də çörək yemədi. Ata-bala hər ikisi ayrılıqda düşüncür və hər ikisi
düşüncələrin Dilbər dərsini davam etdirəcəyi ümidilə başlayır və nədənsə, Həsən
kişinin ölmüş atı və altı yüz manat borcu ilə bitirdi... Ancaq Dilbər bunların hamısın-
dan başqa, daha bir şeylər düşüncür və gizli ağlayırdı.

İş uzun sürmədi. Nişan gəldi: Dilbər üçün təzə paltar, üzük, qolbaq, hətta Həsən
kişi üçün də atlas arxalıq gətirildi.

Bir neçə gündən sonra “adamımızı verin” məsələsi qaldı. “Məktəbə evimizdən də
gədə bilər”, – dedilər.

Qızın yaşı dekret yaşına çatmamışdı. Zaqs üçün o yandan-bu yandan kağız düzəl-
di. Axund kəbin kəsdi. Dilbər atası ilə, bacısı ilə və dilsiz-ağızsız anası ilə vıdaləşib ər
evinə getdi.

Günlər gəlib keçirdi. Dilbər məktəb sözünü qaldırmağa bələ casarət etmirdi. Zətan
dərsdən də qalmamışdı; Mirzə Kərimin anası Molla Gülsüm ona Qurandan dərs verib,
müqəbiləyə oturdur, yasin əzbərlədir. Ara-sıra təzə çıxmış mərsiyələrdən də öyrədir-
di. Dilbərin günü paymınbər öyrənmək və cümə axşamları yasin, üçaylıqda isə Quran
oxumaqla keçirdi. Paltar-palaz yumaq, qab-qaşiq yumaq, xörək hazırlamaq və bu kimi
işlər də ağır bir yük kimi Dilbərin üzərinə düşmüş, göz açmasına imkan vermirdi.
Hələ hər gün Mirzə Kərimin yarıməbbadəsini, şişkin, sallaq dodaqlarını, ciyər kimi
qırmızı üzünü görmək Dilbər üçün çəkilmiş bir əzab idi. Lakin çarə yox idi. Hər gün
Mirzə Kərimi görməyə bir köynək at töküür, ürəyi döyüntür, bədəni əsım-əsim əsirdi.
Gözlərini yummaq, qaçmaq, bir bucağa sıxılmaq, gizlənmək istəyirdi. Ancaq mümkün
deyildi. O, ərinin qabağına çıxmalı, nəzakət və rəsmiyyətə onu qəbul etməli, gülmü-
səməli, gülməli idi. Yoxsa yumruqlar, təpiklər qaçılmaz və amansız şeylərdi. Lakin hər
gün yalandan başqa bir rəngə girmək, başqa cür görünmək, ağlamaq istərək, gülmək
də dadlı bir şey deyildi. Nə etmək... qapılar bağlı, qaranlıq məzar kimi... dalğın,
susqun bir ev. Bir yana gedə bilmir, kimisən görə bilmir, dərdlərini söyləyə bilmirdi.
Atasının evinə bələ getməyə haqqı yoxdu.

Dilbər, diri ikən qara bir mazarə gətməmişdi. Ən yaxşı günü, – döyülərək, gözü-
nün altı göyərmiş bir halda bir bucağa sıxılıb ağladıq və xəstələnin ərinə yaranmadığı
vaxtlar idi. Zətan Dilbər son zamanlar tez-tez xəstələnirdi. Oynaq, çəvik bədəni büzü-
müş, şuxluğunu itirmiş, gözəl gözləri dərinə enmiş, al yananları saralmış, uçmuş, daim
gülmərsə dodaqları solmuş, qurumuş, əsəbi bir titrəklik almışdı. Ara-sıra Quran
oxurək fikri dolur, düşüncür, keçmişlərin, uşaqlığının, şən və oynaq gəncliyinin, mak-
təb yoldaşlarının, bütün ümidlərini xatırlayır, bütün varlığını sarsılırdı. Nə etmək, tale
bələ işi...

Günlər keçir, Dilbərin mühiti getdikcə qaralır, ağır bir daş kimi qaranlıq bir quyu-
nun dibinə enir kimi, getdikcə daha artıq qat bir qaranlığa batır, ilişir, qalır. Ara-sıra
bir şeylər düşüncür, lakin yənə də bütün düşüncələri, nədənsə, atasının ölmüş atı və altı
yüz manat borcu ilə bitirdi.

Bir gün Molla Gülsüm iralədə, Dilbər də qoltuğunda Molla Gülsümün topladığı nəzir boğçası ilə qayıtdılar. Qızlı, oğlanlı bir dəstə Dilbərin diqqətini özündə saxladı. Bunların arasında bir çoxu keçmiş məktəb yoldaşlarındı idi. Dilbərin ürəkciyi yerindən oynadı, darin bir ah qopardı. Vəziyyətdən utandığı üçün tanınmasın deyə, çadrasını üzünə çəkdi və eyni zamanda keçmiş xatirət onu sardı. Çox dalğın idi. Bir aralıq incə bir əl onun çiyinə endi; eyni zamanda şux bir gülümsədi. Dilbər dıksındı. Qorxmuş gözlərinə gəriyə çevirdi. Üç duyğu – qorxu, sevinc və utancaqlıq üzü də birdən ona hücum etdi. Yanaqları qızardı. Şaşırdı. Qarşısında duran qız – Dilbərin məktəb bacılıqı Məryəm idi. Bir saniyə üçün keçmiş uşaq oynaqlığı ilə onun üzünə atılmaq, onu qumcaq, öpmək istədi, amma dayandı. Məryəm indi oxumuş, irəliləmiş bir cəmiyyət qızı idi. O isə... zavallı bir mərsiyəxan şagirdi. Məryəm onun boynunu qucub, sözlərini, sorğularını bir-bir peyvənd edərək dedi:

– Ay qız, haradasan, görünmürsən? Bu nədir? Rəngin ucnmuş. Xəstəmişən? Səni çoxdan axtarıram, vacib sözlüm var. Nədən bu günə düşmüşsən?

Məryəmin dəstəsi onlara yaxunlaşdı. Dilbərin ürəyi döyünür. Molla Gülsümün bəğrəcəğindən qorxub:

– Yaxşı, yaxşı, Məryəm, sonra, sonra... – deyə yaxa qurtarıb, qaçmağa can atırdı. Məryəm isə ona möhkəm yapışmışdı, buraxmırdı. Qızlar və oğlanlar gəlib yetişmişdilər.

– Aha, Dilbər, Dilbər necə də dəyişmiş, arıqlamış, solmuş! – deyə qızlar onu bürümüşdülər. Dilbər özünü bütübütün itirmişdi. Bu aralıq Molla Gülsüm qorultuya döndü və Dilbərin ən çox qorxduğu şey, doğrudan da, oldu. Molla Gülsüm başıcaq qızları və əli kitablı oğlanları Dilbərin dövrəsində görünəcə qədurmüşcasına bağırdı:

– Bu nədir? Hələ bu qalmışdır? Əgər axşam ərin itoğlu evə gələr, mən onunla bir neçə kəlmə danışaram. Onlar qızımız, özündən sərxoş ləvəndlərdir. Onlar ərsiz, arvad, yüyənsiz atdılar. Sən də onlara qoşulmasan...

Oğlanlar tez uzaqlaşdılar. Qızlar şaşırtdılar. Dilbər bütün bədəni titrəyərək, qıpqırmızı kəsilmiş və heç düşünmədən əlini Məryəmin əlindən çıxarıb qaçmaq istəyirdi. Bu aralıq Məryəm onun qulağına əyilib, yavaşdan:

– Sənə bir məktub gəlmişdir, məndədir. Bacingilə verərəm, – dedi.

Dilbər heç düşünməyərdi:

– Yaxşı, yaxşı, – deyə əlini dartdı və qaçaraq uzaqlaşdı...

Axşam Molla Gülsüm nəzərləri yərbəyər edir. Dilbər isə oturub Quran oxuyurdu. Ev qaranlıq idi. Ortan bir məzar sükütu bürümüşdü. Dilbər divardakı saat yorucu bir yekrəngliklə “tq-tq” vururdu.

Dilbərin fikri uzaq-uzaq yerlərdə idi. Bugünkü hadisə onun bütün varlığını sarıstırmışdı. Düşündükcə ürəyi döyünür və saatın taqılmasına “tq-tq”, – deyə cavab veriridi. Xatirət ona dincilik vermirdi, bütün uşaq rühanı azırdı. Məktəb, uşaqıq, qaçqınsızlıq...

Dilbər gözlərindən əlinin üstünə düşən damlalarından aılmış kimi, başını qaldırdı. Molla Gülsüm evdə yox idi. Dilbər qalxdı. Taxçadan bir bağlama götürüb açdı, baxdı.

Əsəbi bir maraq və həyəcanla baxdı, baxdı... Bütün keçmiş günləri bir daıqıqədə canlanılmış kimi, zehnidən keçdi və birdən üzü üstə, bağlama üzərinə enib, dənşətli bir hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Bu, Dilbərin köhnə kitabları idi. Dilbər onları bağına basıb, darin kədərlə için-için ağlayırdı.

Gecədən çox keçmişdi. Mirzə Kərim axundun otağından qayıtmamışdı. Ancaq qayıtmamasına az qalmışdı. Dilbər qalxdı, qapını açdı, bayıra baxdı. Bulaşq bir gecə idi. Külək bəzən şiddətlə çırpır, damların bacalarını tağılıtdı, bəzən heç yoxmuş kimi susurdu. Göydə ay buludlarla toqquşurmuş kimi örtülür və yer üzünü qarənliqlərdə boğur, gah da yavaş-yavaş buluddan çıxıb, bir neçə saniyə üçün yer üzünə xəstə, sarı, ölgün bir işıq atırdı.

Dilbər bayıra çıxdı. Yavaşca həyətdən keçdi, küçə qapısını açdı, baxındı. Kimsə yox idi. Bir qədər düşüncə də qayıtdı, açıq qalmış ev qapısına baxdı. Qaranlıq içərisində, pəncərə ilə qapı, lampanın sarı işığında vərəmli iki göz kimi baxırdı. Dilbərin ürəyi sızılı və birdən başıcaq küçəyə atılıb, dustaqdan qaçmış kimi, bir həyocan içində qaçmağa başladı.

Hara?

Özü də bilmirdi...

O ancaq qaçmaq, bu dirilər məzarından uzaqlaşmaq istəyirdi. Bu aralıq Dilbər döndü, baxdı. Qapıya bir qaralıt yanaşdı... Bu, sübhəsis, Mirzə Kərim idi. Dilbər bir qırpım dayandı. Qorxudan bədəni titrəyirdi. Külək uğuldayır, sanki bir səə ona: “Qayıt, qayıt”, – deyirdi. Lakin Dilbər külayi dinləyəcək bir haldə deyildi. Yaylığının uclarını yaxalamış, əsəbi addımlarla irəli atılmış, qaçır, mütəmadi qaçırdı. Artıq ev uzaqda qalmışdı. Külək qarşından Dilbərin üzünə çırpır, qulaqlarında uğuldayır, yerşini yavaşca alıb udmaq istəyirdi. Dilbər isə heç bir şey görmədən, düşünmədən bu kimsəsiz təbiətində ortasında yürüyür, getdikcə evdən uzaqlaşır və qatı bir qarənliqə batırdı. Hərada olduğunu bilmir və bəlkə də, düşünmürdü. Ancaq acıqlı dalğaların yalçın qayalara çarpıb bir gurultu qoparması sahildə olduğunu xatırladırdı. Ay bulud altına keçmiş, bütün kainat qarənliqə bürünmüşdü. Ətrafda kimsə yox idi. Hər tərəfdən vəhşi bir təbiət, qatı bir qarənliq Dilbəri bürümüşdü. Gecənin qarənliq içərisində yalnız küləyin qorxunc gurultusu Dilbərin qulaqlarında uğuldayır, qarşıda Kaspinin yırtıcı dalğaları hiddətlə qayalara çarpır, döyüşür, bağırır, yalçın qayalara, sərt daşları qoparmaq, yıxmaq, öz ağuşuna alıb udmaq istəyirdi. Dilbər isə heç bir şey görmədən, düşünmədən bu kimsəsiz təbiətdə ortasında yürüyür, getdikcə evdən uzaqlaşır və qatı bir qarənliqə batırdı.

Haraya? Nə üçün? Burasını Dilbər özü də bilmirdi.

Artıq sahildə gecənin qarənliqindən başqa bir şey görünür, küləyin uğultusundan və dalğaların acıqlı bağırısından başqa bir şey eşidilmirdi. Dilbər qarənliqə qatışmış... gecə Dilbəri udmuşdu...

PAPAQ

Geçə saat birin yarısı yuxarı məhlənin yeganə fəxrli olan yeni tramvaydan enib 6-cı Təzəpir küçəsinə evə gedirdim. Bir-iki gün əvvəl yağış olduğundan küçə bərk mordov idi. Buna görə də çəkmələrimi almışdım əlimə, corablarımı da atmışdım çiyinəmə, balaqlarımı da çırmalesmişdım dizdən yuxarı. Lakin içərisində sərxə hoppandığım yer daş çıxmayanda mordov sıcrayib yar-yaxama çirpəlirdi. Varatnığım-maratnığım çamur içində idi. Böyük Səlyan küçəsinə bir azca qalmışdı. Uzaqdan qabağımızda bir qaraltı gördüm, qorxdum. Kimdir? – deyə uzaqdan qışqırdım ki, iş o yan-bu yan olsa, əkilə bilim. – Mənam, ay qardaş. Hər kimsən, yaxın gəl, mənə kömək ol...

Mən bir fikirləşdim, gedim görüm. Birdən getdim, olmadı belə, oldu elə. Bir qən-bərqlü çıxdı. Sonra bu xələvt küçədə mənim hara imanım yetəcəkdi. Mills yox, qarovluq yox, dərimə saman səpərlər. Hələ ikinci gün qabaq bir Allah bəndəsini küçənin tən ortasında uzatmışdılar. Harayına o məhəllənin zaslujnu qarovluqcu olan çolaq Qaşdandan başqa bir zürriyyat çıxmamışdı. Qayıtmaq istəyirdim, ancaq, doğrusu, bir azca kişilijiyə kasir gəlirdi. Çünki sən arvad səsi idi. Arvad məni haraya çağırıs, mən getməyimi?! Ancaq orası var ki, arvad özündən də bir azca sübhəli idi. Kim bilir, olmadı belə, oldu elə... Xülasə, qırıyət mənə parçım oldu... Çəkmələrimin qaytanlarını sarıdım belimin qayışına, pəncəyimin atəklərini sancdım şalvarımın nifəsinə², papağımı sancdım pəncəyimin qoltuq cibinə... Qorxdum, birdən iş qaçmağa münəcər olar, papağım düşər. Özü cəhənnəmə, biabır olaram. Genə şapka-mapka olsa, dərd yarı idi. Mənimki xalis Buxara dərisindəndi. Deyirlər, qırıyət qoydu, qaçdı. Nə isə, ayıldım, yerdən mükəmməl bir daş götürdüm və qaraltıya tərəf getməyə başladım. Bir az qal-nış dayandım, diqqətlə baxdım. Kölgə durduğu yerdə yırgalanırdı. Özü də, doğrudan da, çadralı bir arvada bənzəyirdi. Ancaq dalında bir qarızınka, qoltuğunda da nə isə adam comdoyna bənzəyən bir şey vardı. Ancaq qaralıqda seçilmirdi. Nə isə, bir dəli şeytan mənə dedi, qayıt. Çünki bu arvad üz arvad isə, gecənin bu vaxtında burada nə gəzir. Özü də qarızınka ilə... Yaxında klub yox, kino yox, yüngüncaq yox... məhərrəm də deyil ki, məsciddən qaıydan olsun. Bulvardan qaıydan da ola bilər. Çünki bu məhlə-dən tramvay xəttinə çıxmaq üçün yol olmadığundan arvad-arvaddır, kişilər də şəhər içini yenə bilmirlər. Yüz min bala ilə işə gedib ölə-ölə qaıyda bilsələr, odur ki, var. Daha klub, yüngüncaq kimin yadına düşər? Bir də hələ tutalım ki, bu arvad dəli olub, məsələ, kartından gəlir. Yaxşı bəs bu qarızınka nədir? Bir fikirləşdim ki, bəlkə, oğurlay-b. Bu mümkün işdi. Mills yox, qarovluq yox. Ancaq bəs qucağındakı çamadan nə idi... Yenə bir dəyim qaıytdım, nə lazımlı hələ-bələ gedim-getməyim. Böyük Səlyan küçəsinin tininə çatdım. Hələ bura çatmışdım ki, bir də nə gördüm: başuva dönüş: yuxarıdan – qəbiristanlıq tərəfdən bir qaraltı, arımda 20-25 müsəlman ölüsü qaçırılar. Müsəlman ölüsü olduğunu da ondan bilirəm ki, hamısı ağ kəfəndə idi. Ölülər yaman çaxnaşmışdılar.

– Adə, qaç gəldi! Adə, tut, qoyma! Adə, qaç! – deyə qaçaqaç idi. Mən əvvəl bir fikirləşdim ki, sahib-i-salavataleyh zühur edib. Ona görə də bütün qəbiristanlığın ölüləri qə-

birdən baş qovzayırlar. Sonra gördüm, yox, qaraltının əlində parıldayan bir şey qaçır. Ölülərin də yüyürüşü cəhad hücumuna bənzəmir. Onlar da qaçırılar. Gördüm, hamı qaçır, dedim, daha dayanmaq vaxtı deyil. Asta qaçan namərdidir, – deyə tüpürdüm dabanıma – qaç ki qaçasan. Aşağıdan bir nəfər də gəlirdi. Gördü, biz qaçırıq, o bas bu axmaq oğlu axmaq niyə qaçır. O ki heç bilmir, nə var, nə yox. Bəlkə, heç qaçmalı bir şey yoxdur. Ancaq yenə ürəyimdə fikirləşib gördüm ki, doğrudan da, kişinin haqqı vardır. Nə lazımlı, birdən bu, ölənin xoşuna gəlmədi. Tutub atanı yandırar... səsi də heç yera çatmaz... Nə isə, hamımız qaçırıq. Mən bilirdim ki, bu məhlə başlı-başını saxlayır, ya-sayırlar... Çığırta-çığırta ağaşı tənə çatdım. Palçıqun içində yəqə bir stakan smiğə yaşmışdı. Daha qaça bilmədim. Onsuz da özüüm bir o qədər qorxacaq dayırdım. Odur ki tənə çatdım, dayandım. Özüümə toxtaq verirdim. Adamlar hələ də daldan qaçırılar. Beş-altısı gəlib qabağımız keçdi. Tənə sıxılıb itxiyarsız dayanmışdım. Bir nəfər qara paltarda, əlində ət qiyməkəşi bunların arımda yüyürürdü. Mən nəfəsimi çəkməyirdim. Nə vardı, nə olurdu? Anlaya bilmirdim. Birco ons gördüm ki, corablarım içini də çiyindən düşmüş, çəkməmin də bir tayı yuyurdu. Ancaq yaxşı ki, papağım yerin-daydı... Əyilə-əyilə tini buruldum. O biri küçəyə sürünə-sürünə, yıxıla-yıxıla özüümü yetirdim. Küçəmizə, dalanımıza bir azca qalmış bir də gördüm, qara bir kölgə dalında yəqə bir kişə dalanımıza tərəf gəlir. Dalan qapısına çatdı, dayandı. Kisisini yera qoydu. Başladı o yan-bu yana göz daqırmayə. Mən qorxudan dinnmaz dayanmışdım. Bu adam kim idi? Kisisinə nə idi? Hələ bunu düşünürdüm iş, birdən bu adam dalanımıza baxdı və dördəyaxq mənə tərəf götürüldü. Bunu görə-görməz mən də götürüldüm. Yenə də qaç ki, qaçasan. Ancaq hadisələr məni iğidləşdirmişdi... Çox qaçmayıb bir azdan dönüş geriyə baxdım. Atam tini burulub sağ tərəfə qaçırdı. Mən dayandım, ancaq kisisinin qorxusundan dalana yaxınlaşa bilmirdim. Doğrudan da, gecənin bu vaxtında bu zəhrimar kişə çox əsarəngiz idi. Özü də nəhs kimi dalanın ağzına salınmışdı. İndi gəl bunun yanından keç görüm, necə keçirən. Ax, birco bilsə indiki gecənin yanısında mən kisedə nə ola bilər... çox dayandım. Ay da göyün ortasında dayanmışdı. O mənə baxırdı, mən ona. Ancaq nə o danışırdı, nə də mən. Lakin dalanımıza nə isə bir boğuşma kimi olduğunu açıq hiss edirdim. Kise yiyəsi də burada nə isə gördüyü üçün qaçdı. İgid hər yerdə özüni göstərər. Odur ki mən də bütün cəsərimi toplayıb bir addım-bir addım divardibi sürünməyə başladım. Hələ dalanla tuşlaşanda bədənəmə bir titrəmə düşdü. Bütün damarlarımda qan bilməzə dondu, yainki qaıyadı. Mən bilən, qaıyadı, çünki üçüncü dəfə olaraq dabanlarıma tüpürüb geri götürüldüm. Ərz edirəm, çox da qorxaqlardan deyiləm ki, qaç da bilməyim. Qaçdıqım da ona görədir ki, bayaqki ölülərdən bir dəstə də bizim qapımızda idi. Oradan böylə səslər gəlirdi:

– Arvad, aç də! Yeyirəm səni?

Bir arvadın səsi gəlirdi:

– Vay, uşağımı öldürdülər.

– Açı! Yeyirəm səni?

Hələ mən dalana tuşlaşanda gördüm, içəridən üst-üstəndə beşatlıqlar işləməyə başladı. Daha dayanmağım heç yeri deyildi. Geri götürüldüm. Hələ götürüldüyümü gör-

düm ki, birdən yekə bir şey üstümə atıldı. Bərk qışqırdım və yerə yıxıldım. Ancaq yıxılmaq vaxtı da deyildi. Əlim tutulu olduğu üçün vuruşa da bilmirdim. Yenə qaçmaqdan başqa çarə yox idi. Bu dəfə də oqduım. Yenə də bayaqki döngəyə çəb dayanmışdım. Bu dəfə vəziyyətim daha çətin idi. Çəkməmin o biri tayı da düşmüşdü. Əməkdar qarovulçu çolaq Qaştan balağum birini nifəsindən cırıb yanından sallamışdı. Ombama da əl gəzdirmişdi. O biri balağım yenə də çırmamışdı. Ancaq papağım yerində idi. Bərk yorğun idim. Dizlərim kasılırdı. Baxdım ki, çolaq Qaştanla vuruşurkən mənim əlimi tutan nə imiş. Gördüm bayaq qarzinkalı arvadım köməyinə getmək istərək yerdən... götdürüyüm daşdır ki, vuruşmada o qədər özümü itirmişəm ki, yadımdan çıxıb daşı suxarı-zad hesab edib əlimdə saxlamışam.

Özümə gələ bilmirdim. O qarzinkal arvad kim idi və nə köməkbazlıq idi? Yanından qaçan əlibiçaqlılar və ağ kəfnəli ölümlər kim idi. Hələ dalanumuzdakı boğuşma, hələ atlan beşatlanlar... Kimi öldürürüldü. Hələ dalanumuzun lap ağzında atlan, ayaq üstündə duran o əsrarəngiz kişi... nə işə dəstə altına qoyub oturdum və papağımı pencəyimin qoltuq cibindən çıxarıb Hamlet kimi qabağuma qoydum və düşünməyə başladım:

– Olum, ya ölümlü! Budur əsl məsələ. Nə etməli? Oğul-uşağdan əl çəkib onları ölümlərin əlinə, o boğuşmanın içində qoyub səhər içinə etmək və orada tinbaşı dəstə ilə durub “Hüseyn kürd” nağılınu danışan millionlərlə nağıllarına qulaq asmaq və yaxud canımı dişimə tutub o əsrarəngiz kisonin yanından keçmək, ya evə yul tapmaq, ya da biryolluq ölmək... Əvət, biryolluq ölmək bu palçıqın, bu çamurun üzündən, bu işsiz, kooperativsiz, klubusuz, yolsuz, mostovoyusuz, səksiz, millisiz və qarovulçusuz küçələrin əlindən xilas olmaq...

(Nəçin səhərin döşənmiş küçələrində yer tapmayan və bu zavallı məhləyə sığışan minlərlə ən yoxsul türk, rus, erməni işçi və əməkçilərinin, vodniklərin, qazan təmizləyənlərin, daş yonaların, qruzcıqların, həmməllərin və sairinin bu ağır halına bəxanə yoxdur? Nəçin bunların Bakı şurasında danışan bir nümayəndələri yoxdur ki, onların dərclərini Bakı şurasına bildirsən və desin ki, kommunuxoz lıqlı küçələrdə qənbər üstündən asfalt salanda bizim də bu küçədə palçıqın içinə beş-altı daş atmayı, heç olmazsa, adamlar daşdan-daşa hoppanaraq gədə bilsinlər. O, kommunuxozla desin ki, bu məhlədə yaşayanlara da müalicəxana, məktəb, klub və sairə lazımdır. Heç olmazsa, uşaqların şəhərdəki məktəblərə gedə bilməsi üçün onlara kiçikcə bir yol lazımdır... Vadəvəzini küçədə Tarayevin evinə əz qala larkətə yol çəkmək üçün daş tapılarkən, bu 10 il ərzində bir sajen daş alıb bu zavallı küçələrə döşəmək və minlərlə məktəbə gedən çocuqları, işə gedən işçiləri, çörək və sairə almaq üçün yekə bir dağı aşıb çıxan işçi arvadları bu əziyyətlərdən qurtarmaq üçün 3 manat 14 şahu pul tapa bilər... Malakan bağının tinində sökülmüş daxmanın daşı 2-3 gün gec təmizləndiyi üçün orada yaşayanlar yazmadıqları qəzet, çığırmaqçılarla iclas qoymadılar. Qəzetlərdə kommunuxozun qoparağını qopartdılar. Əgər bu məhlənin də Bakı şurasında bir nümayəndəsi olsa idi, ya bəlkə, varsa, ağzına isti su alıb dinnməz oturmasaydı, ya sura üzvlərindən, vəzifəliyərlərdən bir nəçəsi bu məhlədə yaşasaydı, onda o nə edərdi? O, sadə və doğru sözlərlə kommunuxozun bütün zavalları, zamzavaların göz yaşlarında boğar, bu işi ləngidənlərin

və 10 ilə bu küçələr üçün plana bir çəpik də salmayanların rəhmətlik atalarını qəbir-dən çıxardıb dallarına sarıyardı ki, daha onlar şükayətə gedənlərə “bu neçə ili necə yaşmışsınız ki, indi bir neçə il də dayanmaq istəmirsiniz”, – deyə bilməzdilər. O nümayəndə onlar deyərdi ki, qabaqlar uşaqlarımız məktəbə getmirdilər, adamlar ayaqyalın gəzirdi və ümumiyyətlə, mənim də, onun da rəhmətlik babalarımız tövlədə mal-qara ilə bir yerdə yatırdı. İndi hər şey dəyişmiş, inqilab olmuş, adamlar tövlələrdən çıxmış, adam olmuşdur. Palçıqlı ilə girilməyəcək evlərdə yaşayırlar. Keçmişlər kimi yaşamaq yaxşı olsa idi, onda bu Nikolayı yıxmacaq, yeni bir inqilab düzəltməyə nə ehtiyac vardı? Bu vuruşmaları, bu vətəndə müharibələrini, bu inqilab və azadlıq yolunda axan qanları kimin ayağına yazaq?!

Ayaq dedim, öz ayağım yadıma düşdü. Şöğəribən qanı dayanmırdı ki, dayanmırdı. Gördüm, işi bir az da uzatsam, başımı saxta vuracaq, doğrudan da, Hamlet kimi dəli olacağam. Odur ki durdum ayağa, dəvəbərazimi yığışdırdım. Papağımı təzadən bük-düm, qoydum cibimə. Qalstukumu açdım, sarıdım ayağımı yarasına... Ancaq Hamlet kimi hələ də bir qərara gəlməmişdim. Hansı tərəfə gedəcəyimi bilmirdim. O əsrarəngiz kişi mənim ürəyimə yaman qorxu salmışdı. Orada hər şey ola bilərdi. Oğurluq mal... ola bilərdi. Qoçaq bir oğlanın qarşafını atan və kluba gedən xalası qızı ola bilərdi (genə dirisi olsa idi, dörd yarıydı, bir o qədər də qorxmazdım). Hər şey ola bilərdi. Çünki bu bərilərdə böylə şeylər görünməz deyil... Ancaq mən ən çox qorxudan mənim bilməməzliyim idi. Kisonin böylə əsrarəngiz olması mənim ürəyimə vahiməyə salmışdı. Allahyara, bir də ona tərəf getmək istədim. Bir də gördüm, yuxandan, qəbiristanlıq tərəfdən bir qaraltı mənə tərəf gəlir. Nəhs kimi bunun da dalında dolu bir kişi vardı. Doğrusu, can boğuzuma yığılmışdı. Qaçmaq fikrinə deyildim. İstəsəydim də, ayağım yenə ağrıdığı üçün qaça bilməyəcəkdim. Odur ki dayandım. Qəti bir səslə:

– Kimsən? – dedim... Gələnlə dilənmədi. Saymazcasına, adı addımlarla gəlirdi. Mən daha qəti bir səslə:

– Adə hey, eşitmirsən? – dedim. – Kimsən?

Qaraltı mənimlə tuşlanmışdı. Sakit bir hərəkətlə başımı qaldırıb üzümü baxdı. Qarantılığın içində gözləri avtomobilin fanarı kimi işıldayırdı. Bütün gərəkəmdə bir irtəclik hiss edilirdi. Doğrusu, öz aramızdır, bir istədim yenə də qaçm. Çünki bu cəhətə mən məşhur Koroğlunun fikrindəyəm. Məncə də, igidliyin yüz şərti vardır. Bunlardan doxsan doqquzunu qaçmaqdır, biri də gözə görünməmək... Ancaq mən bu dəfə də qaçsaydım, yüz tamam olacaqdı.

O baxdı, mən də baxdım. Sağ ayağımı tinin o biri küncünə atıb qaçmaq yerini tədərək itədikdən sonra üçüncü dəfə olaraq daha sərbəst bir səslə sordum:

– Adə, sənə deyirəm ey... Eşidirsənmi, kimсэн?

Qaraltı insəfən çox sakit, lakin azacıq sərbəst bir səslə:

– Sənə nə var? – dedi. Mən o saat özümü yetirdim və o saat vəziyyəti başımda fikirləşdim: Tutulum ki, lap hələ oğrudur, quldurdur. Ancaq oğru olanda nə olar. Kişinin sözü ki hesabidir. – Əbləh, qurumsaq, sənə nə var, kimdir? Görüm, sən millionsən, qarovulçusan ki, gəlib-gedəndən həqq-hesab soruşursun? Ancaq daha qanun yeni de-

yildi. Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu. Daha dimməsəydin, deyəcəkdiki ki, qorxdu. Odur ki bütün iradəmi toplayıb:

– Necə mənə nə var? Bir bilməyirəm ki, gecənin bu vaxtında sən kimsən? – dedim. Öylə də qəti dedim ki, guya indi Ərəbəhənı toplarından bir neçəsi vardır, çərtən kimi bombardman başlanacaqdır. Kişi saymazcasına başını aşağı salıb yenə də çox sakit bir soslə:

– Qəbiristanlıqdan gəlirəm, – dedi və heç vecinə almadan yoluna davam edib yarımdan ötdü. Dedim, bəlkə, kişi öz rəhmətlik babasının sümüklərini Kərbəlayə göndürmək istəyir. Ancaq ismi-əleyhsiz olduğu üçün gündüz utandığundan gecə çıxarıb aparır. Qaraltı hələ ötməmişdi ki, birdən gördüm, yuxarıdan yenə də ağ kəfəli bir ölü üyüürür və qışqırır:

– Adə, dayan hey! Sənə deyirəm, dayan! Adə, tut onu. Tut onu! Dayan sənə, deyirəm! Baxdım ki, yanımdan ötən qaraltı heç vəziyyəti pozmadan gedir. Odur ki mən başladım şübhələnməyə. Ölüünün əmri kimə idi? Kim dayanmalı idi; mən, ya o qaraltı? Kim-kimi tutmalı idi? Mən onu, ya o məni... İş qorxudan keçmişdi.

– Adə, kimə deyirsən, – dedim.
– O gedən kimdir, ona deyirəm. Adə, həyətdən çıxan, kimsən, dayan!
Ölü yaxınlaşdı, gördüm ölü ölü deyilmiş. Bu yazıq bizim qonşumuzdakı invaliddır ki, bir tuman, bir köynəklə oğrunun dalınca çıxdı. İşi anlamadım. Yanımdan keçən oğru imiş. Odur ki səmimi, yavaşca yumşaldım. Nə lazım, xətası çıxar. Olmadı belə, oldu elə...

– Vətəndaş oğru, a vətəndaş oğru. Bircə zəhmət çək dayan, – deyə bu dəfə çox nəzakətə qalıtıya müraciət etdim. Ancaq onun artıq görmədim. O, tiri burulmuşdu. İnvəlid yanıma gəldi. Malum oldu ki, vətəndaş oğru onun butkasını açıb, beş-altı şahulü soğan-kartofunu kisəyə doldurmuş, lakin bunu az görüb həyəte girmiş və oradakı qoyunu da açmaq istəmiş, ancaq invalid oyanıb onun dalınca düşmüşdür. İş orasındadır ki, bu invalid qaçsaydı, onu tuta bilərdi. Ancaq qorxudan ona yanaşa bilmirdi. Odur ki çox təkidlə mənə deyirdi.

– Adə, üyüür, tut onu! Oğrudur köpek oğlu:
Mən nə hayda, bu nə hayda. – Özün üyüürüb tutsana... İnvəlid olsan da, səs çıxara bilmirsən, daha üyüürməyə nə var? Ancaq bilirdim ki, o getməyəcək və getməyi də nə lazım. Olmadı belə, oldu elə. İtəldi bçağ... onda nə olsun? Bu işin özü boş işdir. Ancaq mənə bir xeyri dəydi. Bilmirəm oxucular anladılar-anlamadılar. Bir ancaq mənə o saat şəhadət barmağımı dişlədim. Ey dili-qafılı. Olmaya o bayaqki ölülər də nöyənəbillah ölü deyilmiş. Hələ tuman-köynəklə bayırda çıxan adamlar imiş. Ancaq bunlar tuman-köynəklə bizim qapımızda nə gəzirdilər və beşatılanları atan kimdi? Salyandakı küçədən birinci Xrebtovı küçəsinə burulub qonşunun damına çıxdım. Oradan dalanumuz görünür. Dama çıxmaq bir o qədər qorxulu deyildi. Çünki buralarda iki gündən bir oğurlar küçədən dama, damdan həyəte boş atdın, dolu qayırdılar. Heç birinin gözünü də füləyan yoxdur. Mənə kim nə deyəcəkdir. Yəni kim var bir söz desin də! Yenə də dalan qələbəlik idi. Qardaşarışq danışırdılar. Diqqətlə qulaq asdım, birinin

səsini tanıdım. Bu bizim qonşulardan biri idi. Özü də xalis diri idi. Qaçmaq yerini tədarüklədikdən sonra yavaşca danışırdım.

– Məşədi Mehdiqulu, sənənsən?
– Bəli! Oho, Sancaq bəy, sənənsən?
– Bəli.
– Sən hara, ora hara.
– Çizmişəm da.
– Necəsən, kefin, əhvalın?
– Çox sağ ol, çox razıyam.
– Yaxşı bir de görək haçan gəlmisən?
– Üç gündür...
– Nə... bir de görək, bu gecənin yarisında... Uşaqlar salamatdırımı?
– Çox sağ ol...
– Yaxşı, bir de görək... uşaqların anası ikicanlı idi. De görüm, zad oldu, ya yox...

Məşədi Mehdiqulu üst-üstə sorğu-sual yağdırdı... Nə isə, mən ürəkəndim, divardan əşdım birbaş dalana. Ancaq yenə də fikrim o asrarəngiz kisonin yanında idi.

Baxdım ki, bu adamlar hamısı məhlə adamlarıdır. Özləri də bizim qapımız deyil, qonşumuzun qapısına toplaşmışlar. Məlum oldu ki, qonşu evdə Əlinin pişiyi Vəlinin kəkasını sındırır və bunun üstündə Əli ilə Vali və qardaşları vuruşmalı idi. Bu adamlar da qonşumuzdakı evdə olan telefonla danışmağa və rayondan kömək çağırmağa gəlmişlər. Odur ki bayaq “Arvad qapını aç”, – deyə səs gəlirmiş. Arvad da gecə keçdiyindən qorxub qapını açmaq istəməmişdir. Gələnlər təbəşdiklərindən qapını əvvəl yavaş, sonra yumruqla, axırda bayırda götürdükləri qənbərlə döyürmüşlər. Qaranlıq yavaş, səssiz küçə, yumru qənbər, taxta ala qəpi. Yaxşı ki, mən beşatılan sasi bilməmişəm. Özgəsi isə, top səsi bilirdi. Vuruşanlar qabaqca işi yumruqdan başlanmışlar. Bundan işi aşmıyanda əl atmışlar ağaca “taraqqataraq-taraqqataraq”, bundan da bir fayda çıxmır. Binanımıza qoyurlar qabaqca bçağca, sonra dəhrəyə... Axırda Əli böyük bir məhmətə bçağçı dürtür Vəlinin qarınına və yavaşca qızıb aradan çıxır. Bir də adamlar baxıb görür ki, Vali uzalıb yera. Qarından da qan fantan vurur. Adamlar daha qorxudan bçağ vurana yaxın dura bilməyirlər. Ancaq oradan çıxandan sonra neçinsə düşürlər onun qardaşının üstünə: vur ki, vurasan! O da görür ki, iş qurum-qolaysızdır, atasını yandıracaq, qapır at dəhrəsini, qabağına gələnə bir dəhrə. Adamlar pəran-pəran olurlar, üz qoyurlar qaçmağa. Bu da onları dalınca. Hələ yaxşı ki, mənim əqlimə gəlib, bayaq divarın dibinə sıxılmışam. Yoxsa böyük tikəm noxuddan da xırda doğranarmış. Nə var ki, əlini tutan yox, ayağını tutan yox... Məni görən kimi adamlar tez yığılırlar başıma. Ay Sancaq yoldaş, gəl sən bir irayona danış, bəlkə, bir şey çıxa... Məlum oldu ki, iş yumruq davasına münəcər olanda rayona zəng çalıb millis çağırılır.

– Kimsən? Adın nədir? Hansı kənddənsən? Ancaq nəçə yazımda ərə gedib? Atan neçə yazında vələnib? Hələ rayonda adam yoxdur. Gələndə göndərərik, – deyirlər.

Gözləyirlər gələn olsun. İş ağac davasına çatınca, bir də zəng çalır. Yenə də rayondan həmin o sözlər:

– Kimsən? Adın nədir? Hansı kənddənsən? Xalan qız çarşafı gəzir, çarşafsız? Bibin oğlunun bir arvadı var, iki arvadı... Yaxşı, göndərək... İş biçməyə qatanda bir də zəng çalır. Yəni də gələn olmur. İş dəhşətə qatanda telefon yiyəsi çıxır, gedir vəfatə. Arvadı da qorxudan qapını açmaq istəmir. Odur ki taqqataraq beşatılan səsi verir...

Telefonu götürdüm. İkinci rayonu istədim. Yəni də anketə başladım.

– Kimsən? Vuruşan kepkalidir, papaqlıdır? Göndərək...
Tələsik yardıma zəng çaldıq.

– Kimdir? Hansı küçədəndir? Qoyun faytona, gətirin.

– Canım, burada fayton nə gəzir?

– Hansı küçədədir?

– Böyük Salyan küçəsində.

– Oho! Yox, yox... Gələ bilmərik. Ora nə fayton yolu var, nə də maşın yolu.

Vurulan da tir uzanub yərə, əl-ayağını uzadıb ki, ölüərəm. Doğrudan da, qan dayanırdı... Ölinin qarşısı da dəhşətəni qapıb qabağına çıxanı şəppalayır.

Telefona danışıarkən gözüm divardakı saata ilişdi. Baxdım, saat hələ indi on tamam olur. Sən demə, mənim saatım gündüz saat birin yarısndan yatmışdır. İstədim düzəldim, gördüm vürhəvurun içində saatın şüşəsi də düşüb, böyük aqrəbi də. Yazılarmın da yarısı tökülmüdü. Nə isə, saat 10-dan çağırdıqımız milis gecə saat 3-də gəlmişdi. Biçəqlənən də dörd saat idi ki, özündən getmiş, qan dayanmışdır. Dəllək Əlimərdən gəlmiş. Məsləhət gördü ki, bilovu tüpürçəklə islatınsınlar, sonra da bakir bir qızın höriyünü bilova sürüb yarıya basınlar.

Axtardılar, bakir qız tapmaq çətin oldu.

Qəssab Ağacan resept verdi ki, mal iliyi ilə qoyun ödünü qarışdırıb qoysunlar... Qoydular, qan dayanmadı. Nöyüt Süleyman dedi ki, bir az nöyüt xılxı ilə sabunı qarışdırıb qoysunlar... Qoydular, dayanmadı. Dabbağ Səməd də gəlmiş ki, bir az qoyun asarı çəkin. Qalayçı Qazan da dedi ki, bir az qazan qarası ilə qurşun pası qoyun. Qoydular, dayanmadı. Hürümçək qoydular, dayanmadı. Bətdağ qoydular dayanmadı. Dəstərxan qoydular, dayanmadı ki, dayanmadı. Hələ kişinin qarnına təzəcə yorğan təpəşirdilər ki, bu yandan xəbər çıxdı ki, tələsik yardımın maşını gəlib qalıb Şura küçəsinin altında yuxarı çıxa bilmir. Biz bir-iki nəfər getdik rayona şahid... Yuxarı qaçırdıq. Gördük beş-altı nəfər adam qıçları öz qaydasına dizlərinə kimi çirpanmış, çiyinlərində ölü mafacına (katalfalqa) oxsayan bir şey əsağı gəlirlər. Heyrat etməmək olmazdı. Gecənin bir vaxtında hansı axmaqdır ölü basdırır. Düşünürəm ki, yəqin, ölüni basdırıb qaçırdı. Yavaşca birini yaxaladım.

– Biobioğlu, bu mərhumu gecə neyçün basdırdınız, – deyər soruşdum.

– Ölü basdırmamışıq...

– Məfa doludur, boş?

– Doludur.

– Yaxşı, bəs qəbiristanlıq geridə, bu rəhmətliyi şəhərə neyçün aparırınsınız?

Tutduğum adam sorgulanımdan çox dənirilmiş və çox da qaba cavab verirdi.

– Canım, məfadakı ölü deyil, hələ diridir.

Mən lap çəşib qalmışdım. Bu yaşa çatmışdım, mafada diri görməmişdim...
– Yoldaş Sənəq, bu hələ bəyayığı məsələdir də... Bu oğlan səni tanıyır. Mafadakı

Vəlidir... – deyər Məşadi Mehdiqulu mənə də anladır.

– Yaxşı, bəs bunu mafaya niyə qoymuşsunuz?

– Haftavamil (avtomobil) palçıqdan gələ bilmir. Nardivan-filan da tapılmadı. Ümidimiz yəni də oraya gəldi. Mafanı götürdük. Yəralını qoymuşuq içinə, haftavamilə aparırıq.

Mən mafanı görəndə qabaqcadan bir fatihə verib əlhəmdüvəllah oxumuşdum. Onu da qayıtdım, oxudum abadanlıq şöbəsində işləyənlərin bədarət ölülərinə. Özüm də yönəldim və təraf. Ancaq onu gördüm ki, altıncı Təzəpür küçəsi Şura küçəsinin ortasında mafa yolu bir tərəfində durub, maşın o biri tərəfdə... Orta qurşağa kimi palçıqdır. Nə maşın bu yana keçə bilir, nə mafa o yana... Şofer çıxıb maşın damına, maşın özü də batıb palçığa, çıxa bilmir... Vəlilgin adamları mən yandan işıqrır, şoferə nə ferşil də o yandan. Burada mənim yadına Əsli-Kərəm əhvalat düşdü... Əsli balqonda qalıb, Kərəm balqonun altında...

Mən gördüm, bunların işi uzun sürəcək, özüm də çox yorğunam. Odur ki genə də niz kimi dayanan çamurun içindən sərçə kimi daşdan-daşa hoppanaraq və təraf üz qoydum. Hələ tək qalan kimi genə o əsrarəngiz kışə yadıma düşdü. Dalana necə yaxınlaşacağımı bilmirdim. Başında qiyamət qorpmuşdu. Hələ dalana bir azca qalmış təzədən dəhşət məni bürüdü. Yəni də bir kölgə... yəni də dalanda bir kışə xəfəki-xəfəki, əyilə-əyilə divar dibilə sürünürdü... Ancaq daha qaçmağa təqətim qalmamışdı... dayanmışdım. Kölgə yaxınlaşdıqca daha aydın görünürdü. Təccüblü burasıdır ki, kölgənin başında çarşaf vardı. Arvad idi, kişi idi, onu bilmirəm. Ancaq çarşafı açıq-aydın seçirdi. Birdən arvad başını götürüb məni görcək, kişini yərə buraxıb daban aldı. Mən daha canımdan bezmişdim...

– Arvad, dayan – deyər bağurdım. Arvad dayandı. Nə o mənə təraf gəlmiş, nə mən ona təraf.

– Arvadsan, kişi? – dedim. Arvad bir qədər baxdı və birdən gözlərini mənə zilləyib birbaşa üstümə yürüməyə başladı. Mən müvazinatımı itirdim. Hələ qaçmağa istəyirdim, birdən ona baxdım. Gözlərimə inanmadım. Bu arvad mənim qoca nəməm idi...

– Nənə, bu nə əhvalatdır? – Nənam danışmadı.

– Bu kışədə nə vardır? – Nəməm başını aşağı dikdi və yoluna düzəldi. Mən, doğrusu, kışəyə yaxın düşmədim və nəməmin ardınca gedərək təkrar-təkrar soruşurdum.

– Axı bu kışədəki nədir? – Nəməm, mənim israrımdan tənğə gəlib çox acıqlı bir səslə dedi:

– Ay balam, sənin təbiiətini birtəhərdir. Allaha inanırsan, peyğəmbər deyənə qulaq asırsan. Mən bu sirri sənə açə bilmərəm.

Mən maraqlıdan boğulurdum. Bu nə sirr idi ki, onu göylərin ildırımından, gecənin qarantılığından başqa kışə bilməməli idi. Dalana yaxınlaşdıqca mən ayaqlarımı yavaşlırdım. Çünki bəyayığı əsrarəngiz kışə də yadımdan çıxmamışdı. Qorxudan dalana yaxınlaşa bilmirdim.

– Yaxşı, nənə, axı o kislələrdən biri də bizim dalanın ağzına salınmışdır. – Nənəm hiddətindən partladı.

– Bilirəm, köpək uşağı, bilirəm o kisa kimindir. Sabah onu qəzəta verməsəm, atamın qızı deyiləm. O istəyir bizə həyət versin...

– Axı kəsə nədir?

– Heç nə! Mən agər sabah o kisanı onun ölüsünün goruna saldım, mən də oldum Kərbəlayi Səmədarin qızı... nənəm bərk acıqlanmışdı. Mən kisiyə yaxınlaşmaq üçün yavaş-yavaş gedirdim. Nənəm axsaq ördək kimi yanlarını basa-basa qabaqda yeriyirdi. Kisiyə çatdı, boğazından yapışdı. Görünür, dalına almaq istəyirdi. Gücü çatmadığı üçün o... acıqlı-acıqlı üzünü mənə tutub: – Gəl bu kisanı qız dalına, – dedi. Mən yaxın gəlmək istəmərdim. Nənəm oturdu. Kisanı belinə saldı. Durdu ayağa və bu dəfə üzü yuxarı ləhləməyə başladı. Mən dalan qapısını sərbəst görüb tez özümü dürt-düm içəri. Ancaq nə olursa-olsun, bu gecə bu əsrarəngiz kisanın məzmunu və məcərasını öyrənməli idim. Həyat qapısını açdım. Neycünso işıqlarımız yanmırdı. Evimizdə bir çaxnaşma vardı. Heç böylə olmazdı. Gediləcək bir yer olmadıqından külfət hamısı axşamdan "küftə-bozbaş", kallanı atıb yerə; bir də səhar durur. Yolsuzluqdan tiatroya gedən yox ki, oradan qayıtsın, məktəbə gedən yox ki, dars əzbərləməyə otursun. Məktəb paylaşma iki qul beqoniz var. Yaxında məktəb və aşağıdakı məktəblərə enmək üçün yol olmadıqından heç biri məktəbə gədə bilmir və getmir.

Şübhəm daha da artdı. Nənəmin kisasını da bu işin üstə əlavə etdim və yaqın elədim ki, evimizdə fəvqəladə bir hadisə üz vermişdir. Tez özümü içəri yetirdim. Gör-düm aralıq çox məxsuşdur. Uşaqlar hərəsi bir küncə sıxılıb ağlayırlar. Bibim qızı evin ortasında oturub qışqırır, qayınatam Quranın ağzını açıb bütün imamları və haddən artıq həzrət Abbasi çağırır. Bir nəfər də rus arvadı evin o küncündən bu küncünə, bu küncündən o küncünə qaçıb əllərini öpür. Mən duruxdum. Ancaq çox keçməmiş məşayə aydınlaşdı. Ballı oldu ki, bibim qızı nəhs kimi küçünün yarısında başlayıb ki, doğuram. Əri deyib, arvad, bu gecə vaxtı sənin üçün həkimi hardan tapaq, mama hardan tapaq və tpsaq də, bu palçıqda hardan götürək. Yat, sabah doğarsan. Arvad razı olmayub. O deyib, bu deyib. Axırda kişi hövsələdən çıxıb, əl atıb lapatkanın sapına... Ancaq yaxşı ki, lapatkası yoxuymuş. Arvada bir... iki... ələm qarışib bir-birinə. Bizim arvad da vəziyyəti böylə görüncə boğaz arvadı gətirib evimizə. Qonşumuzdakı Sərfinaz xala gəlib başlayıb işə. Ha çalışıb-vuruşub, uşaq olmayıb ki, olmayıb. Axırda görüblər ki, arvad tələf olacaq, istər-istəməz qayınatam dayımın uzunboğaz çəkmələri ni geyib enir şəhərə. Bir mama tapıb ötürür faytona. Şura küçsündə faytoncu bunları düşürür. Çünki ondan yuxarı on minlərcə işçi yaşasa da, küçə yolu yoxdur... Şura küçs ilə yeni çəkilmiş tramvayla fırtından salamat gəlirlər. Oradan yuxarı düşürlər dərə-təpəyə, hópbanə-hópbanə gəlirlər. Axırda Solyan küçsünün tınında mama keçər bilər. Qayınatam mamanın çamadanın əlbə dalına, özünü də çəkmə-corabı batmasın deyər alır qoltuğuna. Ancaq küçsün ortasında palçıqə ilisilir qalır ki, bu yerdə də mən onlara rast gəlmişəmmiş. Nə işə, qayınatam yıxılır. Mama da özü aşır. Mamanın çək-məsi, corabı palçıqda qalır. Qayınatamın da ombası burxulur. Çamadan da düşür. Evə

gələndə məlum olur ki, lantset, pinset və bütün karəsti hamısı dağılıb, çamadan da palçıqə dolmuşdur. İndi də uşaq çap gəlib. Həkim lazımdır. Mama döyür başına. Heç kəs də qorxudan gədə bilmir. Odur ki qayınatam həkim dalınca getməkdənsə, Quran dalınca getməyi daha münasib görmüşdür. İçəri girən kimi qulbeçəniz ağlaya-ağlaya yanma qaçdı. Ev yiyəsi də axsaya-axsaya yanma gəlib iki kağız verdi ki, ay başına dönüm, bu kağızlar çastdan gəlib. Bir gör nə istəyir. Bu qoca dul arvad öz əlləri ilə palçıqədən körpəc basıb üç dəntə otaq kimi tika bilmüşdür ki, onun da ikisini bizə verib, birinə də özü siğınmüşdür. Ev ortəğa belə 250 manata başa gəlmişdir.

Kağızlara baxdım, gördüm arvadı qarovul pulu vermədiyi üçün 28 manat, zibilpulu da vermədiyi üçün 5 manat corimə etmişdir. Arvad eşidəndə yazığın rəngi qaçdı. Mən arvada nə isə demək istəyirdim ki, nənəm alında iki boş kisa içəri girdi. Kisələr yenə yadıma düşdü. Lap daha özüməndən çıxmışdım ki, arvad sözə qatışıb bu sirri açdı. Bilirsinizmi kisaədəki nə imiş? Kisaədəki zibil imiş. Zibil arabası zibil aparmadıqından gəcələr kişilər, arvadlar zibili kisiyə doldurub, bu onun qapısına töküür, o bunun qapısına. Nənəm də zibili dul arvad üçün "pay" daşıyırmuş. Doğrusu, bu işlərin hamısı mənə bir növ təsir etdi. Ciddi düşünmək lazım idi. Əlimi atdım pəncəyimin cibinə ki, papağımı yenidən çıxarıb qoyum qabağıma və əməlli-başlı bir düşüncüm. Birdən əlim süstlədi və gücsüz yanma düşdü. Baxdım... Papaq düşmüşdü.

GÜLƏR

(Xatirat dəftərindən fraqmentlər)

– Əsərdə bir azərbaycanlı qızın çadrasını atması göstərilir. Kino tamaşaçıları bu bir-cə qızın da azərbaycanlı olmadığını öyrəninəcə nə düşünə bilərlər? İki-cə gün də göz-ləyin, mən azərbaycanlı qızı taparam, – dedim.

Rejissor razı oldu.

Şəhərə düşdük. Şəkildə çəkilməyə razı olan qızlar gözəl deyildi. Az-çox gözəl olan qızlar da razı olmurdu, daha doğrusu, onları qoymurdu.

Bizə bir adres verdilər, "orada gözəl bir qız yaşayır", – dedilər. Getdik. Qapını döy-dük. Açıldı. Bu mənim Güllərə ilk görüşüm idi. İlk baxışda mənim diqqətimni özünə topladı. Bu, demək olar ki, faciəmizin başlanğıcı idi.

O zamanlar Güllə 16-17 yaşlarında idi. Güllər ortaboylu, incə və zərif yapılışlı bir qız idi. Daima qurnazcasına gülmüşsəyən iri, mavi gözələri vardı. Qısa, qıvrıq saçlarını aqıq, ağ çiyinlərinə səpərək, qapı ağzında dayanmış və nazik al dodaqlarını bizə dıkarək, bir kəlmə belə danışmadan baxırdı. Yoldaşım köhnə kino işçisi idi. O, göz-ləri-ni Güllərdən ayırmayaraq:

– Biz Maryəm xanımı görmək istəyirik, – dedi.

Gülər gülümsədi.

– Bu saat, – deyə başının hərəkəti ilə qıvrıq saçlarını çiyinlərinə ataraq, cəld bir hərəkətlə döndü və qapı ağzında görünməz oldu.

Yoldaşım bir sorğu ilə mənim üzümə baxır, fikrimi bilmək istəyirdi. Gözəl deyə yalvardığımız və rədd cavabı aldığımız qızlara nisbətə Gülər, insafən, ən gözəl qız idi.

Biz indi qapı ağzında Gülərin simasını, güllüşünü və yerişini mizakirə edərək, Məryəm xanımı gözləyirdik. Qapı laybalay açıldı. Gülər ürkək və oynaq bir dağkeçisi kimi irəlilədi. Ardınca hündürboylu, incə vücdülu, sarıbəzililə bir qız gəlirdi. Bu, Məryəm xanım idi.

Məryəm xanım da yaman deyildi. Məryəm xanım dalğın gözlərini bizə dikib, gəlişiminiz səbəbini bilmək istəyir. Gülər isə daim səbəbsiz gülümsəyən iri gözlərini gah biza, gah Məryəm xanıma çevirib, işin sonunu gözləyirdi.

– Bizo kinoda çəkilmək üçün sizi nişan vermışlər. Müsəidə etsəydiniz, təcürübə üçün sizi lenta çəkərdik, – dedim.

Məryəm xanımın çatılmış qara qaşları ayrıldı, gülümsədi və heç də açıqlanmadı. Bolka, bir az da xoşlanmış kimi görünürdü. İkicə gün vaxtımız var idi. 60 adam dayanıb, azərbaycanlı qızı gözləyirdi. Mənim üroyim dumanlı bir ümidlə döyünürdü. Biz səbirsizliklə cavab gözləyirdik.

Gülərin qaşları tərsinə olaraq çatıldı, gülümsər gözləri, nədənsə, parladı. O, cavab gözləyirmiş kimi, əvvəlcə Məryəm xanıma, sonra da öz boğazına, mərmər kimi ağ köksünə və sonra da şümşad kimi dümüzdü ayaqlarına baxdı. Mənə elə gəlirdi ki, o öz gözləyini təhqir edilmiş hesab edirdi. Doğrusuna gələrsək, o, Məryəm xanımdan daha gözəl idi. Nə üçün ona deməyirdi, Məryəm xanıma deyirdilər?

– Vallah, mən... bilmirəm, necə yanı kino... axtarsanız... yəni, doğrusu, mən özüm bir söz deyə bilmərəm. Zəhmət çəkilib durun, atama deyim... sonra siza deyərəm, – deyə Məryəm xanım tez içəri keçdi.

Gülər dinnəz dayanıb, dalğın gözlərini ayaqlarından ayırırdı. Birdən cəld bir hərəkətlə başını qaldırdı, üzünə tökülmiş qıvrıq saçlarını başının hərəkəti ilə kürəklərinə atdı və iri mavi gözlərini qaldıraraq:

– Məni də götürsəniz, olmazmı? – dedi və eyni zamanda yanaqları utancaqlıqdan qanla doldu.

Nazik dodaqları nar gilosı kimi allıqdan yanır, gözləri isə əvvəlki kimi gülümsəyirdi. Tam bu aralıq Məryəm xanım içəridən gəldi. Onun üzündə, gözlərində yenə bir dalğınlıq vardı.

– Ata evdə yoxdur, aqşam soruşaram, səhər gələrsiniz, hər nə deyərsə, sizə deyərəm. Ya istərsəniz, özü ilə danışırsınız, – dedi və başını aşağı salaraq dayandı.

Gülər bütün boyu ilə yüksəlirdi. İndi onda bir qətiyyət və bir vüqar duyulurdu.

– İstərsəniz, mən gələyəm. Mən məktəbdə də xirdə səhnəçiklərdə oynamışam, – dedi, – o gəlməzsə, mən gələyəm, – deyə əlavə etdi və gülümsər gözlərini Məryəmdən qaçıaraq, cavab gözləyirmiş kimi, mənə dikdi.

– Yaxşı, sizi buraxarlarmı? Bəlkə, sizin də atanız razı olmadı? – deyə mən soruşdum.

– Mənim atam yoxdur. Bircə anam var, bir də ki səhər gələrsiniz, onlara deyərsiniz, sonra haraya istərsəniz, gedərəm.

Evlərinin adresini söylədi.

– Çox gözəl, – dedim, – səhər yaqın gələrik.

Ayrıldıq.

Böyük bir sevinclə səkiləri ölçərək fabrikaçı çatdıq.

– Qız var, – deyə yoldaşım guruldayırdı, – səhər hazırdır!

Bütün fabrikaçı sevinirdi.

Mən sevincimdən gecəni yatmadım.

Səhər təzədən yoldaşım gəldi.

Birbaş Məryəm xanım ilə yollandıq.

Qapını döydük, açan olmadı. Hayladıq, cavab çıxmadı.

Yoldaşımın burmu və dodağı bir qədər sallanmışdı. Mən isə ona təsəlli verməyə çalışırdım:

– Sən heç məyus olma. Gülər ondan daha gözəldir, özü də xalis naqəd. Gedək aparacaq kəilsin, qurtardığı getdi.

Yoldaşım bütün yolu dalğın addımlarla gedib, bir kəlmə də danışırdı. Mən isə, arxam Gülərə bağlı olduğundan, heç ruhdan düşmürdüm.

Qapını döydük. Gülər qapını açdı. Gözləri gülmür, üzü əvvəlki kimi yumşaq və mehriban idi.

– Buyurun, buyurun... – deyə qapıdan çəkilib yol verdi. Mən Gülərin belə şən olduğunu görünəcə sevincimdən qanad çalib çımaq istəyirdim. Bir də üzünə diqqətlə baxdım. O, düşünkündən daha gözəl görünürdü. İçəri girdik. Bizi 28 yaşlarında hündürboylu gənc bir oğlan qarşıladı. Yumşaq hərəkəti, siması və bütün görünüşü onun bir ziyalı olduğunu göstərirdi. Paltarları isə, tərsinə olaraq, işçi paltarları idi. Əynində ağır yarımpalto, ayaqlarında isə həddindən böyük və kobud uzunboğaz çəkmə vardı.

– Tanış olun, – deyə Gülər əli ilə gənci göstərdi.

Gənc isə özünü düzəldib, bir nəvəsişlə əlini uzadaraq:

– Kamal, – deyə tanışlıq verdi və eyni nazakət və nəvəsişlə: – Buyurun, oturun, – dedi. Oturduq. Kamal özü də stolun o biri başında bizimlə üzbəüz oturdu və bizi dinləyirmiş kimi, bir vəziyyət aldı. Aranı bir sükut sardı. Məni Kamalın hərəkət və rəftarı ilə paltarları arasındakı təzad bir qədər düşündürdü.

– Siz nə buyururduunuz? – deyə Kamal sükutu pozdu. Onun da gözlərində və bütün üzündə bir təbəssüm vardı. Ancaq, nədənsə, gözlərindəki təbəssümün içərisindən anlaşılmaq bir kölgə sürüşür, dodaqlarının bürüşüyündə itirdi. Həlim və yumşaq səsinə soyuq bir səmimiyyət duyulurdu.

Gülər stoldan bir az uzaqda dinnəz və danışımaq oturub baxırdı. Arıq onun da daim gülümsər gözündə bir rahatsızlıq çirpdiyini görmək çətin deyildi.

Kamal onun qardaşımı? Ya nişanısını? Mən bilmirdim. Ancaq orasını bildirdim ki, Kamal mən evdə qəti bir səsə və hakimiyyət haqqına malikdir. Onun qərarı qəti olacaqdır.

Mən sözdə haradan və nə sayaq başlayacağımı bilmirdim.

Birdən Rus-Yapon müharibəsindən başladı. Balkan müharibəsinə, oradan Cahan müharibəsinə, Fevral inqilabına, Oktyabr inqilabına, Aprel inqilabına, proletar inqisitsiyasına, səhnənin və kinonun əhəmiyyətinə, azərbaycanlı qızların səhnədə iştirakının lazımı olduğunu gördüm və nəhayət, gelişiminiz əsl səbəbini izah etdim.

Kamal mənim böyük bir diqqətlə dinləyir və sözlərimin on canlı yerlərində: "Bəli, bəli, elədir", – deyə başının ciddi bir hərəkəti ilə təsdiq edirdi.

Onun bu təsdiqi məni daha da ruhlandırır və daha həvəslə danışmağa sövq edirdi.

– Bizim səhnə və kinomuzun azərbaycanlı qızlara ehtiyacı vardır. Odur ki biz də Güler xanımı kinoya dəvət etmək üçün gəlmişik, – deyə sözümlü bitirdim.

Gülər iri gözlərini qaldırıb mənə baxdı və nədənsə, yenidən gözlərini endirdi.

Kamal bir papiroos yandırdı və sakit bir səsle danışmağa başladı:

– Bilirsiniz, sizin dedikləriniz doğrudur, əlbəttə, başqa xalqlar öz səhnələrində iştirak etdikləri kimi, bizim də qızlarımız etməlidirlər. Ancaq onların mühiti ilə bizim mühitimiz arasında bir fərq vardır. Mənim heç bir sözüm yoxdur, mən məmnuniyyətlə razı olaram. Mənim atam maarifpərvər bir adam olmuşdur. – Kamal barmağı ilə divardakı bir fotonu göstərdi. Mən bixətiyar şəkllə baxdım. Bahalı bir çərçivədə 50 yaşlarında gözəl, ziyalı paltan geyinmiş bir kişi şəklində vardı. – Anam 25 il bundan əvvəl çədrəsiz gözmis və qadınlar arasında maarif yaymışdır. Ona görə də mən belə bir mədəni iş əleyhinə ola bilmərəm. Ancaq indi məsələ ondadır ki, qadınlar biz zorla bir işə məcbur edə bilmərik və mənim razılığım bir qanun ola bilməz. Mən özüm, təkrar edirəm ki, məmnuniyyətlə razıyam. Ancaq mühitimiz elədir ki, Güler özü buna razı olmaz.

Bələliklə, bu, iş təəssüf ki, baş tuta bilməyəcəkdir.

Mən istəməyərək, gülümsəyib Gülərə baxdım.

Gülər başını aşağı salmış, gözlərini yere dikmişdi.

– Siz bizə kömək etsəniz, mən zənn edirəm, biz Güler xanımı da razı edə bilərik, – dedim.

– Xeyr, razı olmaz. Mən çox yaxşı bilərəm. Razı olarsa, mən sizdən daha artıq mənim mənim olaram. Ancaq bilərəm ki, razı olmaz.

Mən Gülərin çoxdan razı olduğunu bilib, onu ələ vermək istəməyirdim. Ancaq nə edəcəyimi bilmirdim.

– Hər halda, siz bizə köməyinizi vəd edin...

– Mən kömək etməyə hazırım, ancaq vəziyyət elədir ki, Güler razı ola bilməz, istəməyəniz, özündən soruşun, özü sizə desin.

Mən Gülərə baxdım. O, hərəkətsiz oturmuş, gözlərini qırpımsız baxışlarla ayaqlarına dikmişdi. Kamal məni ələ vəziyyətdə qoymuşdu ki, mən Gülərdən şəxsən soruşmağı münasib görmürdüm. Kamal mənim vəziyyətimin asanlaşdırdı və üzünü Gülərə tutaraq, olduqca həlim və gülürlüzlə:

– Güler, – dedi, – bu yoldaşlar səni kinoya dəvət edirlər. Mənim bir sözüm yoxdur, sən necə, razısanmı? Özün də ki, yoldaşlar özləri eşitsinlər.

Gülər əvvəlki kimi hərəkətsiz oturmuşdu.

Kamal çəkmələrinin uclarını əsəbi hərəkətlə evin döşəsinə döyürdü. Gülər cavab vermirdi.

Mülayim bir baxışla ona baxan Kamal, birdən qaşlarını çatdı, baxışları itləndi, bu baxışdan vəziyyətini anlamaq çətin deyildi. O, Gülərin tərəddüdsüz cavab verəcəyini gözləyirdi. Lakin Kamal tez özünü ələ aldı və yenidən gülümsəyib daha yumşaq bir səsle: – Gülər, – dedi, – utanmaq lazım deyil, sən zorla aparmağa və göndərməyə kimsənin ixtiyarı yoxdur, razısən, ya razı deyilsən, özün də, qoy bu yoldaşlar da öz təkliflərini bilsinlər.

Hər üçümüz bir intizarla Gülərə baxır, cavab gözləyirdik. Güler işə dinməz və hərəkətsiz oturmuşdu. Kamal yenidən əsəbiləmiş, qaşları yenidən çatılmışdı.

Nəhayət, Güler yenidən başını qaldırdı. Zəif bir hərəkətlə qıvrıq saçlarını kürəkəlinə atdı, iri mavi gözlərini qaldırdı. İlk əvvəl Kamalə baxdı. Onun çatılmış qaşlarını və iti baxışlarını görünə tez gözlərini döndərdi. Mən onun baxışlarını tutdum. Gülərin üzü qızarmış, incə dodaqları titrəyirdi. O məndən utanmış kimi, tez gözlərini qaçırdı, yenidən başını aşağı salıb, baxışlarını yere dikdi və bir kəlmə də danışmadı.

Mən bildirdim ki, Güler getmək istəyir, ancaq razılıq verməyə cəsarət etmir. Mən onu vəziyyətdən çıxarmaq üçün:

– Susmaq – razılıq əlamətidir, – deyə yandırdı, yarızarafat qeyd etdim.

Bunu Kamal özü də özünə və hiss edirdi. Odur ki bu daqiqədə etibarən onun çatılmış qaşları sona qədər bir daha açılmadı. Üzü adi mülayimliyini itirdi, soyuq və əsəbi bir səmimiyyətlə pərdələndi. Ancaq yenə də özünü sakit göstərməyə çalışırdı:

– Orası elədir, biz ikimiz də razıyıq. Ancaq onun da razılığı kafi deyildir. Çünki mənim anam vardır. Qoca arvadıdır, daş atar, başını tutar. Boğazına kəndir də salsalar, razı olmaz, – dedi və qaşlarını ələ çatdı ki, guya bu işdən artıq bir şey çıxmayacağına özü də təəssüf etdi. Kamal uqdundu, duruxdu, tutuldu, düşündü. Mən açmış görünürdüm ki, o, bəhanə axtarı. Nəhayət, çiynilərini yavaşca dan atdı. Mən anladım ki, o çıxış yolu tapmışdır. Kamal yapma bir görünüşlə gülümsədi. Bilirsiniz, anası razı olsa da, yəni başqa bir anası da vardır. O, razı olmaz.

İndi artıq mən özüm duruxdum. Necə yeni ikinci anası? Bəzən adamın 2-3 və daha çox anası ola bilər. Kimsə deyib bilməz ki, filankas mütləq mənim atamdır. İşin burasını ancaq anası bilər. Ancaq adamın bir neçə anası olacağını mən təəssüf etmirdim.

Birdən ağlıma bir şey gəldi. Kamal ikinci ana öz anasına demis olmasın? Güler başını aşağı salmış, qıvrıq saçları ağ köksünə tökülmüşdü. Kamal çəkmələrinin uclarını evin döşəsinə döyüb, özü də nə etdiyini bilmirdi.

– Siz axı özünüz dediniz ki, ananız maarifpərvər bir qadındır. Hətta 25 il bundan əvvəl maarif və tərəqqi yolunda çalışmağa atılmışdır. Belə mədəni bir qadın belə mədəni bir işin əleyhinə ola bilməz?

Kamal yenə də uqdundu. Öz sözü ilə özü tutulmuşdu. Nəhayət, özünü toplayıb, soyuq bir deyişlə:

– Yox, axı anam da tək deyildir. O razı olsa, başqaları razı olmaz. Mənim nənəm eşitsə, dünyanı dağıdır. Siz sonra gəlin onu başa salın. Bizlik olsa, bir şey deyil; ancaq qoşum var, əqrəbə var... Yox, bu işdən, hər halda, bir şey çıxmaz.

Artıq mən müvazinətimi itirdim. Bir rentgen kimi Kamalın varlığını işıqlandırmış və hər bir iliyini ayrınlıqda görürdüm. Artıq mən heç şübhə etmirdim ki, Kamal Gülərin nişanlısıdır. Mən bilirdim ki, Gülər ondan bilikdə də, dəyərcə də yüksəkdir. Mən ancaq Kamalın gərək danışığında, gərəksə hərəkətindəki ustalığa heyrət edirdim. O istədiyini dəqiqədə özünü ələ ala bilir, istədiyini vəziyyətə gətirə bilir.

– Nənənizin neçə yaşı var?

– Nə bilim, 70-80... İndi gəlin onu başa salın. Odur ki deyirəm, dərindən yarınsı bilir-siniz, yarınsı yox, – deyə Kamal böyük bir ustalqla sözünü sona vaxtdır.

Artıq mən öz-özümü ələ ala bilmirdim.

– Yetmiş-həşdəd, çox yaşasa doxsan. O artıq ölüdür, meyyətdir. Gülər isə ancaq indi-ndi yeni həyat üçün ayaq açır, siz isə onun yürüş yollarını meyyətlərlə doldurmaq istəyirsiniz. Bibim, xalam, nənəm... Ancaq sonin bu casadlardan, meyyətlərdən tikdiyin bu hasar bizim yüksəliş yolumuzu kəsə bilməz. Bu gün deyilsə, sabah Gülər bu hasarı sökəcək, bu casadların üzərindən atlıb, yeni bir həyata keçəcəkdir, – dedim.

Mən yaman çızıışmışdım. Kamal da öz müvazinətini itirmişdi. Gülər ara-sıra iri gözlərini qaldırıb mənə baxır, yənə də baxışlarını məndən qaçıtır, yerə dikirdi. Artıq onun əl yanaqları saralmış, dodaqlarının rəngi qaçmışdı. Bütün bədəni bir yarpaq kimi asırdı.

– Bilirsen, yoldaş, nə var? – deyə Kamal sərt bir deyişlə sözümlü kasdi: – Uzun danışmaq lazım deyil. Mən özüm firqəçiyəm, özüm də raboçı, bu da mənim çəkmələrim... – Burada Kamal sağ ayağının zorba çəkməsini qaldırıb, stol üstünə qoydu və Güləri göstərərək: – Bu mənim nişanlımdır, – dedi. – Mən öz arvadımı nə səhnəyə, nə kinoyə, nə də başqa-başqa yerlərə buraxmaram, vassalam, şüd-tamam, qurtardı getdi.

Kamal sözünü ələ bir qətiyyətlə dedi ki, artıq danışmağa imkan qalmamışdı. Özü də sərt bir hərəkətlə ayağa durdu. Bu o deməkdir ki, məsələ bitmiş, qapı açıqdır, buyur-a bilərsiniz. İstər-istəməz biz də qalxdıq.

Ancaq Gülər əvvəlki kimi oturmuş və hərəkətsiz yerində qalmışdı. Mən son gedişdə onun üzünə baxdım. O yənə əvvəlki kimi titrəyir, yənə də xəzal kimi sapsarı saralmışdı, solğun dodaqlarını gəmirdi. Lakin o yənə də gözəldi. Belə əsəblik ona bir az da yaraşdı. Onun istəyini qırıdılar. Onun bacarığını öldürdülər. Onu canlı həyatdan, vuruş səhnəsindən qaytarıb, dörd divar arasına qapadılar... Öldürdülər...

Gülər son gedişdə gözlərini qaldırdı. Üz istəyirmiş kimi mənə baxdı. Mən onun baxışlarını tutdum. O isə utandığından uzun qara kirpiklərini endirib, iri gözlərinin məni bəbəklərini örtüdü.

Sakit yay yağışı kimi gözündən qopan göz yaşları almaz daşları kimi yanaqlarından yuvarlanıb, ağ köksünə düşürdü... O yənə də gözəldi. Mən onu belə bir görüşdə ob-

yektiv qarşısında saxlaya bilsəydim, adı bütün dünyada dildən-dilə gəzə bilirdi. İndi o artıq ölmüş, çürümüş sümüklərə, cənəzlərə qoşulmuşdu. O bu vəziyyətdə də gözəldi. Ayrıldıq.

Mən yolu gedərkən düşüncürdüm: “Kimsəyə işiq verməyən günəş, kimsəyə görsən-məyən gözəllik kimə və nəyə lazımdır?”

FİRUZƏ

O, gözəl, girdəsiyəfət gənc bir qızdı; şərqli qızlara məxsus qara, dərin, atəşli gözləri, qə-ləmlə çəkilmiş kimi, qara qaşları, incə dodaqları vardı.

Doğrusu, bu qız məni çox maraqlandırdı. Onun daima daxili bir həyacan keçirdiyini hiss edirdim. Dosent-prorektor vəzifəsində olduğumdan onun bu düşüncə və dalğınlığını səbəbini soruşub öyrənə bilmirdim.

Firuzə son kursda idi. Amma bu dörd ildə onun kim olduğunu öyrənə bilməmişdim. Bir gün məni qalereyada saxlayaraq, rəngdən-rəngə giren üzünü, xəlif-xəlif səsn incə dodaqları və şirin dili ilə:

– Bağışlayın, doktor, sizdən bir ricam var, – deyərək mən çox təəccüb etdim. – Mən bütün bu praktiki işlərə davam edirəm, qızdırma ilə mübarizə aparmaq üçün rayonda olmuşam. Mən sizdən rica etmək istəyirəm, əgər mümkünsə...

O öz fikrini ifadə edə bilmədi, dili dolaşdı, qızardı.

Mən bilaixtiyar gülümsədim.

– De görüm, Firuzə, utanma, de görüm nə istəyirsən? – deyə soruşdum.

O yənə gözünü açdı, diqqətlə mənə baxdı və yavaşca:

– Doktor, mən sizinlə bir yerdə işləmək istəyirəm. Xəstələrə baxarkən, yanınızda olmaq istəyirəm, sizdən öyrənmək istəyirəm, vaxt taparam, vaxt taparam, – dedi.

Ərtəsi gün müəyyən saatda ağ xalata gəldi:

Qəbuldan sonra Firuzə kabinetinə nizamə salırdı və laboratoriyada qan analizi üzərində çalışırdı.

Qapının zəngi çalındı, gedib açdım. Qarşımda ucaboylu, uzun qızıl əsgər şinelli bir kişi dururdu. Çox həyəcanlı və rahatsız görünürdü. O içəri girdi. Diqqətlə baxdım, çox çətinliklə tanıdım. Gələn neft işçisi idi. Bir neçə il bundan əvvəl mən onu qızdırma xəstəliyindən müalicə edirdim, hətta xəstələri qəbul saatlarından kənar qəbul etmədiyim üçün haqqında qəzetə məktub da yazmışdı.

Çox səliqə ilə görüşdü və təklif üzrə oturdudan sonra xəlifcə gülümsəyərkən:

– Məni tanırsunuz, doktor? – dedi, – vaxtilə mən sizi qəzetə vurmuşdum, – sonra xoş bir təbəssümlə: – Sizdən yardım almağa gəlmişəm, – deyə əlavə etdi.

– Siz yənə xəstəsinizmi? – deyə soruşdum.

– Yox, doktor, mən azmışam.

– Necə yanı azmışam?

– Evimizə itirmişəm.

Mən diqqətlə ona baxdım, xəstə olduğuna heç şübhəm yoxdu. Onu müayinəyə cəsarət etməirdim, çünki özü bunu təklif etməirdi. Üzündə bir həyəcan vardı.

– Çox qəribədir, doktor, evimizə itirmişəm.

“Bəlkə, beyninin bir hissəsi zədələnmişdir?” – deyə düşündüm və eyni zamanda:

– Evinizin yerini unutmuşsunuz? – deyə soruşdum.

– Yox, – deyə Məmməd tez cavab verdi. – Mən 20 il, yəni anadan olandan Bakıda yaşamışam. Bakının hər bir küçəsinə, hər bir dənəsinə hər bir dalanına bələdəm. Çox yaxşı yadımdadır: Çənberəkənddə, ayrı-ayrı küçələr və xarabalıqlar arasında bir otaqdan ibarət kiçik bir evimiz vardı. Evinizin damı dal tərəfdən ayrı bir dənə ilə bərabərdə idi, bu dənə həmişə peyinlə dolu olardı. Evimizdən iki yüz addım o yanda böyük, köhnə bir qəbiristan vardı. – O, həyəcanla danışdı, getdikcə daha da çoxur və uşaqlıq xatirələrinə dalırdı. – Mən o zaman uşaqdım. Yaxşı yadımdadır, bir suçumuz vardı. Bir eşşəkdə, dörd səhənglə bizə su daşıyırdı. Yaxşıca yadımdadır ki, bir gün, anam yüklərin hesabına saxlamaq üçün ona pətə verdikdə, o, anamın əlini tutdu, anam o vaxt hələ gəncdi, suçu anamın əlini xeyli saxladı; anam nədənsə gözlərini qaldırıb ona baxdı və məni göstərdi. Yadımdadır, böyük, köhnə qəbiristanın o biri tərəfi boş bir çöl idi, orada Şah Abbasın ovdanı vardı. Yağış suyu bu ovdana axırdı. Pillə ilə oraya düşür, su içirdilər, əl-üz, bəlkə, ayaq da yuyurdular. Atam isə bir neçə pud arpa məhsulu almaq üçün, qoca yabı ilə xışın ucundan yapışır yer sürürdü. O, kənkən idi, amma acından ölmək üçün arpa əkirdi.

Laboratoriyadan Firuzunun səsi eşidildi. O, xoş bir səslə, adəti üzrə, qədim bir Azərbaycan mahnısı oxuyurdu:

Qızıl toplayardı yerin qatından,
Əzizim qazmaqçı, böyük qəhrəman.
Qara qan çəkərdi yerin qatından
Torpağın bağrını burub dələrdi;
Çiğün təbiətə qalib gələrdi.

– Oxuyan kimdir? – deyə o birdən soruşdu və gözlərini mənə dikdi.

Fikrini dağıtmaq üçün laqeyd bir halda:

– Qızımdır, – deyə cavab verdim.

– Yaxşı səsi var, – deyə müsahibim azacıq qalxdı, papiros çıxardı və dərinləndi köksünü ötürərək, öz-üzünə danışmış kimi:

– O da tez-tez belə oxuyardı, – dedi. – Gözləri daha da dumanlandı, daha dərin bir xəyalata daldı. Mən dinməzəcə ona diqqət edirdim. – Bəli, doktor, hamısı yadımdadır. Mən lap uşaqdım. Bir gün atam məni də iş üstə apardı. Mən quyunun yanında oturdum, o isə cəldəyən əl çarxına sarınmış uzun kəndirin bir ucunu belinə bağladı və quyuya düşdü. Çarx hərələndi və getdikcə kəndir açıldı. Bir azdan sonra durumla dolu

bir vedrə çəkdilər və vedrəni yenə quyuya sallatdılar. Bu dəfə durum yerinə atam özü çıxdı. O sapsarı saralmışdı. Xozeyin qaş-qabağını tökərək:

– Nə üçün çıxdın? – deyə soruşdu.

– Olmur, ağa, qaz adamı boğur, quyunun dibində bir şey guruldayır. Sonra fantan vurar, öldürür.

Ağa əllərini ölcərək açıqlandı:

– Bir ildir, işləyirsən, bir aləm pul qoymuşam. İndi iş bir az çötinə düşəndə qaçırsan. Quyunun asan yerlərində işləmişəm, indi buraya kim girir?

Ağa atama yanaşdı, üzünə şart bir şillə vurdu...

– Ağa, qorxuludur, mənim uşaqlarım var...

O mənə tərəf baxdı. Gözlərimiz bir-birinə saşaşdı. O sanki gözlərimə baxmağa utanırdı, mənim yanımda vurulduğu üçün utanırdı. Mən onu həmişə hamıdan qüvvətli və qoçaq hesab edirdim. O, tez gözlərini mənəndən çəkdi. Mən artıq ağlamırdım. Məndə bu zalım adama qarşı bir nifrət qaynayırdı. Ağa mənə yanaşdı: və atam vurduğu əli ilə başını tumarladı, cibindən kağız pullar çıxarıb mənə uzatdı. Sonra bildim ki, bunların hərsi o namanlıqdır.

Sonra o, atama dedi:

– Məşəd Əli, gir quyuya! Qorxma, gör yaxınlıqda nə qədər quyu var, Allah qoysa, neft çıxar, sənin üçün papaqlıq, arvadın üçün tumanlıq, oğlun üçün də – yalın ayaqlarını göstərərək – başmaq və köynək alaram.

Atam sanki tərəddüd edirdi. Ağa onu yavaş-yavaş tovladı və mənə iki kağız pul da uzatdı. Atam gülmədi. Könlüsüz bir-birinə yanaşdılar. Pulları əlimdən alıb köhnə arxalığımla balaca cibinə qoydu, gözlərimin yaşını sildi, köhnə desməldəki bağlamanı açdı mənə bir parça çörək verdi, gözlərimdən öpdü, o isə çal qaşına çəkib duza oxudu və çarxın kəndirini açdı, yenə də quyuya düşdü. Mən acdım, amma yeyə bilmirdim...

Qonşu otaqdan zəng səsləndi, Firuzunun gülüşləri və mahnısı eşidildi.

Müsahibim yenə yerindən sıçradı və:

– Oxuyan kimdir? Hə, dediniz, qızınızdır, – deyə yenə dərinləndi köksünü ötürdü.

Firuz oxuyurdu:

Əzizim, bir Qorxmaz adlı qəhrəman
Qara qan çəkərdi yerin qatından,
Torpağın bağrını vurub dələrdi,
Çiğün təbiətə qalib gələrdi.

Mən ona yanaşdım və xəstəliyinə şübhə etdiyimi sezdirməmək üçün gülməsiyərk:

– Hə atanız sonra necə oldu? O indi sağdırmı? – deyə soruşdum.

– Yox... O... Onu hissiz bir halda çəkib çıxartdılar. Mən ona tərəf yüyürdüm. Gözləri açıldı, amma üzü, xüsusən dodaqları gömgöy, dəniz kimi idi. Ağa kədərlər bir ada ilə: – Öldü, – dedi. Birdən quyu guruladı, qara neft quyudan şiddətlə fantan vurub, çarxı havaya sovurdu. – Ay can! – deyə ağa sevinərək, meytindən uzaqlaşdı. Məni işçilər kə-

nara çökdilər. Tez qoyun kəsdilər. Ağa əmrlər verməyə başladı. Mən isə neft selları altında yatan atamın yanına can atırdım. İşçilər mane olurdu. Nahayət, ağanın əmri ilə işçilər atamın ayaqlarından yapışib kənara sürüldülər. Meyiti köhnə bir arabaya qoyub, üstünü cırcırdılar ördülər və şəhərin kənarı ilə evimizə gətirdilər. Nəzbini yox-larkən, məqsədimi anlayan Məmməd birdən sözünü kəsərək:

– Doktor, abas yerə zəhmət çəkirsiniz. Mən qətiyyənlə xəstə deyiləm, – dedi, – mən xəstə deyiləm, ağlım da özümdədir. Görürsünüz ki, hər şey yadımdadır, qəpimizdən bir rus qadını keçirdi, əlində bir dəstə çiçək vardı. O bu çiçəkləri qəbiristanına aparırdı. Onun qarşısına yüyürdüm. – Çiçəyin birini mənə ver, – dedim. Qadın mənə baxdı və iki çiçək verdi. O çiçəkləri alıb qəbiristanına yüyürdüm və atamın qəbrinə üstünə qoydum. Sonra yaş torpaq üzərində uzanaraq, kiçik özümü qəbriyə dayadım. Soyuy torpağı isti göz yaşlarımla islədərək, uzun-uzadı ağladım. Payız axşamının küleyi sümkülərimə işləyirdi. Bütün bədənim titrəyirdi. Bundan sonra xəstələndim və üç ay yatdım. Doktor, bəlkə, mən sizə mane oluram! – dedi.

– Yox, əksinə, mən sizin söhbətinizdən çox maraqlanıram, – deyər təz cavab verdim.
– Mən azuşam, daxməməzi və bütün rayonumuza itirimişəm. Qəpida sizin adımı oxuyub, vaxtılı müalicə etdirdiyim köhnə bir dost kimi bezi şeylər öyrənmək üçün yanınıza gəldim.

– Axı necə oldu ki, belə sağlam və qüvvətli bir adam olduğunuz halda, birdən adınızı və evinizin yerini itirdiniz?

– Mən eviminizin yerini itirməmişəm, yerini tanıyıram, buna heç şübhə ola bilməz, ancaq iş orasıdır ki, evimiz öz yerində yoxdur. Qonşu evlər də yoxdur, rayonumuz da yoxdur.

– Evdən nə zaman çıxmışdınız?

– Mənim Bakıdan çıxdığım altı ildir. Düən gəlmişəm. Vağzaldan birbaşa evimizə tərəf gətdim, ancaq evimizi yerində tapmadım. Bizim həmişə tozlu-torpaqlı, qışda isə boğaza qədər pəlçiq olan ayrı-ayrı küçələrin yerində geniş və yaxında döşənmis bir küçə gördüm. Şəhərin bu başından o başına qədər göz işlədikcə görünən bir küçə. Tramvayların ardı kəsilmirdi, zəng səsləri küçəni doldurmuşdu. Evimizin dalında, həmişə peyində dolu olan döngədə gözəl beşmərtəbəli bir ev yüksəlirdi. Adamlar da dəyişən kimi olmuşdu. Əbədi yas və təziyə təsiri buraxan qara çadralara bürünmüş yek-rəng insan kölgələri əvəzinə, küçədə indi məsud gəncliyin xoş qəhqəhələri yüksəlirdi.

– Hə, demək, sizin evinizin yerində küçə salınmışdır?

– Necə yəni bizim evimizin yerində? Bəs qonşuların evləri? Bütün köhnə, böyür üstə ayılmış Çənbarəkəndi yox olmuşdur. Mən şaşıb qaldım. Qəbiristanına getmək üçün təpəyə qalxdım. Yolu çox yaxşı xatırlayırdım. Amma nə fayda ki, qoca qəbiristanından onun köhnə hasarından, çala-çuxurundan, sökülmüş köhnə qəbirlərin açdığı uçurum-lardan bir əsər görmədim. Atamın da qəbrini tapmadım. Bu əbədi sükut dünyasının yerində geniş xiyabanlı, qəşəng bir park əmələ gəlmişdir, atamın qəbrini yerində isə bir çiçəklilik salınmışdır. Lakin tapmadım. O dar, sürüşkən oğrın yerində əsfaltla döşənmiş, minik və yük maşınlarının, avtobusların aramsız hərəkətindən qara ayna kimi

parlayan geniş bir yol gördüm. Mənə elə gəldi ki, burada bir zəlzələ olmuş, vulkan köhnə və qaralıq Çənbarəkəndi batıraraq, əvəzinə yerin darınlıklarından təmiz evli, geniş küçəli, gözəl, yaşıl parklı, alvan çiçəklərlə gülümsəyan, bahar nəşəli yeni bir şəhər çıxarmışdır. Mən vağzala dönməli oldum...

– Bu gördüklərin pis şeymidir?

– Demirəm ki, pisdir. Axı bəs ailəm, qoca anam necə oldu? Qoca, avam, savadsız və köməksiz qadın hara pənah apara bilər? Bəs kiçik bacım, arvadım?

– Sizin burada arvadınız qalmışdırmı?

Müsaibimin rəngi birdən dəyişdi. O, dərin bir ah çəkib:

– Atam öləndən sonra, – deyər cavab verdi, – anam evlərdə paltar yumağa başladı, qəpik-quşula acliq içərisində yaşadı, soyuq qışları ac və çılpaq keçirdi. Aprel inqilabından sonra küçədə mənə bir kişi rast gəldi. Bu kişi vaxtılı mənə qara neft selindən kənara çəkən və atamın meyitini evimizə gətirən işçi idi. Mənim işiş olduğumu bilib dedi:

– Oğlum, mən indi Azərneftdə buruq ustasıyam. Əgər işləmək istəyirsən, səni də özümə aparım, biza indi işçilə çox lazımdır.

Mən işə girdim və eyni zamanda fabzavuçda oxumağa başladım.

Usta Samad öz kiçik qızı və qoca arvadı ilə bizim küçəyə köçdü. Qızı qaraqəş, qara-göz, mənim nəzərimdə gözəl bir qızdı. Əli Bayramov klubunda işləyir və orada oxuyurdu. Biz dostlaşdıq. Mən onu sevdim, o mənə. Usta Samad çox yaxşı kişi idi. Mən onun əalətisi idim. Buna baxmayaraq, o razı oldu. Pul toplayıb, güclü iki dəst paltar aldım və anamın yeganə qaşlı qızl üzüyünü də üstünə qoyub evləndim. Bir neçə aydan sonra mənə oxumağa göndərildilər. Mən bir çox şəhərləri, Moskvanı və Leninqradı gəzib, sonra könüllü olaraq Uzaq Şərq Ordusuna yazıldım. Bundan sonra da həmişə onun bir də görmədim. Bali, doktor, o mənə sevirdi, mən də onu. Bir müddət məktublaşdıq, bir-birimizə əşiqə sözlər yazdıq, amma birdən onun məktubu kəsildi. Səbəbini bilmədim və beləliklə, onunla əlaqəm kəsildi. Ancaq bu yaxınlarda bir yoldaşım mənə yazmışdı ki, onu görüb, o sağdır və burada bir doktorla yaşayır. Bilirəm, onu yoxsul-luq vadar edib, o mənə səmimi olaraq ürəkdən sevirdi... Köməksiz arvad mənsiz nə eda bilərdi?

– Çay gətirsinlər, – deyər zəngi basdım.

Zəngin səsinə kimsə gəlmədi.

Qonşu otaqdan Firuzənin səsi eşidildi:

– Heç kəs yoxdur, doktor, bu gün Maşanın istirahət günüdür.

Məmməd birdən yerindən sıçradı, bir şey xatırladı və heç bir şey soruşmadan oturdur.

– Əgər siz öz evinizi itirmişsinizsə, qayınatanızı, usta Samədi tapa bilərsiniz, – deyər söhbəti tələmələk üçün ona müraciət etdim.

– Onun yanına mədənlərə gətmişdim, burularda axtardım, soruşdum. İndi mədənlər əvvəlki kimi deyil, 28-ci ilə nisbətən belə dəyişmişdir. Neftə buluşmuş adamlara çox çətin rast gəlmək olur. Hamu tərtəmiş geyinib, elə bil ki toya gedəcəkdir. Bir krutu və ya vinti buraqla kompressorlarnı və ya motorların işini nizama salırlar. Köhnə,

tozlu yollar, arabalar və droklar da yox olmuşdur. Hər yerdə parlaq asfalt və sürətlə yürüyən maşınlar! Demək olar ki, bütün mədənlərə tramvay və dar dəmiryol xətti çəkilmişdir.

– Demək, usta Səmədi tapmadınız? – deyə səbirsizliklə soruşdum.

– Yox tapmadım. Dedilər ki, o, indi böyük bir ixtiracıdır. Bir neçə ixtirası var, indi onu Amerikaya göndərmişlər ki, gedib oradakı neft sənayesi ilə tanış olsun. Bu xəbər mənə, əlbəttə, sevindirdi. Düşündüm ki, bir parça çörək üçün öz qazdığı quyuya girərəm, ağarıq şillə və yumruğu altında işləyən, özünü zəhərli qazların, ölümün qara ağzına atan işçi, indi öz bacarıq və talantını göstərməyə imkan tapmış, indi ixtiracı olmuş, Amerikaya getmişdir.

– Arvadınızı da tapmadınız?

– Yox, arvadım və balaca bacım haqqında kimsə bir şey bilmir. Arvadımın sağlığı haqqında yazmışdılar. Bacım isə, yəqin ki, acından məhv olub getmişdir...

– Siz indi tələbəsinizmi?

– Bitirmişəm. Mən mühəndisəm, maşın inşaatı mühəndisi.

Qapı döyüldü.

– GİRİN, – dedim. Müsahibim papiros çəkməyə hazırlaşaraq, portsiqarını əlində tutmuşdu. Qapı açıldı. Firuzə ağ, təmiz doktor xalatasına içəriyə girdi.

– Alətləri şkafa qoyub bağladım. Gedirəm. Bu gün Aslan konservatoriyada çıxış edəcəm. Monim üçün biletlə gətirmişdir. İndi Züleyxa da, Balaxanım xala da gələcək.

Müsahibim Firuzəyə çox diqqətlə baxırdı. Lakin o hələ qızın yalnız arxasını görürdü. Buna baxmayaraq, Məmməd onu görmək və səsinə eşitmək üçün səhrkar bir qüvvə ilə yerindən qalxır və boylanırdı. O, papirosu əlindən saldı və əyilib götürmək istərək belə, Firuzədən gözələrini ayırma bilmədiyi üçün əlindəki papirosları da dağıtdı.

Züleyxa və Balaxanım adını eşidər-eşitməz papirosları yerə qoyub dikəldi. Mən ona diqqət etdim. Mənə baxıb Firuzə də döndü və mənim baxdığım cəhətə baxdı. Müsahibim indi onu tamamilə görürdü. O, anlaşılmaz bir duyğu ilə titrəyirdi. Döş qəfəsi hava ilə dolu olduğu halda, nəfəs belə çəkmirdi. Kişilərə qarşı həmişə laqeyd olan Firuzə, nədənsə ona tərəf döndü. Mən onun da həyəcanlar keçirdiyini hiss etdim. Məmməd sözlə başlarkən mən onun üzünü görmürdüm. Gözüm Firuzədə idi. Mən yalnız Məmmədin yunsaq və həyəcədən titrəyən səsinə eşitdim. O yalnız bir söz deyə bildi: – Firuzə!

Ona baxarkən mənə elə gəlirdi ki, bu saat Firuzənin üzünə atılacaq, onu qucaqlayacaq və öpəcəm. Bu hal mənə çox qəribə gəlirdi, çünki Firuzə də buna mail idi. Qız cəld mənə baxdı. Qara gözələrində quğulcum parlayırdı. Firuzə heç də onu qucaqlamaq istəməyən bir gənc mühəndisdən uzaqlaşmaq fikrində deyildi. Gənc mühəndis onu qucaqlamaq üçün bir addım irəlilədi, lakin sonra, nədənsə, dayandı, rəngi qaçdı, od kimi yanarıb al yanaqları getdikcə ağarmağa başladı. Yanan gözələrinin parıltısı yox oldu, gözələri yanına qədər yumuldu, dayandı və düşündü. Birdən Məmməd titrəyən dodaqları ilə: – Sən burada yaşayırsan?

– Öz evimizdə yaşayıram, – deyə Firuzə həyəcanını zorlayaraq cavab verdi.

Mən indi anladım ki, gənclik öz əlvan rənglərini bu insanlara baxış etmişdir. Dodaqları gah qıpqırmızı qızarıq, gah saralar, gah da kətan kimi ağappaq ağarırdı.

Məmməd gözələrini geniş açdı, Firuzəyə dik baxaraq:

– Anam haradadır? Züleyxa haradadır? – deyə soruşdu.

– Bir yerdə yaşayırdıq. Bizə pəsyolkada mənzil veriblər. İndi gedirik, görəsən...

– Sən mənə evinizə aparacaqsan?..

– Mən sənə öz evimə aparacağam. Mən təəccüb edirəm, niyə sən öz evinə deyil, buraya gəlmişsən?

– Mən sənə axtarırdım. Bəs o Aslan kimdir?

– Gedirik, görəsən, – deyə Firuzə gülümsəyərək cavab verdi:

– Mən də sizi maşınla apararam, – deyib əlavə etdim və otaqdan çıxdım. Qayıdarkən işi başqa halda gördüm. Məmmədin üzünü tamamilə dəyişmişdi, gözələri əlşib yanmışdı. O güldürdü. Firuzə isə göz yaşlarını sezdirməmək üçün gözələrini silirdi. Mənə elə gəlirdi ki, o ağlayır, lakin dərddən deyil, sevincindən ağlayırdı.

– Hə, maşın hazırdır, gedirik? – deyə təklif etdim.

Məmməd ötkəm bir səsle:

– Gedirik, doktor! – deyə cavab verdi və addımladı.

Mən maşına minib sürməyə hazırlaşarkən, Məmməd sevinərək:

– Maşın özünüzdürmü? – deyə soruşdu.

– Bunu mənə, sərhəd boyuna yayılmış taun xəstəliyini tez və müvəffəqiyyətlə təsviyə etdiyim üçün mükafat vermişlər.

Yüngül “QAZ” yeni asfaltın ayna sinəsində axıb getdi. Çox sürətlə sürürm və hardan qaçıb ona baxırdım. O, heyratla ətrafa baxırdı. Elektrik işıqlarına qərq olubmuş küçələr, çöxmərtəbəli yeni evləri, küçələrdə nəşli qəhqəhərlə gülən şən azərbaycanlı qadınları və gəncləri nəzərdən keçirirdi. Kommunist küçəsindən enib “Kitab Sarayı” yanından keçərkən o, köksünü ötürdü; bu, heyratdan deyil, sevincdən idi...

– Əşi, bunlar şəhərin başına nə iş gətirirlər? – deyə soruşdu.

Mən onu daha da təəccübləndirmək üçün maşını saxladım və Firuzədən maşını idarə etməsini rica etdim. Firuzə Azavtodoruqun dərnəyində çalışdı. Şəhərdə maşın sürmək üçün vəsiqəsi vardı, çox zaman təkbaşına sürərdi. Firuzə sükanın dalında oturub maşını işə salarkən Məmməd yenə təəccüb içində idi:

– Əşi, bunlar nə edirlər!

Məmmədin yanında oturub:

– “Bunlar” kimdir? – deyə soruşdum.

– Bizimkilər də! Hələ dünən, mən gəldiyim qız buradan keçmişəm. Tanıdığım bir-mərtəbəli köhnə bir evi sökürdülər. Bu gün isə burada gözəl bir park salınmışdır, asfalt ağaclar, fantan... Bəlkə, iki günün içində köhnə evi sökmək, yeri düzəltmək, hətta asfaltlamaq və ağac əkmək o qədər də təəccüblü deyildir. Təəccüblü orasıdır ki, dünən əkilən ağaclar bu gün çiçəklənmişdir və təzə yarpaqları ilə gözələri oxşayır. Mən hələ dünən Quba meydanından keçdim. Burası vaxtilə Şərç mədəniyyətsizliyinin ən nümunəvi bir mərkəzi idi. Burada daima nəriləyən dəvələr yüngüncaq qurardı. Uzun və

qısa saqqallı dəllallar o tərəf-bu tərəfə yüyürərdi, dəriyələr dişsiz ilanlarını oynadaraq, imamın sücaatından və sahibzamanın uzunqulağa suvar olaraq zühur edəcəyindən danışardı. Dünan isə nə gördüm... Bütün o şərq köhnəliyi aradan qaldırılmış, onun yerində təzə və təmiz bir bağ salınmışdır. Buradan yüzlərlə maşınlar, tramvaylar, avtobuslar ötüb keçir. İnqilabdan qabaq tiryək alveri və tiryək çəkməyə məxsus küçüləri ilə məşhur olan birmərtəbəli Xarım karvansarası xarabalığı yerində yeddimərtəbəli böyük bir bina yüksəlmişdir.

Firuzə öz sevimli nağməsini oxuyaraq cəsartlə məşni idarə edir və çoxmərtəbəli gözəl evləri bir-bir geridə buraxır.

Məmməd Firuzonin məşni idarə etməsinə baxır və deyirdi:

– Bax, geridə qalmış avam bir qadın indiki həkimdir, məşni sürür. Bu inqilabdır; həyatda inqilab, məişətdə inqilab, insanların süurunda inqilab...

Məşni altımərtəbəli bir binanın ikinci qapısı önündə dayandı. Firuzə məşnin açarını götürdü, ikinci mərtəbəyə qalxdı. Bir otağa girdi. Firuzə düyməni burdu, ev elektrik işığına qərç oldu. Məmməd sevincindən baxırdı. Təmiz parket ayna kimi hər şeyi özündə əks etdirirdi. Qaz peçləri aynadan geri qalırdu. Firuzə tez yüyürüb pəncərəni açdı, böyük bir ağacın budağı içəri soxuldu və sanki xoş bahar yeli ilə hərəkətə gələn təzə yarpaqlar Firuzəni təbrik etməyə başladı.

Firuzə canlı insanlarla görüşmüş kimi:

– Xoş gördük, xoş gördük, dostlarımız! – deyər yarpaqların təbrikinə cavab verdi.

Məmməd gözlərini və ağzını geniş açaraq, otağın ortasında durub, hündür ağ səqəf, pəncərələrə, mebelə və bütün gördüyü şeylərə baxırdı.

– Bax bu mənim otağım, bu carpayım, bu da Əsgərin carpayısı.

Birdən Məmməd tutuldu, gözləri parıldadı.

– Hansı Əsgərin? – deyər təəcüblə soruşdu.

– Ərimin, gələcəkdə doktor olacaq Əsgərin, – deyər sakitcə cavab verən Firuzə Züleyxanın, Balaxanım xalanın otaqlarını, qonaq otağını, vannə otağını, mətbəxi, balkonu göstərərək, məlumat verirdi.

Onlar qayıdıb yanına gəldikdə, qapı açıldı və otağa səs-küylə gənc bir qız və iyirmi yaşlarında bir oğlan girdi. Oğlan təmiz və qəşəng geyinmiş bir balaca uşağın əlindən tutmuşdu.

– Firuzə, bu kələkbaz məni aldatmaq istəyir, – deyər qız şən və gurultulu qəhqəhələrlə Firuzəyə müraciət edirdi.

Qız məni görə-görməz yüyürdü və zərif əlləri ilə boynunu qucaqlayıb, uşağ kimi yanaqlarını öpməyə başladı.

– Ata can, sənin bu kələkbaz oğlun Aslan mənə kələk gəlmək istəyir.

Burada Aslan hiyləgərcəsinə acıqlı bir vəziyyət aldı və:

– Züleyxa, mən sənə yad kişilərə öpüşməyi qadağan edirəm, – dedi.

– O sənin işin deyil. Kefim necə istəyir, elə də edəcəyəm. Bu nə xüsusi mükiyyətçilik xasiyyətidir? – deyər qız gözəl başını döndərərək, cavab verdi. Aslan isə gülmür və deyirdi:

– Yad kişilərə öpüşmək, həm də kənar adamların yanunda...

– Kənar adam kimdir? – deyər qız tez ətrafına baxıb, yandı duran Məmməd gördü. Tutuldu, məndən əl çəkdi və diqqətlə qonağa baxdı.

Məmməd dimir, gülümsəyirdi. Birdən Züleyxa qəhqəhə ilə güldü, Məmmədə tərəf yüyürdü. Vəhşi pişik kimi onun boynuna tullandı. Bərk-bərk qucaqladı və gözləri qaşadı.

– Qardaşım, əziz qardaşım! – deyər hıçqıqlarla gülərək təkrar etdi.

– Xaşiş idir, gəlinin olsun, məndən başqa dünyanın bütün kişiləri ilə öpüşsün, özü də mənim yanında... Boşayıram, gedək bu saat zaqsa, gedək, – deyər Aslan zarafatla acıqlandı.

Züleyxa Məmmədin qucağından çıxmayıb, gözəl başını əydi və Aslanı hirsəndirmiş kimi cavab verdi.

– O sənin işin deyil, kiminlə və harada öpüşmək istəsəm... Gedək zaqsa, boşanaq.

– Məmməd gülərək:

– Nə boşanmaq, Züleyxa! Sən mənsiz, mən burada yox ikən əgə getmişsən?

Qız isə qəhqəhə ilə gülürək:

– Qardaşım, o sənin işin deyil. Bu nə köhnəpərəstlikdir? Harada, haçan, kimə əgə getmək istəsəm, gedə bilərəm, – dedi.

Məmməd bir şey demək istədi, həttə başladı da:

– Dünanə qədər ağzından süd qoxusu gəlirdi...

Lakin Züleyxa kimsəyə danuşmaq imkanı vermirdi:

– O dünəndi, indi isə müəlliməyə, hesabdan, həndəsədən, cəbrdən və triqonometriyadan bərs deyirəm. Təşəkkür də almuşam, indi göstərərəm...

– Elə bərdəfəlik də ki, riyaziyyatdan da, – deyər Aslan onun sözünü kəsdi.

– O sənin işin deyil, kefim necə istər, elə də deyərəm, – deyər qəhqəhə ilə güldü və incə dodaqlarını qardaşının dodaqlarına yapışdırdı.

Bu halda Firuzə elektrik çayniki ilə içəri girdi, qucaqlaşan Züleyxanı və Məmmədi götürüb:

– Ey, mənim ərimi öpmə, o “bəynəlxalq” deyil, – dedi.

– O sənin işin deyil, kiminlə...

Züleyxa sözünü bitirməmişdi ki, Aslan bir replika atdı:

– Görünür, mənim nişanlığım “bəynəlxalqdır”, eləmi!

Qızlar güllüşdülər. Məmmədin üzü ciddi bir vəziyyət aldı. O, cəsartsız bir halda yavaşca:

– Nə ət, Firuzə? Axı sən dedin ki, sənin Əsgər adlı, gələcəkdə doktor olacaq bir ərim var.

Qadınlar qəhqəhə ilə güllüşdülər.

Züleyxa tez qardaşından aralanıb, balaca uşağı qucağına götürdü və dedi:

– Onun əri budur. Gələcəkdə özü dediyi kimi, doktor olacaq. Əsgər yoldaşın indi döz altı yaş var.

Züleyxa uşağı atasının qolları arasına atdı. Məmməd uşağı bağrına basdı.

Firuzə gülərkən ərinin qolundan tutdu və:

– İndi gəl gedək, əl-üzünü yu, – dedi.

Məmməd müqəssir bir halda heç bir söz demədi, ancaq uşağı daha bərk bağrına basdı. Firuzə onun qolundan tutaraq apardı.

Onlar otaqdan çıxmamış otağa səs-küylü bir qadın girdi; qolları çırmanmışdı. Yük-səkdən dedi:

– Firuzə, mənə bir az kağız ver, özün də gəl kömək elə, divar qəzetinə bir məqalə yazım. O bürokrat, ziyançı taxtalar və dəmir hissələri həyatda, yağışın altında saxlayır. Deyirəm xarab olar, deyir, sənin ixtiyarın yoxdur ki, mənim üstümə çıxırsan, mən material hissəsi müdiriyəm, materiallar üçün məsul mənəm.

Züleyxa bir uşaq kimi anasına tərəf yüyürərək:

– Əlbəttə, ana, başqasının işinə qarışmağa sənin haqqın yoxdur, hələ qalsın onun üstünə çıxırmaq, – dedi.

– Necə yəni haqqım yoxdur! Mən yerli komitanın üzvüyəm. Bəlkə, o başa düşmür, bəlkə, qəsdən materialları xarab edir, – deyə kiçik Əsgəri qucağına aldı.

Firuzə qızarmış, dodaqlarını nə üçünsə silərək, otağa girdi, nəşə ilə:

– Balaxanın xala, mən ərə gedirəm, – dedi, – bax nişanlım da buradadır. Gəl, tanış ol!

Firuzə qarnı çəkə-çəkə əl-üz yuyulan otağa apardı. Mən qarnın ancaq son sözünü eşitdim:

– Nə olar, qızım, Məmməd də özünə bir başqasını tapar.

Züleyxa şən bir halda yüyürüb məni qucaqlayaraq:

– Mən də başqasını tapdım, bax bu kişini, – dedi.

– Yaxşı işdir, onlar orada öpüşsün, bunlar burada. Bəs biz adam-zad deyilik, – deyə yənə Aslan zarafat etdi.

– O sənin işin deyil, – dedi, – təsnifi muğamdan ayıra bilməyən hər uşağı, hər iyirmi yaşılı bəstəkarı öpməyəcəyəm ki...

– Odur ki sən öz gələcək ərindən başqa hamı ilə öpüşəndə Nyuton yerinə gah Arxi-meddən, gah da Pifaqordan yapışırsan.

– O sənin işin deyil...

Plastinka hərləndi, qız nəşə ilə yerindən sıçrayıb, Aslana tərəf yüyürdü və hamar, parlaq parket üzərində süzməyə başladılar.

O biri otaqda ana ilə oğlun necə gördüşdüyünü bilmirəm, ancaq onu bilirəm ki, onlar otağa girərkən Məmmədin üzü tərtəmiz, Balaxanın xala isə qulaqlarına qədər sabun köpüyünə bulaşmışdı.

Mən ayna ilə üzbəüz oturmuşdum, qonşu otağın bir hissəsi bu aynada görünürdü. Firuzənin, böyük bir həzlə ərinin üzərinə odekolon səpdiyini, bir-birinə baxdıqlarını, Firuzənin onu qucaqladığını və hərərətli dodaqlarının bir-birinə yapışdığını aydınca gördüm.

– Nə olar, – deyə düşündüm, – sosializm öpüşə zidd deyildir...

Doğrusunu desək, mən qibtə edirdim. Mən Firuzəni qışqırırdım. Onların bəxtiyarlıqlarına, gəncliyinə, bəxtiyarlıqdan alışıb yanan gözlərinə qibtə edirdim və: "Nəçin 28 yaşında deyiləm?" – deyə heyifsilənirdim.

Züleyxa piano çalarkən, Firuzə ilə Aslan parket üzərində süzərkən, balaca Əsgər güclə nəəşini oynamağa dartarkən, Məmməd yanında oturdu və məsud bir hal ilə yavaşca:

– İndi hər şey mənə aydıdır, – dedi. – Bir baxın, doktor, köhnə Bakı nə idi, indi nə olmuşdur! Bu əvvəl nə idi, indi nə olmuşdur! Xam adam belə şeydən özünü itirməzi? Siz isə mənim nəbzimi yoxlayırdınız. İqtisadiyyatda inqilab, həyatda inqilab, məişətdə inqilab, insan şüurunda inqilab. Bu inqilab təbiətin köhnə qanunlarını belə dəyişdirir. Çılpaq, qumlu düzləri iki gün işçisində yaşılı, çiçəklili bir bağa döndərir. Onun sayəsində ölü qəbiristan belə canlanır, mədəniyyət və istirahət parkına çevrilir.

Məmməd doğru deyirdi. Lakin mən ona məsləhət gördüm ki, sabahdan aynanın yerini dəyişsin.

QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR

LİRİK ŞEİRLƏR

Ann. Bu şeirin yazıldığı tarix dəqiq məlum deyildir. Lakin Soltanxanım Atakişiyeva-Hidayəzadənin və Dostuxanım Səfərovanın xatirələrinə əsasən, müəllif "Ana" şeirini ilk dəfə 1916-cı il, Novruz bayramı günü, Bakı şəhərindəki Füzuli və Müqtədir küçələrinin kəsişdiyi tünd yerləşən tələbə Xanlarovun mənzilində, gənclər qarşısında oxumuşdur. İlk dəfə C.Cabbarlı "Əsərləri"ndə çap olunmuş (Bakı, Azməşq, 1938, I cild) şeir uzun illər üç bəndi ixtisarla müxtəlif kitablarla salınmışdır. Tədqiqatçı Rauf Sadıqov ilk dəfə 1969-cu il oktyabrın 10-da "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzetində çap etdiyi "Cabbarlının "Ana" şeiri haqqında" yazısında yersiz ixtisarı müəyyənləşdirmiş və "Ana"-nın unudulmuş üç bəndini məqaləsində vermişdir. F.Qurbansoy isə 1995-ci il aprelin 26-da həmin şeiri "Ana vətən" adı ilə "Bakının sasi" qəzetində tam çap etdirmişdir. Şeirin müəllif əlyazması AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır, mətn sərlövhasızdır, əvvəlki nəşrlərdəki qüsurlar müəllif əlyazması əsasında bu nəşrdə aradan qaldırılmışdır.

Əsədlərə. Bu şeir C.Cabbarlının ilk mətbu əsəridir. 1911-ci il noyabrın 5-də "Cəfər... mətrud" imzası ilə "Həqiqəti-əfkar" qəzetinin ikinci sayında çap olunmuşdur. Əsəri ilk dəfə A.Rüstəmli üzə çıxarmış və nəşr etdirmişdir (Ətraflı məlumat üçün bax: "Cabbarlının ilk şeirləri", "Azərbaycan" jur., 1987, № 3).

Bəhər. Bu şeir 1915-ci ildə "Məktəb" jurnalının 3 aprel tarixli 6-cı sayında "Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə çap olunmuş, müəllif əlyazması isə AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-11, f-16, s.1) mühafizə edilir.

Sən də bir. Şeir ilk dəfə "Bəsirət" qəzetinin 29 avqust 1915-ci il tarixli 59-cu sayında "Ədəbiyyat" ümumi başlığı altında Cəfər Cabbarzadə imzası ilə çıxmış, sonralar bizim təqdimimiz ilə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində (1986, 4 sentyabr, № 104) yenidən dərc olunmuşdur.

Qürub çağı bir yetim. Bu şeir də C.Cabbarlının ilk əsərlərindəndir. "Qurtuluş" jurnalının 16 noyabr 1915-ci il 4-cü sayında "Bakı Sənaye Məktəbinin şagirdi Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə çap olunmuşdur. Əvvəlki nəşrlər zamanı unudulmuş və ya ixtisarı edilmiş "Ah! O bikas qürubə baxdıqca" mürasiri ilə başlayan 5-ci bənd ilk dəfədir ki, şeirə daxil edilir, bəzi üslubi və orfoqrafik nöqsanlar bu nəşrdə təhşih olunmuşdur.

Əsər Seyid Hüseyn Sadıqzadənin baş mühərriri olduğu "Qurtuluş" dərgisinin gənc yazırlar arasında keçirdiyi müsabiqədə şeir üzrə birincilik qazanmışdır.

Bilənlər. Şeir 1916-cı il fevralın 17-də "Dirlik" jurnalının 3-cü nömrəsində Cəfər Cabbarzadə imzası ilə çap olunmuşdur.

Ədibi-möhtərəm Həşim bəy Vəzirovun rəsminə. Şeir zamanının görkəmli jurnalisti Həşim bəy Vəzirovun vəfatının 1 ililiyinə həsr olunmuş "Keyfim gələndə" kitabında (Bakı, Ələkbərov mətbəəsi, 1917, səh. 6-9) "Bakı Sənaye Məktəbinin müəllimi Cəfər

Cabbarzadə" imzası ilə çap edilmişdir. Əvvəlki nəşrlərdə buraxılmış çoxsaylı qüsurlar aradan qaldırılmışdır.

Dilançı. 1917-ci ilin yanvarın 25-də yazılmış bu şeiri ilk dəfə A.Rüstəmli üzə çıxara-raq "Ədəbiyyat qəzeti"ndə (4 fevral 2000-ci il, № 5) dərc etdirmişdir. Şeirin ərəb əlifbası ilə müəllif əlyazması C.Cabbarlı adına Teatr Muzeyinin arxivində saxlanılır.

Boranlı qış gecəsi. Sərlövhasi ilə başlanan bu şeir "Qardaş köməyi" jurnalının 1917-ci il 5-ci sayında (səh. 55) "Bakı Sənaye Məktəbinin müəllimi Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə çap olunmuşdur. Əvvəlki nəşrlərdə buraxılmış müxtəlif xarakterli səhvlər düzəldilmiş, yersiz redaktələr bərpa edilmişdir.

Novruz bayramına hazırlanan müsəlmanlara tövfiq. 25 fevral 1917-ci il tarixli "Bəsirət" qəzetində "Bakı sənaye məktəbinin müəllimi C.Cabbarzadə" imzası ilə dərc olunmuşdur. Müəllif əlyazmasında "Bir yanda işrət, bir yanda mətəm" adlanan bu şeir çapa hazırlanarkən çoxsaylı qüsurlardan təmizlənmişdir.

Bayram saxlayanlara. Bu şeir müəllif əlyazmasında "Türk yurdunda təəssüratım" adlanır və 30 rəməzan 1917-də yazıldığı göstərilir. "Bəsirət" qəzetində isə 8 iyul 1917-ci ildə "Bakı sənaye məktəbinin müəllimi Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə dərc olunmuşdur.

Bu həqiqətdir ki... Əlyazmalar İnstitutundakı C.Cabbarlı fondunda mühafizə edilən bu şeir 3 noyabr 1917-ci ildə yazılmış, ilk dəfə R.Sadıqovun "Cəfər Cabbarlının yaradıcılığının ilk dövrü (1915-1922)" kitabında (səh. 25) çap edilmişdir.

Səhər vaxtı sıynı bir məhbus. Şeirin əlyazması Azərbaycan Milli Elmələr Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. 1 6774) saxlanılır.

Hüseyn Ərəblinskiyə. Şeir 1919-cu il martın 17-də Bakıda xaincasına öldürülmüş istedadlı Azərbaycan aktyoru və rejissoru, professional teatrın yaradıcılarından biri – Hüseyn Ərəblinskiyə həsr olunmuşdur. Şeir 1 beyt ixtisarla R.Hüseynovun "C.Cabbarlı və teatrda müasirlik problemi" (Bakı, 1968, səh. 24) kitabına salınmışdır. Şeir "Övrəq-nəfisə" jurnalının 1919-cu il 1-ci sayında Bakı politexnik məktəbinin müəllimləri adından çap olunmuş, C.Cabbarlı "Əsərləri"-nin bu nəşrinə ilk dəfədir ki, daxil edilir.

Sevdiyim. Bu şeir "Azərbaycan" qəzetində (25 avqust 1919, № 260) C.Cabbarzadə imzası ilə çap edilmişdir.

Azərbaycan bayrağına. Şeir ilk dəfə "Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə "Azərbaycan" (29 avqust 1919, № 263) qəzetində çap edilmişdir.

Salam. İlk dəfə bu şeir "Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə "İstiqlal" qəzetinin 1 fevral 1920-ci il tarixli 5-ci nömrəsində verilmişdir. "Sevdiyim", "Azərbaycan bayrağına" və "Salam" şeirləri A.Rüstəmliyin təqdimi ilə "Ədəbiyyat" qəzetində (1992, 19 iyun) çap olunmuşdur.

Dün o gözəllərdə. Şeir ilk dəfə 1 aprel 1920-ci il "Qurtuluş" jurnalının 1-ci nömrəsində (səh. 10) "Cəfər Cabbarzadə" imzası ilə çap olunmuşdur. Cəfər Cabbarlının "Ədir-nə fəthi" toplusuna (Bakı, Elm, 1996) daxil edilmişdir.

Yaşamaq. Bu şeir isə 20 aprel 1920-ci ildə "Qurtuluş" jurnalının 2-ci nömrəsində (səh. 14-15) dərc edilmişdir. "Dün o gözələrdə" və "Yaşamaq" şeirləri əvvəl Qulam

Məmmədlinin təqdimi ilə "Azərbaycan" jurnalında (1970, № 3), sonra isə R.Tağıyevin təqdimi ilə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində (25 yanvar 1980, 1 4) çıxmışdır. Bu şeirlərin təkrar çapı və köçürülərkən yol verilən qüsurlarla əlaqədar A.Abdullayev "Ədəbi irsin tədqiqi" adlı məqalə ("Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 8 fevral 1980, № 6) yazmışdır.

Ölkəm. 1919-cu il, kanun-səninin 1-də "Azərbaycan" qəzetinin 92-ci nömrəsində "Səvimli ölkəm" sərlövəsi ilə çap olunmuşdur. 1950-ci ildə C.Cabbarlı "Əsərləri"nin I cildinə salınarkən "Verimli torpaq..." mısrası ilə başlayan bənd şeirə əlavə olunmuş və ilkin variantından 2 bənd çıxarılmış, xırda təshihlər edilmişdir. Bu nəşrdə "unudulmuş" bəndləri əsərə əlavə edirik.

Qara gözələr. Soltanxanım Atakişiyeva-Hidayətəzadənin "Ulduz" jurnalında (1969, №3, səh. 13) çap etdiriyi "Evimizin aziz qonağı" sərlövəli xətirosinə əsasən C.Cabbarlı bu şeiri 1920-ci ildə qonşuları Məmmədali Sidqinin evində onun albomuna yazmışdır.

Gözləri. Nə vaxt yazıldığı ballı deyildir. 1959-cu ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 12-ci nömrəsində "Cəfər Cabbarlı" imzası ilə çap edilmişdir.

Mələbbət ələmi qəmdir. Bu şeirin alyazması C.Cabbarlı adına Dövlət Teatr Muzeyində (C.Cabbarlı arxiv, qovluq № 6, inv. № 539) saxlanılır. Şeiri iki variantdan ibarətdir və yazılma tarixi göstərilmişdir. İlk dəfə A.Rüstəmlı üzə çıxararaq "Ədirmə fəthi" toplusuna (Bakı, Elm, 1996) daxil etmişdir.

Mələbbət əsarı. Bu şeir 1923-cü ildə "Kommunist" qəzetinin "Xalq ədəbiyyatı həyatından doğar" əlavəsində çap olunmuşdur (31 avqust 1923-cü il, № 196). C.Cabbarlı adına Dövlət Teatr Muzeyində saxlanılan (inv. № 539) alyazma əsasında lüzumsuz ixtisarlara bərpə olunmuşdur.

Mənim Tanrım. 1923-cü il noyabrın 9-da "Kommunist" qəzetində dərc olunmuşdur. 1938-ci ildə C.Cabbarlı "Əsərləri"nin I cildinə daxil edilmişdir.

Məhkum Şərqə. Bu şeirin Bakıda, Şərq xalqlarının I qurultayı ərəfəsində yazıldığı güman edilir.

Olmasın. C.Cabbarlı bu şeiri gizli "Müsavət" partiyasının baş katibi kimi tutulduqdan sonra həbsxanada, 14 iyul 1923-cü ildə yazmışdır. Əlyazmada sərlövə qoyulmasa da, tarix göstərilmişdir.

Olun qoy. 1923-cü ildə "Maarif və mədəniyyət" jurnalının 11-ci nömrəsində "C." imzası ilə çap olunmuşdur. Müəllifin birinci həbsi zamanı "Olmasın" şeirinə cavab kimi yazdığı güman edilir.

Ölmək! *O geniş körpüdən hər kəs keçəcəkdir*. Bu mısra ilə başlayan şeiri R.Tağıyev müharibədə həlak olmuş müəllim Z.Səlimovun ona verilmis dəftərindən götürərək C.Cabbarlının məlum şeiri kimi "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti (25 yanvar, 1980, №4) vasitəsilə oxuculara çatdırmışdır. Professor Ə.Mirahmadov qeyd edir ki, C.Cabbarlı bu şeiri böyük qardaşı Hüseyinqlunun vəfat münasibətilə yazmışdır.

Ey dan ulduzu. Bu şeir 1924-cü ildə yazıldığı güman edilir. İlk dəfə C.Cabbarlı "Əsərləri"nin I cildinə (Bakı, Azərneşr, 1938, səh. 26) çap olunmuşdur.

Mən bir sızmasz duyğuyam ki. Bu şeir "Od gəlini" pyesində Solmazın oxuduğu şərqidir. Müəllifin alyazmalarından birində son bəndin: "Arar, arar, arar, arar, axır sən tapa-

rım" mısrası belə düzəldilmişdir: "Yaşadıqca axtararım, axır səni taparım". Yəni həmin bəndin sonrakı mısrasında: "göy yarpaqlar", "şən çiçəklər" – deyə təshih edilmişdir.

Dışkün dünya. "Od gəlini" pyesinin ilk variantdakı "Dilək dağı" səhəsində qızların və oğlanların birlikdə oxuduğu şərqidir.

Tellər oynadı. 1930-cu ildə yazılmışdır. Şeirin 3-cü bəndi ilk dəfədir ki, bu nəşrdə çap olunur.

Yada düşdü. Şeir 1934-cü ilin iyun ayında yazılmış, ilk dəfə "Azərneşr" in 1938-ci ildə çap etdiyi C.Cabbarlı "Əsərləri"nin I cildinə salınmışdır.

SATIRİK ŞEİRLƏR

Şücaətim. C.Cabbarlının ilk mətbu satirik şeiridir. Əsər "Həqiqəti-əfkar" qəzetinin 5 noyabr 1911-ci il tarixli 2-ci nömrəsində "Cəfər... matrud" imzası ilə çap olunmuşdur (ətraflı məlumat üçün bax: A.Rüstəmlı "C.Cabbarlının ilk şeirləri", "Azərbaycan" jurnalı, 1987, № 3, səh. 188-190).

Əl götür. Bakıda nəşr olunan "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 3 iyun tarixli 7-ci nömrəsində çap olunmuşdur. Şeirin o zaman çar senzoru tərəfindən pozulmuş sonuncu beytini əldə edə bilmədik. C.Cabbarlının "Babayi-Əmir"də çıxan şeirləri "Qayyur Əyyar", "Şöbrəng Əyyar", "Əyyarı-kəməşür" və sair imzalarla getmişdir.

Görməmişəm, eşitmişəm. "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 10 iyun tarixli 8-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Dübara-səbarə. Yəni həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Qəç, babai! "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 17 iyun tarixli 9-cu nömrəsində çap olunmuşdur.

Dübara-səbarə. Yəni həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Yumruq (!). "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 24 iyun tarixli 10-cu nömrəsində çap olunmuşdur.

Hürriyəti-nisvançılara protesto. "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 1 iyul tarixli 11-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Gəlir. Yəni həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Qiyamətmi qopar. "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 8 iyul tarixli 12-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Birbəbir. "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 23 iyul tarixli 13-cü nömrəsində çap olunmuşdur.

"Mehtər-Nəim". Bu satira "Babayi-Əmir" jurnalının 1915-ci il 22 iyul tarixli 14-cü nömrəsində (səh. 6-7) "Mənsur Əyyar" imzası ilə çıxmışdır.

1. "Mehtər Nəim" – Əbdülvahab Mirəqazadənin "Babayi-Əmir" jurnalında istifadə etdiyi gizli imza.

2. Sürətmüstəqim – hərfi mənası doğru yol deməkdir. Eyni zamanda “Sıratı-Müstəqim” İstanbuda hicri 1326-cı ildə (miladi 1908) nəşrə başlayan ədəbi, fəlsəfi və dini həftəlik qəzetdir.

Səbətə ilhəf. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 22 iyul tarixli 14-cü nömrəsində çap olunmuşdur.

Bilməsəydi. Yəne həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Yumruq (2). Yəne həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Tövbə. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 29 iyul tarixli 15-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Olmağa. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 5 avqust tarixli 16-cı nömrəsində çap olunmuşdur.

Səir və artist. Bu satirik dialoq “Qəyyur Əyyar” imzası ilə “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 5 avqust tarixli 16-cı nömrəsində nəşr edilmişdir.

Dəğlilər. Bu satirik yazı “Babayi-Əmir” jurnalının 5 avqust 1915-ci il tarixli 16-cı nömrəsində “Əyyari-kəməşür” imzası ilə çıxmışdır.

Böhtan yazılıbdır. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 12 avqust tarixli 17-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Görməkəlyəm. Yəne həmin nömrədə çap olunubdur.

Qızlardan kişilərə pratesto. Yəne həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Kontorçularımız. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 20 avqust tarixli 18-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Nəmə. Bu satira “Kəməşür” imzası ilə “Məzali” jurnalının 22 avqust 1915-ci il tarixli 33-cü nömrəsində çap olunmaqla yanaşı, R.Tağıyevin təqdimi ilə “Azərbaycan” jurnalında (1974 № 3, səh. 177-178) dərc edilmişdir.

Qızınm. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 26 avqust tarixli 19-cü nömrəsində çap olunmuşdur.

Bulvar həra, məktəb həra. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 9 sentyabr tarixli 21-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Hürriyət və təsəttürü-nisvanı. Yəne həmin nömrədə çap olunmuşdur.

İrənli dedi: – bildim. Bu şeir “Məzali” jurnalının 1915-ci il 12 sentyabr tarixli 36-cı nömrəsində “Kəməşür” imzası ilə çıxmışdır.

Yumruq (3). Bu satirik bənd yəne həmin nömrədə “Kəməşür” imzası ilə çap olunmuşdur. Jurnalist F.Rəhmanzadənin “Haradasa görüşmüşük” (Bakı, 1974) kitabına C. Cəbbarlının şeri kimi salınmışdır.

Dəllək. Bu şeir yəne həmin nömrədə “Kəməşür” imzası ilə çıxmışdır.

Yəxsa yax. “Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci il 23 sentyabr tarixli 23-cü nömrəsində çap olunmuşdur.

Olacaqsan. Yəne həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Bilirəm. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 24 yanvar tarixli 2-ci nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Arzu. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 29 yanvar tarixli 3-cü nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Arvadlar deyirlər. Yəne həmin nömrədə “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur. *Kişilər deyirlər.* “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 5 fevral tarixli 4-cü nömrəsində “Əyyari-kəməşür” imzası ilə çap olunmuşdur.

Dəng olduq. Yəne həmin nömrədə “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Dənədim. Yəne həmin nömrədə “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Əsrimizin qəhrəmanları. Bu satirik felyeton “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 11 fevral tarixli 5-ci nömrəsində “Can, ay Liza” sərəlövhəsi və “Dörd pərdədə roman” yarımablağı ilə “Mühərriri: məşhur müsəlman çəraççularından “Əyyari-kəməşür” imzası ilə çap olunmuş, ardı həmin jurnalın 11 və 22-ci saylarında çıxmışdır. Bununla belə, əsərin ardı hələ tapılmamışdır.

Bir, iki, üç kərə. Əvvəlki nəşrlərdə “tarixi məlum deyil” yazılsa da, müəyyənlaşdirdik ki, “Qəyyur Əyyar” imzası ilə “Babayi-Əmir” jurnalında (11 fevral 1916-cı il, №5) çap olunmuşdur.

İtilget. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 18 fevral tarixli 6-cı nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Unudulmaz yara. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 25 fevral tarixli 7-ci nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Özün bil. Həmin jurnalın 1916-cı il 2 mart tarixli 8-ci nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Novbahar. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 9 mart tarixli 9-cü nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Nə edim. Yəne həmin nömrədə “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Müzib əfəndi. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 27 mart tarixli 11-ci nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Müdirim. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 1 aprel tarixli 12-ci nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Nə acıb. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 7 aprel tarixli 13-cü nömrəsində “Qəyyur Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Aktor. Yəne həmin nömrədə “Kəməşür Əyyar” imzası ilə çap olunmuşdur.

Üstünə. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 3 iyun tarixli 20-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Uzun dərya. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 22 və 23-cü nömrələrində “Qəyyur”, “Qəyyur Əyyar” imzaları ilə çap olunmuşdur.

Həlin necədir. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 24 iyun tarixli 23-cü nömrəsində “Kəməşür” imzası ilə çap olunmuşdur.

Dram cəmiyyəti. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 1 iyul tarixli 24-cü nömrəsində “Qəyyur” imzası ilə çap olunmuşdur.

Sahib-zühur. “Babayi-Əmir” jurnalının 1916-cı il 6 iyul tarixli 25-ci nömrəsində “Qəyyur” imzası ilə çap olunmuşdur.

Oyanıb. Bu şeir tədqiqatçılardan Q.Məmmədli və R.Tağıyevin təqdimi ilə 1979-cu ildə “Kirpi” jurnalının 5-ci nömrəsində çıxmışdır.

Ataş. Bu şeir tədqiqatçılardan Q.Məmmədli və R.Tağıyevin təqdimi ilə yenə həmin nömrədə çıxmışdır.

Çalma. 1919-cü ildə "Şeypur" jurnalının 2-ci nömrəsində (səh. 6) "Dağlızadə" imzası ilə dərc edilmişdir.

Ağa Şeypur. Həmin jurnalın 5-ci nömrəsində "Dağlı" imzası ilə çap olunmuşdur. "Çalma" və "Ağa Şeypur" satırları tədqiqatçı A.Rüstəmlinin tərtib etdiyi C.Cabbarlının "Ədirnə fəthi" kitabına (Bakı, Elm, 1996) ilk dəfə salınmışdır.

Bilirəm. Şeir ilk dəfə 15 may 1922-ci ildə "Kommunist" qəzetində "C.Cabbarzadə" imzası ilə çap edilməklə yanaşı, R.Tağıyevin təqdimi ilə "Azərbaycan" jurnalının 1974-cü il 3-cü nömrəsində çıxmışdır.

Göyə çıxdı. "Zəhər" imzası ilə "Yeni yol" qəzetinin 1925-ci il 29 noyabr tarixli 272-ci nömrəsində verilmişdir. Mir Seyfulla Kırmaşahlının quruluşunda "Şeyx Sanan" pyesinin səhnə təcəssümünə həsr olunmuşdur. Şeir təkrarən A.Rüstəmlinin təqdimi ilə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində (1989, 17 avqust) çap olunmuşdur.

Vrəskəllərimiz. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 29 sentyabr tarixli 39-cu nömrəsində "Sancaq" imzası ilə çap olunmuşdur.

Özünü gözəl. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 10 oktyabr tarixli 41-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Tap görək. Yenə həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Şahninə və yaxud Qaracananın. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 7 noyabr tarixli 45-ci nömrədə çap olunmuşdur.

Allıhu-ələm. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 21 noyabr tarixli 47-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Olacaq-olmayacaq. Bu satıra "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 28 noyabr tarixli 48-ci nömrəsində "Sancaq" imzası ilə çap olunmuşdur. Felyeton C.Cabbarlının "Əsərləri"nin bu nəşrinə ilk dəfə daxil edilmişdir.

Olacaq (Olacaq-olmayacağına cavab). Yenə həmin nömrədə çap olunmuşdur.

Məşəqdə nədir. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 5 dekabr tarixli 49-cu nömrəsində çap olunmuşdur.

Parisdən Tehrana. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 12 dekabr tarixli 50-ci nömrəsində "Sancaq" imzası ilə çap olunmuşdur.

Tehrandan Parisə. Yenə həmin nömrədə "Zəhər" imzası ilə çap olunmuşdur.

Gözünü aydın. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 19 dekabr tarixli 51-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

O nədir? "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1925-ci il 26 dekabr tarixli 52-ci nömrəsində "Sancaq" imzası ilə çap olunmuşdur.

Trippa deyir. Bu satıra "Kommunist" qəzetinin 1926-cı il 3 sentyabr tarixli 204-cü nömrəsində "Aktyor" imzası ilə çap edilmişdir. İkinci dəfə bizim təqdimimizlə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində (6 avqust 1986-cı il, №93) dərc olunmuşdur.

Qız qalası. İlk dəfə "Maarif və mədəniyyət" jurnalının 1923-cü il tarixli 4-5-ci birləşmiş nömrələrində (səh. 21-25), 1924-cü il tarixli 1-ci nömrəsində (səh. 4-8) və 2-3-cü birləşmiş nömrələrində (səh. 41-46) çap olunmuşdur. Arxiv materialları əsasında müəyyən olundu ki, müəllif poemanın 2-ci hissəsini həbsxanada olarkən (1923) təkmilləşdirmişdir.

HEKAYƏLƏR

Aslan və Fərhad. Bu hekayə C.Cabbarlının ilk əsərlərindəndir. M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan əlyazma nüsxəsində (Arxiv-20, Q-25 (750)) hekayənin yazılma tarixini göstərən "15 iyul 1916" qeydləri var. İlk dəfə "Vətən uğrunda" jurnalının 1944-cü il 1-ci nömrəsində çap edilmişdir.

Mənsur və Sitara. Hekayənin əlyazması Nüzəmi adına Ədəbiyyat İnstitutunda və M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Əlyazmalarda tarix göstərməyə də, C.Cabbarlının bu hekayəni 1916-cı ildə yazdığı güman edilir. İlk dəfə "Vətən uğrunda" jurnalının 1944-cü il 7-8-ci nömrələrində çap edilmişdir.

Əhməd və Qınru. Bu hekayənin əlyazması "Acı görüşlər" sərlövəsi altında M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun C.Cabbarlı fondunda (Arxiv-20, Q-30 (902), f-16, s.v.-60) mühafizə edilir. Əsər ilk dəfə A.Rüstəmlinin təqdimi ilə "Novruz" qəzetində (6 mart 1991, №10) dərc edilmiş, sonra isə C.Cabbarlının "Ədirnə fəthi" kitabında (Bakı, Elm, 1996) çap olunmuşdur.

Parapetdən Şamaxı yoluna qədər. Bu satirik hekayə "Azərbaycan" (rusca) qəzetinin 1918-ci tarixli 26 noyabr nömrəsində "Cim" ("Djim") imzası ilə çıxmış, Qulam Məmmədlinin təqdimi, Seyfəddin Dağlının tərcüməsində "Kirpi" jurnalında (1973, №14, səh. 4-5) yenidən dərc edilmişdir.

1. Parapet – indiki Fəvvarələr bəgə.
2. Şamaxı yolu – indiki C.Cabbarlı küçəsi.
3. Metropol – indiki Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyi.
4. Tatarski – indiki Əlimərdan bəy Topçubaşov küçəsi.
5. Qubernski – indiki Nizami küçəsi.
6. Voronovski – indiki İslam Səfərli küçəsi.
7. Sitsiyanski – indiki Təbriz Xəlilbəyli küçəsi.
8. Bazarnı – indiki H.Hacıyev küçəsi.

Müfəttiş. M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan (Arxiv-20, Q-30 (900) bu əsər natamam hekayədir. Əlyazmada yazılma tarixi göstərməyə də, 1920-ci illərin əvvəllərində yazıldığı güman edilir.

Çocuq. Müəllifin əlyazmalar içərisindəndən tapılmış bu hekayə natamamdır. 1920-ci illərin əvvəlində yazıldığı güman edilir.

Altun heykəl. İlk dəfə "Yeni ulduz" jurnalının 1921-ci il dekabr tarixli 1-ci nömrəsində çap olunmuşdur. Sonra "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin 1962-ci il 1 yanvar tarixli nömrəsində dərc edilmişdir.

Qara Qəribər. Bu əsər "Balaca hekayə" adı ilə 1924-cü ildə "Qızıl tələbə" jurnalının 2-3-cü birləşmiş nömrələrində "Sarcaq" imzası ilə dərc olunmuşdur.

Güllər. "Qızıl qələm" jurnalının 1924-cü il 3 və 4-cü nömrələrində "C.Cabbarzadə" imzası ilə çap olunmuşdur.

Diləz. İlk dəfə 1924-cü ilin mart ayında "Kommunist" qəzetinin "Xalq ədəbiyyatı həyatından doğar" əlavəsində (№1) çıxmış, sonra isə "Qızıl qələm" jurnalının 1924-cü il 5-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Dilbər. Bu hekayə "Maarif və mədəniyyət" jurnalının 1927-ci il, 1-2-ci (səh. 36-37) birləşmiş nömrələrində çap olunmuşdur.

Papaq. Bu satirik hekayə təxminən 1930-cu ildə yazılmış, lakin uzun illər çap olunmamışdır. Hekayənin əlyazması "Adsız bir hekayə" sərəlvəsi ilə Əlyazmalar İnstitutuna (ARxiv-20, Q-3 (19), f-16, s.v.-67) daxil olmuşdur. Müəllif tərəfindən hekayənin üzərində aparılmış düzəlişlər nəzərə alınmışdır. Əlyazmanın 12-ci səhifəsində latın əlifbası ilə yazılmış "sifariş" sözü, çox güman ki, hansısa redaksiya tərəfindən verilmiş tapşırıqğa işarədir.

1. Nifə – lifo sözünün təhrif olunmuş şəkli, şalvarın bel hissəsində bağ yerinə deyilir.
2. Böyük Səlyan küçəsi – indiki M.Mühsin küçəsi.
3. "Hüseyn Kürd nağılı" – ehtimal ki, Hüseyn Kürd Şəbüstərinin illüstrasiyalı "Nağıllar" (Tehran, hicri 1296-cı il, fars dilində) kitabı nəzərdə tutulur.
4. Vodavoznu – indiki Almaz İldırım küçəsi.
5. Malakan bağı – indiki Xaqani bağı.

Əsər ilk dəfə A.Rüstəminlin təqdimi ilə "Ədəbiyyat" qəzetində (7 dekabr 1990-cı il) çap olunmuşdur.

Güllər. Bu hekayə "Kommunist" qəzetinin 1934-cü ildə Azərbaycan Yazıçıları İttifaqının birinci qurultayına həsr olunmuş xüsusi nömrəsində (13 iyun, №138 (4161)) çap olunmuşdur. Hekayənin süjeti, çox ehtimal ki, C.Cabbarlının həyatda təsadüf etdiyi bir hadisədir. Azərbaycan qızlarının ilk dəfə C.Cabbarlının ssenariləri üzrə çəkilmiş filmlərdə ("Sevil", "Almaz") oynamağa cəlb edilməsində dramaturqun mühüm rolu olmuşdur.

Firuzə. C.Cabbarlı onu "Pravda" qəzeti üçün rus dilində yazmışdır. Hekayə ilk dəfə 1935-ci ildə yanvar ayının 4-də "Kommunist" qəzetində Məmməd Arifin tərcüməsi ilə çap olunmuşdur. Hekayənin ilk adı (ruscadə) "Bakı" idi. Qəzetdə isə "Firuzə" adı ilə dərc edilmişdir.

Bir ehtimala görə, C.Cabbarlı özü həmin hekayəni vaxtilə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir, lakin bu tərcümə hələ tapılmamışdır.

MÜNDƏRİCAT

LİRİK ŞEİRLƏR

Ana	5
Eşidənlərə	6
Bahar	7
Sən də bir	8
Qürub çağı bir yetim	9
Bilanlə	10
Ədibi-möhtərəm	11
Haşim bəy Vəzirovun rəsminə	11
Dilənçi	13
Boranlı qış gecəsi	16
Novruz bayramına hazırlaşan	17
Müsləmanlara töhfə!	17
Bayram saxlayanlara!	19
Bu haqiqətdir ki... ..	21
Səhər vaxtı siyasi bir məhbüs	21
Hüseyn Ərəblinskiyə	22
Sevdiyim	23
Azərbaycan bayrağına	23
Salam	24
Düən o gözlərdə	25
Yaşamaq	26
Ölkəm	27
Qara gözlər	28
Gözləri	28
Məhəbbət əlaməti qəmdir	29
Məhəbbət aşarı	30
Mənim tanrım	31
Məhkum şərqə	31
Olmasın	32

Olsun qoy	33
Ey dan ulduzu	34
Mən bir susmaz duyğuyam ki	35
Düşkün dünya!	36
Tellər oynadı	37
Yada düşdü	38

SATİRİK ŞEİRLƏR

Şücaətim	41
Əl götür	41
Görməmişəm, eşitmişəm	42
Dübarə-sobarə	43
Qaç, baba	44
Yumruq	44
Hürriyyəti-nisvançılara protesto	45
Gəlir	46
Qiyamətmi qopar	47
Birbəbir	48
"Mehtar noim"ə	49
Səbətə ithaf	50
Bilməsəydi	51
Yumruq	52
Tövbə	52
Olmağa	54
Şair və artist	55
Dağlılar	56
Böhtan yazılıbdır	57
Görməkdəyəm	58
Qızlardan kişilərə protesto	59
Kantorçularımız	61
Namə	62
Qızım	63
Bulvar hara, məktəb hara?	64
Hürriyyət və təsəttüri-nisvan	65

İranlı dedi, bildim	67
Yumruq	68
Dallak	68
Yoxsa, yox	69
Olacaqsan	70
Bilirəm	71
Arzu	72
Arvadlar deyirlər	73
Kişilər deyirlər	74
Dəng olduq	75
Demədim	76
Əsrimizin qəhrəmanları	77
Bir, iki, üç kərə	81
İtil get	83
Unudulmaz yara	84
Özün bil	85
Novbahar	86
Nə edim	87
"Müzərib" əfəndi	88
Müdirim	89
Nə əcəb	90
Aktyor	92
Üstünə	94
Uzun dərya	95
Halın necədir?	101
Dram cəmiyyəti	102
Sahib zühur	104
Oyanıb	105
Ataş	106
Çalma	106
Ağa şeypur	107
Bilirəm	108
Göyə çıxdı	109
Viveskalarımız	110

Özüni gözlə.....	110
Tap görək.....	111
Şahnama və yaxud.....	114
Qacarnamə.....	114
Allahu-ələm.....	118
Olacaq-olmayacaq.....	120
Olacaq.....	121
Məqsəd nədir.....	122
Parisdən – Tehrana.....	123
Tehrandan – Parisə.....	125
Gözü aydın.....	126
O nədir?.....	127
Truppa deyir.....	128

POEMA

Qız qalası.....	131
-----------------	-----

HEKAYƏLƏR

Asian və Fərhad.....	159
Mənsur və Sitarə.....	178
Əhməd və Qumru.....	190
Parapetdən Şamaxı yoluna qədər.....	193
Müfəttiş.....	196
“Çocuq”.....	200
Altun heykəl.....	204
Qara qənbər.....	206
Gülzar.....	208
Dilərə.....	221
Dilbər.....	224
Papaq.....	232
Gülər.....	241
Firuzə.....	247
Qeydlər və şərhlər.....	258

www.eastwest.az

www.tb.com/eastwest.az

info@eastwest.az

Buraxılış məsuli: Sevil İsmayilova

Dizayner: Zaur Abbasov

Sahifələyici: Aytan Alqova

Texniki redaktor

və korrektor: Gültəkin Cəfərova

Baş redaktor: Samira Bektəşi

Texniki direktor: Allahverdi Karimov

Çapa imzalanmışdır: 04.03.2013. Format: 60x90 1/8. Ofset çapı

Fiziki çap vərəqi 34. Sifiriy 17129. Tiraj 1000

"Şarq-Qərb" ASC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1123, Bakı, Ağrı Əlşəgər küçəsi, 17.

Tel.: (+99412) 374 83 43

(+99412) 374 73 84

sharg-qorb.office@sharg-qorb.az

Sarg East
Qa'ab West

